

Nederlandse spraakkunst

E. Rijpma en F.G. Schuringa

bewerking Jan van Bakel

bron

E. Rijpma en F.G. Schuringa, *Nederlandse spraakkunst* (bew. Jan van Bakel). Wolters-Noordhoff, Groningen 1972 (vierentwintigste druk)

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/rijp001nede01_01/colofon.htm

© 2008 dbnl / Jan van Bakel, erven F.G. Schuringa & E. Rijpma

Nederlandse spraakkunst
E. Rijpma en F.G. Schuringa
bewerking Jan van Bakel
bron

E. Rijpma en F.G. Schuringa, Nederlandse spraakkunst (bew. Jan van Bakel). Wolters-Noordhoff, Groningen 1972 (vierentwintigste druk)

codering DBNL-TEI 1
dbnl-nr rijp001nede01_01
logboek
- 2008-01-10 AS colofon toegevoegd

verantwoording
gebruikt exemplaar

exemplaar universiteitsbibliotheek Leiden, signatuur: S. NED 17 6410

algemene opmerkingen

Dit bestand biedt, behoudens een aantal hierna te noemen ingrepen, een diplomatische weergave van de vierentwintigste druk van Nederlandse spraakkunst van E. Rijpma en F.G. Schuringa, in een bewerking van Jan van Bakel uit 1972. De eerste druk van deze uitgave verscheen in 1967. Het originele werk dateert uit 1917.

redactionele ingrepen

p. 103: omdat een accolade niet over meerdere regels weergegeven kan worden, is deze met bijbehorende tekst op elke regel herhaald.

Bij de omzetting van de gebruikte bron naar deze publicatie in de dbnl is een aantal delen van de tekst niet overgenomen. Hieronder volgen de tekstgedeelten die wel in het origineel voorkomen maar hier uit de lopende tekst zijn weggelaten. Ook de blanco pagina's (p. 2, 16, 36, 86, 190, 276, 278, 296, 298, 326 en 356) zijn niet opgenomen in de lopende tekst.

[pagina 1]

NEDERLANDSE SPRAAKKUNST

[pagina 3]

DR. E. RIJPMAN EN DR. F.G. SCHURINGA

NEDERLANDSE SPRAAKKUNST

BEWERKT DOOR DR. JAN VAN BAKEL

VIERENTWINTIGSTE DRUK

WOLTERS-NOORDHOFF GRONINGEN

[pagina 4]

1 2 3 4 5 / 77 76 75 74

© 1969 Wolters-Noordhoff bv Groningen, The Netherlands.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 90 01 75830 4

[pagina 7]

Inhoud

Hoofdstuk I. Inleiding

Blz. 17 Taal; taal en spraak (§ 1)

18 Uit de geschiedenis van het Nederlands (§ 2-5)

20 Algemeen Nederlands en dialect (§ 6-10)

- 26 Het Nederlands in contact met andere talen (§ 11-13)
- 33 Taalpolitiek (§ 14)

Hoofdstuk II. Foniek en accent

- 37 Foniek, Fonetiek, Fonologie (§ 15-21)
- 41 Klinkers (§ 22-24)
- 45 Tweeklanken (§ 25-26)
- 46 Medeklinkers (§ 27-37)
- 53 Klankgroep (§ 38-39)
- 54 Assimilatie (§ 40-42)
- 58 Fonologie (§ 43)
- 60 Accent (§ 44-48)
- 65 Reductie (§ 49)

Hoofdstuk III. Woordleer

- 69 Het woord (§ 50-52)
- 70 Woordsoorten (§ 53-54)
- 71 Morfologie (§ 55-56)
- 74 Samenstelling (§ 57-63)
- 79 Afleiding (§ 64-65)
- 80 Uitgangen (§ 66)
- 81 Voorvoegsels (§ 67-68)
- 83 Achtervoegsels (§ 69)
- 88 Samenstellende afleiding (§ 70)
- 89 Diverse (§ 71-75)
- 91 De woordsoorten (§ 76-77)
- 93 Het tussenwerpsel (§ 78-82)

- 95 Het zelfstandig naamwoord (§ 83)
- 95 De vormen van het zelfstandig naamwoord (§ 84-94)
- 105 Syntactisch gekenmerkte subklassen (§ 95-102)
- 111 Afleidingen van het zelfstandig naamwoord (§ 103-109)
- 115 Het bijvoeglijk naamwoord (§ 110)
- 115 De vormen van het adjectief (§ 111-117)
- 118 Syntactisch gekenmerkte subklassen (§ 118-119)
- 120 Afleidingen van het bijvoeglijk naamwoord (§ 120-127)

- 123 Het telwoord (§ 128)
- 124 Vormen van het telwoord (§ 129-133)
- 125 Syntactische benadering van het telwoord (§ 134-139)
- 128 Morfologische valentie van het telwoord (§ 140-141)

- 128 Het werkwoord (§ 142)
- 128 De vormen van het werkwoord (§ 143-157)
- 143 Syntactische bijzonderheden (§ 158-165)
- 146 Betekenisgroepen (§ 166-167)
- 147 Afleidingen van het werkwoord (§ 168-174)

- 150 Woorden zonder morfologische valentie (§ 175-176)

- 151 Het voornaamwoord (§ 177)
- 151 Overzicht (§ 178-179)
- 153 Persoonlijke voornaamwoorden (§ 180-181)
- 156 Bezittelijke voornaamwoorden (§ 182-184)
- 158 elkaar en zich (§ 185)
- 159 degene, diegene, datgene (§ 187)
- 159 hetgeen (§ 188)
- 159 dewelke, hetwelk (§ 189)
- 159 dergelijke, soortgelijke, dusdanige, zodanige (§ 190)
- 160 zo'n, zulke (§ 191)
- 160 dezelfde, hetzelfde (§ 192)
- 160 wie, wat (§ 193-195)
- 163 die, dat (§ 196)
- 163 deze, dit, gene (§ 197-198)
- 164 welk (199)
- 165 wat voor, wat voor 'n (§ 200)
- 166 men (§ 201)
- 166 iemand, niemand, iets, niets (§ 202)

[pagina 9]

166 iedereen, elkeen, menigeeen, eenieder, eenelk, een iegelijk (§ 203)

166 ieder, elk (§ 204)

167 ander, een of ander, een en ander (§ 205)

167 deze en gene, deze of gene (§ 206)

168 er (§ 207)

168 zelf (§ 208)

169 alles (§ 209)

169 al (§ 210)

169 menig, 'n, zeker (§ 211)

170 samen, allemaal, alleen (§ 212)

170 Samenvatting (§ 213)

172 Het bijwoord (§ 214-215)

173 Syntactische bijzonderheden (§ 216-220)

175 Morfologische bijzonderheden (§ 221-224)

176 De bijwoorden naar hun betekenis (§ 225)

178 Het voegwoord (§ 226-227)

179 Nevenschikkende voegwoorden (§ 228-231)

181 Onderschikkende voegwoorden (§ 232)

182 Op de grens van voegwoord en bijwoord (§ 233)

183 als, zoals, evenals, gelijk, dan (§ 234)

183 of (§ 235)

183 Betekenisrelaties (§ 236)

184 Het voorzetsel (§ 237-242)

186 Het lidwoord (§ 243-246)

Hoofdstuk IV. Woordgroepsleer

191 De woordgroep

192 Typen van woordgroepen (§ 250)

192 Endocentrische en exocentrische woordgroepen (§ 251)

193 Kern en bepaling (§ 252)

194 De substantiefsgroep

- 194 De voorbepalingen (§ 253-255)
- 195 De nabepalingen (§ 256)
- 198 De vrije bepalingen (§ 257)

[pagina 10]

199 De adjectiefsgroep

- 199 De voorbepalingen (§ 259)
- 200 De nabepalingen (§ 260)
- 201 De vrije bepalingen (§ 261)
- 201 Onderlinge rangorde van de bepalingen (§ 262)
- 202 Het deelwoord als bijvoeglijk naamwoord gebruikt (§ 263)
- 202 De telwoordsgroep (§ 264)
- 203 De werkwoordsgroep (§ 265-267)
- 204 Het kernwerkwoord (§ 268)
- 205 De hulpwerkwoorden (§ 269-276)
- 207 Plaatsingsregels in de werkwoordsgroep (§ 277-278)
- 209 De ondoordringbaarheid van de werkwoordsgroep (§ 279)
- 210 De oneigenlijke werkwoordsgroep (§ 280)
- 211 Bijzondere gevallen (§ 281)

212 De voornaamwoordsgroep

- 212 De voorbepalingen (§ 282)
- 212 De nabepalingen (§ 283)
- 213 De vrije bepalingen (§ 284)

213 De bijwoordsgroep

- 213 De voorbepalingen (§ 286)
- 214 De nabepalingen (§ 287)
- 214 De vrije bepalingen (§ 288)

215 De woordgroep met als kern een voorzetselconstructie

- 215 De voorbepalingen (§ 289)
- 215 De nabepalingen (§ 290)
- 215 De vrije bepalingen (§ 291)

216 De woordgroep met als kern een voegwoordconstructie

- 216 De voorbepalingen (§ 292)
- 216 De vrije bepalingen (§ 293)
- 216 Woordgroepen zonder kern (§ 294)
- 216 De voorzetselconstructie (§ 295)
- 217 De voegwoordconstructie (§ 296)

[pagina 11]

218 Werkwoordelijke constructies

218 De deelwoordconstructie

- 218 Deelwoordconstructie (§ 297)
- 219 De volgorde in de deelwoordsgroep (§ 298)
- 220 Een deelwoordconstructie van een bijzonder type (§ 299)
- 220 De volgorde in de deelwoordconstructie (§ 300)

221 De infinitiefconstructie (§ 301)

221 De constructie met te + infinitief (§ 302)

222 De persoonsvormconstructie (§ 303)

- 222 De zinsdelen (§ 304)
- 223 Zin, hoofdzin, bijzin (§ 305)
- 224 Bevestigende, gebiedende, vragende zin (§ 306)
- 224 Hoofdzin tegenover bijzin (§ 307-308)
- 225 Subjectieve en objectieve orde in de hoofdzin (§ 309)
- 226 De stukken van de persoonsvormconstructie (§ 310)

227 De zinsdelen

- 227 Beginstuk van de hoofdzin (§ 311)
- 228 Beginstuk van de bijzin (§ 312)
- 229 Eindstuk (§ 313)
- 231 Uitloop (§ 314)
- 233 Moeilijke gevallen i.v.m. middenstuk en uitloop (§ 315)
- 234 Middenstuk (§ 316-317)
- 236 Moeilijke kwesties i.v.m. het middenstuk (§ 318)
- 238 Aanloop (§ 319)

239 De functoren; zinsdelen in ruimere zin (§ 320)

240 Het onderwerp (§ 321)

240 Zinnen zonder onderwerp (§ 322)

241 Onregelmatigheden in de congruentie (§ 323)

241 Vorm en plaats van het onderwerp (§ 324)

242 Plaatsonderwerp (§ 325)

243 Aanspreking (§ 326)

244 Het gezegde

244 Werkwoordelijk gezegde en naamwoordelijk gezegde (§ 327)

244 Vorm en plaats van het naamwoordelijk deel (§ 328)

[pagina 12]

246 Een moeilijkheid i.v.m. onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde (§ 329)

246 Werkwoordelijke uitdrukking (§ 330)

247 Het lijdend voorwerp (§ 331)

247 Vorm en plaats van het lijdend voorwerp (§ 332)

248 Bijzondere gevallen (§ 333-334)

250 Het meewerkend voorwerp (§ 335)

250 Vorm en plaats van het meewerkend voorwerp (§ 336-337)

253 Het voorzetselvoorwerp (§ 338)

253 Vorm en plaats van het voorzetselvoorwerp (§ 339)

255 Het oorzakelijk voorwerp (§ 340)

256 Bepalingen (§ 341)

256 De bijwoordelijke bepaling

256 Vorm van de bijwoordelijke bepaling (§ 342)

258 Betekenis van de bijwoordelijke bepaling (§ 343)

259 De bepalingen van gesteldheid (§ 344)

259 Bepaling van gesteldheid, resultatieve werkwoordsbepaling en vrije predicatieve toevoeging (§ 344)

261 Zinsdeelstukken (§ 345)

262 Bijzondere samengestelde zinnen (§ 346)

262 Constructies met 'of' (§ 347)

263 Constructies met 'al' (§ 348)

264 Tussenzinnen (§ 349-350)

265 Twee persoonsvormconstructies in bijzinsvorm (§ 351)

- 266 'Ver dat het was' (§ 352)
- 266 Andere woordgroepen (Endocentrisch-predicerend)
- 266 Bijstelling, predicatieve toevoeging (§ 353)
- 268 De elliptische zin (§ 354)
- 269 Woordgroep - Zinsdeel - Functor (§ 355)
- 270 Nevenschikking (§ 356-358)
- 273 Samentrekking (§ 359-360)
- 274 Groepen met zoals, als, evenals, gelijk en dan (§ 361)

[pagina 13]

Hoofdstuk V. Semantica

- 279 Betekenis en betekenisfiguren
- 279 Betekenis (§ 362-364)
- 280 Grammaticale en lexicale betekenis (§ 365-369)
- 282 Synoniemen, homoniemen, homofonen (§ 370)
- 283 Gevoelswaarde (§ 371)
- 283 Eufemismen (§ 372)
- 284 Betekeniswijziging, betekenisisolering (§ 373-375)
- 286 Metonymia en metafoor (§ 376)
- 288 Volksetymologie (§ 377)
- 288 Contaminatie (§ 378)
- 289 Aspect (§ 379)
- 290 Aktionsart (§ 380)
- 292 Modaliteit (§ 381-383)

Hoofdstuk VI. Voornaamwoordelijke aanduiding en spelling

- 299 Voornaamwoordelijke aanduiding (§ 384-385)
- 301 Woordgeslacht (§ 386)
- 301 v-, o- en m-woorden (§ 387)
- 304 Regels i.v.m. v-, o- en m-woorden (§ 388)
- 305 Spelling (§ 389)
- 306 Eenheid in de spelling (§ 390)
- 306 Geschiedenis van de spelling (§ 391)

308 Grondslagen van de spelling (§ 392-393)
309 Verdeling in lettergrepen (§ 394-395)
310 De spelling van de klinkers (§ 396-403)
312 De spelling van de medeklinkers (§ 404-409)
314 De naamvals-n (§ 410-411)
315 De tussenklank in samenstellingen (§ 412)
316 Het aaneenschrijven van woorden (§ 413)
317 Aardrijkskundige namen (§ 414)
318 Bastaardwoorden (§ 415)
320 Hoofdletters (§ 416)

[pagina 14]

321 Het koppelteken (§ 417)
322 Het deelteken (§ 418)
322 Het samentrekkingsteken (§ 419)
322 Het weglatingsteken (§ 420)
323 Het afkortingsteken (§ 421)
323 De leestekens (§ 422)

327 Bibliografische aantekeningen
343 Register

Voorwoord

De nieuwe bewerking van het vertrouwde boek van Rijpma en Schuringa betekent een duidelijke breuk met een traditie van vijftig jaar. De indeling in hoofdstukken, die sinds 1917 niet veranderde, is nu grondig gewijzigd. In het algemeen is ernaar gestreefd de formele aspecten van het Nederlands de volle aandacht te geven: de in hoofdzaak logische beginselen van beschrijving zijn verlaten en de taalvorm is het uitgangspunt bij uitstek geworden. Op het punt van de morfologie werd daartoe de methode gevolgd van Prof. Dr. H. Schultink, op dat van de woordgroepsleer die van Dr. H. van der Lubbe en Dr. P.C. Paardekooper. Ook studies van andere auteurs werden op verschillende plaatsen benut.

Traditioneel blijft het boek in zoverre het de tien woordsoorten handhaaft en blijft werken met semantische aanduidingen als onderwerp, gezegde, lijdend voorwerp, bepaling van gesteldheid e.d. Wat dit laatste betreft werd de consequentie aanvaard van een afzonderlijke behandeling van de zinsdelen beoordeeld naar hun plaatseigenaardigheden (zinsdelen in engere zin) en beoordeeld naar wat ze voor het begrijpen van de zin inbrengen (zinsdelen in ruimere zin; functoren).

Het valt te verwachten dat de spraakkunst in zijn nieuwe vorm de gebruikers van de vroegere drukken veel bekends zal bieden. De inleiding kreeg weliswaar een andere vorm maar bevat toch weinig wat in het oude boek ontbrak; hoofdstuk II, Fonek en Accent, hoofdstuk V, Semantica, en hoofdstuk VI, Voornaamwoordelijke aanduiding en spelling, brengen slechts geringe wijzigingen met zich mee; de bibliografische aantekeningen en het register werden alleen wat toegankelijker gemaakt; de grote mate van semantische nuancering tenslotte die Rijpma-Schuringa eigen was bleef onverlet waar het veranderde uitgangspunt dat toeliet.

De bewerker stelt zich niet voor, dat er in kwesties van spraakkunst een laatste woord te spreken valt. Het zal een voldoening voor hem zijn, wanneer blijkt dat de nieuwe druk een uitgangspunt kan zijn voor een vruchtbare discussie met de gebruikers.

Oktober 1967

JAN VAN BAKEL

Bij de 22e en 23e druk

Door op- en aanmerkingen van velen was het mogelijk de tekst op een aantal plaatsen te corrigeren of beter te redigeren. Onze dankbaarheid gaat in dezen in het bijzonder uit naar Dr. B.C. Damsteegt, Dr. G.R.W. Dibbets, de heer J. Eimers, Drs. Th. Janssen, Prof. Dr. A.J. de Witte en Prof. Dr. C.A. Zaalberg. Wij hebben met hun kritiek zoveel als mogelijk was rekening gehouden. Ook in de toekomst houden wij ons aanbevolen voor opmerkingen die het boek ten goede kunnen komen.

De drieëntwintigste druk bleef ongewijzigd.

November 1971

J.V.B.

Bij de vierentwintigste druk

In de vierentwintigste druk werden enkele kleine wijzigingen aangebracht. Ik dank de lezers, die mij op de fouten opmerkzaam maakten. Het bijwerken van de bibliografische aantekeningen kon niet anders dan op onbevredigende wijze gebeuren.

November 1972

J.V.B.

Hoofdstuk I

Inleiding

Taal; taal en spraak

§ 1. **Taal, in de ruimste zin** van het woord, is een geheel van tekens, door de mens gebruikt om te verwijzen naar iets anders. In tekens drukt de mens uit wat hij gewaar wordt, wat hij voelt, wenst, verlangt, zich herinnert, denkt. De belangrijkste functie van taal is mededeling: *u mag hier niet verder lopen, dit is een weg voor fietsen, hier bestaat gevaar voor vallend gesteente, hier moet u letten op zijwind, de inhoud van dit flesje kan schadelijk voor u zijn, hier begint een militair oefenterrein* enz. Alle tekensystemen veronderstellen dat een aantal mensen ze kennen; ze zijn dus in sociaal gebruik. De kenners ervan vormen een sociale groep. Binnen die groep wordt het tekensysteem aangeleerd en verdergeleerd, want voor de gebruiker betekent het een goed, een voordeel, hij is ermee gediend. De gebruiker moet zich dus schikken in de traditie van de groep. Maakt hij een afwijkend gebruik van de tekens, dan wordt hij verkeerd begrepen en er ontstaan misverstanden en spanningen. Wie schipbreuk lijdt en de verkeerde morsesignalen uitzendt zal verdrinken.

Taal in engere zin is een geheel van klanktekens die met de spraakorganen worden voortgebracht. In dat systeem komen bepaalde geluiden voor en bepaalde combinaties van geluiden in een zo goed als oneindige variatie. Inventariseren we de klanken dan komen we tot een aantal van ongeveer 40 (voor het Nederlands), maar het aantal woorden is enorm veel groter, om van de combinatiemogelijkheden van woorden nog maar te zwijgen. Evenmin als de tekens in andere tekensystemen staan de taalvormen voor zichzelf. Het behoort tot hun aard te verwijzen naar iets anders. We zeggen: de taal heeft een refererend karakter, taalvormen hebben betekenis. We kunnen taal in engere zin definiëren als: een systeem van met de spraakorganen voortgebrachte betekenisdragende klanken en klankgroepen die in gebruik zijn bij een aantal mensen. De gemeenschap van mensen die van hetzelfde tekensysteem gebruik maken noemen we een taalgemeenschap.

Een veel gemaakt onderscheid is dat tussen **taal** en **spraak**. Onder taal verstaan we het geheel van mogelijkheden die het in gebruik zijnde tekensysteem biedt (men kan ook zeggen: het tekensysteem zelf met al zijn mogelijkheden); met spraak wordt bedoeld de realisering in gesproken klanken van een deel van de voorhanden mogelijkheden. Het systeem zelf is abstract en niet vatbaar voor onderzoek. Wie het wil leren kennen moet het door inductie afleiden uit de spraak.

Een belangrijke bijkomstigheid van een **cultuurtaal** is dat ze ook schriftelijk wordt gebruikt: er is een systeem van schriftelijke tekens met behulp waarvan de gesproken taal kan worden vastgelegd of vervangen. Van een cultuurtaal spreken we juist wanneer er zo een schriftelijke traditie bestaat. Dit is een bijkomstigheid, omdat een taal er naar haar we-

zen geen behoefte aan heeft. Het is echter een belangrijke bijkomstigheid omdat er zulk een grote invloed uitgaat van geschreven op gesproken taal. Het geschrevene, dat meestal voortkomt uit een cultureel hoger gewaardeerde laag in de maatschappij, is tastbaarder en minder vluchtig dan het gesproken woord. Dat zijn twee oorzaken van de invloed van het een op het ander: de culturele standing en de gefixeerdeheid. Uiteraard is de invloed meestal conservatief of althans conserverend. Om een voorbeeld te noemen: de diftongische uitspraak *ou* in *lopen*, *kopen* en de *ei* in *meenemen* krijgen weinig kansen omdat de gangbare spelling daarvoor geen steun biedt. De verhouding tussen gesproken en geschreven taal komt in § 9 nog aan de orde.

Uit de geschiedenis van het Nederlands

§ 2. Vergelijkend taalhistorisch onderzoek leert ons de gemeenschappelijke afkomst van een aantal talen uit de onmiddellijke omgeving van het Nederlands. Het Nederlands is een Germaans dialect, d.w.z. tezamen met het Engels, Duits, Fries, Deens e.a. (vgl. § 3) stamt het af van het Oergermaans. Dit Oergermaans is een gereconstrueerde taal; er zijn geen teksten in overgeleverd, maar wij kennen het langs theoretische weg. Uit de eigenschappen van de verschillende afstammelingen kunnen we een aantal kenmerken van de grondtaal bepalen. Gereconstrueerde woorden en vormen worden in de literatuur (spraakkunsten en woordenboeken) aangeduid met een asterisk (*).

§ 3. Uit het Germaans ontstonden drie groepen talen, dialecten van het Germaans, nl. het Noordgermaans, het Oostgermaans en het Westgermaans. De grenzen tussen deze dialecten zijn evenmin scherp aan te geven als die der hedendaagse streektalen.

Van het **Noordgermaans** stammen af het Deens, Zweeds, Noors en IJslands. Het laatste is zeer ouderwets van vorm en klank.

Het **Oostgermaans**, waartoe hebben behoord de taal van bijv. Goten, Vandalen en Bourgondiërs, is geheel uitgestorven. Met een tak van het Gotisch, het Westgotisch, zijn we echter beter bekend dan met enige andere Germaanse taal uit die tijd. We bezitten nl. grote fragmenten van een bijbelvertaling van bisschop Wulfila (± 350). Dit Westgotisch is de basis van onze kennis van het Oergermaans.

Tot het **Westgermanns** rekent men het Engels, Fries en Duits.

De oudste vorm van het Engels heet het Angelsaksisch. Het Duits valt uiteen in Hoogduits (Middel- en Opperduits) en Nederduits. De zuidgrens van het Nederduits loopt ongeveer van Duinkerken over Hazebroek, ten zuiden van Kortrijk, Brussel en Tongeren, over Eupen,

Düsseldorf, Maagdenburg, Frankfort a/d Oder naar Kaliningrad. Het Nederduits wordt wel verdeeld in Nederfrankisch en Saksisch (op Duits gebied gewoonlijk Nederduits genoemd).

Het Nederlands is een zuster taal en geen dialect van het Hoogduits, zoals wel eens wordt beweerd.

OPMERKING. Het Ingvaeoons is een aftakking van het Westgermaans waaruit het Engels, het Fries en misschien ook het Saksisch zich moeten hebben ontwikkeld. Men veronderstelt dat het eens werd gesproken langs de kust van de Nederlanden en N.W.-Duitsland.

§ 4. Het **Germaans** is een tak van het Indogermaans, ook wel Indo-europees en Indokeltisch genoemd naar zijn verbreiding van Voor-Indië tot Ierland en IJsland.

Men onderscheidt als andere takken van deze oertaal: (1) het Arisch of Indo-iraans (het Oudindisch of Sanskriet en het Iraans of Oudperzisch. De oudste ons bekende Indogermaanse taal is het Sanskriet). (2) het Armeens; (3) het Grieks; (4) het Albanees; (5) het Tochaars, een uitgestorven taal in Oost-Turkestan; (6) het Hettitisch, een prehistorische taal in Klein-Azië; (7) het Italisch. Een der Italische dialecten, het Latijn, werd de moeder der Romaanse talen: Frans, Portugees, Spaans, Italiaans, Roemeens; (8) het Keltisch, nog voortlevend in het Iers, Welsh en Bretons; (9) het Balto-Slavisch, o.a. het Russisch, Boelgaars, Servisch, Tsjechisch, Pools; (10) het Litouws en Lettisch.

§ 5. Wanneer wij het Nederlands vergelijken met de meest verwante Germaanse talen, het Hoogduits en het Engels, blijkt dat in onze taal verschillende eigenaardigheden bestaan die alleen aan het Nederlands eigen zijn. Eigen klankontwikkelingen zijn o.a.:

1. Een oorspronkelijk stemhebbende medeklinker aan het eind van een woord wordt altijd stemloos in de uitspraak. (Dit blijkt niet altijd uit onze spelling: we schrijven weliswaar *leef* en *lees*, maar *heb*, *hoed*, *dag*.)
2. De *sch*, zoals die aan het begin van een lettergreep wordt uitgesproken, is speciaal Nederlands: *schreeuwen*, *schip*, *boodschap*.
3. De klankverbinding *ft* is vaak *cht* geworden: *gracht*, *schacht*, *zacht* - Du. *Kraft*, *Schaft*, *sanft* - Eng. *craft* (andere betekenis) - *shaft*, *soft* - Fries *krêft*, *sêft*.
4. De klankgroep *-chs*, ontstaan uit *-ks*, wordt door assimilatie *ss* (*s*): *os*, *vos*, *wassen*, *groeien* - Du. *Ochs*, *Fuchs*, *wachsen* - Eng. *oxen*, *fox*, *to wax* - Fries *okse*, *foks*, *wachse* (en *waechsje*).

5. De klankverbinding *ald(-t)* of *old(-t)* is *oud (t)* geworden, bijv. *koud, goud* - Du. *Kalt, Gold* - Eng. *cold, gold* - Fries *kald, Hindeloopen gôld*.
6. Voor *-er* voegt het Nederlands na *l, n* en *r* vaak een *d* in: *kelder, hoenders, zwaarder* (zie § 39).
7. Van onze plaats tussen Duits en Engels getuigt de vorm van de infinitief in een deel van ons taalgebied: *hören - hore - to hear; wirken - werke - to work; kommen - kome - to come*. (De *-e* is in het Engels in de uitspraak afgevallen.)
8. Van een oude eigen positie van het Nederlands getuigt o.a. het ontbreken van de umlaut van lange klinkers: *hören, grün - horen, groen - to hear, green*.

Buigingseigenaardigheden blijken o.a. uit de meervoudsvorming. Het Duits heeft daarin veel mogelijkheden, het Engels maar één, de vorm op *-s*. Het Nederlands kent *-n* en *-s*. Ook in de vervoeging der werkwoorden staat het tussen dat veelvormige Du. en het 'arme' Engels.

De woordvorming vertoont in onze taal eveneens eigen trekken, bijv. de verkleiningsvormen van bijwoorden: *zoetjes, zachtjes, welletjes, eventjes*. Zelfs de zinsbouw van het Nederlands heeft eigen trekken, die erop wijzen, dat het een eigen plaats inneemt in de groep van Germaanse talen.

Algemeen Nederlands en dialect

§ 6. Het taalgebied waarbinnen het **Nederlands**¹ als algemene omgangstaal gebruikt wordt omvat Nederland, het noordelijk deel van België en een klein hoekje van Frankrijk (zie de krt. op blz. 22).

Vroeger werd het Nederlands Nederduits genoemd (vgl. de vroegere benaming *Nederduits Hervormde Kerk*). In de middeleeuwen en ook nog later heette het Diets in 't Vlaams-Brabants, Duuts in de noordelijke en oostelijke gewesten.

§ 7. Binnen het **Nederlandse taalgebied** verschijnt niet uitsluitend het Nederlands. De algemene omgangstaal, ook wel AN (Algemeen Nederlands) of ABN (Algemeen Beschaafd Nederlands; een discriminerende en daarom onjuiste benaming) genoemd, overkoepelt er als het ware de streektalen, stads- of dorpstalen, de zg. dialecten. Onder **dialect** moeten we verstaan: een taalsysteem dat in een taalgemeenschap van lagere culturele waarde geacht wordt dan een ander systeem; het dialect func-

¹ Deze naam komt in 1482 voor het eerst voor in een zeldzame Goudse wiegedruk.

tioneert in de lagere culturele sfeer, de dagelijkse omgang van streeken plaatsgenoten; de cultuurtaal in de hogere culturele sfeer. Het beslissende onderscheid is dus een kwestie van waardering bij de sprekers. De verschillende dialecten binnen het Nederlandse taalgebied noemen we Nederlandse dialecten. Het Fries is op grond van de waardering die de Friezen ervoor koesteren, maar ook op grond van zijn rijke schriftelijke traditie en zijn afwijkende geschiedenis, niet te beschouwen als een Nederlands dialect maar als een zelfstandige cultuurtaal. Wanneer tegenwoordig in Friesland het Nederlands meer en meer gebruikt gaat worden als de taal van de bovcultuur, zijn de verhoudingen aan het veranderen. Zo kan het Fries uiteindelijk toch een dialect worden.

Brengen we bepaalde dialectische taalvormen in kaart, waarbij we iedere vorm met een afzonderlijk tekenetje weergeven, dan blijken zich verschillende gebieden af te tekenen. Lijnen die gebieden met eenzelfde verschijnsel afbakenen noemen we **isoglossen**. Door de talrijkheid van de isoglossen is het ondoenlijk scherpe grenzen tussen de verschillende dialecten te trekken.

Een bekende isoglosse is de **Uerdinger linie** in Limburg (zie het kaartje op blz. 22). Ten zuiden en oosten van deze lijn worden de vormen *ich* en *auch* gebruikt, ten noorden en westen *ik* en *ook*. De **Benrather linie** in het uiterste zuidoosten van ons land geeft de eigenlijke grens aan van het Hoogduits en het Nederduits.

De streek tussen deze isoglossen is feitelijk het overgangsgebied tussen Duits en Nederlands.

Hun kenmerkendste verschil is ontstaan door de z.g. Hoogduitse klankverschuiving, de veranderingen die in de *p*, *t* en *k* zijn opgetreden: vgl. Hgd. *Pferd*, *laufen*, *Schlaf*, *kommen*, *stechen*, *Reich*, *Zeichen*, *lassen*, *was* met Ndl. *paard*, *lopen*, *slaap*, *komen*, *steken*, *rijk*, *teken*, *laten*, *wat*. Ten zuidoosten van de Benrather linie (Eygelshoven, Kerkrade, Simpelveld en Vaals) hebben de dialecten in dit punt hoogduitse vormen.

De dialecten kunnen in vele opzichten ouder en oorspronkelijker zijn dan de algemene taal; zij hebben meermalen woorden, klanken en andere vormen bewaard die uit deze zijn verdwenen.

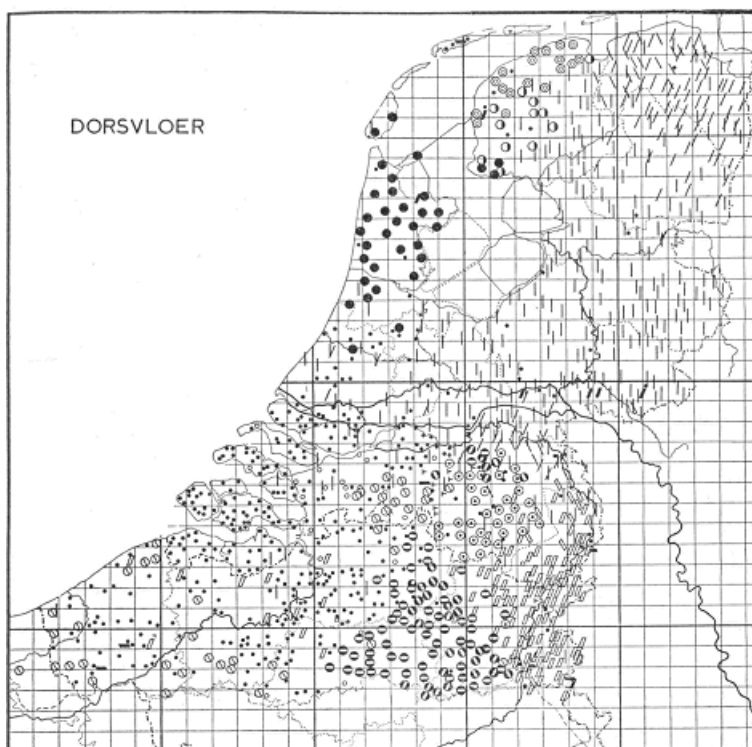
Anderzijds bewaart het Algemeen Nederlands, gebonden als het is aan een schriftelijke traditie, bepaalde taalvormen vaak langer dan de dialecten, die niet beteugeld door het schriftbeeld zich vrijer kunnen ontwikkelen; zo is de *ij* uit *î* (*mijt*, *tijd*) bijv. in een aantal Vlaamse dialecten en in het Amsterdams alweer overgegaan in *aa*: *maat*, *taad*.

Een algemene taal ontstaat daar waar langdurig innig contact de sprekers van verschillende dialecten terwille van de verstaanbaarheid dwingt tot toenadering in taal. Het is dus een cultureel nivelleringsverschijnsel. Zo is in de 16de en 17de eeuw het Hollands ontstaan uit de dialecten der belangrijkste steden, o.a. Amsterdam, Den Haag, Leiden, Haarlem. In de Republiek was Holland het leidende gewest; zijn taal

—	grens van het Friese taalgebied.		grens van de noordwestelijke en zuidoostelijke dialecten; ten noordwesten: <i>ij</i> , ten zuidoosten: <i>gi</i> . (Westvlaanderen is een menggebied.)
- - - - -	grens van het Gronings en van de Groningse diftongering van <i>o</i> (koe/kou).	+++++	grens van het Oostvlaams en het Brabants. Ten oosten: wegvall van de <i>sloet-w</i> in de werkwoordsvormen, ten westen behoud van de <i>sloes</i> (of nasalering van de klinker of gutturalisering van de <i>n</i>).
W	Westerkwartiers.	=====	grens van het Brabants en Limburgs, Gete-Linie genoemd.
+++++	zuidelijke grens van het westelijk Westerkwartiers. Sterk verwant aan het Gronings, maar zonder diftongering van <i>o</i> .	- - - - -	Uerdingerlinie.
	grensgebied van de westelijke en oostelijke dialecten.	+++++	grens van de diftongering. Ten westen: <i>ui</i> , ten oosten: <i>ui</i> .
- ---	grens van de <i>sloet-w</i> in de werkwoordsvormen. Ten westen: wegvall van de <i>sloet-w</i> , ten oosten: behoud van de <i>sloet-w</i> .	- - - - -	grens van de palatalisering van <i>oe</i> . Ten westen <i>ou</i> (in het noorden), ten oosten: <i>oe</i> .
- - - - -	ten westen: <i>te</i> en <i>se</i> pers. v. h. mv. i. h. praes. stam + <i>o(n)</i> , ten oosten: stam + <i>i</i> . Van Elburg tot Doesburg oostgrens van het grensgebied van de westelijke en oostelijke dialecten.	=====	Vlaams-Waalse taalgrens.
=====	noordgrens van het Zeeuws.		

NEDERLANDSE DIALECTEN EN FRIES GESPROKEN BINNEN DE GRENZEN VAN NEDERLAND EN BELGIË

● dors, dars, tarske	⊖ schuureere, schuurneere	// den
deel, deele, telle	⊙ dorseere, dorsneere	∨ schuurden
\ schuurdeel	▷ aerde e.d., schuuraerd, dorsaerd	⊗ terskoes
/ dorsdeel, dorsdeele	○ vloer	○ skoerreed
⊙ herd, schuurherd, dorsherd	⊙ schuurvloer	— schuur
⊙ eere, neere	• dorsvloer	/ dorsschuur

DIALECTSYNONIEMEN VOOR DORSVLOER

werd regeringstaal; in dit Hollands werd de Bijbel vertaald: Holland werd het centrum der Nederlandse beschaving, het voorbeeld voor alle andere gewesten. Dit maakt op den duur het Hollands tot het Nederlands, d.i. de algemene omgangstaal voor schriftelijk en mondeling verkeer, voor regering, kerk en school. Deze taal, de draagster van onze cultuur, kreeg op de dialecten een grote voorsprong; velen zijn de streektaal als iets minderwaardigs gaan beschouwen, als een boerse verbastering van de taal. Dit is natuurlijk onjuist: de dialecten zijn de voortzetting der vroegere taal en niet ontstaan door vervorming van het A.N. Onze algemene taal is een min of meer kunstmatige vernieuwing, door vermenging van verschillende dialecten ontstaan.

Zuiver Nederlands spreekt, volgens sommigen, ieder die vrij is van dialectisch taaleigen. Het aantal van hen is betrekkelijk klein: de meeste, ook de beschaafde Nederlanders, spreken een Nederlands met min of meer regionale en persoonlijke eigenaardigheden.

Regionale invloeden in het A.N. worden **provincialismen** genoemd; afwijkingen door platte, onverzorgde uitspraak van de algemene omgangstaal heten wel **vulgarismen**. De grens tussen beide is uiterst moeilijk te trekken.

§ 8. In ons land werd door de Westgermaanse volksstammen het Nederduits (Nederfrankisch en Saksisch) en het Fries gesproken.

Het Nederfrankisch wordt wel verdeeld in: (1) het Hollands-Frankisch (Hollands, Utrechts, Westveluws, Zeeuws, Westvlaams); (2) het Brabants-Frankisch (Westbetuws, Westbrabants, Antwerps, Kempens, Leuvens, Aalsters, Oostvlaams); (3) het Limburgs-Frankisch (Gelders-Limburgs, Limburgs, Oostbrabants).

Het Saksisch (Gelders-Overijssels, Oostveluws, Drents, Gronings) wordt gesproken in het noordoosten van ons land, van Groningen tot de Oude IJssel. Tussen het Saksisch en het Fries ligt een streek met gemengd dialect. Heel duidelijk is de Friese inslag in het Stellingwerfs, het dialect van de streek - ruwweg genomen - tussen de Beilerstroom en de Tjonger. Het Oostveluws heeft vele Frankische elementen en wordt daarom ook wel tot het Frankisch gerekend. Het dialect van de Lijmers behoort stellig daartoe, maar het heeft sterk de invloed van het Saksisch ondervonden.

Tot het **Fries** gebied (Landfries en Stadfries) behoort Friesland tot de Tjonger, die een vrij scherpe scheiding vormt. Het Stadfries is verhollandst Fries; ook het dialect van Het Bildt - een Hollandse inpoldering - heeft Hollandse eigenaardigheden. Het Noordfries is de taal van een klein deel van N.W.-Duitsland. Noord-Holland tot de lijn Haarlem-Amsterdam (Noordhollands en Waterlands) en de duinstreek tot Scheveningen (Strandhollands) wijken in taal nogal af van het 'Hollands', evenals de Waddeneilanden Tessel en Vlieland, de Zuiderzeeëilanden en het Gooi. Op Terschelling en Schiermonnikoog wordt een Fries, op Ameland een Fries-Frankisch dialect gesproken.

De moderne dialectoloog heeft bezwaren tegen de indeling der dialecten in Frankisch, Fries en Saksisch, omdat er in vele gevallen niets vaststaat omtrent

de band tussen de hedendaagse streektaalen en de in die namen vermelde volksstammen. Daarom deelt hij ze liever in op grond van thans bestaande verschillen, duidelijk te zien op de isoglossenkaart (zie pag. 22). De overgangsgebieden tussen de dialecten worden erop aangegeven door banen van isoglossen, zg. isoglossenbundels. Dr. Weijnen onderscheidt: (1) de noordelijke centrale dialectgroep (Holland tussen IJ en Maas, Utrecht, West-Veluwe); (2) de zuidelijke centrale dialectgroep met het Brabants (in Ned. en België) en Oostvlaams als kern; (3) de noordwestelijke dialectgroep (de Waddeneilanden, uitgezonderd de Friessprekende, Marken, Wieringen, Noord-Holland boven het IJ, de kust van Holland, de Zuidhollandse eilanden op Goeree-Overflakkee na); (4) de zuidwestelijke dialectgroep (Goeree-Overflakkee, Zeeland, West- en Frans-Vlaanderen); (5) de noordoostelijke dialectgroep (Groningen, een deel van oostelijk Friesland, Drente, Overijssel, oostelijk Gelderland); (6) de zuidoostelijke dialectgroep (Nederlands en Belgisch Limburg met enige kleine aangrenzende gebiedjes, inz. in Oost-Brabant).

Omdat het op Nederlands grondgebied wordt gesproken, kan men het Fries het zevende Nederlandse dialect noemen, mits men erbij in het oog houdt, dat het in feite een tweede taal is in ons land, zoals het Frans in België.

§ 9. In de middeleeuwen werd in de Nederlanden nog uitsluitend streektaal gesproken. Wel ontwikkelde zich onder invloed van belangrijke steden of gewesten een begin van een algemene taal. Deze was oorspronkelijk sterk Vlaams, later meer Brabants en ten slotte Hollands getint. De taalvormen uit de tijd vóór ± 1500 noemen we het **Middelnederlands**; die na ± 1600 heten **Nieuwnederlands**.

Het Algemeen Nederlands bevat niet alleen talrijke Vlaamse en Brabantse elementen, doch heeft ook uit het Fries en de oostelijke streektaalen veel overgenomen. Tegenover de dialecten staat het sterk, doordat het alleenheersend is in kerk en school, in pers en radio, in handel en verkeer, en vooral als regeringstaal en taal der grote landelijke en gewestelijke verenigingen.

De beschaafde omgangstaal heeft grote invloed op de **geschreven taal**, maar het is niet te loochenen dat omgekeerd de geschreven taal door het woordbeeld en door de grotere zorg eraan besteed ook invloed op het spreken uitoefent, vooral in die streken waar ze als andere taal moet worden aangeleerd.

Verschillende mensen gebruiken bij het schrijven een taal die sterk afwijkt van die welke ze spreken: ze bevat meer Brabants-Vlaamse eigenaardigheden dan het Algemeen Nederlands, dat immers in hoofdzaak uit het dialect der Hollandse steden is ontstaan. Bovendien heeft die taal een sterke invloed van het Latijn en ook van de bijbelvertaling ondervonden.

§ 10. **Het Nederlands** wordt **buiten ons land** gebruikt in een groot deel van België. Hier heeft het Nederlands, meestal Vlaams geheten, zich in een harde strijd tegen het Frans weten te handhaven (De Vlaamse Beweging). Tegenwoordig streeft men er in het Zuiden naar zich bij

het spreken en schrijven meer aan te sluiten bij 't algemeen beschaafde Nederlands. De spellingeenheid - sinds 1954 - zal dit ongetwijfeld bevorderen.

Buiten Europa werd onze taal gesproken in Indonesië door de Nederlanders en als tweede taal ook door vele inheemsen en Chinezen; haar toekomst is daar thans onzeker. In West-Indië staat ze er langzamerhand beter voor dan vroeger. De regeringstaal is daar het Nederlands; als omgangstaal wordt het in Suriname meer en meer gebruikt. Aanvankelijk werden in dit deel van ons koninkrijk dialecten gesproken, ontstaan door vermenging van Nederlands, Engels en Spaans met allerlei termen en vormen van de talen der neger-slaven. Men noemde ze vroeger, min of meer denigrerend, wel Negerhollands (Suriname), Negerengels (St. Eustatius en St. Martin) en Negerspaans (Curaçao, Aruba, Bonaire). De inheemse, betere naam is Papiamentu of Papiaments. In de staten der drie eilanden wordt er tegenwoordig voor gepleit het als officiële taal te erkennen.

In Noord-Amerika sprak men nog omstreeks 1900 het Nederlands in verschillende steden van de noordelijke staten. Er verschijnen enige bladen in onze taal en in sommige kerken wordt erin gepreekt. Tegenwoordig wordt er door het oudere geslacht nog wel Nederlands gebruikt, maar meer en meer raakt het door het Engels verdrongen.

In Zuid-Afrika spreekt een groot deel der bevolking het Zuidafrikaans, dat zeer afwijkt, maar toch duidelijk als oorspronkelijk Nederlands (vooral Zuidhollands) is te herkennen. Het heeft zich als Afrikaans of Kaaps-Hollands ook tot literaire taal ontwikkeld. Officieel heeft het Zuidafrikaans sedert 1924 dezelfde rechten als het Engels. Het land is dus tweetalig, evenals België.

Het Nederlands in contact met andere talen

§ 11. Door veelvuldig contact tussen sprekers van verschillende talen en door kennisneming van geschriften in vreemde talen zien we vaak gebeuren, dat de ene taal elementen opneemt uit een andere. Meestal betreft het woorden, maar soms worden ook bijv. achtervoegsels overgenomen en zelfs heeft er wel eens syntactische beïnvloeding plaats.

In de regel zal het minst ontwikkelde volk het meest overnemen. Zo heeft de Germaan meer Latijnse termen ontleend dan de Romein Germaanse. In Indonesië is eveneens meer uit Nederland geïmporteerd dan geëxporteerd naar hier. Slechts termen voor specifiek Indonesische zaken en toestanden enz. drongen tot ons door. En heel veel daarvan bleef nog beperkt tot de kringen der Indiëgasten en de streek waar ze zich na repatriëring vestigden. Uit contacten in Europa kan men dezelfde resultaten opmerken.

Een woord als *tennis* (eigenlijk *lawn-tennis*) is aan het eind van de 19e eeuw door sportliefhebbers uit het Engels overgenomen. Naarmate deze sport meer bekend werd en overal beoefend, namen meer Nederlanders het woord over. Uit Engeland is ook afkomstig het voetbalspel, meer algemeen dan het tennissen, dat lang tot bepaalde kringen beperkt bleef. Het Engelse woord *football* is - misschien wel in verband met het feit dat deze sport een volksspel is geworden, - niet zó maar overgenomen, doch verholandst door navorming: *voetbal*. Ook deze navorming is evenwel als ontlening te beschouwen. Andere voorbeelden zijn: *vrijwiel* (free-wheel), *betalend logé* (paying guest), *luidspreker* (loudspeaker); *invloed* (influentia), *almachtig* (omnipotens), *voornaamwoord* (pronomen), *aantonende wijs* (modus indicativus), *voorzetsel* (prepositio), *bijwoord* (adverbium); *tijdschrift* (Zeitschrift), *wereldberoemd* (weltberühmt), *warenhuis* (Warenhaus), *leedvermaak* (Schadenfreude), *rugzak* (Rucksack); *grootvader* en *grootmoeder* (grandpère, grand'mère), *kleinzoon* (petit-fils), *schoondochter* (belle fille), *dank weten* (savoir gré), *gevaar lopen* (encourir danger).

Vele woorden van vreemde afkomst (leenwoorden) zijn niet meer als vreemdelingen te herkennen: ze hebben geheel een inheems uiterlijk gekregen. Dit staat in verband met de tijd van het overnemen en met de kring waarin zo'n woord wordt gebruikt. Geheel Nederlands zijn bijv. *zolder*, *kelder*, *school*, *paard*, *keuken*, *sport*, *beschuit*. Andere dragen nog duidelijk het vreemde kleed: *tarra*, *franco*, *kurhaus*, *flacon*. Soms zijn ze min of meer verholandst door Nederlandse buigingsuitgangen: *passeren*, *teaën*, *cadeaus*, *stoppen* (van een trein), *racen* (bastaardwoorden).

Aanleiding tot ontlening zijn o.a. het persoonlijk verkeer, staatkundige betrekkingen, de pers, de letterkunde, de wetenschap. Al deze factoren werken gunstig voor het overnemen van woorden. Als oorzaken wijzen we op:

1. In onze taal ontbrak een eigen term voor de zaak of het begrip, door het vreemde woord genoemd. Vaak werd met de zaak ook de naam overgenomen.

Zo zijn onze voorouders door de Romeinse beschaving bekend geworden met vele zaken die betrekking hebben op bouwkunst, op wijn- en landbouw. Met de zaak hebben ze het woord overgenomen. Van Latijnse oorsprong zijn: *zolder* (solarium), *muur* (murus), *poort* (porta), *put* (puteus), *tegel* (tegula), *toren* (turrus); *wijn* (vinum), *most* (mustum); *kouter* (culter), *vlegel* (flagellum). Vele kerkelijke woorden werden in de tijd van de christenprediking overgenomen uit het Grieks via het Latijn: *kerk* (Gr. kuriakon), *leek* (Lat. laicus), *engel* (Lat. angelus), *duivel* (Lat. diabolus), *klooster* (Lat. claustrum), *priester* (Gr. presbyteros), *pelgrim* (Lat. peregrinus), *mis* (Lat. missa).

De Franse beschaving maakte ons bekend met vele zaken die betrekking hebben op meubels, literatuur, mode, spijzen; ook hun naam werd overgenomen: *buffet*, *canapé*; *literatuur*, *krant*; *modern*, *elegant*; *taart*, *saus*, *pastei*, *gelei*, *biscuit* en *beschuit*.

Voor militaire zaken zijn de Romaanse landen in vroegere eeuwen het voorbeeld geweest. Vele woorden zijn aan het Romaans, meestal aan het Frans, ontleend: *kazerne*, *rekrut*, *bataljon*, *alarm*, *kapitein*, *sergeant*, *kanon*, *kasteel*.

Engeland is voorgegaan op sportgebied, in het stoom- en fabriekswezen en in de politiek; vandaar vele Engelse woorden op dat terrein: *jockey, boksen, record, tennis, croquet, voetbal, handicap, wherry, giek; rails, tender, wagon, cokes, tram, stoppen, bunkeren, tank, tanken; speech, meeting, budget.*

Het Duits heeft vele woorden geleverd voor militaire begrippen: *hopman, schans, vendel, ransel, spies, houwitser, kartets*, en op het gebied der wetenschappen: *klankwet, rijm dwang, betoning, sage, bijdrage, umlaut, gletsjer, Alpen*. Door de grote overeenkomst met het Nederlands zijn er vele navormingen ontstaan: *bijdrage, inboeten, gevoelswaarde, tijdschrift, vlugschrift, voorwoord, warenhuis, rugzak.*

De taal van handel en muziek heeft vele Italiaanse woorden: *netto, tarra, kassa, franco, a pari, giro; piano, andante, moderato*. Verschillende van deze behoren nog tot de taal van een beperkte groep, andere zijn algemeen geworden.

Aan het Spaans zijn o.a. ontleend: *tabak, sigaar, indigo, matador, cacao*, aan het Slavisch: *steppe, werst, knoet, sowjet, bolsjewiek, pogrom, yoghurt*, aan het Maleis: *branie, negorij, prauw, soesa, pagaai, baboe, sago, rotan, pisang*, aan het Hebreeuws: *amen, Pasen, kabaal, rabbi, sabbat*, aan andere oosterse talen: Turks: *karwats, sjamberloek, kiosk*; Arabisch: *alcohol, algebra, almanak, admiraal, harem, katoe*; Perzisch: *jakhals, jasmijn, schaak.*

2. De behoefte aan eufemismen en het verlangen alledaagse woorden om hun gevoelswaarde (zie § 371) te vermijden doen vele Nederlanders vreemde woorden gebruiken.

In beschaafde kringen hoort men zelden woorden als *zweten, braken, verstopping, buikloop, knoeien* (in de boekhouding), enz.; velen zeggen liever: *transpireren, vomeren, constipatie, diarree, malversaties plegen*. De tijd dat het Frans voor vele Nederlanders de omgangstaal was, laat zich nog gelden.

3. Modezucht leidt dikwijls tot het gebruiken van vreemde woorden.

Men leze de advertenties en circulaires onzer zakenlieden en zal zien dat Parijs nog machtig is, doch tevens hoe gevaarlijk Engeland en Amerika worden als concurrent: *velours - corduroy; crème - cream*; naast *elegant, charmant, flatteren, garneren, fournituren, imprimé* enz. zien en horen wij: *slipover, overall, sweater, shampoo, lipstick, make-up, plastic, box, pocketbook, cocktail, stencil, hobby, set*, enz.

Het vreemde woord heeft voor de zakenman een betoverend-verleidelijke klank; het drijft de klant tot kopen: *babydoll* is zoveel 'schattiger' dan *hansop*.

Voor de gewone man is het vreemde woord 'imponerend'; het geeft de spreker een schijn van voorname herkomst. De taal en de naam van de 'charmante' Van der Hoogen uit de Familie Kegge zijn daarvan een prachtig voorbeeld. De sterke gevoelswaarde van het vreemde woord brengt echter ook mee, dat het bij algemeen aanvaard gebruik krachtloos wordt. Net als de eufemistisch en taboeïstische vormen vraagt het dus om voortdurende vernieuwing. Zo is bijv. *logement*, dat *herberg* heeft verdrongen, zelf weer opzijgeschoven door *hotel*, evenals *herbergier* door *hotelier*. Dit geeft soms het inheemse woord onverwachte kansen: nu *tailleur* en *coupeur* 'ordinair' dreigen te worden, noemt een zaak van 'standing' zich weer *kleermakerij*. Mensen die voor een halve eeuw een *affaire* hadden, zijn nu *in zaken*; *huis* verdringt *magazijn* in *meubel-, mode-, textielhuis* enz.

Ook ontleningen voeren de dodelijke strijd om de hegemonie, zoals reeds is

opgemerkt. *Tailleur* is in verval, *tailor* is levenskrachtig; *partner* verdringt *compagnon*; *participant* is reeds begraven in deze zin; *business* getuigt meer van hedendaags zakenbewustzijn dan *affaire*; *pardon* is zelfs uit de volksmond gestoten door *sorry*.

Soms wordt een vreemdeling door gehele of gedeeltelijke vertaling genaturaliseerd: *overal*, *pocketboek*, *motordrijver*, *topspeler*, *babysitten*, *lippestift*, *schok-*, *krimp-*, *stofvrij*, enz.

4. De kanselarijtaal heeft steeds gewerkt als een vloedgolf van Franse en Latijnse termen. De laatste tijd wordt die versterkt met anglicismen:

1587: *Oversulx als om eenige merkelijke saken te beraetslagen, van node is de selve (nl. de Staten) te vergaderen, so worden die beschreven met insertie van de principaelste pointen, die, bij de collegiën in deliberatie gelegd ende daer op geresolveerd zijnde, worden afgezonden alsulcke gecommiteerde als sij vertrouwen, ende met alsulcken last ende resolutien, als sij bevinden ten dienste van den lande te behooren* - JAN DE WITT: *Hebben niet de jegenwoordige seven Vereenigde Provintien een ende het selve enterest in hare eygen conservatie? een ende deselve vreesse voor alle uytheemse Machten? sijn sy niet door onderlinge Alliantien, ende Huwelyken, soo van Regenten, als van Ingesetenen, door gemeenschappen, Compaignien, Confreryen, soo van Commercie als van andere Interesten, conservatien reciproque, possessien van goederen, gewoonten, ende andersints, soodanig aen den anderen gehecht, ja door malkanderen geknoopt, ende gevlochten, dat het bynaer onmogelijk is deselve, buyten exessive violentie, die sonder eminente Hoofden niet en valt, van den anderen te scheuren?*

De moderne kanselarijtaal is weinig Nederlandse in woordkeus en zinsbouw; zelfs de bureaucratie van vakverenigingen en zakenwereld heeft haar gebruiken overgenomen blijkens het volgende citaat:

Het N.V.V. is van oordeel dat een fiscale stimulering van de investeringen op dit moment conjunctureel gevaren inhoudt en derhalve moet worden afgewezen. De monetaire politiek is in conjunctureel opzicht voldoende gericht geweest op beïnvloeding van de liquiditeitspositie van de ondernemingen. Het gebrek aan coördinatie in de overheidsinvesteringen heeft in het verleden een autonome, conjunctureel versturende invloed uitgeoefend. Een dergelijke coördinatie moet uitermate wenselijk worden geacht en kan worden gerealiseerd door de opstelling van een jaarlijks centraal plan van overheidsinvesteringen, dat de goedkeuring van het parlement behoeft.

5. De pers volgt in haar verslagen de kanselarijtaal op de voet.

De jachtige taak waaraan zij zich wijdt, doet haar dikwijls klakkeloos alles overnemen wat haar wordt voorgezet uit binnen- en buitenlandse bron. Doch ook hier spelen onmacht en onachtzaamheid een rol.

6. Ook kunstrecensenten putten veelvuldig uit vreemde talen:

De Rhapsodie voor viool en piano die Olof dynamisch en met een zeer adequate violistiek vertolkte, is een fraai voorbeeld van de Hongaars-folkloristische inspiratiebron van Bartok.

7. De wetenschappelijke taal put overal op aarde uit dezelfde bron: het Latijn en Grieks. Dit vergemakkelijkt het wetenschappelijke verkeer,

waarvoor alle wegen moeten worden gebaad. Een hoofdweg is een internationale terminologie:

Twee factoren nl. bepalen wel in sterke mate het begrip 'stad', nl. de geconcentreerde samenwoning en het economische aspect van deze concentratie, waar het gevolgde produktieproces een geheel ander is dan in de agrarische gebieden. Bij een dergelijke economisch-geografische interpretatie van het begrip 'stad' zal het duidelijk zijn, dat het criterium niet kan worden gezocht in het feit, of aan een nederzetting al dan niet stadsrecht is verleend. (PROF. KEUNING)

8. Soms vinden we in een vreemd woord het symbool voor een begrip dat wij in eigen taal met vele woorden zouden moeten omschrijven. Ter wille van de bondigheid is dan het vreemde woord te verkiezen.

Zo bestaat voor het Engelse woord *efficiency* geen goed Nederlands woord. Koenens Verklarend Handwoordenboek geeft deze omschrijving: 'meest doelmatige werking van een bedrijf; bedrijfsspaarzaamheid, doeltreffendheid'. Evenzo missen wij in het Nederlands een equivalent voor: *antecedent* (vroeger gebeurd feit waarop men zich later kan beroepen); *censuur* (kerkelijk of wereldlijk toezicht op boeken, geschriften, toneelstukken enz.); *comfort* (behaaglijke gerieflijkheid van inrichting); *consequent* (uit het voorafgaande logisch voortvloeiend, zichzelf gelijkblijvend); *etiquette* (maatschappelijke omgangsregels); *hiërarchie* (rangvolging in het priesterambt of bij ambtenaren en officieren); *theorie* (kennis welke in bespiegeling bestaat, zonder dat deze met enige praktische oefening verbonden is; afgetrokken beschouwing; leer der grondregels en beginselen ener wetenschap).

9. Niet alle gebruik van buitenlandse termen is misbruik: soms kan het vreemde woord nauwkeuriger dan het eigene weergeven wat men wenst te zeggen:

Men kan *Gods mysteriën* niet vertalen met *Gods geheimen*; een *mondaine badplaats* niet met een *wereldse badplaats*. *Charmant* en *bekoorlijk*; *elegant* en *sierlijk*; *flatteren* en *vleien*; *ordinair* en *gewoon*, *alledaags*; *rigoreus* en *krachtig*; *tint*, *kleur* en *verf*; *chantage* en *afpersing* drukken min of meer na verwante begripsinhouden uit, doch zijn niet in alle omstandigheden gelijkwaardig. Met tientallen van zulke vreemde woorden is onze taal *verrijkt* in de loop der eeuwen, doordat ze haar nieuwe, ongekende uitdrukkingmogelijkheden gaven. Waar echter de vreemdeling wordt ingehaald uit gemakzucht en onverschilligheid, moet hij worden bestreden.

In sommige perioden ontstaat dan ook een streven om vreemde woorden door Nederlandse te vervangen. Men noemt dit **purisme**. Bekend is het purisme van SPIEGHEL en van HOOFT (en zijn kring), die voorstelde woorden als *advocaat*, *parlement*, *ingenieur*, *batterij*, *suppoost*, *seminarie* te vervangen door *voorspraak*, *pleithof*, *vernufteling*, *beukerij*, *onderworpeling*, *zaaijerij*. Veel succes heeft hij niet gehad; slechts enkele van zijn purismen hebben ingang gevonden: bijv. *boekkerij* (bibliotheek), *redenaar* (orateur), *beroep* (appèl).

In de wetenschap is het wel gelukt echt Nederlandse woorden ingang te doen

vinden: wij hebben termen als *scheikunde*, *natuurkunde*, *wiskunde*, *taalkunde*, *aardrijkskunde*, waarvoor men in andere talen uitsluitend vreemde woorden gebruikt. Men denke ook aan al de 'vertalingen' van spraakkunstige termen!

Woorden of uitdrukkingen die Nederlands lijken, maar, meestal in strijd met ons taaleigen, aan het Frans zijn ontleend, noemt men **gallicismen**. Zo spreekt men ook van **anglicismen** en **germanismen** (barbarismen is de algemene maar eigenlijk wat onheuse naam).

De scheidingslijn tussen barbarismen (aliënismen) en goed Nederlands is niet altijd duidelijk te trekken. Sommige zijn door het gebruik geijkt, bijv.: *opvoering* (vertoning), *onbestemd* (vaag).

Gallicismen komen vooral in het Zuidnederlands voor: *nijverheidsridder* = *oplichter*, *fortuinzoeker* (chevalier d'industrie); *zich houden aan iets* voor *zich hechten aan iets* (se tenir à qch.); *een wet stemmen* = *een wet aannemen* (voter une loi), *op zicht spelen* = *van het blad spelen* (jouer à vue); *onder dit opzicht* = *in dit opzicht* (sous ce rapport); *gelijken aan* = *op* (ressembler à).

Anglicismen zijn o.a. de uitdrukkingen: *de tijd doden* (to kill time); *geld maken* (to make money); *rond de tafel zitten*; *ik hoop zo*. Sommige zijn al enigszins gewoon geworden.

Germanismen zijn: *daarstellen*, *bemerkning* (opmerking), *nieuwbouw* (nieuwe gebouwen); de woorden op *-haftig*: *naamhaftig*, *zeeghaftig*, *manhaftig*; een uitdrukking als *in de tachtiger jaren*. *Billijk* (goedkoop), *kuur*, *aanzicht* zijn Hollandse woorden met Duitse betekenis. Op Duitse wijze zijn gevormd: *prachtvol*, *warenhuis*, *Kollewijn(s)* (e) (spelling), *Seyffaerds*(e) (boekhandel), *heiligymnastiek*, *privaatles*, *grootstad* en handelstermen als *betrekken van*, *afnemer*, *voorradijg*, *ijlgoed*, *warenkennis*; *chemiker*, *techniker*. Samenstellingen met *-name* (*inname*, *overname*, *deelname*, *toename*) zijn germanismen en moeten dus vermeden worden. Soms kunnen ze evenwel een bepaald onderscheid aangeven: *een fotografische opname* - *de opneming in een ziekenhuis*.

Men vergelijkte verder het cursief gedrukte in de volgende zinnen: Het scheen een goed georganiseerde, van te voren *planmatig* opgezette plundering. Hij hield een *begeesterende* toespraak. Regisseur-zijn vereist afzonderlijke *begaving*. Dit kostuum *brenge*n wij in drie kwaliteiten (*voor*). Alles wat anders stof en dood was, werd nu *beleefd*. De wet tot *richtige* heffing der belastingen; een *watergekoelde* motor (motor met waterkoeling).

De 'dader' van het volgende (gelezen op een wasvoorschrift) woont natuurlijk in Duitsland: *Leederbekleeding van goed getekend Leer kan men op lichte weg reinmaken. Bij lichte Bevuiling is het genoeg, met aangevochte Lap afterijven en dan droog te vrijven (...). Voorzichtmaatregelen! Natte Leerbekleeding durvt niet bij de Kachel gedroogt worden enz. enz.*

De meeste z.g. 'navormingen' (*Lehnübersetzungen*) moet men afkeuren.

Het is in de laatste tijden gewoonte geworden woorden als *fotografie*, *lithografie*, *telegrafie*, *telescoop*, *televisie*, *automobiel*, *kilometer*, *tuberculose*, *bronchitis*, *memorandum*, *atoom* enz., die internationaal zijn, te vormen uit Griekse en Latijnse stammen, eensdeels om nationale gevoeligheden te vermijden, anderdeels om hun bekendheid in alle landen.

Vele Nederlanders gebruiken woorden, uitdrukkingen en zinswendingen die

door hen als Nederlands worden beschouwd, maar desondanks afwijkingen zijn van de standaardtaal. Men noemt ze provincialismen. Een Oostnederlander kan men horen zeggen: *Het huis is helemaal opgebrand* (afgebrand); *hij haalt veel overal* (overhoop); *dat feest gaat over* (niet door); *hij moet zich nog omkleden* (verkleed); *hij loopt met de (zijn) hand in de (zijn) zak*; *wanneer mag de zieke van 't bed af* (uit zijn bed); *dat is begroetelijk* (jammer); *hij liep maar al op en neer* (al maar); *ik zal een cadeautje meenemen* (meebrengen); *'t is kwart na acht* (over). Sommige van deze eigenaardigheden komen ook in het Duits voor, zodat verschillende van deze provincialismen, vaak ten onrechte, als germanismen worden beschouwd. Men vindt ze o.a. bij Staring.

OPMERKING. Nieuwgevormde woorden noemt men wel *neologismen*, maar gewoonlijk verstaat men daaronder de opvallende nieuwvormingen die in literaire taal gebruikt worden, bijv.: Mijnheer Duimelaar was schraal, lang, *knikkebeenachtig* en kippig (FALKLAND). *Labberlottige* beroerlingen (VAN DEYSSEL). *Goudluchtere* licht (GORTER).

§ 12. Een verschijnsel dat de keerzijde vormt van woordontlening is het verdwijnen van woorden.

Heel wat woorden verdwijnen uit de taal, doordat de zaak die ze noemen, verdwijnt (cultuuroorzaak), maar ook doordat een nieuw woord het oude verdringt. Verschillende munten, meubelen, vervoermiddelen enz. raakten buiten gebruik of werden door andere met nieuwe namen vervangen, bijv.: *stoter*, *dukaat*, *duit*, *oortje*, *schrijn*, *spinde*, *snuiter*, *domper*, *musket*, *piek*, *harnas*.

De oude woorden *weer* (Gotisch *wair*), *gom* (Gotisch *guma*) zijn verdwenen, verdrongen door het woord *man*. Alleen in samenstellingen als *weerwolf*, *weergeld*, *bruidegom* zijn die Oudgermaanse woorden bewaard gebleven.

Ook door andere oorzaken kunnen woorden verdwijnen. Vreemde woorden kunnen inheemse verdringen. Bij het lezen van een schrijver uit de middeleeuwen, uit de 17e, ja zelfs uit de vorige eeuw (denk aan *Na vijftig Jaar* van HILDEBRAND), bemerkt men dat vele toen gebruikte woorden en uitdrukkingen nu niet meer bestaan. Worden zulke met opzet nog gebruikt om de taal een ouderwets deftig tintje te geven, zoals in redevoeringen, in kanselstijl, in rechts- en literaire taal, dan spreekt men van archaïstische taal. *Overmits*, *nademaal*, *naardien*, *marren*, *tuisen*, *oorbaar*, *kerstenen* zijn **archaïsmen**.

OPMERKING. Wanneer we over het opnemen van vreemde en het verdwijnen van in onbruik geraakte oude woorden spreken, doelen we op de woordvoorraad van alle sprekers van het Nederlands tezamen. Natuurlijk maakt geen enkel individueel spreker gebruik van alle woorden die hem in principe ter beschikking zouden staan. De tekens die iemand persoonlijk gebruikt noemen we zijn **actieve taalschat**, wat hij herkent behoort tot zijn **passieve taalbeheersing**. Eenvoudige mensen, werkzaam in eenvoudige sfeer, gebruiken

maar enkele honderden woorden: met \pm 1000 à 1200, mits goed gekozen, is men in staat zich volledig uit te drukken. Hierop berust het gebruik van 'basictalen'. Literatoren hebben de grootste actieve taalbeheersing: Milton gebruikte in zijn werken 12000 woorden, Shakespeare 25000 en Churchill 'hanteerde' er 60000!

§ 13. Bij het opnemen van woordmateriaal uit vreemde talen zijn bepaalde natuurlijke grenzen gesteld; het nieuwe woord moet fonetisch te realiseren zijn voor de in dit punt eenzijdig geoefende spreker. Meestal heeft er een grondige aanpassing plaats. Het woord horloge [hɔrlo.ʒə] heeft een [h], een [o.] in plaats van een [ɔ:] en als men erg nauwkeurig luistert zijn er nog wel meer verschillen te noemen tussen de Franse en de Nederlandse klankvorm. De volkstaal gaat met de aanpassing nog heel wat verder: *lozé, lozeren, sokela, sirurg*. In de oorlog kon men soms horen spreken van een *huiswijs* i.p.v. een *Ausweis*.

Al deze en andere veranderingen tonen de innerlijke kracht van het eigen taalsysteem en pleiten voor de beschouwingen der structurele taalkunde. Heel wat dat de oude taalkundigen rangschikten onder de rubriek volksetymologie (§ 377) moet in wezen worden verklaard uit de **eisen van de eigen taalstructuur**.

Taalpolitiek

§ 14. De taal is gans een volk, zegt het spreekwoord. In zijn taal is het volk zichzelf, in zijn taal wordt een mens tot mens. Een gemeenschap zonder taal is onbestaanbaar, een mens zonder taal zou een dier zijn. Recht op de eigen taal is een van de meest fundamentele menselijke rechten. Neem je een mens zijn taal af, dan wordt hij reddeloos, zoals hij reddeloos wordt als hij in zijn eigen lichaam wordt aangetast. Mensen aantasten in hun taal is niet minder erg dan fysiek geweld tegen hun lichaam gebruiken. In verband met dit alles is taal meer dan een object van studie voor de taalwetenschap. Van ons wordt niet alleen een oordeel over de taalfeiten verwacht, maar ook een houding tegenover het sociale taalgebeuren. Van **taalpolitiek** spreekt men wanneer iemand probeert dat taalgebeuren te beïnvloeden: men eist bepaalde rechten voor het Nederlands tegenover andere talen, voor het Fries tegenover het Nederlands, voor het Achterhoeks op de lagere scholen, om de jeugd de kans te geven zichzelf te zijn, voor het Vlaams in Frans Vlaanderen. Ofwel men schrijft een spraakkunst waarin netjes wordt gezegd hoe het hoort; want ook dat is een taalpolitieke zaak. Toch is dat niet de eerste taak van de spraakkunst, tenminste niet van de wetenschappelijke spraakkunst, ook al zal er wel geen enkel studieboek zijn, dat zich van ieder oordeel onthoudt.

In het vervolg van dit boek wordt getracht het Nederlands te beschrijven. Een oordeel over juist of onjuist, beschaafd of onbeschaafd, aanstellerig of gewoon, afkeurenswaardig omdat het uit de gesproken omgangstaal komt of prijzenswaardig omdat het bij de geschreven taal aansluit, wordt niet nagestreefd, al zal het hier of daar wel eens uitgesproken worden. Kennis omtrent de taal is een noodzakelijke voorwaarde voor een verantwoord taalpolitiek gedrag. Het eerste stellen wij voorop, het tweede moge er voor de lezers mede de vrucht van zijn.

Hoofdstuk II

Foniek en accent

Foniek, fonetiek, fonologie

§ 15. De klankleer of foniek houdt zich bezig met de studie van de menselijke spraakgeluiden. De zinnen die we horen en gebruiken laten zich beschrijven als woordgroepen die bij verdere analyse blijken te bestaan uit een reeks van kleinere woordgroepen. Elke woordgroep bestaat uit woorden, een woord kan bestaan uit verschillende morfemen. Zodra we afdalen naar een nog dieper gelegen laag, dan treffen we alleen nog verschillende betekenisloze klanken aan. We constateren tegenstellingen tussen die klanken onderling: de ene klank is de andere niet en wanneer men een klank verwisselt voor een andere, krijgt men een nieuw woord: *gaat - gat, gaat - gaan - gaar, gaat - goot - geit, gaat - maat - haat - raad*. Toch zijn er bepaalde variaties in de klanken die zulk een ingrijpend verschil niet veroorzaken: een [ɨ:]-achtig klinkend [gɨ:t] betekent hetzelfde als een [o:]-achtig klinkend [go:t]; maar deze uitspraken zijn wel 'onbeschaafd'. Als men met behulp van fijne instrumenten de *aa* van *gaat* analyseert, blijkt die klank niet van begin tot einde homogeen te zijn. Een klank blijkt een reeks van gebeurtenissen die elkaar opvolgen en in elkaar vervloeien.

Binnen de foniek verschillen de benaderingswijzen van de menselijke spraakklanken:

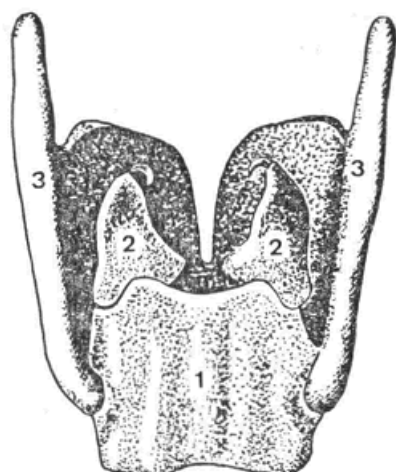
1. Men spreekt van **fonologie** wanneer het onderzoek zich bezighoudt met de spraakklanken voor zover ze zich onderscheiden van andere in deze zin dat verwisseling betekenisverschil veroorzaakt. De fonologie zoekt naar de eigenschappen die de *a* onderscheiden van de *o* en de *e*, maar ze spreekt niet over andere, irrelevante eigenschappen. Het laatste wat de fonoloog interesseert is dus alles wat de *a* tot *a* maakt, de *d* tot *d*, de *t* tot *t*.

2. De **fonetiek** interesseert zich voor de spraakklank als fysisch verschijnsel. Zij kent geen enkele beperking van haar belangstelling. Ook volkomen irrelevante eigenschappen, verkleuringen i.v.m. de volgende klank of naar de volgende klank toe, persoonlijke variaties en kleine afwijkingen interesseren haar. Voor de fonetiek is er niet één *d* en één *t*, zij kent in principe evenveel dentale explosieven als er ooit gesproken zijn.

Op grond van dit onderscheid moet men de fonologie taalwetenschap en kan men de fonetiek natuurwetenschap noemen.

§ 16. Voor het begrijpen van de klankvorming is kennis van de **spraakorganen** nodig.

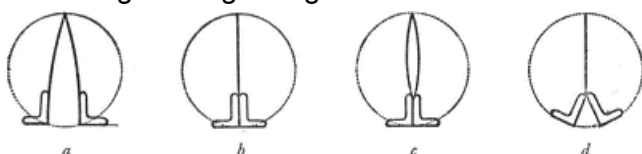
Nederlandse spraakklanken worden gevormd met behulp van de uitgeademde lucht. Die komt uit de longen eerst in de luchtpijp, daarna in de keelholte en

Het strottehoofd. 1. ringvormig kraakbeen;
2. bekervormige kraakbeentjes; 3. schildvormig kraakbeen.

eindelijk in de mond- en neusholte. Het bovenste deel van de luchtpijp wordt gevormd door het strottehoofd of de larynx, bestaande uit het ringvormig kraakbeen, het schildvormig kraakbeen en de bekervormige kraakbeentjes, die door weefsels, banden en spieren met elkaar verbonden zijn. Door die kraakbeenderen wordt een koker gevormd, die de voortzetting is van de luchtpijp. Het inwendige is met slijmvlies bekleed. Twee paar plooiën van dat slijmvlies vormen de bovenste (valse) en onderste (ware) stemlippen of stembanden. De ware stembanden gaan naar de achterwand van het strottehoofd en zijn daar aan de bekervormige kraakbeentjes bevestigd. Door de beweeglijkheid van die beentjes kunnen de stembanden elkaar naderen of zich van elkaar verwijderen, waardoor een opening gevormd wordt: de stemspleet. Bepaalde spiertjes spannen de stembanden, die door de uitstromende lucht in trilling worden gebracht.

De volgende figuren geven een schematische voorstelling.

- a. Gewone ademstand.
- b. Volkomen sluiting (voorafgaande bijv. aan het kuchen).
- c. Gewone stand bij het voortbrengen van stem.
- d. Fluisterstand.

De mondholte heeft als bovenwand het zachte gehemelte (velum), met de huig (uvula), het harde gehemelte (palatum), de zoom (de inplanting der tanden), de boventanden en de bovenlip; als benedenwand de tong, de ondertanden en de onderlip. Achter de huig is een verbinding met de neusholte. Deze verbinding kan gesloten worden door de huig naar boven en naar achteren te bewegen.

§ 17. Wanneer de uitgeademde lucht zonder enige belemmering langs de boven beschreven weg naar buiten gaat, horen we ongeveer niets. Door afsluiting of vernauwing van de ademwegen kan de uitademing worden belemmerd.

Het aanbrengen, voortduren en opheffen van zo'n belemmering veroorzaakt geluiden, en vele van die geluiden doen dienst als **spraakklank**. Het spreekt wel vanzelf dat niet alle geluiden, op deze wijze voortgebracht, dat doen, en ook dat de spraakklanken in verschillende talen niet gelijk behoeven te zijn. De voornaamste vinden we er evenwel in terug.

De afsluitingen en vernauwingen kunnen op verschillende plaatsen in het spreekkanaal optreden en gaan steeds gepaard met vormveranderingen van de holten. Deze vormveranderingen hebben invloed op het voortgebrachte geluid. We kunnen tot stand brengen:

1. een afsluiting en vernauwing in het strottehoofd;
2. een afsluiting tussen neus- en keelholte;
3. verschillende afsluitingen en vernauwingen in de mond.

§ 18. Het is voor een nadere beschouwing van de spraakklanken van belang te letten op het volgende:

1. op welke plaats ondervindt de uitgeademde lucht weerstand;
2. van welke aard is die weerstand (afsluiting of vernauwing);
3. gaat de lucht door de neus of door de mond;
4. zijn de stembanden in trilling of in rust?

§ 19. De weerstand die de uitgeademde lucht bij de stemspleet ondervindt, kan de stembanden in trilling brengen. We horen dan een zoemend geluid (bijv. bij neuriën). De trillingen kunnen we voelen, wanneer we de vingers zachtjes tegen het strottehoofd (adamsappel) of op het hoofd leggen. Bij de *a* en de *m* bijv. merkt men duidelijk een trilling, bij de *s* niet. Dit trillingsgeluid heet **stem**. Stem is het geluid dat ontstaat door trilling van de stembanden.

Wanneer de lucht in de borstholte, onder de stembanden dus, meetrilt, spreekt men van borsttoon; als alleen die boven de stembanden resoneert, hoort men de falset of kopstem.

De toonhoogte is afhankelijk van de spanning - d.i. de lengte - der stembanden. Daar mannen een groter strottehoofd hebben dan vrouwen, ligt hun stemhoogte lager. Men onderscheidt naar de toonhoogte bij beiden drie stemsoorten: bij de mannen bas, bariton en tenor, bij de vrouwen alt, mezzosopraan en sopraan. Deze benamingen duiden in het bijzonder de z.g. zangstem aan, d.i. de ongedempte stemklank. Het spreken vindt plaats met gedempte stem: de trillingswijdte der stembanden is daarbij beperkt.

§ 20. Van geheel andere aard dan stem is het geluid dat ontstaat, wanneer twee delen van de mondwand elkaar naderen of aanraken (naderen bijv. bij de *s*, aanraken bij de *p*). Het sissend of ploffend geluid dat dan wordt veroorzaakt, heet **geruis**. Dit geruis kan al of niet met stem gepaard gaan. Bij de *s* bijv. is geen stem, bij de *z* wel.

We kunnen dus onderscheiden:

1. Spraakgeluiden die uit stem bestaan (klinkers of vocalen);
2. Spraakgeluiden die uit geruis bestaan (stemloze medeklinkers of consonanten);
3. Spraakgeluiden die uit stem + geruis bestaan (stemhebbende medeklinkers of consonanten).

§ 21. Wanneer bij het spreken de stemspleet zover wordt gesloten dat alleen tussen de bekervormige kraakbeentjes nog een driehoekige ruimte open blijft, waardoor de lucht kan passeren, begint men te fluisteren.

OPMERKING. Zoals men begrijpt valt bij het fluisteren het onderscheid stemhebbend - stemloos weg. De tegenstelling tussen *d* en *t*, *p* en *b*, *s* en *z*, *f* en *v*, wordt bij het fluisteren op andere wijze aangebracht, nl. door gespannenheid i.p.v. stemloosheid en ongespannenheid i.p.v. stemhebbendheid. De *t* en de *d*, die niet alleen door het stemkarakter maar ook door de tegenstelling fortis - lenis zijn onderscheiden, verschillen dus gefluisterd alleen in dit laatste opzicht.

Het in trilling brengen der stembanden heet **foneren**. Dit kan op verschillende wijzen geschieden.

1. De stembanden worden gespannen tijdens het uitstromen van de adem. Daardoor gaat aan de stemklank vooraf een zwak *h*-geluid. Dit heet geaspireerd inzetten. Men denke aan die dialecten waarin de beginklinkers der woorden door een *h* worden voorafgegaan: (h)aan, (h)oor.
2. De trilling der stembanden en de ademstroom beginnen gelijktijdig zonder voorafgaand geruis of schok: dit heet zacht begin of weke inzet.

3. De stembanden zijn gesloten, voordat de ademstroom begint. Hun trilling vangt aan met een lichte, hoorbare ontploffing. Men noemt dit plotseling begin of harde inzet. Heel duidelijk is het ontploffingsgeluid in het strottehoofd, de z.g. glottisslag, als twee klinkers op elkaar volgen in verschillende lettergrepen of woorden: *co|öperatie; ge|aard, zó|is het niet; ik doe| o zo graag mee.*

De aanvangsklinker van een woord heeft in het Nederlands doorgaans een plotseling begin, evenals in het Duits; het Frans en Engels hebben een zachte inzet.

OPMERKING. De glottisslag wordt in het Nederlands dikwijls vermeden door elisie, - bijv. *coperatie* i.p.v. *coöperatie* -, of door inlassing van een overgangsklank, - bijv. *zo(w)is het; dat zie(j) ik wel.*

De stem kan ophouden op dezelfde wijze als hij begint, dus met geaspireerd, zacht of plotseling einde. Het eerste is in het Nederlands normaal. Na de slotklinker hoort men er de adem naruisen: daardoor klinken bijv. *ie* en *ee* enigszins als *iej* en *eej*, *oo* en *oe* als *oow* en *oew*. De zuivere slotklinker, zoals het Frans die kent, is bij ons zeldzaam. Bij overdreven ('vulgair') geaspireerd einde hoort men *meei*, *zeei*; zelfs *koume*, *loupe* i.p.v. *mee*, *zee*, *komen*, *lopen*, enz.

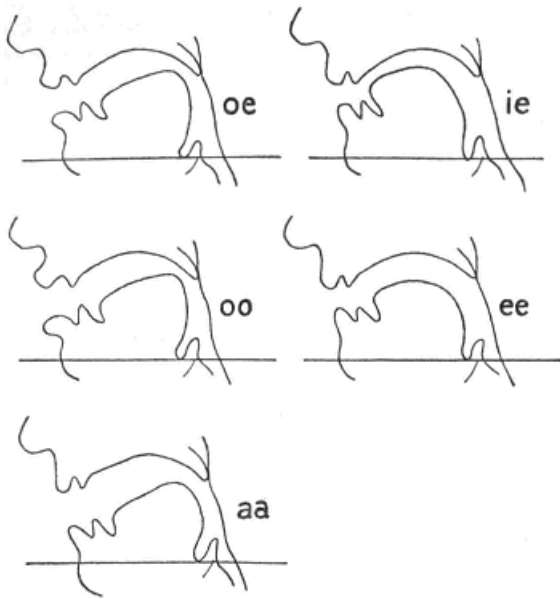
Het plotselinge einde met een glottisslag komt voor in nadrukkelijke, korte uitroepen als *ho!*, *ba!*, *nee!*, enz.

Klinkers

§ 22. Het hoofdelement van de **klinkers** is de stem, veroorzaakt door trilling van de stembanden. De vormverandering van het zogenaamde aanzetstuk (mond-, neus- en keelholte) brengt verschillende soorten van klinkers mee. Deze vormverandering is mogelijk door de grote beweeglijkheid van het strottehoofd, de keelwand, het weke gehemelte, de tong, de wangen, de onderkaak, de mondbodem en de lippen. Nooit is deze verandering bij de klinkers evenwel van dien aard dat er naast de stem nog een ander duidelijk hoorbaar geluid (geruis) ontstaat; de lucht stroomt vrij naar buiten.

Klinkers zijn dus spraakklanken, gevormd in de stemspleet en versterkt en veranderd door de spraakruimten boven die stemspleet, maar zó dat de uitstromende adem nergens wordt belemmerd of tegengehouden.

Belangrijk is de tonghouding en de lippenstand. Bij de tong constateren wij verticale en horizontale verschillen; bij de lippenstand ronding en spreiding (ongerond zijn). Letten wij op de verticale verschillen van de tongstand (zie figuren op blz. 42), dan constateren wij het volgende:

1. de tongrug is naar het zachte gehemelte opgetrokken, de tongpunt raakt de tanden niet (lippen gerond): oe [u];
 2. het voorste deel van het tongblad is naar het harde gehemelte opgeheven, de tongpunt ligt tegen de binnenzij van de ondertanden (lippen spleetvormig): ie [i];
 3. de tongstand als bij de ie (lippen gerond): uu [ü];
 4. de tongrug ligt lager bij de oo [o.], o [ò], o [ɔ] en ee [e.];
 5. de tongrug ligt het laagst bij de aa [a.] en a [ɑ];
- De [u], [i] en [ü] zijn de hoge of gesloten vocalen, de [o.], [ò], [ɔ] en [e.] de middenvocalen, de [a.] en [ɑ] de lage of open vocalen.

Letten wij op de horizontale verschillen, of nl. het tongblad voor in de mond ligt of meer naar achteren teruggetrokken is, dan constateren we deze verschillen:

1. de tong ligt meer naar voren: ee [e.], ie [i], i [i], uu [ü], u [ʌ], en eu [ö];
2. de tong ligt meer naar achteren: oe [u], oo [o.], o [ò], o [ɔ], aa [a.] en a [ɑ].

In de volgende figuur zijn de klinkers gerangschikt:

	achter	midden	voor
gesloten	[u]		[ü]
half gesloten	[ò] [o.]	[ə]	[ö] [i] [e.]
half open	[ɔ] [ɔ:]		[ʌ] [ɛ] [e:]
open	[ɑ] [a.]		

De stippellijn geeft de ronding aan: links staan de geronde, rechts de ongeronde klinkers. De voorklinkers heten ook wel palatale vocalen, de andere velare.

§ 23. De volgende klinkers komen in het Nederlands voor. Om ze duidelijk aan te geven worden ze telkens in woorden gebruikt, terwijl de transcriptie die in dit boek wordt gevolgd, achter elke klinker wordt aangegeven:

<i>dak</i>	[ɑ]	<i>kop, rok</i>	[ɔ]
<i>baat, vader</i>	[a.]	<i>dood, boven</i>	[o.]
<i>pet</i>	[ɛ]	<i>nut</i>	[ʌ]
<i>wees, wezen</i>	[e.]	<i>nu, duwen</i>	[ü]
<i>weer</i>	[e.]	<i>leuk, veulen</i>	[ö]
<i>pit, Egypte</i>	[i]	<i>zoet</i>	[u]
<i>liter, Piet</i>	[i]	<i>de, monnik, heerlijk, Dokkum</i>	[ə]
<i>pop, mom</i>	[ò]		

Opmerkingen:

1. Het verschil in uitspraak van de klinkers is vrij groot. De invloed van volgende medeklinkers laat zich nl. dikwijls gelden. Dit is het sterkst, wanneer de klinker gevolgd wordt door een *r*. Ook de neusmedeklinkers *m*, *n*, *nj* en *ng* (zie § 29) wijzigen de klankkeur van een voorafgaande klinker; er treedt dan een lichte nasalering op, die wel eens wordt aangeduid door een ~ boven het klankteken. In deze gevallen is er van betekenisverschil geen sprake: we houden steeds hetzelfde foneem¹.
2. Dit is niet het geval met de [ò] van *pop* en de [ɔ] van *kop*. Deze *o*'s, voor sommige Nederlanders twee verschillende fonemen, zijn voor de meeste niet meer te onderscheiden. In het noordoosten van ons land is er betekenisverschil tussen [stɔk] (stok) en [stòk] (stuk), [rɔk] (rok) en [ròk] (ruk), [rɔx] (rogge) en [ròx] (rug), [klɔk] (klok) en [klòk] (kloek, kip). Duidelijk hebben we in deze dialecten dus twee fonemen. De Nederlanders die zo'n dialect kennen, worden steeds getroffen door het veel geringere onderscheid dat door anderen tussen deze klinkers wordt gemaakt, een onderscheid dat bij landgenoten die hun jeugd in Indonesië hebben doorgebracht, bijna geheel verdwenen is.
3. Niet-Nederlandse klinkerfonemen zijn: [ɛ:] in *serre*, *misère*, [ɔ:] in *rose*, [ʌ:] in *freule*, *manoeuvre*. De [ɛ:] van *serre* hoort men echter in *bè*, *bleren* en soms in *wereld*, *kerel*, *parel*².
4. De 'šva' [ə], een stomme of toonloze *e*, is meestal een verzwakking van andere vocalen in zwakbetoonde lettergrepen; zie § 49.

§ 24. Men noemt de vocalen in *baas*, *weet*, *Piet*, *dood*, *nu*, *leuk*, *zoet*, dus de [a., e., i, o., ü, ö., u] lang, die van *dak*, *pet*, *pit*, *pop*, *kop*, *nut* [ɑ, ɛ, ɪ, ò, ɔ, ʌ] kort. In de regel worden de eerstgenoemde inderdaad iets langer gesproken dan de laatstvermelde, behalve misschien de [i, u, ü]. Het verschil bestaat echter niet zo zeer in de lengte (kwantiteit) als in de aard (kwaliteit) van de klinkers. De z.g. korte vocalen worden op het moment van hun volle kracht plotseling afgesneden door de onmiddellijk aansluitende consonant. Men noemt ze in dit verband dan ook scherpgesneden klinkers. Een andere benaming, gedekte vocaal, danken ze aan het feit dat ze in de lettergreep nooit voorkomen zonder volgende medeklinker³. De z.g. lange klinkers, die ook in open lettergrepen kunnen staan, heten daarom vrije of ongedekte vocalen. Naar hun aansluiting bij de volgende consonant heten ze zwakgesneden: tussen

1. Zie bl. 58.

2. Bij de keuze van het teken [ʌ:] hebben we ons laten leiden door de *Fonologie van het Nederlands en het Fries* van COHEN e.a. Het daar gekozen teken moet onjuist geacht worden, omdat het dezelfde vocaalkleur doet veronderstellen voor de *u* van *put* en de *eu* van *freule*. We meenden echter uit didactische overwegingen er beter aan te doen één bepaald systeem van enig handboek in zijn geheel over te nemen.

3. Uitgezonderd in tussenwerpsels als *ba*, *he*, en bij kortafgebeten uitspraak van *nee*, *ja*, enz.

het hoogtepunt van hun sonoriteit en de medeklinker ligt een daling in kracht, een 'glijder'. Naar het verschil in begeleidend spanning van de mondspieren worden de lange klinkers ook nog gespannen genoemd, de korte ongespannen.

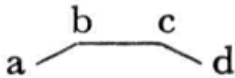
Lange klinkers kent het Nederlands alleen voor *r* en in tussenwerpsels als *ha!*, *nee!*, *oo!*. Men vergelijk de [u] in ons *goed* maar eens met die in 't Duitse *gut* en het Engelse *good*. Zo kan men duidelijk lengteverschil horen in *waar - waak*, *door - doos*, *boer - boek*, *deur - deuk*, *duur - duw*, *serre - zet*, *peer - pees*. De lange klinker voor *r* geeft men weer door [a:, ɔ:, o:, u:], enz.

OPMERKING I. De verkleuring in de richting van de ə, die zich laat constateren bij de lange vocalen voor *r* is in de fonologische spelling niet aangeduid. Nauwkeurige fonetische weergave kan geschieden door het schrijven van een ə als overgangsklank: [be:ər] tegenover [be.t]. De dubbele punt wijst op meer lengte dan de enkele punt.

OPMERKING II. Klank en teken corresponderen lang niet altijd: we horen [i] in *Mies*, *liter*, *type*, *bijzonder*, [ə] in *lopen*, *vriendelijk*, *aardig*, *een*, *Stavoren*, *Dokkum*; [ɛi] in *bijten*, *beitel*; [ɔu] in *zout*, *hou*, *houw*, *au!*, *gauw*.

Tweeklanken

§ 25. Een spraakklank is niet vanaf zijn begin tot het einde één homogeen geluid. Na de inzet verloopt er enige tijd, eer de volle sonoriteit is bereikt, en deze vermindert weer tegen het einde. Men zou een klank dus schematisch ruwweg kunnen voorstellen met de figuur

Het aanloopstuk a-b heet de voorglijder, de afloop c-d de naglijder. De slotklinker in het Nederlands eindigt dikwijls met een duidelijk hoorbare naglijder. Dan is die klinker feitelijk overgegaan in een tweeklank of diftong; hij is gediftongeed.

Een **tweeklank** bestaat uit twee klinkers in één lettergreep, in één ademstoot uitgesproken en geleidelijk in elkaar overgaand.

Eigenlijk bestaat een diftong uit een reeks van onmerkbaar in elkaar overgaande klanken waarbij alleen het hoogtepunt van de begin- en eindklank kunnen worden onderscheiden. Is de eerste dominerend dan heet hij dalende diftong, in het andere geval spreekt men van stijgende tweeklank. Men kent de laatste bijv. in het Frans en Fries; het Nederlands kent uitsluitend de eerste.

Het tweede element is een zwakke *i* of *u*, nauw verwant aan *j* en *w* (fonetisch weergegeven door [i] en [u], [i.] of [u.]). Bij de *ui* treedt als secundair element op de [ü].

§ 26. Naar de slotklank kunnen we onderscheiden in onze taal:

tweeklanken op [i] of [ü]

[ɛi] (zeis, vijl)

[ʌü] (ruit)

[a.i.] (fraai)

[o.i.] (mooi)

[ui.] (foei)

tweeklanken op [u]:

[ɔu] (goud, rauw)

[e.u.] (meeuw)

[iu.] (nieuw)

[üu.] (uw)

Opmerkingen:

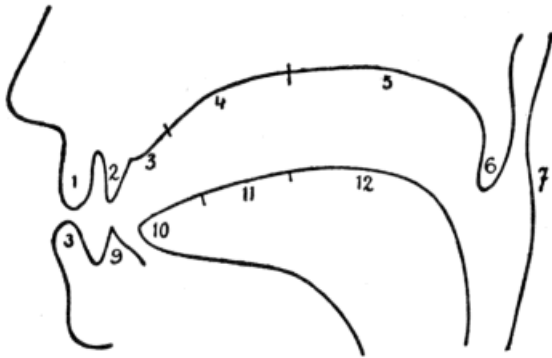
1. De tweeklanken *ei* [ɛi], *ui* [ʌü] en *ou* [ɔu] vormen elk een nauwere klankeenheid dan de overige. Men beschouwt ze daarom ook wel als ondeelbare fonemen; ter onderscheiding worden ze wel glijdifftongen genoemd.
2. In *fraai*, *mooi*, *foei*, *meeuw*, *nieuw*, *uw* onderscheidt men duidelijker de twee elementen. In de verbogen en afgeleide vormen komt dit vooral uit: *fraaie* [fra.-i.], *mooie* [mo.-i.ə], *verfoeien* [verfu-i.ə], *meeuwen* [me.u.ə], *nieuwe* [ni-u.ə], *uwe* [ü-u.ə]. Men kan ze echte of volle difftongen noemen; soms gebruikt men de naam standdifftongen. Vergelijk ook nog *keien* [kɛi-ə] en *koeien* [ku-i.ə], *luie* [ʌü-ə] en *loeien* [lu-i.ə].
3. In woorden die eindigen op *ee*, *ie*, *eu*, *oe*, *oo*, bijv. *mee*, *knie*, *beu*, *doe*, *zo*, hoort men aan 't slot een zwakke i, resp. u. Men spreekt wel van halfdifftongen of oneigenlijke tweeklanken.
4. De interjecties *ai* en *au* en het woord *miauw(en)* zijn de enige Nederlandse voorbeelden van de tweeklanken [ai.] en [au.].

Medeklinkers

§ 27. Wij hebben gezien dat spraakklanken worden voortgebracht in het strottehoofd (stembanden) en de mondholte. Een geluid dat door de stembanden ontstaat, kan in de mondholte gewijzigd of aangevuld worden. Een klank, in de mondholte gevormd, kan al of niet gepaard gaan met stem.

Als bovenwand fungeren bovenlip, boventanden, zoom, harde gehemelte, zachte gehemelte, huig en soms de achterwand van de keel, van het velum gescheiden door de ingang van de neusholte. Als onderwand dienen onderlip, ondertanden, tong.

Een **medeklinker** bestaat uit geruis, al of niet gepaard gaande met stem, veroorzaakt door het schuren van de uitstromende lucht door een vernauwing, of door het verbreken van een afsluiting in de mondholte. De plaats van de vernauwing (afsluiting) noemt men de articulatieplaats.

1, 8. lippen, 2, 9. tanden, 3. zoom (alveolum), 4. harde gehemelte (palatum), 5. zachte gehemelte (velum), 6. huig (uvula), 7. keelwand, 10. tongpunt, 11. tongblad, 12. tongrug.

§ 28. De weg waarlangs de lucht ontwijkt, kan op een bepaalde plaats worden afgesloten of vernauwd. Men kan daar vormen:

1. een volkomen afsluiting. Deze wordt verbroken door de ertegen geperste lucht. De verbreking geschiedt met een kleine explosie. Vandaar dat de zo ontstaande medeklinker explosief (ploffer, klapper) heet.

De Nederlandse explosieven zijn de klanken, voorgesteld door *p, t, tj, k, kj* (de stemloze), *b, d* en de *k*-klank in *bakboord*¹, *zakdoek*, *ik ben*, enz. (de stemhebbende). Hun fonetische transcriptie is [p], [t], [t^h], [k], [k^h], [b], [d], [g].

OPMERKING I. De klank, fonetisch voorgesteld door [t^h], komt voor in woorden als *tjotter, tjalk, badje, kindje*, enz. Hij verschilt al heel weinig van de [k^h] in *tikje, bakje, Riekje*, zoals blijkt, wanneer we na elkaar uitspreken *Riekje* en *rietje, beekje* en *beetje*.

OPMERKING II. Een explosief bestaat uit een sluiting (occlusie) en een explosie, gescheiden door de korte tijd, nodig voor het bereiken van de spanning. De occlusie is het belangrijkste kenmerk. Dit blijkt uit het feit dat in verbinding met vele medeklinkers de explosie eerste element wordt van de volgende consonant. Men kan dat o.a. opmerken in woorden als *optakelen, opdoen, uitkammen ook, dat*, enz. Om deze reden noemt men de explosieven ook wel occlusieven.

1 Deze stemhebbende explosief [g] in het Fr. *garçon* en Du. *garten* komt in het Ned. niet als afzonderlijk foneem voor. In *bakboord* wordt de *k* stemhebbend door de volgende *b*; we kunnen hoogstens van een foneemvariant spreken.

2. een vernauwing, waardoor de lucht met sterk geruis ontsnapt. De zo ontstaande medeklinkers heten schuringsgeluiden, glijders, spiranten of fricatieven. De Nederlandse spiranten worden geschreven met *f, s, sj, stj, ch, v, z, g*. Hun fonetische transcriptie is [f], [s], [ʃ], [x] (de stemloze) en [v], [z], [ʒ] en [ɣ] (de stemhebbende).

OPMERKING I. Het teken [ʃ] gebruiken we ter fonetische weergeving van de beginklank in woorden als *sjerp, sjiek, sjoelen, sjokken*; diezelfde klank vinden we in Franse woorden vaak voorgesteld door *ch*: *chic, chocola, richard*, enz. In woorden als *musje, jasje, kastje, vestje*, enz. horen we hem eveneens. In (Franse) woorden als *etage, gerant, giraffe* komt de stemhebbende tegenhanger [ʒ] voor. Men hoort bij vele sprekers deze [ʒ] in verbindingen als: *waar was je?; wat lees je?* Zij onderscheiden zo *was je* (met [ʒ]) van (het) *wasje* (met ʃ), *las je* van (het) *lasje*, *neus je* van *neusje*, *kies je* van (het) *kiesje*, enz. Zo is het ook bij: *lig je - lichtje; lag je - lachje; schaaft je - schaaftje; schreeft je - schreeftje*, enz.

OPMERKING II. Woorden als *dag, ploeg, lig* eindigen op een stemloze klank [x]. (Hij) *ligt* en (het) *licht* worden fonetisch precies gelijk geschreven.

§ 29. Bij elke afsluiting in de mondholte kan men de lucht door de neus laten ontsnappen door het velum niet op te trekken. Er ontstaan dan occlusieve neusklanken. We noemen ze doorgaans kortweg neusmedeklinkers of nasalen. Het zijn in onze taal: *m, n, nj*, (ook geschreven *gn*) en *ng* (als *k* volgt alleen door *n* voorgesteld): *boom; neen; franje, campagne; tong, drank*.

De nasalen zijn stemhebbend. Hun fonetische transcriptie is [m], [n], [ɲ], [ŋ].

OPMERKING. In zekere zin kan men de neusklanken ook neusklankers noemen; zoals bij de klinkers de door de stembanden in trilling gebrachte lucht vrij door de mond uitstroomt, stroomt die bij de neusklanken vrij door de neus uit. Er is dus ook een driedeling mogelijk in de spraakklanken: klinkers zijn open-mondklanken, nasalen open-neusklanken, medeklinkers belemmerde mondklanken. Het verschil tussen de nasalen onderling wordt pas kenbaar wanneer de afsluiting in de mond opgeheven wordt. Een aangehouden *m* is niet te onderscheiden van een aangehouden *n* of *ng*, zoals blijkt wanneer men, een *m* sprekend, de articulatieplaats laat wisselen. Bij het opheffen van de sluiting klinkt de *ng* naar *k* toe, de *n* naar *t*, de *m* naar *p*. We kunnen het ook aldus formuleren: bij de velare nasaal is de naglijder een velaar, bij de dentale nasaal een dentaal, bij de labiale nasaal een labiaal. De naglijders zijn kenmerkend voor de nasalen.

§ 30. De *r* bestaat uit een reeks ontploffingen, ontstaan bij opheffing van een afsluiting, door de tongpunt gemaakt tegen de zoom, of door de tongrug tegen het velum.

OPMERKING. De eerste *r* wordt meer en meer verdrongen door de tweede. De tongpunt-*r* is nog algemeen op het platteland, de tongrug-*r* hoort men vooral van stedelingen. Men stelt ze in fonetisch schrift voor resp. door [r] en [R]. Van sommigen hoort men een *r*, gevormd door tongrug en velum, soms zelfs nog verder naar achteren in de keel, de z.g. gebrouwde *r*. Deze afkeurenswaardige brouw-*r* wordt voorgesteld door [ʳ], een omgekeerde R dus.

Ook de *l* ontstaat door een afsluiting van de tongpunt tegen de zoom, maar de lucht vindt gelegenheid tot ontsnappen aan weerszijden van de tong. De *l* is dus een spirant. Het fonetische teken ervoor is [l̥].

OPMERKING. *r* en *l* zijn stemhebbend, evenals de nasalen. Al deze klanken kunnen echter voor stemloze medeklinker vrijwel stemloos voorkomen. We stellen ze dan voor door [ʳ].

§ 31. De **w** is in het Nederlands een stemhebbende labiodentale ploffer, behalve na geronde klinkers, waar hij bilabiale spirant is net als de Engelse *w*, bijv. in *ruwe*, *zo wil ik niet*. In woorden als *eeuw*, *gauw*, *nieuw*, op het eind van tweeklanken dus, wordt hij wel, in *zou*, *wou*, *au* niet gespeld.

OPMERKING. Wel wordt hij gehoord in verbogen vormen als *eeuwen*, *nieuwe*; op grond daarvan wordt hij ook in de genoemde onverbogen vormen geschreven.

De *w* wordt wel halfklinker genoemd: uit woorden als *eeuw* - *eeuwen* blijkt, dat de [u̥] van de tweeklank kan overgaan naar *w*: als men magnetofonisch opgenomen teksten achterstevoor ten gehore brengt verandert *nieuw* in *wien*, *wee* in *eeuw*.

Als twee klinkers in verschillende lettergrepen op elkaar volgen treedt als 'scheiding' een glottisslag op. Heel geregeld echter wordt die vervangen door een *j* of *w* (zie § 21). Het fonetische teken voor de glottisslag is [ʔ]. *Zo is het* klinkt als [zo. ʔisət] of [zo. wisət], *drie is (te veel)* als [driʔis] - of [drii̯is].

De *j* is een palatale stemhebbende spirant die men ook wel halfklinker noemt. Op dezelfde wijze als de [w] varieert met de [u̥], wisselt de [j] af met [i̯]. Op de magnetfoon kan men *aai* [a.i̯] laten horen als *ja* [ja.] en omgekeerd. De *j* treedt ook op als vervanger van de glottisslag, doch na palatale klinkers, bijv. *De zee (j) is hoog; dat zie(j) ik*.

Deze overgangsklank is normaal in meervoudsvormen, al wordt hij niet geschreven: bijv. *zeeën*, *knieën*. Zelfs na geronde klinkers komt hij dan voor, soms ook in het schrift, bijv. *koeien*.

OPMERKING. Naast: *Dat doe(w) ik* [daduu, ik] hoort men ook wel: *dat doe(j) ik* [dadui, ik], zo wisselen ook *moeie ogen* en *moewe ogen*, enz.

De *h* is een stemloze spirant, gevormd in het strottehoofd door een vernauwing van de stemspleet. Tussen stemhebbende klanken is hij stemhebbend, bijv. in *tehuis*, *na hem*; elders stemloos.

§ 32. De consonanten kunnen zijn stemhebbend of stemloos. Wanneer een medeklinker stem heeft, is het geruis vanzelfsprekend zwakker. Immers om stem voort te brengen moet men de stembanden spannen en naar elkaar brengen. Hoe meer de stembanden elkaar naderen, hoe meer ze de luchtstroom verzwakken. De consonanten met stem zijn daardoor zachter dan die zonder stem; vandaar ook de naam zachte en scherpe consonanten voor stemhebbende en stemloze, of - met Latijnse termen - lenis en fortis, soms vertaald met los en vast. De stemhebbende worden nl. met minder spierspanning gesproken, d.i. minder 'gesloten', dan de stemloze.

Aan het begin van een woord worden *v*, *z*, en *g* door velen stemloos ingezet, maar door de zwakkere uitademing zijn ze toch duidelijk te onderscheiden van de scherpe *f*, *s* en *ch*.

§ 33. De articulatieplaats kan zeer verschillend zijn. In de klankleer onderscheidt men op grond daarvan:

bilabialen;	gearticuleerd met onderlip - bovenlip.
labiodentalen;	gearticuleerd met onderlip - boventanden.
dentalen;	gearticuleerd met tongpunt - zoom.
palatalen;	gearticuleerd met tongblad - harde gehemelte.
velaren;	gearticuleerd met tongblad - grens harde en zachte gehemelte
laryngaal;	gearticuleerd met de stembanden.

1. Onze bilabialen zijn *p*, *b* en *m*. Het zijn alle sluitingsgeluiden.
2. De labiodentalen zijn *f* en *v*. Het zijn spiranten. De *w* is vaak een labiodentale ploffer (*water*), soms bilabiale stemhebbende glijder (*huwen*). Dit hangt af van de positie: er is geen foneemverschil. Voor *r* wordt de *w* aan het woordbegin veelal uitgesproken als *v*, bijv. in *wringen*, *wroeten*, *wreed*. Deze *v* is dan een extrafonologische variant van de *w*.
3. De dentalen zijn *t*, *d*; *s*, *z*; *l*, *r* en *n*. De punt van de tong articuleert tegen de achterzijde van de boventanden. Wanneer bij *d* en *t* de punt van de tong gelegd wordt onder de rand van de boventanden, krijgt men de Engelse *th*. In onze taal kennen we deze spirant niet.

T en *d* zijn ploffers, *s* en *z* spiranten, de *n* is een nasaal, de *l* en *r* heten liquidae (enkelv. liquida). Vgl. § 30.

4. De palatalen in onze taal zijn:

de stemloze ploffer	<i>tj</i>	[t̟]: <i>petje, hoedje</i> .
de stemloze ploffer	<i>kj</i>	[k̟]: <i>beekje</i> .
de stemloze glijder	<i>sj</i>	[ʃ]: <i>sjaal, sjerp, Koosje, China</i> .
de stemhebbende glijder	<i>zj</i>	[ʒ]: <i>horloge, wat kies je?</i>
de stemhebbende glijder	<i>j</i>	[j]: <i>jaar, liefje</i> .
de nasaal	<i>nj</i>	[ɲ]: <i>franje, cognac</i> .

Deze klanken worden gevormd tussen de tong en het voorste deel van het harde gehemelte (palatum). Bij de *tj* (*dj*) wordt een afsluiting gevormd, het is dus een palatale ploffer. *Sj* en *zj* zijn palatale spiranten: ze komen tot stand door een vernauwing.

5. De velaren (ook gutturalen genoemd) zijn:

de stemloze ploffer	<i>k</i>	[k]: <i>koe</i> .
de stemhebbende ploffer		[g]: <i>bakboord, zakdoek</i> .
de stemloze glijder	<i>ch, g</i>	[x]: <i>noch, dag</i> .
de stemhebbende glijder	<i>g</i>	[ɣ]: <i>neger, groot</i> .
de nasaal	<i>ng</i>	[ŋ]: <i>tong, drank</i> .

Met de tongrug wordt gearticuleerd tegen de grens van het harde en zachte gehemelte of iets meer naar achteren. Vergelijkt men de *k* van *kiel* met die van *koel*, dan blijkt dat de *k* voor de *ie* verder naar voren wordt gearticuleerd dan de *k* voor de *oe* (*ie* is een palatale, *oe* een *gutturale* klinker).

§ 34. Bij elk articulatiegebied kunnen we in theorie vormen een sluitingsgeluid (stemloos en stemhebbend), een schuringsgeluid (stemloos en stemhebbend) en een nasaal. Sommige van deze klanken komen in onze taal niet voor (bilabiale *f*), enkele kunnen praktisch niet bestaan (nasaal bij stembandarticulatie).

We onderscheiden dus:

1. stemloze explosieven (tenues) - geruis, geen stem.
2. stemhebbende explosieven (mediae) - geruis + stem.
3. stemloze spiranten - geruis, geen stem.
4. stemhebbende spiranten - geruis + stem.
5. neusklanken (nasalen) - weinig geruis, veel stem.

§ 35

articulatie- gebied	volkomen sluiting ploffers		neuskl. stem	geen sluiting glijders		naam
	geen stem	stem		geen stem	stem	
lippen	[p]	[b]	[m]		[w]	bilabialen
onderlip- boventanden		[w]		[f]	[v]	labio- dentalen
tongpunt- zoom	[t]	[d]	[n]	[s]	[z]	dentalen
	[r]	[r]		[ʃ]	[ʒ]	
tongblad- palatum	[tˢ]		[ɲ]	[ʃ]	[ʒ]	palatalen
	[kˢ]				[j]	
tongrug- velum	[k]	[g]	[ŋ]	[x]	[ɣ]	velaren
huig		[r],				huig r; gebrouwde r
		[R], [ʁ]				
stembanden				[h]		laryngaal

§ 36. De klanken, voorgesteld door [ʃ], [ʒ], [ɲ], [tˢ], [kˢ], worden wel gemouilleerd genoemd. Men bedoelt met mouilleren het uitspreken met een i- of j-achtig bijgeluid. De fonetische eenheid beantwoordt aan twee Nederlandse fonemen: *sj*, *zj*, *nj*, *tj* en *kj*.

OPMERKING. Soms schrijft men drie tekens voor één klank: *kastje* (*stj* = [ʃ]). Een enkele maal gebruiken we één teken voor een verbinding van twee klanken: *x* = [ks]: *Xantippe* (soms wel uitgesproken [s]).

In sommige woorden staat wel een teken voor een medeklinker, maar in de uitspraak hoort men de consonant niet, bijv. *h* in *thans*, *thee*; *t* in *kastje*, *postzegel*; *w* in *erwten*.

§ 37. Aan het einde van een woord staan slechts stemloze ploffers en glijders. Wordt in een verlengde (verbogen) vorm de stemhebbende medeklinker gehoord, dan schrijft men deze ook aan het eind: *hebben* - *heb* [hɛp]; *handen* - *hand* [hant]; *wegen* - *weg* [wɛx], behalve *v* en *z*: *leven* - *leef* [le.f]; *lezen* - *lees* [le.s]. Fonetisch moeten we *hoed* schrijven als [hut]; uit fonologisch oogpunt blijft echter het foneem [d] in het woord aanwezig. Omdat de stemhebbendheid niet gerealiseerd kan worden verliest het foneem een kenmerkende eigenschap (de stem) en valt zodoende fonetisch samen met [t]. In dergelijke gevallen spreekt men van neutralisatie; het fonologisch onderscheid [d] - [t] is in de laatste klank van [hut] opgeheven.

Klankgroep

§ 38. Bij het spreken worden de woorden niet afzonderlijk uitgesproken, maar vloeien ze in elkaar over: ze vormen een reeks klanken, die in één uitademing worden gezegd. Voor het gehoor is er weinig verschil tussen *vergeet mij niet* en *vergeet-mij-niet*. Natuurlijk kan men wel eens in een zin de woorden elk op zichzelf uitspreken, bijv. vanwege de nadruk, maar in de regel geschiedt dit niet. Zo komt in De Familie Stastok voor: *Pieter gevoelde dat hij er nooit iemand, laat staan een vrouw, laat staan de zijne, in, zou, kunnen, doen, lopen*.

Toch horen we de klankenreeksen in een langere zin in afzonderlijke gedeelten. *Hij woont een straat verder / in het huis met die trapgevel. Hij komt vanavond / tegen een uur of negen / wel even aanlopen*. Zo'n gedeelte noemt men een **spreekmaat**. In een spreekmaat kunnen **klankgroepen** onderscheiden worden, meestal bestaande uit een heldere klank met een of meer minder heldere ervoor of erna (in één ademstoot uitgesproken). Vaak komen de klankgroepen overeen met wat we bij het schrijven der woorden een lettergreep noemen, maar toch niet altijd: *later / lacht / u* hoort men ongeveer als *later / lach / tu. Komt / ie / nog?* als *kom / tie / nog?* Verschillende op elkaar volgende klankgroepen worden van elkaar gescheiden door een sonorisch minimum, dat kan liggen bijv. in de occlusie van een ploffer [rɔ-t-ə] of in de sluiting van de stembanden [zo.-ʔ-ɪs].

§ 39. Verreweg de meeste woorden bestaan uit een verbinding van spraakklanken. We kunnen de klanken door een pauze scheiden, bijv.: *paal - p-aa-l, hand - h-a-n-t*. Bij die ontleding merken we, dat er toch enig verschil is in de uitspraak van het woord en de klanken afzonderlijk: *paal* is niet eenvoudig *p + aa + l*, maar het resultaat, ontstaan uit de verbinding en de wederkerige invloed der klanken. Tussen *p* en *aa* ligt een reeks van nauwelijks waarneembare *overgangsklanken* (glijders, zie § 25), ontstaan door de verandering van de stand der organen. De *aa* ondervindt de invloed van de *l* (vergelijk *pa* en *paal*). Voor de meesten is die invloed merkbaar, terwijl de overgangsklanken op zich zelf slechts door mensen met een zeer fijn gehoor waargenomen kunnen worden. Soms echter is de overgangsklank duidelijk en ontstaat er zelfs een nieuwe klank uit. *Kerk* wordt uitgesproken [kɛrək], *melk* als [mɛlək]. De inlassing van een [ə] - een svarabhaktivocaal - is een gevolg van de versterking van de tussen beide medeklinkers aanwezige glijder, die wordt gevoocaliseerd.

OPMERKING. In het Mnl. schreef men vrij geregeld *beempt* (beemd), *neempt* (neemt), *compt* (komt). De *p* is niets anders dan de afbeelding in het schrift

van de naglijder van *m*. Zo zou men *hemdje* op grond van de uitspraak beter als *hempje* kunnen schrijven. De *d* in *duurder*, *zwaardere*, *hoenders*, *beenderen* is een overgangsklank. Invoeging van klanken, al of niet in lettertekens uitgedrukt, noemt men met een term uit de historische grammatica **epenthesis**.

Ook aan het slot van een woord kan een overgangsklank ontstaan (hetzij als tussenklank in een spreekmaat, hetzij als overgangsklank tot de volkomen rust). Als bijv. na een *n* de toegang tot de neusholte wordt afgesloten, voordat de ademstroom eindigt, ontstaat een dentale ploffer: (*n*)*iemand*, *te mijnent*, *arend*. Een dergelijke achtervoeging heet weer met een historisch grammaticale term **paragoge**. Fonetisch gesproken zijn het geschreven naglijders van de *n*. In *ochtend* (Mnl. *ochten*) is de paragogische *d* misschien te verklaren door invloed van *avond* (analogievorm).

Assimilatie

§ 40. De klanken oefenen invloed op elkaar uit; twee op elkaar volgende occlusieven en spiranten zijn bij natuurlijke uitspraak beide stemloos of beide stemhebbend. Een klank kan de stemkwaliteit en zelfs de articulatieplaats van een naburige klank overnemen. Men noemt zo'n wijziging onder invloed van een andere klank **assimilatie**. Daarbij worden onderscheiden de inwendige assimilatie - de verandering in een woord - en de uitwendige assimilatie of sandhi, de veranderingen van naast elkaar staande woorden door wederzijdse aanpassing.

a. Assimilatie van stem (akoestische assimilatie).

1. Stemloze explosief + stemhebbende spirant: *opvarenden* [opfa:rəndə]; *kopzorgen* [kɔpsɔrgə]; *op gelei* [ɔpfəlei]; *opgeven* [ɔpxe.və]; *uitvinden* [ʌütfɪndə]; *dat zie ik* [dət si(j)ɪk]; *je moet je niet generen* ([...nit fəne:rə]; *uitgave* [ʌütxa.və]; *dijkvoet* [dɛikfut]; *dikzak* [diksak]; *dat zijn ook genieën* [ɔ.k fəni(j)ə]; *ik ga* [ɪk xa.].

De explosief overheerst.

2. Stemloze spirant + stemhebbende explosief: *afbinden* [avbɪndə]; *snuifdoos* [snʌüvdo:s]; *'t was best* [twazbest]; *neusdoek* [nö.zduk]; *huiswerk* [hʌüzwerk]; *dagwerk* [daywerk]. De explosief overheerst.

OPMERKING. Korte, dikwijls zwak beklemtoonde woorden als *de*, *deze*, *die*, *dat*, *dan*, *daar*, *dus* worden wel verscherpt: *Dat die man zo dom is* [dətɪ...]; *wat is dat* [watɪstət]; *wat dan nog* [watanɔx].

3. Stemloze explosief + stemhebbende explosief: *opbod* [òbət]; *opdoen* [òbdun]; *uitdoen* [ʌüdun]; *bakboord* [bagbo:rt]; *ik ben* [ɪgbɛn]; *het hek draait* [thɛgdra.it].

De stemhebbende overheerst.

4. Stemloze spirant + stemhebbende spirant: *afvegen* [afe.və]; *afzien* [afsin]; *Jaap of George* [... ɔfʒɔzə]; *leef gelukkig* [le.fxəlʌkəx]; *'t is verloren* [tɪsfəlo:rə]; *waszak* [wasak]; *'t was ge'nant* [twafɛ:nant]; *het asvat* [ətəsfət].

De stemloze overweegt.

5. Staat een stemloze spirant vóór een klinker of vóór een *m*, *n*, *l* of *r*, dan wordt hij stemhebbend: *lees eens* [le.zəs]; *ik lag ook* [ɪkləʝo.k]; *lees maar* [le.zma:r]; *wees niet dom* [we.znidòm]; *oog om oog* [o.ʝòmo.x]; *losraken* [lɔzra.kə]. In het Limburgs gedraagt de stemloze explosief zich overeenkomstig: *de trap op* [dətɾəbòp].

b. Assimilatie van plaats (organische assimilatie).

Een nasaal krijgt de articulatieplaats van de volgende consonant: *inmaken* [ɪma.kə], *inpakken* [ɪmpakə], *inboeten* [ɪmbutə], *onbepaald* [ònbəpa.lt], *ingang* [ɪŋɣɑŋ], *inkopen* [ɪŋko.pə], *kun je* [kʌñə], *aan je dokter* [a.ñədɔktər], *toen ging het* [tunɣɪŋət]. De eigen naglijder van de nasaal blijft achterwege, omdat de afsluiting zich van meet af aan aanpast aan de articulatiestoestand die voor de volgende consonant gewenst is.

Met **syncope** bedoelt men het uitvallen van klanken in het midden van het woord. Hieronder volgen voorbeelden, veroorzaakt door assimilatie. In samenstellingen en afleidingen en eveneens in de zin wordt in een groep van drie of meer consonanten een ploffer, die in het midden staat, vaak niet (of zeer onduidelijk) uitgesproken. Zo spreekt men de *t* gewoonlijk niet uit in: *postbode* [pɔzbo.də], *kostschool* [kɔsxol.l], *hoofdstad* [ho.fstat], *achtste* [axstə], *lichtste* [lɪxstə]; *kerstdag* [kɛrsdax] of [kerzdax]; *kastje* [kɑʃə], *nestje* [nɛʃə], *nachtje* [naxjə], *lichtje* [lɪxjə], *hoofdje* [ho.fjə], enz.

OPMERKING I. In overeenstemming hiermee wordt de Franse uitgang *-tie* uitgesproken als *-tsie* of *-sie* achter klinkers, *r* of *n*: *politie*, *desertie*, *vakantie*, als *tie* na een *s*: *digestie*, *congestie*; als *sie* achter medeklinkers: *redactie*, *adoptie*.

OPMERKING II. De *k* is minstens onduidelijk in *drinkbaar* [driŋba:r], *denkbaar* [denba:r]. De occlusie die de *k* eist is wat de articulatieplaats betreft niet anders dan de articulatieplaats van de [ŋ]. Die occlusie gaat echter i.v.m. de volgende [b] over in een labiale occlusie nog voordat de explosie plaatsvindt. Zo gaat de *k* geheel verloren.

OPMERKING III. *Inmaken* [ɪma.kən], *onmogelijk* [òmoʝələk] hebben volkomen assimilatie; *opzien* [opsin], *onbepaald* [ònbəpa.lt] gedeeltelijke of partiële. Al naar gelang de assimilatie een gevolg is van de invloed van een voorafgaande klank of van een volgende, onderscheidt men voortschrijdende of progressieve en terugwerkende of regressieve assimilatie.

OPMERKING IV. De *m* wordt voor *f*, *v* en *w* van bilabiaal labiodentiaal: *omfietsen*, *omvallen*, *omwallen*. Hetzelfde gebeurt met de *n*: *hij kan flink werken*; *aanvallen*; *aan wie*.

De *n* wordt bilabiale nasaal, d.i. *m*, voor *p*, *b* en *m*: *aanpakken*, *gaan beginnen*, *staan mopperen*. Voor *k* en *g* wordt hij velaar, d.i. [ŋ]: *aankomen*, *gaan grienen*.

Soms ondergaat de *m* dezelfde velarisering. Zo werd uit *boomgaard bongerd*. In *bommerd* is daarentegen de velaar *g* volledig geassimileerd aan de *m*, d.i. gelabialiseerd. Dezelfde klankverandering onderging de *b* in *Lombard*, ons huidige *lommerd*, bank van lening. In *gaan we*, nam de *n* het labiale element van de *w* over, deze het nasale van de *n*. Zo ontstond *game*. Door splitsing ontstond hieruit het ps. vnw. *me* voor *we*, zodat men dialectisch kan horen *me gaan(e)* voor *we gaan*.

Bij het opeenstoten van *p* (*b*) en *w* aarzelen wij tussen een labiodentale *p* (*b*) - regressieve ass. - en een bilabiale *w* - progressieve ass. -: *op wie*; *ik heb wat*; *stroopwafel*.

Als na de *p* (*b*) een *f* (*v*) volgt, wordt die bilabiaal: *op fabrieken*, *ik heb vier*, *opvallend*.

OPMERKING V. Na geronde klinkers treden geronde medeklinkers op; bijv. de *l* in *voelen*, *kool* en de *g* in *vroeger*, *boog*. Omgekeerd is de klinker gerond onder invloed van o.a. *p*, *b*, *l*, *v*, *w* en *f* in: *speulen*, *zeuven*, *zulver*, *bubel*, *bijbel*, *wuuf*, *wijf*, enz.

OPMERKING VI. De nasalen zijn oorzaak dat voorafgaande (korte) klinkers worden genasaleerd, d.i. uitgesproken met enige neusklink: de neusholte is niet volkomen gesloten. Men kan dit fonetisch aangeven door het teken ~ boven de klinker te plaatsen: [ò~ŋyəlʌk] of [ò~ŋəlʌk].

Nog verder gaande vereenvoudiging van uitspraak maakt van *kun je kujje*, van *onregelmatig orregelmatig*. Men keurt dit af, doch staat *ommogelijk*, *ombepaald*, enz. toe.

OPMERKING VII. Vooral voor [j] en [t~] verandert de klinker enigszins van kwaliteit: men vergelijk de *a* in *jas* - *jasje*, *kat* - *katje*; vgl. ook: *bedje*, *pitje*, *potje*: overal is de palatalisering uitgebreid tot in de klinker.

OPMERKING VIII. Bij sommige sprekers bemerkt men vereenvoudiging van de klankgroep *schr-* tot *sr-*; ze zeggen dus [srɛivə], *schrijven*, [srɛ.u.wə], *schreeuwen*, enz.

OPMERKING IX. Gewoonlijk komt assimilatie alleen voor door contact der klanken. Een enkele maal treedt afstandsassimilatie op: *sergeant* hoort men wel als [ʃɛrʒant] en als [sɛrʒant]. In Huygens' versregel: *'t Scheepje ging door 't zeesop schuren* wordt men gemakkelijk verleid door de beide *sch-*'s de spiranten in *zeesop* door diezelfde klankgroep te vervangen.

OPMERKING X. Elke assimilatie vloeit voort uit een zekere gemakzuchtige vereenvoudiging: vgl. *laast* < *laatst*; *kunstuk* < *kunststuk*; *pozbode* < *postbode*; enz. In *best* < *betst* in *lest* < *letst* is de *t*-loze vorm algemeen aanvaard. Een vergemakkelijkende klankverandering zien we ook in *'t komp goed* < *'t komt goed*, enz.

OPMERKING XI. Niet op assimilatie, doch op 'verwantschap' berusten de volgende klankveranderingen:

w > b: *wel! wel!* > *bel! bel!*; vgl. Eng. *William* > *Bill*.

b > m: *beschuit* > dial. *meschuit*.

m > b: *menist* > dial. *benist*; *marmot* > dial. *barmot*; Sp. *mesana*, It. *mezzana*, Fra. *mizaine*, Eng. *mizzen* > Ndl. *bezaan*, lett. middelste.

d > r: *bed*, ouder *bedde* > dial. *berre*.

r > l: Lat. *murmurare* > Ndl. *murmelen*; *Christophorus* > *Christoffel*; *anjer* - *anjelier* (zie onder dissimilatie).

Veel minder talrijk zijn de verschijnselen van dissimilatie, het ongelijk maken van twee gelijke klanken: *murmelen* (Mnl. *murmeren*, Lat. *murmurare*), *tortel* (Lat. *turtur*), *tovenaar* (Mnl. *toverare*, Staring *toveraar*), *kamenier* (Mnl. *cameriere*), *Christoffel* (*Christophorus*).

§ 41. Wanneer twee gelijke of door assimilatie gelijk geworden consonanten samenstoten ontstaat een z.g. **geminaat** [fonetisch teken \wedge boven het klankteken]: *uittrekken* [\wedge ü^{tr}kə]; *afvegen* [\wedge fe.ɣə]; *opbod* [\wedge ò^{bò}t]; *onmogelijk* [\wedge mo.ɣələk].

Een geminaat verschilt van de gewone klank door sterker spanning en langer duur, voorzover het de spiranten betreft (vgl. *beseffen* - 't is zo); de ploffergeminate vallen op door sterker spanning en een langer aangehouden occlusie (*opeen* - *oppakken*). Vooral in streektalen waar de geminatie foneemwaarde bezit (d.i. dient tot uitdrukking van betekenisverschil), valt dat op. Men onderscheidt er o.a. het bijv. nw. *wit* van het deelwoord *wit* (gewit) door de uitspraak respect van [wit] en [wi^ˈt]. Ook de verbogen vormen *witte* [witə] en *gewitte* [wi^ˈte] verschillen er, evenals *hij ziet* Drents [hi z^ˈɪt] en *hij ziet het* [hi z^ˈɪt̚].

In het beschaafde Nederlands wordt de geminaat niet gesproken; het is een gewone consonant: *afvegen* [afɛ.ɣə]; *weggeven* [wɛxɛ.və]; *kom maar* [kòma:r], maar meestal is deze wat scherper gearticuleerd. Bij sterke nadruk handhaaft de geminering zich: 't is zo [tiso.] hoort men dan als [t^ˈso.]. Ook kan de assimilatie worden opgeheven: *onmogelijk* [òmo.ɣələk] klinkt bij sterk accent op het voorvoegsel [ònmo.ɣələk]!

§ 42. In sommige woorden zijn klanken van plaats veranderd. Men noemt dit **metathesis** of omzetting. De oorzaken van die plaatsveranderingen kunnen heel verschillend zijn. Elk geval moet op zich zelf beschouwd en verklaard worden. Men zegt tegenwoordig in het Nederlands *wesp*, vroeger luidde het *weps* (zoals nog in sommige dialecten). Andere voorbeelden zijn: *naald* (hgd. *Nadel*); *Rolde* (vroeger *Rodlo*); Drents *etik* (azijn, Oudsaks. *ekid*); Gronings *sinneroade* (*serenade*); Noordhollands *dekles* (*deksef*); Ndl. volkstaal (*ver*)*rinneweren* (*ruïneren*).

De z.g. *r*-metathesis is van heel andere aard. *Bron(ne)* werd tot *born(e)* doordat tussen *b* en *r* een *ə* werd ingelast en daarna klank- en accentveranderingen op-

traden. Zo ontstonden *derde* (*drie*); te *berde* brengen (*bred*, tafel); *gort* (*grut*); *Geldrop* (*Geldorp*), enz.

In verschillende dialecten wordt dikwijls een *h* geplaatst voor woorden die met een klinker beginnen, bijv. *harm* voor *arm*. Een dergelijke voorplaatsing heet **prothesis**. Vergelijk ook *hekel* naast *akelig* en mnl. *huut* voor *uut*, bijv.:

*Daer hi was comen ongherich in,
Ne condi zat niet comen huut.* (REINAERT)

Prothesis als restant van een (verbogen) lidwoord of bezitt. vnw. vinden we in 't Zuidndl. *noom* (oom) en *nonkel* (oncle, oom).

Het omgekeerde, weglating van een klank vooraan, komt voor in het bovenstaande *ongherich*, hongerig; ook in tegenwoordige dialecten, bijv. in *emel* voor *hemel*. De *n* is weggefallen in *arreslee*, vroeger *narreslee* (naar de bellen aan het tuig) en in *adder*, Duits *Natter*, mnl. *adere* en *nadere*. Men noemt deze weglating aan het begin **afesis**.

Zowel prothesis als afesis zijn dikwijls een gevolg van verkeerde splitsing in spreekmaten of lettergrepen (metanalyse): *mijn oom* > [mɛ|no.m]; *de narreslee* > [dɛn|arɛsle.]; Drents *Rieverst* uit *ter levehorst*, *Yhorst*.

Metathesis noch prothesis noch afesis zijn fonetisch te beschrijven. Behandeling ervan hoort eerder thuis in een historische spraakkunst dan in een foniek.

Fonologie

§ 43. Reeds in § 15 is vermeld dat er (als reactie tegen de al te nauwgezette onderscheidingen der fonetiek) een nieuwe tak van taalstudie is ontstaan, de **fonologie**.

Uit eigen ervaring weet ieder dat lang niet alle klankverschillen taalkundige waarde hebben. De drieërlei uitspraak van de *r* heeft geen betekenis voor het verstaan; dat de *k* van *leek* palataal, die van *look* velaar is evenmin. Zo kwamen de fonologen ertoe alleen te vragen: welke taalelementen hebben waarde voor de betekenis van het gesprokene? Zulke elementen, de allerkleinste taalvormen dus die nog betekenisonderscheidende functie hebben, noemen ze **foneem**.

Klanken kunnen dus foneemwaarde bezitten. In *pier* en *bier* zijn *p* en *b* verschillende fonemen; in *peer*, *pier*, *paar*, *puur*, zijn het o.a. de *ee*, *ie*, *aa* en *uu*. Ook *leed*, *leef*, *leeg*, *leek*, *leem*, *leen*, *leep*, *leer*, *lees* is de *ee* foneem, wat blijkt uit vergelijking met *lood*, *lief*, *laag*, *look*, *loom*, *laan*, *liep*, *lier*, *loos*. De *ee*-klank in al de genoemde woorden is verschillend van aard tengevolge van zijn verbinding met de volgende medeklinker. Desondanks kennen we maar één foneem *ee*. De verschillende klankvormen ervan die we constateren, noemen we **combinatorische varianten** van dit foneem, aangezien ze een gevolg zijn van de combinatie met volgende klanken, dus van wat in de fonetiek assimilatie wordt genoemd. Fone-

tisch is de *oe* van *boer* een andere klank dan die in *boek*: fonologisch is het weer een combinatorische variant.

Vrije of toevallige varianten, niet gebonden aan de taal zelf, doch samenhangend met de 'eigenaardigheden' van de spreker, zijn de drie *r*-klanken, de twee *l*-klanken die we kunnen opmerken, de [ɛ:] en [a:] in [pɛ:rt], [dɛn hɛ:x], [pa:rt], [dɛn ha.x], [ɣ] en [ʒ] in *ingenieur* [ɪnyɛ.ñö:r], [ɪñʒɛ.ñö:r], de [x] de [ʃ] in *architect* [ɑrxitɛkt], [ɑrʃitɛkt], enz.

Klankvarianten die geen betekenisverschil meebrengen zijn extra-fonologische varianten. Zulke varianten kunnen soms foneemwaarde krijgen: ze worden dan gefonologiseerd: bijv. de [ɛ:] in [ɣəlʌkɛx niuʒɛ:r] als rijmwoord op [kamâmbɛ:r] in een liedje van Wim Sonneveld.

Omgekeerd kan een foneem gedefonologiseerd worden, dus zijn foneemwaarde verliezen. De slotklank van *rit* bijv. was fonologisch eens een *d* (van rijden); nu is het fonologisch zowel als fonetisch een *t* blijkens het meervoud *ritten*.

Tussen *p* en *b*, *t* en *d*, *f* en *v*, *s* en *z*, enz. bestaat precies dezelfde relatie: beide klanken worden op overeenkomstige wijze gevormd, doch de tweede van elk paar heeft als extra-element stem. Men stelt deze gelijksoortige verhouding wel voor in de vorm van een reeks, een z.g. correlatiereeks: [p] : [b] = [t] : [d] = [f] : [v] = [s] : [z] = [x] : [ɣ]. Deze reeks drukt stemcorrelatie uit. De relatie scherpgesneden - zwakgesneden kan men weergeven door de correlatiereeks [ɑ] : [a.] = [ò] : [o.] = [ʌ] : [ö]. In het Frans kan bijv. de nasaleringscorrelatie worden uitgedrukt door: *à* : *en* = (tu)*es* : *in* = *eau* : *on*.

De eigenschappen waardoor de fonemen zich onderscheiden van de andere noemen we relevant eigenschappen. De *p* heeft zo als relevante eigenschappen de stemloosheid (tegenover de *b*), de explosiviteit (tegenover de *f*), de labialiteit (tegenover de *t*); verder kenmerkt ze zich als consonant tegenover alle klinkers.

Wanneer we de *p* vergelijken met de *b* heeft de laatste een eigenschap meer (deze eigenschap heeft de *p* niet en dat is dus negatief). We zeggen: de *p* is attribuutloos, de *b* attribuutdragend.

Fonemen die aldus slechts verschillen in het al of niet bezitten van één bepaalde relevante eigenschap, kan men beschouwen als varianten van een ander foneem, dat al de gemeenschappelijke kenmerken bezit. Dit noemt men het **archifoneem** van beide. Men geeft het wel aan met het hoofdletterteken van de klinker - dus [A], [O], enz.

In het spreken valt het fonologische kenmerk dikwijls weg: we horen in *hand* en in *kant* dezelfde slotklank, die fonetisch wordt aangeduid met [t]. De *v* van *afvallen* klinkt als *f* en verliest dus (door assimilatie) zijn fonologisch kenmerk. Omgekeerd wordt dit aan de *p* verleend in *opbeuren* [òbö:rə]. Het wegvallen van het fonologische kenmerk of het toevoegen ervan in klankparen, behorend tot dezelfde correlatiereeks, heet

neutralisatie. In *hand* is het onderscheid tussen *d* en *t* geneutraliseerd door wegval van het fonologische kenmerk, evenals in *afvallen* [afalə]; in *opbeuren* heeft het neutraliseren plaats door toevoeging ervan aan de *p*.

Een fonologische eigenaardigheid van het Nederlands is dat een stemhebbende consonant (behalve *m, n, l, r*) op het wordeinde wordt geneutraliseerd. In de fonetiek heet het dat de slotklank van *heb, leef, baad, lig* een *p, f, t* en *x* is. Ons taalgevoel echter doet ons onderscheid maken tussen *tob* en *top*, *baad* en *baat*, *lag* en *lach*, enz., want we verlengen deze homoniemen tot *tobben* en *toppen*, *baden* en *baten*, *lagen* en *lachen*. De fonologie noemt de slotklanken van *tob, baad, lag* dan ook niet *p, t* en *x* doch geneutraliseerde *b, d, g*.

De fonologie beschrijft het geheel van klanken waarvan een taal gebruik maakt als een systeem met een eigen structuur: elke klank apart heeft een bepaalde plaats tussen de andere en ten opzichte van elke andere klank. Juist in deze structuur ligt het grote verschil dat we constateren. Een der Nederlandse structuurwetten is de oppositie stemloos-stemhebbend, een andere de neutralisatie dezer oppositie aan het wordeinde. Iedere Nederlander weet dat een Fries al zijn *v*'s en *z*'s uitspreekt als *f* en *s*; het Fries is dan ook een andere taal dan het Nederlands, o.a. door het ontbreken van de stemoppositie. Het Engels verschilt van onze taal o.a. doordat de genoemde neutralisatie op het wordeinde er onbekend is. Mensen in wier moedertaal de oppositie scherp- en zwakgesneden niet voorkomt, houden levenslang moeilijkheden met woorden als *bom* en *boom*, *slip* en *sleep*, *gappen* en *gapen*.

Elk Nederlands woord kent de klinker als top van sonoriteit; hij vormt a.h.w. de kern van het woord. Behalve in interjectie (bijv. *pst, brr*) is de klinker het kernfoneem; de andere fonemen kan men begeleidende fonemen noemen. Men kan ze verder indelen naar de plaats in het woord, waar ze kunnen voorkomen: de [h] bijv. is een beginfoneem, de ng [ŋ] is dit nimmer; [v] en [z] komen nooit aan het wordeinde voor.

Niet alleen met de klanken van een taal kan men zich op structurele wijze bezighouden. Ook op het punt van woordvorming en woordvolgorde kan men de zaken structureel benaderen: men beschrijft de vormingen en volgordes in hun onderlinge verhoudingen en noemt van elke figuur de corresponderende betekenis.

Accent

§ 44. Een zin bestaat uit een of meer woorden of woordgroepen, maar deze alleen bepalen niet zijn inhoud. Die toch hangt ook af van de intonatie. Immers daardoor kan bijv. de zin *Jij gaat weg* als mededelend, vragend of gebiedend worden gekenmerkt.

We kunnen t.a.v. een zin dus onderscheid maken tussen de **fatische**

laag (de woordinhoud) en de **musische laag**. In de musische laag onderscheidt het oor verschillen van toonkracht (intensiteits- of dynamisch accent), van toonhoogte (muzikaal accent) en van toonduur (tempo, kwantitatief of duratief accent). Het geheel van afwisselingen (kracht, hoogte en duur) in de musische laag heet de **intonatie** van de zin.

Het verschil in toonhoogte wordt bepaald door het aantal trillingen van de stembanden: hoe meer trillingen, hoe hoger toon. Vrouwen en kinderen hebben kleiner strottehoofd, dus korter stembanden dan mannen: vandaar de hogere toon van hun stemmen. De toonhoogte of het **muzikaal accent** treedt in vele talen sterker op de voorgrond dan in het Nederlands; het kan er zelfs foneemwaarde hebben, bijv. middel zijn ter onderscheiding van homoniemen. In het algemeen schijnt dit accent vroeger bij ons een grotere rol gespeeld te hebben dan tegenwoordig, maar ook in onze tegenwoordige taal is toch nog veel daarvan. Men lette bijv. op het verschil bij het uitspreken van het woordje *ja*, wanneer dit in diep nadenken aarzelend uitgesproken wordt, of wanneer men een toestemming wil te kennen geven. *Ja... , dat kan wel waar zijn, maar ...* De toon is zwevend, onzeker, hoog, stijgend. *Ja! dat is waar!* Hier is een besliste toon, aanmerkelijk lager, dalend.

Wanneer men verontwaardigd is op een jongen, klinkt: *jij drommelse jongen* heel anders dan wanneer men klein broertje onder het uitspreken van die woorden lachend tracht te pakken. In dit laatste geval geeft het muzikaal accent de doorslag bij de betekenis, die zelfs in tegenspraak kan zijn met de inhoud der woorden.

Men onderscheidt hoge, lage, stijgende en dalende toon. Bij heftige gemoedsbeweging, bij toorn of blijdschap bijv. wordt de toon hoger; bij somberheid, droefheid lager. Een levendig, licht ontvlambaar volk zal in het algemeen meer muzikaal accent in zijn taal hebben dan een bezadigd, nadenkend volk dat gewoon is zich te beheersen.

Mededelende zinnen hebben in de regel **dalend accent**. Dit geeft een gevoel dat de inhoud iets afgeslotens vormt, dat niets meer verwacht wordt. Vragen daarentegen hebben **stijgend accent**, evenals zinnen die een uiting zijn van verwondering. Zinnen die onzekerheid, twijfel of aarzeling uitdrukken hebben een **gelijkmatig accent**.

In het algemeen doet een stijgende toon nog iets verwachten. Bij een vraag verwacht men het antwoord, de vraag wordt in het algemeen met stijgende, het antwoord met dalende toon uitgesproken. In samengestelde zinnen is de toon stijgend-dalend, als de bijzin voorafgaat. *Als hij mij vráagt, zal ik het zeggen.*

OPMERKING. Voor de waarde van tussenwerpsels en andere emotioneel geladen woorden heeft het muzikale accent, doorgaans in vereniging met het duuraccent (lang of kort aangehouden toonhoogte), de allergrootste betekenis.

§ 45. De eneklankgroep wordtsoms langer aangehouden dan de andere, de **duur** is verschillend, bijv.: *Dāag! Hōla! Ben jij bāng?* Dit valt vaak samen met verschil in *toonhoogte*.

Ook kan door dezelfde persoon in verschillend **tempo** worden gesproken al naar de stemming waarin hij verkeert. Iemand spreekt, als hij driftig is, hoger, maar ook sneller dan in kalmte. Er bestaan, wat het tempo betreft, sterke individuele verschillen. Stedelingen hebben over het algemeen een sneller tempo dan plattelanders, Fransen spreken vlugger dan Hollanders.

De grotere of mindere kracht waarmee een klankgroep wordt uitge-sproken, noemt men klemtoon, **dynamisch** (*dynamis* = kracht) of **expiratorisch accent** (*expirare* = uitademen). In het Nederlands is het accent overwegend expiratorisch. De kracht van uitspraak hangt af van de uitademing (bij het zingen vooral) en van de opening der stemspleet (bij het spreken). Die kracht wisselt onophoudelijk. Verschil erin kan aangeduid worden door cijfers of streepjes boven het woord, bijv.:

'	'''	"	'''	'		1	4	2	3	1
<i>dat</i>	<i>kan</i>	<i>niet</i>	<i>waar</i>	<i>zijn!</i>	<i>of</i>	<i>dat</i>	<i>kan</i>	<i>niet</i>	<i>waar</i>	<i>zijn!</i>

Woorden die in de zin van belang zijn, krijgen bijzondere nadruk, bijv.: (na een strafoefening tegen een jongen) *Je zult het nù wel niet weer doen!* De klemtoon is een geschikt middel om tegenstellingen te doen uitkomen: *Niet ik maar hìj heeft het gedaan. Geen ín- maar úitvoer.* Men noemt dit **contrastaccent**.

§ 46. Toonhoogte, duur en klemtoon zijn eveneens bij klankgroepen die tot één woord behoren, op te merken. De klemtoon is in het Nederlands hoofdzaak. De meeste woorden hebben, buiten het zinsverband, het hoofdaccent op een bepaalde klankgroep. Als hoofdregel kunnen we aannemen dat **het woordaccent** valt op de eerste lettergreep van elk woord, bijv.: *hóuder, pénhouder, vúlpenhouder, lámpekap, bóekenkast, ávondschemering* (initiaal accent).

Uit vreemde talen overgenomen woorden behouden meestal hun eigen accent: *bureáu, minúut*. Verschillende woorden die reeds lang in onze taal zijn en veel gebruikt worden, krijgen wel de klemtoon van inheemse: *ádjectief* en *súbject* (maar *initiatíef* en *trajéct*), *májesteit, ínterest, hóspitaal*. Vergelijk verder *támboer* naast *tambóer* en *trícot* naast *tricót*. Dubbelvormen als *kémel* naast *kaméel*, *píjler* naast *piláar*, *zéker* naast *secuúr*, *óuter* (uit *áltare*) naast *altáar*, vertonen verschil in klemtoon dat in verband staat met de tijd van ontlening. De oudste hebben zich aan de Nederlandse accentstructuur aangepast, de jongere niet; sommige kennen beide structuren, de eigen, vreemde, en de nieuwe, Nederlandse.

De Romaanse talen hebben de neiging het accent op de laatste of voorlaatste lettergreep te plaatsen (finaal accent).

§ 47. Ook sommige Nederlandse woorden worden op tweeërlei wijze geaccentueerd, bijv.:

1. zonder verschil van betekenis: *schóorsteenmantel* (in Holland) - *schoorsteenmántel* (vooral in Friesland en Groningen), *vóormiddag* - *voormíddag*, *viérkant* - *vierkánt*, *sóortgelijk* - *soortgelijk*, *vénnootschap* - *vennóotschap*, *klímop* - *klimóp*, *bíjziende* - *bijziénde*, *belángstellend* - *belangstéllend*, *twíjfelachtig* - *twijfeláchtig*;
2. met verschil van betekenis: *vóorzeggen* - *voorzéggén*, *dóorlopen* - *doorlópen*, *óverwegen* - *overwégen*, *úitmunten* - *uitmúntend*.

§ 48. In de verbuigings- en vervoegingsvormen en ook in de afleidingen van hetzelfde woord ligt in de regel het accent op dezelfde lettergreep (vast accent): *bréken*, *gebróken*, *verbréken*, *verbrák*, *gebrék*, *gebrékkig*. Wanneer het woord evenwel is samengesteld met een ander dat eigen accent heeft, kan de klemtoon gewijzigd worden: *úitbreken*, *dóorbreken*, *áfgebroken*, *ínbraak*.

Samenstellingen (zie § 57 e.v.) hebben in het algemeen het hoofdaccent op het bepalende lid: *húisdeur*, *schríjftafel*, *vóorkamer*, *víssersweduwe*, *vástendag*, *krúiswoordpuzzel*, *lúchtverkeer*, *spítsneus*, *dóeniet*, *stófvrij*, *réchtuit*, *dóodsbleek*: *vrijwaren*, *spélevaren*.

In al deze woorden is het eerste lid een bepaling bij het tweede. Wanneer dit bewustzijn verzwakt, zodat men het woord nauwelijks meer voelt als samenstelling, wordt de klemtoon gelegd op het laatste lid: *plattegrónd*, *nieuwjáar*, *hoogléaar*, *deerniswékkend*, *niettegenstáande*, *onrustbárend*, *nietszéggend*, (daarentegen *tíjdrovend* naast *tíjdróvend*, *zeevárend* naast *zéevarend*). Dit finale accent hebben ook *langzamerhánd*, *onverrichterzáké*, *inderdáad*, *mettertíjd*, *bijgevolg*, *zodát*, *allesbehálve*, *desondáns* (maar bij nadrukkelijke terugwijzing *désondanks*), *deskúndig*, *noemenswáard*: *'s-Gravenháge*, *Haarlemmerméer*, *Muiderpoórt*, *Leidsestráat*. Ook syntactische groepen, die voor ons taalgevoel samenstellingen zijn, maar niet als één woord worden geschreven, vertonen dit accent: *bruine bónen*, *Brussels lóf*, *lager ónderwijs*, *Rode Krúis*, *Leger des Héils*.

Verschillende samenstellingen nemen zo finaal accent aan: *arbeidslóon*, *meesterknécht*, *boerenzóon*, *boerenkóol*, *rijksdáalder*, *stadhúis*, *oudejaarsáavond*, *vastenáavond*, *Amsterdám*, *Keizersgrácht*, *doofstóm*, *donkerbláuw*, *koekelóeren*, *rookvlées*. Dit heeft niet in alle gewesten in dezelfde mate plaats. Friesland met Groningen gaan in dezen in vele woorden verder dan 'Holland'; het oosten des lands handhaaft dikwijls het oude accent: *árbeidsloon*,

méesterknecht, boérenzoon, stádhuis, óudejaarsavond, Keízersgracht, dóofstom, zelfs dóofstommeninstituut, dónkerblauw.

Ook in plaatsnamen is de accentuering er anders: men hoort er *Hóogkerk, Véenwouden, Búitenpost* tegenover de 'inheemse' uitspraak *Hoogkérk, Veenwóuden, Buitenpóst*, enz.

Werkwoorden die onscheidbaar met een bijwoord zijn samengesteld (§ 160), hebben de klemtoon op de stamlettergreep (evenals de door middel van een voorvoegsel afgeleide werkwoorden), bijv.: *doorzíen* (maar *dóorzicht*), *doorkrúisen*, *overwégen* (*óverwicht*), *overkómen*, *onderwízen* (*ónderwijs*).

Scheidbaar samengestelde werkwoorden (§ 160), waarbij het verband tussen de delen lossier is, hebben het accent op het eerste deel: *dóorlopen, áankomen, góedkeuren, hóogachten*. Maar bij zelfst. naamw. als *ínzicht, aánmaak, áfbraak, ópkomst* kan het accent - onder dwang van het ritme - verschuiven, als ze lid worden van een samenstelling: *m"rktaanbód, p"rkaanlég, m"chtsafbréuk, v"olksopstánd, m"elkuitvóer*.

Afleidingen hebben de hoofdtoon gewoonlijk op het grondwoord en niet op voor- of achtervoegsel: *bákker, slímheid, léraar, bóodschap, bedróg, kíndje, mándje, ongehóorzaam, ontzién, begrijpen*.

Sommige achtervoegsels hebben evenwel steeds zelf het accent. Ze zijn alle van vreemde (Franse) herkomst behalve *-in*, dat hun accent heeft overgenomen of dat in contrastpositie heeft verkregen, bijv. in: *niet de bóer, maar de boerín*, enz.: *-in* (*koningín*), *-ier* (*tuinier*), *-es* (*prinsés*), *-ist* (*bloemíst*), *-ij* (*erij*) (*voogdíj, boerderij*), *-teit* (*flauwitéit*), *-ment* (*dreigemént*), *-áge* (*takeláge*), *-éren* (*stofféren*).

Verschillende andere achtervoegsels brengen verandering in de klemtoon van het grondwoord, nl. *-baar, -ig, -isch, -lijk, -loos, -zaam*. Het is alsof deze achtervoegsels het accent naar zich toetrekken: *návolgen - onnavólgbaar; ónzin - onzínig; lévenslust - levenslústig; aardrijkskunde - aardrijkskúndig; próza - prozáisch; hártstocht - hartstóchtelijk; médedogen - meedógenloos; árbeid - arbéidzaam*. Vergelijk ook *ómvang - omvángrijk*. Blijkbaar speelt het tweede lid der grondwoorden een grote rol: alleen als dit een duidelijk bijaccent heeft, vindt de verschuiving plaats. Want in Mnl. *órdene*, en in *hándelbaar, hóuterig, ópenlijk* blijft het accent onveranderd. Maar naast *órde* staat *ordéntelijk*. Ook dit gaat blijkbaar terug op een vorm met bijaccent op de tweede lettergreep, zoals in Mnl. *ordine, ordijn*.

De bijvoeglijke naamwoorden op *-achtig* hebben verschillende betoning: *waaráchtig, deeláchtig, reusáchtig; kínderachtig, roódachtig, stéenachtig, óudachtig*. Er is geen accentverspringing als het eerste lid nog als zelfstandig woord wordt gevoeld. Maar in de volksmond hoort men wel: *zenuwáchtig, kínderáchtig*.

Adjectieven op *-end* hebben het accent op de voorafgaande lettergreep,

de gelijkvormige tegenwoordige deelwoorden daarentegen houden het accent van het werkwoord: *uitmúntend* - *úitmuntend*, *uitstékend* - *úitstekend*, *aanhoudend* - *aánhoudend*, *doorlópend* - *dóorlopend*, *doortástend* - *dóortastend*, ook *meedógend*. Men zegt: *aánstaande zondag*, maar *zondag aanstáande* (ritme!).

Van de voorvoegsels hebben *in-*, *oer-* en *wan-* de hoofdtoon: *íncorrect*, *íngemeen*, *óerdom*, *óerstom*, *wánhoop*, *wánsmaak*; *on-* heeft doorgaans het accent: *ónkosten*, *ónmens*, *ónzin*, maar bij sommige bijv. naamw. is verplaatsing mogelijk: *ongáar*, *onnút*, *onréin* naast *ónrein*, enz.; ook *aarts-* heeft meestal het accent, vooral als versterkend voorvoegsel: *aártsdeugniet*, *aártslui*. Doch naast *aártsbisschop*, *-bisdom*, *-engel*, *-hertog* hoort men ook *aartsbísschop*, *aartséngel*, enz.

Reductie

§ 49. Het krachtige expiratorische accent van het Germaans heeft **reductie** bewerkt, d.i. verzwakking en daarmee gepaard gaande verkorting van de klinker in onbeklemtoonde lettergrepen tot [ə]. Deze klank wordt dan ook wel de **reductievocaal** genoemd. Door die reductie is ook inkrimping en afslijting van buigingsuitgangen veroorzaakt. De uitgang van vele infinitieven was *-an*, bijv. **helpan*. Dit werd verzwakt tot *helpen* en in Holland tot *helpe*, in oostelijke dialecten door syncope en assimilatie *help'm*.

Door reductie werd **hano* tot *hane*, **henna* tot *henne*, **bihelpan* tot *behelpen*, *fora* tot *voor* en in samenstellingen - wij spreken nú van afleidingen - tot *ver*, bijv. in *vertellen*. Zo werden *lijk*, *draag* tot *læk* en *dræx* in *heerlijk* en *vaandrig*.

Apocope van de toonloze *e* komt o.a. voor in *haan* (Mnl. *hane*), *bloem* (mnl. *bloeme*); *ik geef* (Mnl. *gheve*), *ik neem* (Mnl. *neme*); *bracht* (*brachte*). Syncope trad bijv. op in *blijven* (**biliven*), *blussen* (**bilesschen*), *hoorde* (Mnl. *horede*), *komt* (Mnl. *komeŋ*), *krant* (*courant*). Door samentrekking van klinkers (elisie) ontstond *bang*, Mnl. *bange* (**bi-ango*), *binnen* (**bi-innen*), *vreten* (Gotisch *fra-itan*).

Voordat de syncope optrad, was de klinker al gereduceerd tot [ə] in zijn accentloze positie.

OPMERKING I. Door reductie en andere veranderingen (assimilatie, apocope, syncope, enz.) van klanken werden samengestelde woorden dikwijls tot enkelvoudige: *jonker* (Mnl. *jonchere*), *vent* (Mnl. *veinoot* uit ouder **veemnoot*), *wereld* (uit **wera*, man, en **aldi*, leeftijd), *bongerd* (Mnl. *boomgaert* en *bongart*).

OPMERKING II. Eenlettergrepige woordjes die, wat het accent betreft, bij een voorafgaand of volgend woord worden getrokken, ondergaan door accentver-

lies veranderingen; in het eerste geval spreekt men van enclitisch, in het laatste van proclitisch gebruik, bijv.: *Dat doe'k niet. Hij wil't niet. Ik gaf'm gelijk. 'tIs mooi weer. 'kBen'r niet voor.*

OPMERKING III. Syncope en apocope van medeklinkers zijn gewoonlijk een gevolg van assimilatie (zie § 40) en reductie.

Hoofdstuk III

Woordleer

Het woord

§ 50. Het Nederlands doet zich slechts in zinnen aan ons voor. Wie Nederlands hoort, hoort Nederlandse zinnen; wie Nederlands spreekt, spreekt Nederlandse zinnen. Toch is iedere spreker zich ervan bewust dat zijn zinnen bestaan uit één of meer woorden. Er is helemaal geen wetenschappelijke bezinning nodig voor die vaststelling, iets wat voor de constatering van bijv. het foneem niet gezegd kan worden. Het woord is binnen de Nederlandse zin de natuurlijke eenheid.

Toch is het niet eenvoudig van het woord een duidelijke definitie te geven. Men zou kunnen zeggen: woorden zijn de kleinste klankgroepen in een zin die zelfstandig en vrij kunnen voorkomen. Maar het is vaak moeilijk te beoordelen of een of andere klankgroep aan die voorwaarde voldoet. Zegt men *Dat noem ik verdraaiing van de waarheid*, dan geldt het criterium wel duidelijk voor *dat*, *ik*, *verdraaiing* en *waarheid*; maar geldt het ook voor *noem*, *van* en *de*? (We mogen *noem* als vorm voor de 1e pers. enkelvoud niet gelijkstellen met *noem* als vorm voor de gebiedende wijs, zoals vergelijking met *ben* en *wees* leert.) Men zou kunnen proberen deze klankgroepen (*noem*, *van*, *de*) te karakteriseren tegenover enerzijds de genoemde vrije vormen (*dat*, *ik*, *verdraaiing*, *waarheid*), anderzijds *ver-*, *-draai-*, *-ing*, *waar-*, *-heid*. Maar het is moeilijk in te zien dat *de* vrijer is in zijn gebruik dan *-ing*. Het voornaamste verschil lijkt dat we *de* los en *-ing* verbonden met iets anders schrijven.

Toch kunnen we met een definitie in de beproefde richting wel enigszins tot klaarheid komen. Immers, geldt voor bijv. *-heid* en *-ing* dat ze onlosmakelijk verbonden zijn met resp. *waar-* en *verdraai-*, de klankgroepen *noem*, *van* en *de* zijn syntactisch veel vrijer, zoals blijkt bij omzettings- en uitbreidingsproeven:

Dat, zei hij, *noem ik* ... (*noem* is nu niet meer direct verbonden met *dat*);
Ik, zei hij, *noem dat* ... (*noem* is nu niet meer direct verbonden met *ik*);
Dat noem ik verdraaiing van waarheid (*de* is uit de zin verdwenen);
Dat noem ik verdraaiing van de algemeen bekende waarheid (*de* is nu niet meer direct verbonden met *waarheid*).

Als **definitie van het woord** geven we daarom: een minimale syntactisch vrije taalvorm. Deze vrijheid houdt niet in, dat een woord in zijn eentje ook steeds als zin gebruikt kan worden (zoals *dat*, *ik*, *verdraaiing* en *waarheid*), maar wel dat het geen dwingende verbinding heeft met een ander woord.

§ 51. Niet alle moeilijkheden zijn daarmee opgelost. Sommige verbindingen van woorden immers laten geen enkele scheiding of verandering

van volgorde toe: *in der minne, bij monde van, uit hoofde van, naar gelang van, (een) sta-in-de-weg, (een) kruidje-roer-me-niet, bruine bonen, (een slag) van-heb-ik-jou-daar, (een) wat-kan-'t-me-schelen (gezicht), (de) laag-bij-de-grond-blijvenden (ROBBERS), (een grappenmaker) van-mot-je-nog-ver (VAN DEYSSEL), van streek (zijn), heinde en verre, op de loop (gaan)*. Dergelijke **woordgroepen** hebben door hun onvrijheid **woordkarakter** gekregen. Men noemt ze ook wel samenstellingen door syntactische isolering. Grensgevallen zijn *pijl en boog, jaar en dag* e.d. Bij *kop en schotel* is het woordkarakter duidelijk door het meervoud: *twee kop en schotels*.

OPMERKING. Het Nederlands bevat veel woorden die eenmaal op eenzelfde wijze door syntactische isolering ontstaan zijn, zonder dat we ons daarvan nu nog rekenschap geven: *achterwege, achterbaks, terstond, inderdaad, nimmer* (uit ne-ie-meer = niet-ooit-meer), *maar* (uit ne ware), *indertijd, uiteraard, bijgevolg, nadat, indien, asjeblijf, vandaag, uitentreuren, opentop, misschien* (uit mag schien = 't kan gebeuren), *tenzij* (uit 't en zij = of het moest zijn), *terwijl, niemendal* (uit niet met al) enz.

§ 52. Keren we nog even terug naar het zinnetje *Dat noem ik verdraaiing van de waarheid*. We hebben daarin zeven woorden onderscheiden. Op twee na zijn ze enkelvoudig of **monomorfematisch**, d.w.z. binnen *dat, noem, ik, van, de* kunnen we geen delen onderscheiden die een eigen betekenis hebben (zie voor de betekenis hoofdstuk V). Maar de drie delen van *ver-draai-ing* en de twee van *waar-heid* hebben wel betekenis-eigenaardigheden. Vaak worden delen van woorden met een eigen niet-lexicale betekenis, d.w.z. een zodanige betekenis dat we er ons niets in de buiten-talige realiteit bij kunnen voorstellen (elementen dus als *ver-*, *-ing* en *-heid*) morfemen genoemd. Delen die wel een lexicale betekenis hebben, *-draai-* en *waar-*, en delen van enkelvoudige woorden, *dat, noem, ik, van, de*, noemt men dan semantemen. Op grond van de moeilijkheid van die buiten-talige realiteit verdient het echter de voorkeur de term **morfeem** te gebruiken voor ieder deel van enkelvoudige of niet-enkelvoudige woorden dat een eigen betekenis heeft.

OPMERKING. Een morfeem kan natuurlijk evengoed uit één foneem bestaan als een woord slechts één morfeem kan bevatten. Een voorbeeld is het voornaamwoord *u*. Morfologisch, d.w.z. beoordeeld naar de morfemen, is het woord *u* enkelvoudig en fonologisch, d.w.z. beoordeeld naar de fonemen, is het morfeem *u* enkelvoudig. Anderzijds kan een morfeem meerlettergrep zijn: *misschien, inmiddels*.

Woordsoorten

§ 53. Boven is al min of meer duidelijk geworden dat niet alle woorden over dezelfde eigenschappen beschikken. Sommige kunnen in hun eentje als zin voorkomen, andere kunnen dat niet; sommige bestaan uit

twee morfemen, andere uit drie of uit één. Naar hun eigenschappen kunnen we de woorden verdelen in klassen: **de woordsoorten**. Onder een woordsoort verstaan we een klasse van woorden met 'n gemeenschappelijke eigenschap of met gemeenschappelijke eigenschappen. Naar gelang men een nauwkeuriger onderzoek instelt naar de eigenschappen zullen er wellicht meer woordsoorten te onderscheiden zijn. Als men niet zomaar een verdeling in woordsoorten zoekt maar *de* verdeling, is het van gewicht te bepalen van welke eigenschap men zal uitgaan. Vaak gaat men uit van één eigenschap aan de hand waarvan alle woorden in twee groepen kunnen worden verdeeld. Men moet er echter zeker van zijn dat de gevonden eigenschap ook van gewicht is. Wie de staatslieden van de 18e eeuw verdeelt naar het wel of niet aanwezig zijn van de rechter hoektand in de bovenkaak, houdt zich kennelijk bezig met iets wat voor staatslieden geen ter zake doende, relevante eigenschap is. En wie de Nederlandse woorden in twee groepen verdeelt, bijv. naar gelang ze wel of niet met een klinker beginnen, doet iets vergelijkbaars. We moeten dus zoeken naar eigenschappen die kenmerkend zijn en vooreerst naar die kenmerkende eigenschap die het allervoornaamste is. Binnen de gevonden groepen moet men dan overeenkomstig verdere verdelingen aanbrengen.

§ 54. In het schema van § 76 zijn de Nederlandse woorden in de eerste plaats onderscheiden naar hun verbindbaarheid met andere woorden: onverbindbaar zijn de tussenwerpsels, verbindbaar alle andere woorden. De tweede groep wordt verdeeld in woorden die wel en woorden die niet in hun eentje als (antwoord) zin kunnen voorkomen. De eerste van beide laatstgenoemde groepen omvat woorden met en zonder morfologische valentie, de tweede alleen woorden zonder morfologische valentie (zie verder § 76).

Voordat we het schema verder gaan beschouwen spreken we nu eerst over **morfologie**.

Morfologie

§ 55. Zou iemand erin slagen een lijst te maken van alle mogelijke Nederlandse woorden, dan zou die lijst de volgende conclusies toelaten:

1. bepaalde woorden kunnen, wanneer men ze vergelijkt met alle andere (en men houdt de betekenissen in het oog!), niet geanalyseerd worden, andere woorden wel. *Huissleutel, huisdeur, deurknop, deursleutel, sleutelring, trouwring*, zijn wel analyseerbaar voor iemand die het Nederlands uit het gewone gebruik kent, maar *misschien, ofschoon, morgen*,

gisteren, toen, inmiddels, niettegenstaande niet. Ook analyseerbaar, maar op andere wijze, zijn: *gelig, groene, loopt, gewild, driehoekig, verafgoden*. In het algemeen gezegd: een aantal Nederlandse woorden zijn **ongeleed** (naar hun interne bouw niet doorzichtig voor de doorsnee-spreker ofwel: niet ontstaan door onopzettelijke woordvorming in de mond van een doorsnee-spreker), andere zijn **geleed**. Gelede woorden kunnen onopzettelijk (d.w.z. zonder gekunsteldheid in het gewone, min of meer ondoordachte taalgebruik) volgens een algemeen principe worden gevormd van andere; hun systeem van vorming is productief.

2. Een tweede conclusie zou zijn, dat bepaalde woorden alleen ongeleed verschijnen, terwijl andere ongelede woorden ook voorkomen als deel van grotere woordgehelen. Sprekende over ongelede woorden stelt men dus vast dat sommige niet beschikken over **morfologische valentie** (zich niet lenen voor combinatie met andere morfemen), andere wel. Bij deze laatste onderscheiden we vier duidelijke groepen: het type *groen* (de bijv. nw.), het type *leeuw* (de zelfst. nw.), het type *twee* (de telw.) en het type *blaf* (de werkw.). Zie verder de betreffende paragrafen beneden.

De **morfologie**, d.i. het onderdeel van de spraakkunst dat zich bezighoudt met woordvorming (afleiding en samenstelling) laat ons een aantal woordsoorten onderscheiden aan de hand van morfologische eigenschappen.

OPMERKING. Het was niet ondenkbaar de Nederlandse woorden primair naar het wel of niet beschikken over morfologische valentie in woordklassen, woordsoorten, te verdelen. Omdat echter de syntactische valenties belangrijker zijn uit taalkundige overwegingen kan men beter vooreerst daarnaar ordenen.

§ 56. De fictieve lijst van alle mogelijke Nederlandse woorden zou ook een ordening vragen van alle gelede woorden die erop voorkomen. We zouden de volgende verdeling kunnen maken:

1. De **samenstellingen**, de woorden die beschreven moeten worden als opgebouwd uit delen die zelf ook als woord voorkomen. Ze bestaan uit twee enkelvoudige of zelf weer samengestelde of afgeleide delen (*huis-deur, koelhuis-boter, samen-stellen*), maar soms ook uit drie (*oude-mannen-huis, jonge-meisjes-kamer*).
2. De **samenstellingen met overgangsklank**, de woorden die beschreven moeten worden als opgebouwd uit twee elementen die zelf ook als woord voorkomen met daartussen een klank of klankgroep die niet als woord voorkomt (*rund-er-pest, kipp-e-ei, dorp-s-kerk, bess-en-jenever*).

3. De **afleidingen**, de woorden die beschreven moeten worden als opgebouwd uit één deel dat wel en een ander deel dat niet ook als woord voorkomt (*groen-e*, *loop-t*, *groen-achtig*, *waar-heid*, *verdraai-ing*, *ver-draai*).
4. De samenstellingen door afleiding of **samenstellende afleidingen**, de woorden die beschreven moeten worden als afleidingen van samenstellingen die niet zelf als woord voorkomen: *bovengronds* is niet *boven* + *gronds* of *bovengrond* + *s* maar (*boven* + *grond*) + *s*. Zo ook *afzijdig*, *driehoekig*, *ondermaats* e.d.

OPMERKING I. Bovenstaande opmerkingen over gelede woorden en hun bouw houden niet in, dat het (nu reeds) mogelijk is samengestelde woorden met zekerheid naar hun bouw te beoordelen. De *-s-* van *dorpskerk* en de *-e-* van *kippeï* zouden ook wel beoordeeld kunnen worden als uitgang van het eerste deel van een samenstelling: *dorps-kerk*, *kippen-ei*. Zo blijven er nog een menigte van moeilijkheden bestaan.

OPMERKING II. In het bovenstaande ligt de gedachte opgesloten dat *groene* een ander woord is dan *groen* en, overeenkomstig, *loopt* een ander woord dan *loop*, *lopen*, *liep* enz. Dat gaat volgens sommigen wat ver. Het is beter *groene* een vorm van *groen* te noemen, *liep* en *lopen* vormen van *loop*. *Groenig* echter is niet een vorm van *groen* en *gelopen* niet van *lopen*. In het algemeen kan men zeggen: door toevoeging van een voorvoegsel ontstaat een ander woord dan het grondwoord en evenzo door toevoeging van een achtervoegsel. Geschiedt de vorming door middel van een uitgang, dan ontstaat een andere vorm van het woord (zie § 64). Geschiedt de vorming door middel van bijv. klinkerwijziging dan hebben we nooit te maken met een produktieve categorie; we kunnen de nieuwe vorm in zijn verhouding tot de grondvorm dan het best beoordelen door vergelijking met produktieve formaties. Omdat *liep*: *loop* = *maakte*: *maak* noemen we *liep* een vorm van *loop*.

OPMERKING III. Een vraag van principiële aard is: moeten we gelede woorden beschouwen als 'uitbreidingen' van ongelede of moeten we ongelede beschouwen als 'verminderingen' van gelede? Is dus *lopen* een vorm van *loop* of is *loop* een vorm van *lopen*? Wanneer men er in het algemeen voor voelt het samengestelde af te leiden uit het eenvoudige, *lopen* te zien als *loop* + *ə* en niet *loop* als *lopen* - *ə* (ook al omdat men *loop* zou kunnen beschouwen als 'vermindering' zowel van *lopen* als van *loopt*, *gelopen*, *lope*), dan dient men toch oog te hebben voor de bezwaren daartegen: hoe zal men verklaren dat naast *root* (rood) *rode* verschijnt, maar naast *bloot* *blote*? En overeenkomstig: *suizen* naast *suis*, maar *bruisen* naast *bruis*, *voeten* naast *voet*, maar *hoeden* naast *hoed*? Gaat men uit van de gelede vormen op -*ə*, dan valt het verschijnsel eenvoudig te verklaren met behulp van een fonologische regel (zie § 37 en § 43).

Ondanks dit bezwaar zullen we steeds de ongelede vorm als uitgangspunt van de beschrijving kiezen. De interpretatie van de eindconsonant moet afhankelijk blijven van wat zich in de gelede vorm vertoont. Uit

vormen als *blote, bloter, blotig* concluderen we dus iets omtrent de dentaal in het uitgangspunt *bloot*, uit *rode, roder* iets omtrent de dentaal in *rood (root)*.

Samenstelling

§ 57. Een samenstelling in eigenlijke zin, een zuivere samenstelling dus, is een woord dat bestaat uit delen die ook als woord voorkomen. Ten dele zijn ze gevormd volgens een productief systeem (het type is dan productief), ten dele zijn ze in hun delen doorzichtig en herkenbaar, zonder dat hun wijze van vorming zich nog in andere voorbeelden kan herhalen. De grens tussen productieve en onproductieve typen kunnen we niet altijd scherp trekken.

§ 58. Samenstellingen doen zich voor in de volgende vormen:

I. Met een werkwoord als 2e lid

1. bijwoord + werkwoord:

Scheidbaar: *úitzoeken, úitgaan, wégvluchten, dóorfietsen, ómzetten, bijschuiven, óndergaan, óverwegen, afwegen, aandoen, meenemen, voorgaan.*

Onscheidbaar: *doorlópen, doorkrúisen, ondergáan, overwégen, overkómen* (ander accent).

De met *door-, mis-, om-, onder-, over-, voor-,* en *weer-* samengestelde werkwoorden zijn scheidbaar en onscheidbaar naar gelang van de betekenis: *Dóorlopen, doorlópen. Loop toch dóor. Hij heeft de hele school doorlópen. Misschieten, misdóen. Hij heeft mísgeschoten. Wat heb ik misdáan? Ómlopen, omgéven. Wij hebben een uurtje ómgelopen. Het dorp is door bos omgéven.*

Onderhouden en onderhóuden. Slechts met moeite heeft de worstelaar zijn tegenstander óndergehouden. De grijsaard werd door zijn kinderen onderhóuden.

Óverwegen en overwégen. Het gewicht is niet in orde, er moet óvergewogen worden. Wij hebben uw voorstel nog eens overwógen.

Vóorzeggen en voorzéggen. Zeg nu niet vóór! De oorlog van 1914 is voorzégd.

Wéerkeren, weerstréven. Hij is niet wéérgekeerd. Gij moet hem niet weerstréven.

Dat we hier in bepaalde gevallen niet te maken hebben met voorzetsels als eerste deel blijkt uit voorbeelden als *meedoen* (vrz. *met*), *toekomen* (vrz. *tot*). Als elders vrz. en bijw. gelijkkluidend zijn hebben we dus ook wel met bijw. te doen.

2. bijv. naamwoord + werkwoord:

Scheidbaar: *goedkeuren, hoogachten, vrijspreken.*

Onscheidbaar: *liefkozen, vrijwaren.*

3. zelfstandig naamw. + werkwoord:

Scheidbaar: *ademhalen, plaatsgrijpen, gadeslaan, huishouden, houthakken.*

Onscheidbaar: *beeldhouwen, raadplegen, logenstraffen.*

(Van de volgende werkwoorden wordt gewoonlijk alleen de infinitief gebruikt: *mastklimmen, schijfschieten, lijntekenen, kroeglopen, buikspreken, koorddanssen, slaapwandelen, landmeten, stofzuigen*).

4. werkwoord + werkwoord:

spelevaren, ruilebuiten, koekeloeren, raaskallen, zweefvliegen.

Over scheidbaarheid en onscheidbaarheid van werkw. zie § 160.

II. Met een zelfst. nw. als 2e lid

1. zelfst. nw. + zelfst. nw. (productief):

rijwielpad, kolennood, vlootwet, motorpolitie, atoombom, landman, schaapherder, zonlicht, zondag, Rusland, padvinder, hoogteroer, luchtpost, luchtvloot, jaarbeurs, filmbeeld, dieselmotor, girodienst, havenstaking enz. enz. Ook het type *dichter-zanger, secretaris-penningmeester*.

Hoewel in het algemeen in een samenstelling de aangeduide zaak betekend wordt als een soort van wat in het tweede deel betekend wordt (een *huisdeur* is een *deur*, een *schaapskooi* een *kooi*, een *wittebrood* een *brood*) en de meerderheid dus determinatieve samenstellingen genoemd kan worden, doen zich toch ook andere verhoudingen voor. Het verband is eerder nevenschikkend in *dichter-zanger, secretaris-penningmeester* e.d. (appositionele samenstellingen) en in de eigenlijk niet als samenstellingen van een productief type te waarden gevallen *weerwolf* (weer = man), *Godmens, moedermaagd* (copulatieve samenstellingen). Tautologische samenstellingen zijn *heerleger, brokstuk, doeleinden, bakermant*: de delen zijn synoniem. In *walvis, damhert* (mnl. *dam*), *muilezel* (mnl. *mule*), *tortelduif* (mnl. *tortel*), *struisvogel*, noemt het tweede deel het geslacht, het gehele woord de soort; men noemt ze wel verduidelijkende samenstellingen. De mogelijke betekenisverhoudingen tussen de leden zijn hiermee niet uitgeput. In bijv. *geldnood* en *waternood* is het verband weer geheel anders en zo zullen er nog heel wat gevallen zijn. Binnen een productief type echter is de betekenisverhouding steeds dezelfde.

Ook uit 'n (in principe onbepaalde) reeks zelfst. nw. bestaan woorden als *A.N.W.B., Y.M.C.A., K.L.M.* en andere **letterwoorden** die in hun klank de namen van de letters bevatten. De betekenisverhouding tussen de delen van deze samenstellingen is totaal anders dan bij de zoëven genoemde; in bijv. *a-en-wee-bee* kunnen we geen kern en bepaling onderscheiden. Zodra men de letters niet meer spreekt met hun naam maar waardeert als staande voor de klanken die ze meestal aanduiden, ontstaat een woord dat morfologisch volkomen anders te beoordelen is; *A.N.W.B.* is een samenstelling, *avro* is een ongeleed woord. Vgl. § 55.

2. bijv. nw. + zelfst. nw.:

edelman, hoogleraar, blijspel, laagvlakte, kleinkind, grootouders, oudoom, groothandel, jongmens, kleengedichtjes; ook *drietrapraket, eengezinswoning*.

Een bijzondere betekenisgroep hieronder zijn de possessieve samenstellingen die aanduiden iets of iemand die in het bezit is van wat in de samenstelling in kwestie schijnt genoemd te worden: *roodrok, kromneus, witkiel, spitsneus, blauwpijp* (stoomboot), *roodborstje, blauwvoet* (een zeemeeuw, stormvogel).

Enigszins anders gevormd zijn de woorden die als 1e lid een verbogen adjectief bevatten: *wildeman, wittebrood, hogeschool*. Men kan ze ook beschouwen als samenstellingen met overgangsklank.

3. werkwoordstam + zelfst. nw. (produktief):

leeszaal, spreekuur, naaimachine, zoeklicht, slijpmachine, tikschrijf, tikfout, terugtraprem, vliegkamp, afweergeschut, tapverbod, vulpen, luistervink, parkeerterrein, glijvlucht, valscherp, luistervergunning, draaimolen, duikboot, stemhokje enz. enz.

Imperatieve samenstelling is de naam voor sommige vertegenwoordigers van deze groep, die echter niet naar het produktieve systeem (dat een bepaalde betekenisverhouding veronderstelt) gevormd zijn: *waaghals*. (Dezelfde naam wordt toegepast op parallelle gevallen: *doeniet, kijk-in-de-pot, bemoeial*; ook hier is er een objectsverhouding.)

4. telwoord + zelfst. nw.:

driepoot, drieluik, driesprong, tweekamp, vierkant, Driebergen, Zevenhuizen, vijfmaal, driewerf, negenoo, twaalfal, duizendtal, drievoud. (De betekenisverhoudingen zijn zeer verschillend.)

5. bijw. + zelfst. nw.:

voorkamer, achterhuis, uittocht, medemens, toehuis, omweg, buitenband, rondvlucht, wederopbouw, middenstand. (Eigennamen van dit type zijn *Andijk, Voorburg, Uithuizen*.) Als we bij de interpretatie van het eerste deel aarzelen tussen voorzetsel en bijwoord, wijst *medemens* in de richting van het bijwoord; *metgezel* is uit *med(e)-gezel* ontstaan. De functieverdeling tussen *mee, mede* enerzijds en *met* anderzijds is jong.

6. (bijv. nw. + zelfst. nw.) + zelfst. nw.:

oudemannenhuis, kleijongensspel. Bedoeld wordt een huis voor oude mannen, een spel voor kleine jongens; daardoor verschijnt het bijv. nw. meestal verbogen (vgl. echter *kleinkinderschooltje*, dat overigens vanwege *-kinder-* van een ander type is).

III. Met een bijvoeglijk nw. als 2e lid

1. zelfst. nw. + bijv. nw.:

ijzersterk, bikkelhard, stokdoof, tuinvers, kurkdroog, hagelwit, sneeuw wit, pikzwart, vuurrood, ijskoud; deze hebben alle oorspronkelijk een vergelijkende maar feitelijk een versterkende betekenis. Geheel anders is dat in: *stofvrij, zandvrij, regenarm, zonrijk, eerbiedwaardig, eervol, tactvol, smaakvol, roemvol, eiwitarm*. Beide typen zijn niet geheel onproduktief.

Een tijdlang zijn vormen als *maanbeschenen*, *zonlichtoverstraald*, *zilvergeharnast*, *nevelomhuld* in literaire taal in gebruik geweest.

2. werkw. stam + bijv. nw.:

praatlustig, spotziek, weetgierig, fonkelnieuw, springlevend.

3. bijv. nw. + bijv. nw.:

doofstom (Mnl. *doof ende stom*; copulatief), *domdriest, donkerblauw, roodbruin; kersvers* hoort naar ons taalgevoel misschien bij groep 1, maar historisch moet het gewaardeerd worden als *kars* (= kras) *ende varsch* (copulatief).

4. bijv. nw. + participium of participium praeverbale:

breedgezoomd, goedgekleed, versgebakken, witgedast, zwartgebroekt, breedgeschouderd, sterkgespierd (vgl. § 108).

5. bijw. + bijv. nw.:

zeergeleerd, overgelukkig, doornat, ingemeen; de semantische functie van het bijwoord is die van de versterking.

IV. Met een bijwoord als 2e lid

1. bijw. + bijw.:

daarmee, erover, hierover, waartoe en alle voornaamwoordelijke bijwoorden. *Achterover, voorover, vooraf, vooruit, bovenop, onderaan, bovenaan, achteraf* zijn moeilijk te interpreteren: bijw. + bijw., vrz. + bijw. of vrz. + vrz.

2. bijv. nw. + bijw.:

kortaf, rechttuit, rechtop, rechtdoor, hooguit, hardop, doodop, languit, langzaam, geleidelijkaan, blijtoe; de betekenisverhoudingen zijn zeer verschillend. Het jonge woord *klaarover* hoort er formeel gesproken ook bij.

3. zelfst. nw. + bijw.:

bergop, bergaf, tak-in, tak-uit, tak-op, tak-af, dag-in, dag-uit, beentje-over, haasje-over. Vgl. § 218.

§ 59. Behalve de genoemde typen van samenstellingen, die maar voor een klein gedeelte produktief zijn, kunnen er nog meer genoemd worden. Wanneer men afdaalt in de geschiedenis van onze taal - en feitelijk is dat hierboven al gebeurd - wordt het hoe langer hoe moeilijker te bepalen waar men met zijn naspeuringen zal ophouden. Voor de synchrone taalwetenschap (die zich beperkt tot een vergelijkend onderzoek van wat in de hedendaagse taal aanwezig is) zijn die historische uitweidingen overbodig. Zo gezien kan dus alles wat niet produktief is buiten de spraakkunst blijven. Zo scherp hoeven wij echter de kwesties niet te stellen. Maar dat betekent niet, dat men woorden als *dezelfde, degene, hetwelk, goedsmoeds, langzamerhand, enigszins, elkander, bruidegom, bruiloft, nachtegaal, herberg, meined, jonker, juffer, dorpel, bongerd* enz. enz. alle zal bespreken in een spraakkunst die zich bezig houdt met het Nederlands van nu.

De samenstelling van telwoorden, al of niet verbonden met *en*, blijven hier op andere gronden onbesproken. Men vergelijk § 132.

§ 60. Samenstellingen met overgangsklank doen zich voor in de volgende vormen:

1. met overgangs-s:

landsman, schaapskooi, zonsverduistering, volkstuintje, verkeersoptocht, vredespaleis (tussen twee zelfst. nw.); *buitenshuis, binnenshuis* (tussen een bijw. en een zelfst. nw.); *hemelsblauw, doodsbлек, bezienswaardig, levensmoe, koningsgezind* (tussen een zelfst. nw. en een bijv. nw.); *grotstadsbewoner* (tussen een verbogen bijv. nw. + zelfst. nw. en een ander zelfst. nw.).

OPMERKING. Historisch gezien was de -s- oorspronkelijk:

- a. tweedenaamvalsuitgang van manl. en onz. woorden: *burgemeesterszoon, vissersvrouw, dorpsplein, godsdienst, levenslust*;
- b. meervoudsuitgang: *jongensspel, weversgilde, vissersdorp, winkeliersvereniging*.

In vormingen als: *vrouwspersoon, waarheidsliefde, zegsman, scheidsrechter* moet de -s- op analogische wijze gebruikt zijn toen het oorspronkelijk karakter was verdwenen en de klank inderdaad als overgangsklank werd aanvoeld; historisch immers is daar de -s- noch in de eerste, noch in de tweede functie begrijpelijk.

2. met overgangs-ə:

schapestal, zonneschijn, zonnetijd, hereboer, pennemes, harteleed, lampeglas, hondenbelasting, bessenwijn, vorstenhuis, hartenaas, eendenkooi, bloemencorso (tussen twee zelfst. nw.; over de spelling zie § 412); *wildeman, wittebrood, hogeschool* (tussen bijv. nw. en zelfst. nw.; vgl. echter § 58); *lachebek, dwingeland, jokkebrok* (tussen ww. stam en zelfst. nw.); *Lievrouwewerk* (tussen een verbogen bijv. nw. + zelfst. nw. en een ander zelfst. nw.). Vgl. § 58, II 6.

OPMERKING. De overgangsklank -ə- is historisch uiteenlopend te waarden: hij kan oorspronkelijk hebben behoord tot de onverbogen vorm van 't eerste lid van de samenstelling (*Endegeest, hartedief, horlogeveer*), of de buigingsuitgang zijn van een adjectief (*hogeschool, blindeman, rijkelui*).

Verder kan eraan ten grondslag liggen een meervoudsuitgang (*woordenstroom, brievenbus, wegenwacht*) of een uitgang van de zwakke genitief: *'s-Gravenhage, prinsenvlag*. Het is niet uit te maken welke functie -en- in woorden als *vrouwenkleed, mensenbloed* oorspronkelijk had; het kan zijn meervoudsuitgang of uitgang van de genitief.

3. met overgangsklank -ər-:

kindermeel, beendermeel, kindertoeslag, hoenderpark, eierrek, kalverhok, runderpest, raderwerk (tussen twee zelfst. nw.).

OPMERKING. Historisch gezien is -er- een meervoudsuitgang of een stamsuffix. Zo is te begrijpen dat -er- ook voorkomt waar gedachte aan een meervoud uitgesloten is: *kinderhoofd, kinderlijk* (reeds bij Vondel: lijk van een kind).

§ 61. Voor zover de typen van samenstelling produktief zijn hoort de beschrijving ervan in de spraakkunst thuis. Ze vormen woordvormingspatronen met een geheel eigen karakter naar vorm en betekenis. Alle

onproductieve, historisch herkenbare, samenstellingen horen feitelijk in een synchrone taalbeschrijving niet thuis, al is het in tal van gevallen voor een taalgebruiker mogelijk om ook zulke fossilaire vormen te doorzien en te begrijpen. Wie het voegwoord *schoon* kent, zal *ofschoon* als een geleed woord kunnen zien, hoewel het dat niet meer is, doordat de betekenisverhouding tussen de delen niet systematisch vergelijkbaar en identiek is met die in andere woorden. De grenzen tussen geleed en ongeleed verschuiven dus met de ervaring en de intelligentie van de taalgebruiker.

§ 62. Wanneer men over **samenkoppeling** spreekt begeeft men zich steeds op historisch terrein. Onder een samenkoppeling immers verstaat men een woord dat geleidelijk tot zijn wordeenheid is gegroeid uit het veelvuldig syntactisch verbonden voorkomen van de samenstellende delen die vroeger verschillende woorden waren. Op die grond is de term samenkoppeling een historiserende term. Men kan hem toepassen op gevallen als: *voordat, omdat, indien, niettegenstaande, prinsenvlag, Godsdienst, levenslust, dezelfde, elkander, indertijd, uiteraard, nimmer* en vele andere.

Een **verholten samenstelling** echter is iets heel anders. Daaronder verstaat men iets wat eertijds een samenstelling in de eigenlijke zin is geweest (verbinding van een aantal morfemen tot één woord met een eigen karakteristieke betekenisverhouding tussen de delen als resultaat), maar wat nu door fonetische ontwikkelingen niet meer als zodanig herkenbaar is. Woorden als *bruiloft, bruidegom, herberg, meineed, dorpel, bongerd* zijn daar voorbeelden van. Het ligt voor de hand dat men ook over **verholten samenkoppelingen** kan spreken; die term kan toegepast worden op bijv. *maar, nimmer, misschien* e.d., oorspronkelijke samenkoppelingen dus die zich niet meer in hun delen laten doorzien.

§ 63. Taalhistorisch onderzoek laat ook zien dat het tweede lid der samenstelling soms wegvalt. Zo staat *min* voor *minnemoeder*, *baker* voor *bakermoeder*, *best* of *bestje* voor *bestemoeder*, *hit* voor *Hitlander* (Hitlands paardje), *zorg* voor *zorgstoel*. Bij deze woorden is het verband met de oorspronkelijke samenstellingen geheel verbroken. Verdichtingen (zie § 373) uit latere tijd, waarbij het nog wel bestaat, zijn: *kandidaats* (*kandidaatsexamen*), *doctoraal*, *brand* (*brandstof*) *auto* (*automobiel*), *vloei* (*vloeipapier*), *bankje* (*bankbiljet*, vergelijk: *bestje* voor *bestemoeder*), *spoor* (*spoorweg*).

Afleiding

§ 64. Onder afleiding verstaat men woordvorming met behulp van **affixen** en **uitgangen**. Morfemen worden volgens een bepaald patroon gecombineerd met andere morfemen en het resultaat is een woord

met één eigen betekenisaspect. Verbindt men de stam van een werkwoord met het morfeem *-t* dan krijgt men een andere vorm; alle woorden van dit type hebben een betekenis gemeen: *loopt, maakt, gaat* enz.

De affixen vallen uiteen in **prefixen** of **voorvoegsels** (die worden toegevoegd vóór andere morfemen) en **suffixen** of **achtervoegsels** (die worden toegevoegd achter andere morfemen). De achtervoegsels onderscheiden zich van de uitgangen doordat een **uitgang** noodzakelijk het laatste element is, waarachter niet door afleiding nog eens een nieuw element kan worden toegevoegd; achter een achtervoegsel kan weer iets anders worden gevoegd, hetzij een nieuw achtervoegsel, hetzij een uitgang. Zo is de zoëven genoemde *-t* een uitgang, evenals *-te* in *maakte*, maar *-achtig* is een achtervoegsel, omdat er altijd nog een uitgang *-e* achter mogelijk is. In § 56 opm. II hebben we besloten formaties die met behulp van uitgangen worden gevormd woordvormen te noemen van het woord waarvan ze afgeleid zijn (het grondwoord), formaties die met behulp van affixen worden gevormd als nieuwe woorden te beschouwen.

We spreken in dit verband niet over morfologische figuren van andere aard als klinkerverandering (*schep - schiep*) en andere 'onregelmatigheden' (*breng - bracht*). Ze komen ter sprake daar waar de produktieve morfologische categorie behandeld wordt die ze vervangen (*breng : bracht = maak : maakte = schep : schiep*).

§ 65. Zoals boven even opgemerkt werd zijn bepaalde woordklassen duidelijk te herkennen aan hun morfologische valenties (§ 55 sub 2). Op die grond kan men de behandeling van morfologische eigenaardigheden het best ter sprake brengen bij de individuele woordsoorten. Wanneer we hier over afleiding in het algemeen iets zeggen spreken we daarom niet over de details. Wel zullen we een opsomming geven van:

1. alle uitgangsmorfemen,
2. alle voorvoegsels,
3. alle achtervoegsels.

Zoals boven bij de behandeling van de samenstellingen zullen we ook bij de afleidingsmorfemen niet te scherp de grenzen tussen produktief en onproduktief trekken. Vgl. § 61.

Uitgangen

§ 66. Woordvorming met behulp van uitgangen noemt men verbuiging of declinatie (bij de naamwoorden, telwoorden en lidwoorden) en vervoeging of coniugatie (bij de werkwoorden).

Als uitgangen worden gebruikt de volgende morfemen:

-ə, geschreven -en of -e: *dagen, maanden, jaren* (meervoud); *lopen, halen, maken* (onbep. wijs, meervoudsvorm van o.t.t.); *bloede, verstande, rade* (sporadisch bewaarde datiefuitgang); *goede, dikke, zwarte, mijne, uwe, hunne* (uitgang van bijv. nw. en bez. vnw.; ook *koelen (bloede), arren (moede)* e.d.); *des, heren, des vorsten, des prinsen* (sporadisch bewaarde uitgang van de zgn. zwakke genitief); *ijzeren, koperen, glazen* (uitgang van stoffelijke bijv. nw.; wordt soms gebruikt als achtervoegsel, getuige vormen als *de goudene zonnestrallen*); *tweeën, drieën, vieren* (achter hoofdtelwoorden).

OPMERKING. Voor de sprekers van het Nederlands die de eind -n laten horen, bestaan er twee uitgangen nl. -ə en -ən.

-ərə, geschreven -eren: *volkeren, beenderen* (met een bijzondere *d*), *runderen* (meervoud), een variant van deze uitgang is *-ers, kinders*.

-ər in *mijner, zijner, uwer, onzer*, ook in *te goeder faam, te kwader trouw* e.d.

-s: *tantes, ooms, typistes* (meervoud); *mans, tijds, Jans* (tweede naamvalsuitgang); 's *avonds, 's morgens, 's jaars* (oorspronkelijk dezelfde als de genitiefs-s, nu met adverbiale functie); *diks, wits, kwaads* (ook oorspronkelijk genitiefs-s, nu ter kenmerking van bijv. nw. die als nabepaling optreden in verbindingen als *iets goeds, veel goeds*); *mijns, zijns, huns* (weer dezelfde genitiefs-s, nu in tweede naamvallen van pers. vnw.).

-t: *maakt, loopt, gaat* (in werkw. vormen).

-də/-tə: *maakte(n), haalde(n)* (in enkel- en meervoud van regelmatige verleden tijden). Voor de -n-sprekers bestaan er twee uitgangen nl. *de/te* en *den/ten*; vgl. hierboven bij -ə. *-det/-tet* is een archaïstische uitgang voor de 2e pers. o.v.t. *gij haaldet*.

Voorvoegsels

§ 67. **aarts-**: *aartsroker, aartsvoetballer, aartsleugenaar, aartslui, aartsvervelend, aartsdomein, aartskomek* (vóór zelfst. nw. en sommige bijv. nw. met een ongunstige gevoelswaarde om een versterkte betekenis aan te brengen); een andere betekenis heeft *aarts-* in gevallen als *aartsengel, aartsbisschop, aartsvader*. Het is van Griekse oorsprong en betekent oorspronkelijk *eerste, voornaamste*.

be- maakt werkwoorden (op een andere wijze) overgankelijk: *belopen, betreuren, bespreken, bearbeiten, beschrijven, berijden, beslapen, beklimmen*.

Het vormt werkwoorden die betekenen voorzien van wat het grondwoord noemt: *bedijken, beplanten, bebossen, bemannen* (ornatieven). Het voorvoegsel is productief: *bebossen, befietsen, bewegwijzeren*. Het geeft het werkwoord perfectieve betekenis: *bekijken, bereiken, behalen, beroepen*. Tenslotte maakt het werkwoorden van adjectieven: *bekoelen* e.d. Historisch is het een verzwakking van bij-: *bekomen, bevallen*. Werkwoorden met *bij-* moeten beschouwd worden als samenstellingen met een bijwoord.

er- in werkwoorden: *ervaren, erbarmen, erkennen*.

ge- is produktief vóór een werkw. stam: *gefiets, geroddel, geredeneer, gezwam, geleuter*; het vormt zelfst. nw. met een ongunstige gevoelswaarde. Sommige van deze woorden zijn homoniem met geheel anders te waarderen andere: *gebak, gebouw*.

Eveneens produktief is *ge-* ter vorming van volt. deelwoorden, samen met de uitgang *-en/d-t*. Niet produktief in werkw. als *gezeggen, gevoelen, gewinnen, getuigen*. Evenmin produktief in collectiva als *gebroeders, gezusters, gepeupel*. Samen met *-te* lijkt het uitgebreider toepasselijk: *gebergte, geboomte, gevogelte*.

her- produktief vóór werkw.: *hernemen, herademen, herzeggen, herwaarderen*, met verschillende accentuering (vgl. bij de werkw. § 170). Ook in zelfst. nw. als *herkansing, herwaardering, herstalinisatie, herademing, herijk*, met hetzelfde verschil in accent. Verder in werkw. als *herinneren, herhalen, herleiden, herroepen*, afwijkend in betekenis en niet te beschouwen als behorend tot de genoemde produktieve reeksen.

in- ter vorming van bijv. nw. met een versterkte betekenis: *ingemeen, indroevig*. Werkw. als *induwen, inplanten* zijn te beschouwen als samenstellingen.

oer- is produktief ter vorming van bijv. nw. met een versterkte (ongunstige) betekenis: *oerdom, oervals, oergemeen, oergrappig, oerlomp*. Niet produktief in zelfst. nw. als *oerwoud, oermens, oertoestand, oertaal, oertekst*, die onderling verschillend zijn. Het voorvoegsel is een ontlending uit het Duits.

on- produktief vóór als bijv. nw. gebruikte volt. deelw.: *ongewassen, ongetrouwd, ongeverfd*. Eveneens produktief voor bijv. nw. met een bepaalde betekenis: *ondiep, onvast, ongelijk, oneffen* (maar niet: *onhoog, onlos, ongeel*). Historisch identiek met *on-* in woorden als *ongeluk, onzin, onmens, onweer*, maar daarmee morfologisch niet gelijk te stellen.

ont- dat uitsluitend voorkomt in werkwoorden of afleidingen daarvan heeft verschillende betekenissen:

- a. het geeft een scheiding te kennen in: *ontvluchten, ontvoeren, ontstelen*; een nadering wordt uitgedrukt in: *ontmoeten, ontbieden*;
- b. het drukt een tegenstelling uit in: *ontsieren* (versieren), *ontsmetten* (besmetten), *ontvouwen* (vouwen);
- c. het noemt het begin van een werking: *ontspruiten, ontbranden, ontwaken* (inchoatieven);
- d. het geeft aan een ontdoen van wat het grondwoord noemt: *ontbolsteren, ontbladeren, onthoofden* (privatieven). In de laatste betekenis is het produktief: *ontvetten, ontratten, ontluizen, ontmuggen*;
- e. het is ontstaan uit *on-* in: *(ver)ontreinigen* (onrein), *zich (ver)ontwaardigen* (onwaardig), *verontrusten* (onrust), enz.

Het is historisch identiek met *ant-* van *antwoord*; de oorspronkelijke betekenis is tegen.

ver- is produktief in werkwoorden als *vertrammen, verstuderen, verlummelen, verboemelen, vergooien, verknippen*. De betekenis is: door *trammen* enz. verloren doen gaan. Produktief is het ook in werkw. als: *verarmen, verdikken, verzwaren, verdorren*, gevormd van bijv. nw. Verder betekent het: verwisselen of anders maken: *vermaken, verkleeden* (hij verkleedt zich voor het diner), *verplaatsen*; *ver-*

keerd: *zich vergissen, zich verzeilen, zich verschrijven*; een tegenstelling: *verachten*; een versterking (perfectieve waarde): *verslaan* (= doodslaan), *vertroosten*, *verontrusten*, *verontreinigen*; oorspronkelijk ook in: *vermelden*, *vertellen*, enz.

In sommige werkwoorden is de betekenis zodanig geïsoleerd, dat we ze als ongeleed (afgezien van -en) kunnen beschouwen. (Men vergelijk voor een uitvoerig overzicht WNT XIX, 1-17.)

wan-, oorspronkelijk een adjectief, betekent nu als voorvoegsel slecht, verkeerd: *wanbetaling, wanbeheer, wantoestand, wanklank, wandaad, wanverhouding, wanbof*. (Men vergelijk Ndl. *wane latten* = scheve latten.)

§ 68. Omdat we de belangstelling voor het verleden van onze taal in dit boek wat moeten matigen spreken we niet over de voorvoegsels die schuil gaan in bijv.: *oorlog, etgroen, etmaal* en andere die door taalhistorisch onderzoek kunnen worden teruggevonden.

Men kan in verband met dergelijke woorden spreken over verholten afleidingen.

Achtervoegsels

§ 69. Moeilijker dan de beschrijving van de uitgangen en de voorvoegsels is die van de achtervoegsels. Vormvarianten lopen hier door elkaar heen, eigen en vreemd wisselt elkaar af, produktieve en versteende formaties zijn te onderscheiden.

-aan: *mohammedaan, Lutheraan*; zie -iaan.

-aar, met de varianten -naar, -enaar, -laar, -elaar, stamt uit het Latijnse -arius: *bedelaar, scharrelaar, duikelaar, tovenaar* (uit *toveraar* ontstaan; het woord is morfologisch moeilijk te verdelen), *leraar, dienaar, Leidenaar, weduwenaar*. -aar heeft een complementaire distributie in vergelijking met -er: *schrijver, zanger, onderwijzer, Amsterdammer*. De varianten van het suffix zijn door metanalyse te verklaren: uit *tovenaar* kan men -naar of -enaar abstraheren.

-aard, met de variant -erd, is ontleend uit het Frans (-ard). Het vormt mannelijke persoonsnamen: *grijsaard, wreedaard, lafaard, rijkaard; lomperd, stouterd, lieverd, goeierd, leukerd, knapperd*. Soms ironisch gebruikt i.p.v. -er: *sprekerd* (HERMANS). Sommige worden ook wel op vrouwen toegepast. Ook nog *Spanjaard, Savoyaard*. De variant -erd is produktief, -aard niet.

-achtig, produktief achter zelfst. nw. (*zenuwachtig, krampachtig, goudachtig, bankachtig, hooiachtig*), achter bijv. nw. (*geelachtig, groenachtig*) en achter werkwoordstammen (*duwachtig, eetachtig, slaapachtig*). De klemtoon wisselt soms: *krampáchtig*.

-age, een leensuffix uit het Frans: *slijtage, lekkage, tuigage, pakkage, bossage* of *bosschage*.

-arij: *goochelarij*; een variant van -ij.

-ast: *gymnast, gymnasiast, fantast, chiliast, cineast*.

-baar, produktief achter werkw. stammen, overgankelijke maar ook onovergankelijke: *drinkbaar, eetbaar, haalbaar, hoorbaar, teelbare pauwen, een bloeibare tulp, de wereld leefbaar maken*. De betekenis is: geschikt om iets te doen of om een werking te ondergaan. Het is verwant met de stam van een werkwoord *beren*,

dat nog voortleeft in *geboren* en dat *dragen*, *voortbrengen* betekent. *Vruchtbaar* = vrucht dragende. In deze betekenis is het niet produktief meer; ook *strijdbaar* en *weerbaar* zonderen zich af.

-derig, een variant van -erig; zie beneden.

-deur; zie -teur beneden.

-dom: *mensdom*, *ploertendom*, *kapitalistendom* (verzamelnamen of collectiva).

Het leent zich wel voor enige uitbreiding maar de afleidingen doen opzettelijk aan: *scholierendom*, *muzikantendom*. *Bisdome*, *vrijdom*, *heiligdom*, *rijkdom*, *ouderdom*, *prinsdom* en *hertogdom* vallen vanwege hun betekenis buiten die groep. In Oudgermaanse talen kwam -dom nog voor als zelfstandig woord. Historisch gezien zijn de oude woorden dus samenstellingen.

-e: produktief, zij het beperkt, ter vorming van vrouwelijke persoonsnamen naast bepaalde mannelijke: *presidente*, *predikante*, *advocate*, *studente*, *leerlinge*, *typiste*, *telefoniste*.

-eer: *torpedeer*, *fatsoeneer*, *trotseer*, *stoffeer*, *klaxoneer*, *watteer*, en andere stammen van denominatieven, d.w.z. werkwoorden die van een zelfst. nw. afgeleid zijn.

-el wordt aangetroffen in tal van voorwerpsnamen die werktuigen e.d. aanduiden: *stekel*, *hevel*, *stengel*, *kruimel*, *gordel*, *tengel*, *sleutel*, *beugel* (*beul* is uit *beudel* ontstaan en hoort dus oorspronkelijk ook tot dit type). We voelen deze woorden niet meer als afleidingen en zeker niet -el was een diminutiefsuffix - als verkleinwoorden.

-elaar: *rozelaar*, *perelaar*. Vgl. -aar. De vorm -elaar is door metanalyse (foutieve interpretatie naar de samenstellende delen) ontstaan n.a.v. woorden als *bedelaar*, *scharrelaar*.

-eling: *stedeling*, *dorpeling*, *gunsteling*, *hoveling*. Vgl. -ing. Het is produktief ter vorming van woorden als *komiekeling*, *fanatiekeling*. Ontstaan door metanalyse van bijv. *hemeling*.

-eloos: variant van -loos; zie beneden.

-elijk: *vriendelijk*, *wenselijk*, *successievelijk*, *vrouwelijk*; variant van -lijk.

-en: *ijzeren*, *gouden*, *koperen*. Omdat de stoffelijke bijv. nw. in het algemeen onverbuigbaar zijn zouden we -en als uitgang moeten opvatten. Het taalgevoel verzet zich echter tegen de gedachte dat *koperen* een vorm van *koper* zou zijn. Bovendien is de syntactische valentie (vgl. § 77) van beide woorden totaal verschillend.

-enaar: *kluizenaar*, *kunstenaar*. Vgl. -aar. Evenals -elaar ontstaan door metanalyse.

-end: ter vorming van zgn. tegenwoordige deelwoorden.

-enier: *kruidenier*, *gaardenier*, *vliegenier*, *hovenier*, *kamenier* (?; uit *kamerier* ontstaan). Een variant van -ier, door metanalyse ontstaan.

-enist: *klokkenist*. Een variant van -ist.

-enij: *grietenij*. Een variant van -ij.

-er, met variant -der, is produktief ter vorming van zgn. vergrotende trappen van bijv. nw. (*dikker*, *zwarter*, *hoger*). Eveneens ter vorming van nomina agentis en andere personenaanduidende woorden (*duwer*, *fietser*, *doener*, *schrijver*, *zanger*, *onderwijzer*, *H.B.S.'er*, *M.T.S.'er*, *Haarlemmer*, *Groninger*, *Habsburger*). In deze functie heeft het een complementaire distributie vergeleken met -aar (*schrijver* - *klepperaar*, *Groninger* - *Bosschenaar*). -er wordt ook gebruikt ter vorming van adjectiva afgeleid van plaatsnamen: *Leeuwarder* (!), *Steenwijker*. In deze functie heeft het een min of meer complementaire distributie vergeleken met -s: *de*

Groninger richting, het Eindhovens dagblad. Evenwel ook *Gronings* (een Groningse, een vrouw uit Groningen).

In *Deventer koek* is het -er-morfeem onderdrukt vanwege de laatste lettergreep van het grondwoord; die lettergreep heeft hier dus twee functies.

Nomina agentis op -er hebben vaak een geïsoleerde betekenis en zijn dan voor-werpsnamen: *de trekker van een geweer, de veger waarmee men veegt, de trapper van een fiets*. Ze staan buiten de produktieve groep, al hebben ze daarbinnen vaak een homoniem: *wat ben je toch een trekker*, iemand die trekt.

-erd, een variant van -aard. Zie boven.

-erig: *blufferig, houterig, draderig, dromerig, groenerig*. Produktief ter vorming van bijv. nw. van bepaalde ongelede bijv. nw., zelfst. nw. en werkw. stammen. De typen van formatie hebben verschillende betekenissen. Het verschijnt soms als -derig: *zeurderig, zuurderig*.

-erik: *dommerik, stommerik, lomperik* staat in betekenis dicht bij -aard, -erd.

-erij: *boekერი, smederij*. Een variant van -ij. Zie beneden.

-ernij: *slavernij*. Een variant van -ij. Zie beneden.

-es duidt vrouwelijke personen aan: *prinses, voogdes, onderwijzeres, lerares, dokteres*. Afkomstig van het Latijnse suffix -issa. Het verschijnt ook als -esse, *secretaresse*. In vergelijking met -ster heeft het een complementaire distributie: *schrijver, schrijfster, middelaar, middelares, onderwijzer, onderwijzeres*. De verdeling -ster/-es loopt niet geheel parallel met die van -er/-aar. Een verschil is ook dat -ster in de plaats treedt van -er, terwijl -es toegevoegd wordt achter -er of -aar.

-esk: *grotesk, soldatesk, romanesk, pittoresk, muzikantesk*. Het suffix stamt uit het Romaans (Ital. *grottesco, grottesca* is het uitgangspunt).

-eur, zie -teur beneden.

-euse in vrouwelijke vormen naast mannelijke op -eur; zie onder -teur beneden.

-haftig: *krijgshaftig, manhaftig*. Het stamt uit het Duits.

-heid vormt produktief zelfst. naamw. van ongelede of op -ig, -erig of -achtig eindigende bijv. nw.: *groenheid, groenigheid, schreeuwerigheid, schaapachtigheid*. In oudgermaanse talen komt het nog als zelfstandig naamwoord voor in de betekenis aard, wijze, eigenschap.

Oude formaties zijn dus te waarden als oorspronkelijke samenstellingen. Vgl. -te.

-iaan is produktief in woorden als *kuyperiaan, bollandiaan, kollewijniaan*, d.w.z. volgelijng van -; onproduktief in bijv. *armينياan, sociaan*. Een variant is -aan: *Lutheraan, mohammedaan*. Het achtervoegsel stamt uit het Latijn.

-ier: *officier, scholier, tuinier*, een variant is -(e)nier; zie boven.

-iet: *Israëliet, Hamiet, Semiet, mennoniet*. Het is afkomstig uit het Grieks.

-ig is produktief ter vorming van bijv. nw., van ongelede bijv. nw. en zelfst. nw., zij het dat de formatie semantisch beperkt is: *groenig, dikkelig, kleffig, nattig* (maar niet *rechtig, volmaaktig* e.d.); *messig, pennig, houtig, stokkelig, regelmatig, hongerig*. Sommige scheiden zich af uit de produktieve groep door betekenisisolering (zie § 373).

Omdat sommige bijv. nw. op -ig zich lenen om als werkw. stam gebruikt te worden, kunnen we hierin een bijzondere functie van -ig zien; het gaat soms gepaard met gebruik van het voorvoegsel be-; naast *veilig* (ongeleed) *beveilig(en)*, naast *rechtvaardig* (ongeleed) *rechtvaardig(en)*, naast *zondig* *zondig(en)*. Zonder samenhang met bijv. nw.: *bekostig(en), bezoldig(en), stenig(en), eindig(en), kruisig(en)*; vergelijk ook *beangsten, einden, kruisen*.

-igheid. Hoewel -ig en -heid beide produktief zijn, moeten we misschien toch een afzonderlijk suffix *-igheid* onderscheiden; dat hangt af van de vraag of men een afzonderlijk woord op -ig al of niet accepteert: *kleinigheid* is daar een voorbeeld van. Door zijn betekenisverdichting is er echter zeker geen produktief suffix -igheid uit af te leiden. Woorden als *groenigheid*, *stokkigheid* e.d. (vgl. hierboven onder -ig) bevatten twee achtervoegsels.

-in: *godin*, *slavin*, *koningin*, *gravin*, *cheffin*, *wolvin*, *tijgerin*. Het vormt namen van vrouwen en vrouwelijke dieren.

-ing met varianten -ling, -eling, beide door metanalyse ontstaan en dan in andere gevallen toegepast: *hemeling*, *meting*, *vervloeking*; *leerling*, *gunsteling*, *lieveling*, *zuigeling*, *drenkeling*, *stedeling*, *dorpeling*. Fonologisch kan de -e- van -eling verklaard worden als overgangsklank.

Het achtervoegsel -ing is produktief achter ww. stammen: *meting*, *vervloeking*, *vervlakking*, *beschiëting*, *overhoring*. Deze woorden duiden werkzaamheden substantivisch aan. Betekenisverdichting vertoont *beschaving*, *vergelding*, *kwijting*, *vereniging*, *wandeling*, *voering*, *bestrating*, *lezing* e.a.

-eling is in veel gevallen als een afzonderlijk achtervoegsel op te vatten, omdat het een eigen produktiviteit heeft gekregen achter bijv. nw. op -iek: *komiekeling* e.d. Het komt ook achter andere bijv. nw. voor: *woesteling*, *lieveling*, *lammeling*.

-iek: *komiek*, *klassiek*, *numeriek*, *publiek*. Stamt uit het Romaans, Latijns -icus, fra -ique. Het achtervoegsel verschijnt ook in zelfst. nw. *gymnastiek*, *paedagogiek*.

-isch: *humoristisch*, *historisch*, *keramisch*, *naturalistisch*, *algebraïsch*, *medisch*, *kosmisch*. Is zeer frekwent maar niet produktief; het vormt bijv. nw. maar niet systematisch. -isch wisselt af met -iek in *elektrisch* (uit het Duits) naast *elektriek* (uit het Frans), *komisch* naast *komiek*, *politisch* (ouder Nederlands) naast *politiek*.

N.B. *gymnastiek-gymnastisch* is niet vergelijkbaar vanwege het woordsoortverschil.

-isme ter vorming van zelfst. nw. naast bijv. nw. die op -istisch eindigen: *expressionisme* - *expressionistisch*, *naturalisme* - *naturalistisch*. Evenzo *realisme*, *traditionalisme*, *klassicisme*, *renaissancisme*, *gallicisme*, *germanisme*. Een correlaat op -istisch is niet te noemen naast *conservatisme*, *dialectisme*, *automobilisme* (*conservatief*, *dialectisch*, *automobiel*, zelfst. nw.).

-ist, met de varianten -nist, -enist: *bloemist*, *cellist*, *socialist*, *zionist*, *telefonist*, *nihilist*, *fascist*, *communist*, *titoïst*. Produktief hieronder zijn de formaties welke correlaten op -istisch en -isme naast zich hebben. Het suffix stamt uit het Frans.

-istisch bestaat uit twee morfemen: -ist- en -isch.

-iteit verschijnt in woorden als *brutaliteit*, *kwaliteit*, *stommiteit*, *flauwiteit*, *futiliteit*, *nulliteit*. Het stamt uit het Frans.

-je met de varianten -pje, kje, -etje, -tje, is het verkleiningsuffix. Het is produktief achter zelfst. nw. ter vorming van zgn. diminutiva. Men zie voor de distributieregels § 104. De variant -ke is niet produktief.

-jes vormt bijwoorden van bijv. nw.: *warmpjes*, *droogjes*, *scheefjes*. Het heeft overeenkomstige varianten als -je.

-kje, variant van -je; zie hierboven.

-laar, variant van -aar; zie boven.

-ling, variant van -ing; zie boven.

-loos, met variant -eloos, vormt bijv. nw. door toevoëging aan zelfst. nw.: *eerloos*, *ouderloos*, *zoutloos*, *eiwitloos*, *roemloos*, *tactloos*. Soms verschijnt een overgangsklank: *smakeloos*, *werkeloos*, *moedeloos*, *radeloos*, *bladerloos*. Niet alle woorden

op -loos behoren tot deze min of meer produktieve groep: *roekeloos*. -loos is verwant met *verliezen*; in vroeger tijd kwam het ook als zelfstandig woord voor, zodat een aantal gevallen uit een historisch oogpunt samenstellingen zijn. Vgl. in dit verband de betekenisstegenhangers op -vol in § 58.

-lijk, met variant -elijk: *behoorlijk, wenselijk, aannemelijk, verkieslijk, bekoorlijk, doenlijk* (achter werkw. stammen, met of zonder overgangsklank; *doenlijk* is afwijkend); *achterlijk, voorlijk, uiterlijk, innerlijk* (achter bijw.; let echter op -er- in de laatste voorbeelden). Van produktiviteit kan men misschien spreken bij de eerstgenoemde groep (*verkieslijk* e.d.), hoewel ook daar de beperkingen groot zijn en de formaties, indien nieuwvormingen, wat opzettelijk aandoen. Men vergelijke voor de betekenis van die categorie de parallelle woorden op -baar: *verkieslijk - verkiesbaar*, resp. moettende en kunnende verkozen worden. Geen morfologische groep wordt gevormd door *vriendelijk, gemelijk, verkeerdelijk, lieflijk, vrouwelijk, mannelijk, natuurlijk, bepaaldelijk* en vele andere. Historisch herkent men in -lijk een zelfst. nw. dat vlees, lichaam, uiterlijk betekent; sommige woorden op -lijk kunnen dus oorspronkelijke samenstellingen zijn.

-matig komt slechts in enkele woorden voor: *doelmatig, stelselmatig. Regelmatig* is met -ig van *regelmaat* gevormd.

-ment; *instrument, dreigement, zielelement, gruzelement(en)*. Het stamt uit het Frans.

-naar, een variant van -aar; zie boven.

-nier, variant van -ier; zie boven.

-nis, met variant -enis: *vuilnis, hindernis, gevangenis, lafenis, bekentenis, getuigenis, wildernis, duisternis, droefenis*.

-nist, een variant van -ist; zie boven.

-nij, een variant van -ij; zie beneden.

-pje, een variant van -je; zie boven.

-rijk, woorden op -rijk staan op de grens tussen afleiding en samenstelling: *belangrijk, volkrijk, eiwitrijk*. Vgl. § 58 en boven onder -loos. Zie ook § 71.

-s is produktief ter vorming van adjectiva door toevoeging achter bepaalde aardrijkskundige namen: *Nederlands, Brabants, Hollands, Utrechts*. Dergelijke bijv. nw. worden echter ook vaak onregelmatig gevormd (*Gelders, Drents, Fries, Zwitsers, Weens, Rooms*) of men vormt ze met -er (zie boven). Verder komt het suffix voor in *lakens, duffels, groots, waaks, kleums, boers, kinds, slaafs, hemels, aards*.

-schap: *nakomelingschap, verwantschap, koningschap, gezelschap, gereedschap, ridderschap, graafschap, waterschap, blijdschap, gramschap, dronkenschap*; men vergelijke voor de betekenisgroepen het achtervoegsel -dom. Sinds -schap uit de afleiding als zelfst. nw. werd geabstraheerd (*het schap*), moeten we *landbouwschap, industrieschap* als samenstellingen beschouwen.

(**-se**; *Groningse, Haagse, Zwolse, Engelse*, aanduidingen voor vrouwelijke bewoners van het bedoelde gebied, bevatten het achtervoegsel -s- en de bijv. nw. 's-uitgang -e.)

-sel, toegevoegd achter werkw. stammen, duidt aan datgene wat ge- (volt. deelw.) wordt of is: *baksel, kooksel, weefsel, broedsel, knipsel, aanwensel, verzinsel, uitvindsel, bedenkensel*. Het is niet onbeperkt bruikbaar maar wel produktief. *Blauwsel, stijfsel* staan door hun afwijkende betekenis buiten de produktieve groep.

-st kan, hoewel het tamelijk frekwent is, nauwelijks een suffix genoemd worden in woorden als *gunst, dienst, last, komst, winst, kunst*. Produktief suffix echter is het in zgn. overtreffende trappen van bijv. nw.: *grootst, dikst, witst*, enz.

-ster wordt ter vorming van vrouwelijke persoonsnamen gebruikt: *schrijver - schrijfster, bestuurder - bestuurster, wielrijder - wielrijdster* (naast -er dus). Het komt ook voor achter mann. persoonsnamen op -aar en -ier: *bedelaarster, babbelaarster, herbergierster*. Het suffix is produktief, zij het niet onbeperkt.

-t/-d, samen met het prefix *ge-* gebruikt ter vorming van voltooid deelwoorden.

-te vormt abstracta van bijv. nw.: *dikte, zwaarte, hoogte, diepte, breedte, duurte, kalmte*. Het is een produktieve formatie naast de complementaire op -heid. Let op *groente* (met geïsoleerde betekenis) naast *groenheid*, *hoogte* naast *hoogheid* (met geïsoleerde betekenis), *vlakke* (met geïsoleerde betekenis) naast *vlakheid*. Van alle bijv. nw. bestaat ofwel een substantivering op -te, ofwel een op -heid; bestaan ze beide dan vertoont één van beide woorden afwijking in de betekenis (vgl. § 373).

-teur, uit het Frans: *directeur, conducteur, aviateur*; hiernaast ook -eur en -deur: *chauffeur, coupeur, danseur, masseur, ambassadeur*.

-trice in vrouwelijke vormen naast de genoemde op -teur; naast *ambassadeur ambassadrice*.

-tje, een variant van -je; zie boven.

-ij, met de varianten -arij, -erij, -ernij, -enij en -nij: *bedelarij, snoeverij, roverij, vliegerij, padvinderij, drukkerij, bakkerij, binderij, boerderij* (met een fonologisch veroorzaakte *d*), *grietenij* (verwant met *groeten*), *spotternij, lekkernij, voorgdij, kledij*.

-erij achter ww. stammen is produktief; het vormt substantiveringen, vaak met geringschattende gevoelswaarde.

-zaam: *deugzaam, vreedzaam, heilzaam, werkzaam, arbeidzaam, lijdzaam, waakzaam, volgzaam, buigzaam*. In de oorspronkelijke betekenis 'verbonden met' gebruikte men het slechts achter zelfst. nw.

Door een betekenisontwikkeling tot 'geschikt tot', 'geneigd tot' en aan de hand van meerzinnige woorden als *werkzaam* (eerste lid is subst. of ww. stam), kon men het ook gaan bezigen achter ww. stammen.

Samenstellende afleiding

§ 70. Over de samenstellende afleiding kunnen we alleen maar kort zijn, omdat we niet beschikken over studies op dit punt. Toch kunnen wel een paar typen genoemd worden.

-ig achter bijv. nw. + zelfst. nw.: *krankzinnig, hardnekkig, loslijvig, langorig, loslippig, goedaardig, witharig, blauwogig, zwartgallig*. De gevallen van betekenisisolering zonderen zich duidelijk af uit deze beperkt produktieve groep.

-ig achter telw. + zelfst. nw.: *tweehoofdig, meerzinnig, veelzijdig, twintigkoppig, zevenarmig, twaalfvingerig, tientallig, tiendelig, vierhoekig, zeskantig, achtvoetig*; ook deze groep is beperkt produktief.

OPMERKING. Men leest bij HEYERMANS: *Een gouden bril beglaasde zijn beenvellig voorhoofd*. De literator doorbreekt hier de grenzen van de morfologische mogelijkheden.

-s achter bijv. nw. + zelfst. nw.: *hardleers, goedlachs, wijdbeens*. Het type is niet productief.

-s achter telwoord + zelfst. nw. levert iets op, dat vaak geen woordkarakter heeft maar zeker wel als deel van een samenstelling gebruikt kan worden: *drietrapsraket, eengezinswoning, tweedeursauto*. Indien er bezwaar tegen is deze formaties woordkarakter toe te kennen dan zou men kunnen spreken van samenstellend afgeleide adjectiva die een formatie op *-e* missen; men zegt nl. niet gemakkelijk: *de tweedeurse auto*. Wel komt voor: *Hebben jullie ook een tweedeurs?*

Nog andere formaties komen voor: *tweedekker, driewieler, eersteklasser, onderzeeër, afzijdig, afzichtelijk*, maar ze zijn niet te categoriseren.

Diverse

§ 71. In het voorgaande is getracht de woordvormingsmogelijkheden van het Nederlands te beschrijven. Voorzover het de uitgangen betrof kon het overzicht wel zowat volledig zijn (hier en daar is hoogstens een archaïstische formatie mogelijk ontsnapt), maar waar het voor- en achtervoegsels betreft kan men de volledigheid praktisch niet bereiken. Teveel is daarvoor in de taal in beweging. Iedere doorsnede laat taalvormen zien, die moeilijk te interpreteren zijn: is dat nog systematisch, is dat reeds systematisch? We zijn echter bij de keuze nogal ruim geweest en hebben tal van suffixen genoemd die zeker niet meer functioneren en die dus eigenlijk in een woordenboek kunnen worden behandeld; het woordenboek geeft immers de onsystematische betekenisverschijnselen (*zien: zaan ≠ wien: waan*), terwijl de spraakkunst juist de systematische vormbetekenisverschijnselen bespreekt (*werkloos: boomloos = = werk: boom = werkje: boompje*). Hoe moeilijk het echter is te bepalen wat systematisch is en wat onsystematisch, is boven al terloops gebleken: soms valt het niet uit te maken of de betekenisverhoudingen zodanig zijn dat we van een samenstelling moeten spreken, dan wel of de betekenis zo verbleekt is dat het woorelement als affix moet worden beschouwd. Is het element *-man* in *staatsman, timmerman, zeeman, onderwijsman, literatuurman* (ROBBERS), *taalman, verenigingsman, asman, kolenman* in betekenis vervaagd, zodat *-man* als achtervoegsel moet worden beschouwd, of is het nog te waarden als identiek met het zelfstandig voorkomende woord *man*? Bij *-boer* ligt het ook zo: *kaasboer, turfboer, waterboer* (nog in 't midden van de vorige eeuw), *visboer, petroleumboer, schillenboer*.

Stok in *stokstijf* kan nog de eigen betekenis hebben (zo stijf als een stok). Maar het woord betekent ook heel stijf. Die versterkende betekenis heeft het uitsluitend in *stokdoof, stokoud*. (*Stik, steke* zijn bijvormen van *stok*, bijv.: *stikdonker*, Hd: *stockfinster, stekeblind*, Hd: *stockblind*). Dezelfde betekeniswijziging vertoont *dood* in: *doodstil, doodsbлек* (met overgangs-

klank, *doodziek, doodleuk, doodeerlijk, doodarm, doodeenvoudig*. Het is verleidelijk om in moeilijke gevallen slechts af te gaan op de vorm van het woorddeel; komt dat in z'n eentje ook voor, dan concludere men tot samenstelling, zo niet dan tot afleiding. Dat is evenwel een grove misvatting: het is nu eenmaal volkomen onmogelijk om bij het beschrijven van taal af te zien van de betekenissen. In *Ze kregen de man een tientje* is het verband heel anders dan in *Ze kregen de boot een uurtje*. En met *de lange boot* (= bood naar de klank) kunnen we twee kanten op. Wie de taal niet verstaat, begrijpt, kan ze nooit beschrijven. Wie het verschil niet naar de betekenis ervaart kan nooit bewijzen dat *herhalen* niet thuis- hoort in de reeks *herzeggen, herdoen, herijken*; wie de betekenis kent weet dat *herhalen* niet opnieuw halen is, zoals *herzeggen* opnieuw zeggen, *herijken* opnieuw ijken, *herdoen* opnieuw doen betekent.

Wel moet de spraakkunst natuurlijk in de allereerste plaats aandacht wijden aan de taalvormen. Waar de vormen anders zijn, verschillen ook de betekenissen. Verandert de vorm van een affix in vergelijking met een vergelijkbaar woord, dan is er dus vast iets bijzonders aan de hand. Men zegt bijv. nog vrij algemeen *omvangrijk* [rɛik], *leerrijk* [rɛik], maar hoort daarnaast *belangrijk* [ræk]; *Jansen, Hendriksen, Willemse* zijn afleidingen van *Jan, Hendrik, Willem* via de samenstellingen *Janszoon* enz.

OPMERKING I. Ook in de volgende uitlating uit kindermond kan men zien hoe een woord zich gaat gedragen als affix: *niet dit perkje, maar daar reuzeginder*. Vergelijk: *reuzekoopje, reuzestom*, en zelfs *reuzeklein*. *Pikzwart* geeft kinderen aanleiding ook te spreken van *pikvuil* en *pikschoon*, zelfs *pikmooi, pikwit*.

OPMERKING II. Het is eigenaardig dat vele woorden die gaandeweg tot voorvoegsels worden, in samengestelde bijv. naamwoorden versterkende kracht hebben: *stokoud, doodmakkelijk, reuzestom, snikheet, stikdonker, ingemeen*; in volkstaal ook in *indirect* (= onmiddellijk).

§ 72. Woordvorming geschiedt nog op andere wijze dan volgens produktieve systemen. Van **woordschepping** kan men spreken wanneer een woord, naar het schijnt geheel willekeurig, als het ware uit het niets wordt gevormd.

Het woord *gas* bijv. is een paar eeuwen geleden als nieuw woord opgekomen, *fiets* dateert uit de vorige eeuw. Hoe ze zijn ontstaan weet men niet zeker. Het kunnen vervormingen zijn van oudere woorden: *gas* van *chaos*, *fiets* van *velocipède*. Echte 'scheppingen' kan men ze dan echter niet noemen.

§ 73. Een betrekkelijk nieuwe wijze van woordvorming is het **letterwoord** (zie § 58). Het verschijnt als zuivere samenstelling (*ka-er-o; en-see-er-vee*), maar het komt ook wel voor, dat ze worden gesproken als monomorfematisch woord: *kro, vara, unesco*. Dit impliceert een methode van woordvorming voor bepaalde letterwoorden, nl. die welke zich ook laten 'lezen'. Nog een andere vorming

hebben woorden als *Horeca* (hotel-, restaurant-, café-bedrijven), *Benelux* (België, Nederland, Luxemburg). Al deze formaties hebben gemeen dat ze buiten de spelling om ondenkbaar zijn.

§ 74. Ook de afkorting is een misschien wel produktieve, maar onsystematische wijze van woordvorming: *juf* (*juffrouw*), *prof* (*professor*), *gym* (*gymnasium*), *soos* (*sociëteit*), *dis* (*disseratie*), *natte his* (*natuurlijke historie*), *lab* (*laboratorium*). Ze liggen formeel en ook emotioneel, niet ver van de vleinamen af: *Mar, Maert, Ties, Tinus* van *Martinus, Hans, Has, Jan, Jeen, Jo* van *Johannes, Teun, Tonis, Ton, Toon* van *Antonius*, enz. enz.

§ 75. Buiten de woordvorming valt de klasseverhuizing door syntactische middelen; het werkwoord *beieren* (morfologisch te herkennen) verhuist naar de klasse van de zelfst. nw. door combinatie met *het*: *het beieren van de klokken*. Over dergelijke zaken wordt bij de individuele woordsoorten gesproken.

De woordsoorten

§ 76. Hervatten we thans de bespreking van de woordsoorten die we hierboven hebben onderbroken (§ 54).

Schema

zonder syntactische valentie	(met zinsvalentie)		1. Tussenwerpsels
met syntactische valentie	met zinsvalentie	met morfologische valentie	2. Zelfstandige naamwoorden
			3. Bijvoeglijke naamwoorden
			4. Telwoorden
			5. Werkwoorden
		zonder morfologische valentie	6. Voornaamwoorden
			7. Bijwoorden
	zonder zinsvalentie		8. Voegwoorden
			9. Voorzetsels
			10. Lidwoorden

§ 77. Onder een woordsoort verstaan we een klasse van woorden die in het grondwoord bepaalde formele kenmerken gemeen hebben. Onder formele kenmerken verstaan we eigenschappen die zich in de taalvormen openbaren, d.w.z. morfologische eigenschappen en syntactische eigenschappen. Van morfologische eigenschappen spreken we, waar

het woord de mogelijkheid in zich heeft om deel uit te maken van een samenstelling of om met bepaalde achtervoegsels en uitgangen of voorvoegsels uitgebreid te worden. Van syntactische eigenschappen spreken we, waar het woord de mogelijkheid in zich heeft om met bepaalde andere woorden tezamen een geheel te vormen, een woordgroep of een zin. Tenslotte zijn er nog de niet formele betekeniseigenaardigheden.

De natuurlijke taaleenheid is de zin. Wanneer we taal waarnemen hebben we altijd met zinnen te maken. De taal doet zich slechts in zinnen aan ons voor, d.w.z. in begrijpelijke eenheden, naar binnen gebouwd volgens bepaalde wetmatigheden en naar buiten begrensd door het intonatieverloop.

Het eerste criterium aan de hand waarvan we de woorden in woordsoorten verdelen is de mogelijkheid om samen met andere woorden een woordgroep of zin te vormen. Bepaalde woorden blijken die mogelijkheid te missen; ze kunnen niet het onderdeel van een woordgroep of van een zin zijn. We zeggen dan: ze hebben geen **syntactische valentie**. Deze woorden noemen we tussenwerpsels (vgl. echter § 78).

Alle andere woorden hebben de mogelijkheid om met andere samen groepsvorming aan te gaan: ze hebben syntactische valentie.

Willen we deze overblijvende woorden nader verdelen, dan zullen we ook het best eerst naar syntactische verschillen kunnen zoeken. Van gewicht lijkt de vraag, of ze in hun eentje als zin kunnen voorkomen. Een aantal woorden blijken voor te komen als éénwoordige antwoordzinnen (ze hebben **zinsvalentie**), andere treden als zodanig niet op: *Wat zie je daar?* - *Bergen*. *Wát is ie?* - *Ziek*. *Hoeveel centen heb je?* - *Zeven*. *Wat deed ie dan?* - *Vervelen*. *Wie heeft dat gedaan?* - *Hij*. *Wanneer was dat?* - *Gisteren*. Deze mogelijkheid hebben niet woorden als: *omdat*, *en*, *van*, *onder*, *de*, *'n*.

OPMERKING I. Bij het eerste van de gegeven voorbeelden ('*Bergen*') merken we op, dat het antwoord hier meervoudig moet zijn om éénwoordig te kunnen wezen. Datzelfde geldt voor een groot aantal zelfstandige naamwoorden, maar niet voor alle: *Wat heb je daar?* - *Geld*. *Hoe moet je dat nou noemen?* - *Haat*. Toch zeggen we dat de zelfstandige naamwoorden kunnen voorkomen als éénwoordige antwoordzinnen, ook al heeft deze mogelijkheid soms een morfologische voorwaarde. In het algemeen gezegd: we nemen voor een woord aan dat het als éénwoordige antwoordzin kan voorkomen, wanneer een of andere vorm van het woord als zodanig kan verschijnen. Bij het zelfst. nw. geldt dan vaak de beperking van het meervoud, bij het werkwoord die van de onbep. wijs.

OPMERKING II. Wanneer we zeggen, dat woorden als *omdat*, *en*, *van*, *onder*, *de* en *'n* niet als éénwoordige antwoordzinnen kunnen verschijnen, sluiten we het gebruik in **zelfnoem-functie** uit. Met zelfnoemfunctie duiden we aan het ver-

schijnsel dat een woord niet verwijst naar een realiteit buiten het woord, maar naar zichzelf. *Wat staat daar precies? - Omdat.* Wanneer men deze woorden aantreft in éénwoordige vragende zinnestelsels, kan men ook het best van zelfnoemfunctie spreken: *Vertel'ns op! - Ik heb mijn huiswerk niet kunnen maken. - Omdat...? - Ik was ziek, meneer.* Met het woord *omdat* wordt als het ware het eerste woord aangeboden van de zin die de toegesprokene naar het oordeel van de spreker moet gaan zeggen.

De voegwoorden, de voorzetsels en de lidwoorden komen dus niet voor als éénwoordige (antwoord) zinnen, alle andere woorden wel, waarbij de tussenwerpsels zich onderscheiden, doordat ze slechts als éénwoordige zinnen verschijnen. De verschillen tussen voegwoorden, voorzetsels en lidwoorden worden beneden behandeld.

Wie zoekt naar een onderverdeling van de als éénwoordzin verschijnende woorden, kan het best eerst op de morfologische verschillen letten. Een aantal daarvan nl. vertonen een duidelijke en zeer eigen morfologische valentie, terwijl andere die valentie missen, of althans in dezen veel minder regelmatigheid laten zien. Tegenover de regelmaat bij:

de zelfst. nw.:	<i>leeuw</i>	<i>leeuwtje</i>	<i>leeuwen</i>		
	<i>hok</i>	<i>hokje</i>	<i>hokken</i>	<i>enz.</i>	
de bijv. nw.:	<i>groen</i>	<i>groene</i>	<i>groener</i>	<i>groenst</i>	
	<i>dik</i>	<i>dikke</i>	<i>dikker</i>	<i>dikst</i>	<i>enz.</i>
de telwoorden:	<i>vijf</i>	<i>vijfde</i>	<i>vijven</i>		
	<i>twaalf</i>	<i>twaalfde</i>	<i>twaalven</i>	<i>enz.</i>	
de werkwoorden:	<i>blaf</i>	<i>blafte</i>	<i>blaffen</i>	<i>geblaft</i>	
	<i>maak</i>	<i>maakte</i>	<i>maken</i>	<i>gemaakt</i>	<i>enz.</i>

vinden we in andere groepen veel minder of hoegenaamd geen morfologische variatie. Het voornaamste verschil is echter dat in de genoemde groepen de morfologische systematiek productief is terwijl we elders slechts versteende formaties aantreffen. De woorden die zinsvalentie hebben splitsen zich dus tamelijk duidelijk in twee groepen. Over de syntactische verschillen die ook hier bestaan, hoewel het schema daar niet over rept, spreken we bij de behandeling van de individuele woordklassen. Ook het onderscheid voornaamwoord - bijwoord komt beneden aan de orde.

Het tussenwerpsel (interjectie)

§ 78. In het schema van woordsoorten zijn de tussenwerpsels of interjecties gekarakteriseerd als woorden zonder syntactische valentie. Dat wil zeggen: ze hebben steeds in hun eentje zinsvorm. Ze zijn niet opge-

nomen in het grammaticale verband van een groter geheel zonder dat ze daarvan een deel vormen dat gelijkwaardig is aan de rest; tussen de interjectie en de rest kan dan geen voegwoord geplaatst worden. In zinnen als *Zeg, zou je niet eens even helpen? Heremijntijd, jij durft ook niet veel*, zijn de interjecties *zeg* en *heremijntijd* weliswaar opgenomen in een grotere intonatieve eenheid maar daarbinnen staan ze los, zonder dat er een voegwoord kan worden toegevoegd. Nu zijn er wel meer woorden die aldus kunnen voorkomen (*Jan, zou je niet eens even helpen? Jij mannetje met je grote mond, jij durft ook niet veel*) maar dergelijke woorden lenen zich voor groepsvorming. Tussenwerpsels zijn dus woorden zonder syntactische valentie. Ze verschijnen steeds in de zinsvorm en wel als één-woordige uitroepende zinnen.

OPMERKING. De enige syntactische valentie waarover tussenwerpsels beschikken is de herhaling: *Zeg zeg zeg, zou je dat niet eens laten? Hè hè, wat ben jij leuk!* en de combinatie met andere tussenwerpsels: *Zeg hee, wat doe jij daar?*

§ 79. De naam interjectie, tussenwerpsel, suggereert dat een woord van deze soort ergens tussen staat. Wanneer we blijven binnen de grenzen van één intonatiepatroon is dat echter uitzondering: *Haar stem klonk, ach, zo verdrietigjes* (COUPERUS). Gewoner is dat het tussenwerpsel voorop staat; een woord als *hoor* komt uitsluitend aan het einde voor: *Ik denk het wel, hoor; Wacht maar, hoor.*

§ 80. Over morfologische valentie beschikt het tussenwerpsel volgens het schema niet. Ook op dit punt echter moeten we wat genuanceerder zijn, hoewel er geen sprake is van een duidelijke systematiek. Sommige tussenwerpsels lenen zich tot vorming van werkwoorden: *puffen, sissen, siepsappen, kletsen* (het geluid maken dat met het tussenwerpsel *klets* wordt nagebootst). Dit geldt slechts voor een aantal klanknabootsende interjecties. De mogelijkheden tot samenstelling zijn zeer gering: *Er heerste in de zaal een hoera-stemming*. Een bekend voorbeeld uit het Duits is *Aha-Erlebnis*.

§ 81. Klasseverhuizing doet zich op beperkte schaal voor; het tussenwerpsel wordt dan gebruikt in de syntactische valentie van een andere woordsoort. In de kindertaal vooral treffen we voorbeelden aan als: *'n waf* (een hond), *'n boe* (een koe), *'n tik-tak* (een horloge). Ook de in de algemene omgangstaal opgenomen woorden als *koekoek, karkiet*, zullen we zo moeten verklaren.

OPMERKING. Wanneer we (*'n*) *koekoek* een zelfst. nw. noemen en (*'n*) *waf* een in de valentie van een zelfst. nw. gebruikt tussenwerpsel, geeft het gewone, meest voorkomende gebruik de doorslag.

Andere gevallen van klasseverhuizing zijn: *Hij was helaas niet aanwezig, Het was verduiveld ver, drommels mooi* (als bijwoorden gebruikt). Soms doen zich daarbij nog merkwaardige morfologische uitbreidingen voor: *Het was verdraaid ver* (een adverbiale -s), *Hij was verrekte ziek*.

§ 82. Naar de 'betekenis' kunnen we de tussenwerpsels verdelen in:

1. betekenisdragende:
 - a. aandachttrekkende: *zeg, kom, hee, hallo*;
 - b. uitingen van gevoelens: *au, helaas, och, hoera, bravo, bah, verhip, verdorie, o*;

2. klanknabootsende (onomatopoëtische; **onomatopee** = klanknabootsing): *klets, pof, pats, boem*.

Van een aantal tussenwerpsels kan men de herkomst vermoeden. Als tussenwerpsel echter vertonen ze in verhouding tot het uitgangspunt betekenisverbleking of -veralgemening. Er wordt wel eens humoristisch mee gespeeld: '*Komaan! (zoals de man tegen de nauwe laars zei)*' zeide Pulver, '*dan zullen wij met de vertelling van wal steken*' (VAN LENNEP).

Het zelfstandig naamwoord (substantief)

§ 83. In het schema van de woordsoorten zijn de zelfst. nw. gekarakteriseerd als: morfologisch (op een bepaalde wijze) gekenmerkte woorden met mogelijke zinsvalentie. We zullen vooreerst stilstaan bij de vormen van het substantief, vervolgens een paar voorname syntactisch gekenmerkte subklassen bespreken en daarna de afleidingen bezien.

§ 83. De vormen van het zelfst. nw.

Boven (§ 66) is al gebleken dat zelfstandige naamw. vanuit hun grondvorm in het algemeen hoogstens kunnen worden uitgebreid met de volgende uitgangen:

1.	-ə(n)	ter vorming van het meervoud;
	-ərə(n) of -ərs	ter vorming van het meervoud;
	-s	ter vorming van het meervoud;
2.	-ə(n)	ter vorming van de genitief;
	-s	ter vorming van de genitief;

3.

-e

ter vorming van de datief.

We kunnen de vraag in het midden laten met hoeveel uitgangen we hier te maken hebben; in dit verband spreken we, omdat we vorm en betekenis tezamen in het oog moeten houden, achtereenvolgens over het meervoud, de genitief, de datief.

§ 85. Het regelmatige **meervoud** van een zelfst. nw. wordt gevormd door toevoeging van -en (-ə, -ən) of -s. Het eerste morfeem kent variatie naar gelang de spreker gewoon is de -n wel of niet te laten horen. Spreekt hij de -n wel dan treffen we naast -s aan -ən en -n: *pannən, ziekətən*; spreekt hij de -n niet dan -ə en -: *pannə, ziekətə* (Vgl. beneden § 86h). De uitgang -en komt het meest voor. Beide zijn echter produktief.

Zonder dat er algemene regels te stellen zijn voor het gebruik van de afzonderlijke uitgangen, zijn er toch wel een paar regelmatigheden te signaleren.

De uitgang -s verschijnt wanneer het enkelvoud eindigt op een klinker of op -ə: *radja's canapés, kadi's, piano's, paraplu's, bale-bale's, tralies, eega's (eegaas), la's (laas), ra's (raas), tra's (traas), vla's (vlaas)*. Uitzonderingen zijn: *knie-knieën, drie-drieën, zee-zeeën, koe-koeien, vlo-vlooien*. Sommige woorden van deze typen hebben behalve -s ook -en: *reu-reuen/reus, keu-keuen/keus, tralie-tralies/traliën, groente-groentes/groenten*. Verder komt -s voor bij alle woorden op -el, -er, -en, -em en alle verkleinwoorden: *beitels, hamers, molens, bodems, boompjes*. Een -en-meervoud hebben alle woorden op -s. Bij een groot aantal woorden zijn beide uitgangen mogelijk. Regels daarvoor zijn niet te geven.

We wijzen echter op het volgende:

1. 't Meervoud op -s wordt hoe langer hoe meer gebruikt, vooral in gesproken taal en daardoor ook bij schriftelijk gebruik. Het is dikwijls meer familiaar dan dat op -en, bijv.: *premies* naast *premiën*, *leraars* naast *leraren*, *groentes* naast *groenten*. Vooral van de woorden die op een toonloze -e uitgaan komt de meervoudsvorm op -s steeds meer voor, wellicht ook in verband met de onhoorbaarheid van de -n (vgl. § 86h).

2. Afgezien van bovengenoemde nuancering in stijl komt bij heel wat woorden een vorm voor op -en (-n) en een op -z zonder verschil in betekenis, bijv.: *appelen - appels, eigenaren - eigenaars, kameraden - kameraads, leraren - leraars, professoren - professors, doctoren - dokters, traliën - tralies, premiën - premies, groenten - groentes*.

3. In enkele gevallen gaat echter verschil in vorm samen met verschil in betekenis bijv.:

hemels (van troon of ledikant) - *hemelen* (uitspansel);

letters (klanktekens) - *letteren* (letterkunde of brief);

middels (tailles) - *middelen* (hulpmiddelen, financiën);

rdens (verhoudingen) - *redenen* (beweegredenen);

stuks (exemplaren) - *stukken* (delen, papieren);

tafels (huisraad) - *tafelen* (stenen of metalen platen waarop men wetten grifte);

vaders (ouders) - *vaderen* (voorouders);

portiers (deurwachters) - *portieren* (deuren);

viziers (ministers) - *vizieren* (van geweren of helmen);

curators (bij faillissementen) - *curatoren* (van een gymnasium bijv.);

Heidens (zigeuners) wordt in de spreektaal nooit en in de schrijftaal zelden gebruikt; daarnaast *heidenen* (ongelovigen).

Naast *knechts* (bedienden) komt in dezelfde betekenis *knechten* voor, dat in de schrijftaal ook voor soldaten, trawanten gebruikt wordt.

Studies wordt als kunstterm gebruikt; naast *studiën* (wetenschappelijke oefeningen, onderzoek) komt in de spreektaal ook *studies* voor.

't Meervoud van *wortel* (van een plant) is meestal *wortels*; in de betekenis van groente gebruikt men *wortels* en *wortelen*.

Wapen (blazoen) heeft als meervoud *wapens*; in de betekenis van middel om zich te verweren wordt *wapens* en *wapenen* gebruikt.

4. De bastaardwoorden op -ier krijgen -s in 't meervoud, als ze personen noemen, anders -en, bijv.:

a. *kruideniers, tuiniers, grenadiers, palfreniers*;

b. *manieren, formulieren*.

De persoonsnaam *officier* heeft *officieren*.

Op de meervouden van *portier* en *vizier* is reeds gewezen onder 3.

§ 86. **Onregelmatig meervoud.** De niet produktieve uitgang -eren, gevarieerd -ers, komt voor bij: *kinderen, eieren, bladeren, runderen, kalveren, beenderen, hoenderen* (beide met een fonetisch verklaarbare -d-), *raderen, lammeren*; zonder de variant -ers bij *volkeren, liederen, gelederen, goederen, gemoederen, klederen* (hiernaast *kleren*).

Sommige van deze woorden hebben ook een regelmatig meervoud: *bladen, benen, volken*.

Deze onzijdige substantieven hebben historisch gezien een dubbele meervoudsuitgang. De uitgang -er was oorspronkelijk uitgang van de stam; hij werd later beschouwd als meervoudsuitgang, dus: *lieder, kinder*, en daarachter is later naar analogie van de gewone meervoudsvormen nog -s of -en geplaatst. Zo ontstonden de stapelvormen *liederen, kinders* enz. In sommige dialecten leven de oude meervouden op -er nog voort (Vgl. § 60).

Van onregelmatige meervoudsvorming moeten we ook spreken bij

a. een groep met afwijkende vocaal:

pad - paden, vat - vaten, gat - gaten;

dag - dagen;

stad - steden;

schip - schepen, lid - leden, smid - smeden;

tred - treden, gebed - gebeden;

slot - sloten, lot - loten, god - goden, schot - schoten;

waarheid - waarheden.

b. de woorden *koeien* en *vlooiën*, die een onregelmatige overgangsklank vertonen.

c. de woorden met afwijkende consonant:

f/v:	<i>raaf - raven, dief - dieven, golf - golven;</i>
s/z:	<i>muis - muizen, dwaas - dwazen, gans - ganzen;</i>
p/b:	<i>schub - schubben, web - webben, sneb - snebben;</i>
t/d:	<i>hoed - hoeden, gemoed - gemoederen, raad - raden;</i>
ch/g:	<i>heg - heggen, maag - magen</i>

(vgl. het hoofdstuk over de spelling en opmerking III bij § 56).

d. bepaalde woorden op *-man*, die een meervoud op *-lui* of *-lieden* hebben.

Geven de samengestelde woorden op *-man* een beroep of ambt te kennen, dan eindigt 't meervoud in de gesproken taal op *-lui*, in de geschreven taal op *-lui* of *-lieden*: *timmerlui, werklui; staatslieden, edellieden* (meestal *edelen*). In het A.N. komt evenwel ook *sjouwer mannen* voor.

Daarentegen: *leenmannen, Noormannen, blindemannen, Oranjemannen, schoolmannen*. *Landsman* heeft echter *landslui* en *landslieden*.

Anders afwijkend zijn weer *Engelsman - Engelsen, Fransman - Fransen* e.a.

e. bepaalde samenstellingen (waarin ieder van de delen een ambt aanduidt) krijgen een meervoudsuitgang achter beide leden (*kapiteins-kwartiermeesters, rechters-commissarissen, secretarissen-penningmeesters*); wordt het tweede deel oorspronkelijk als adjectief bedoeld, dan krijgt alleen het eerste deel de uitgang (*advocaten-generaal, executeurs-testamentair, consuls-generaal*).

Regelmatig echter zijn: *luitenant-generaals, adjunct-commiezen, kandidaat-notarissen, assistent-residenten, sergeant-majoors, tamboer-majoors, generaal-majoors, gouverneurgeneraals* (naast *gouverneurs-generaal*), *adjutant-onderofficieren*.

f. de gevallen *leerrede - leerredenen, lende - lendenen* (ook *lenden*), *sieraad - sieradiën* (ook *sieraden*), *kleinood - kleinodiën* (ook *kleinoden*). Waar ook een regelmatig meervoud bestaat is dat stilistisch het meest neutrale.

g. de meervouden van vreemde woorden als

centrum - centra, museum - musea, gymnasium - gymnasia, lustrum - lustra, criticus - critici, medicus - medici, genius - geniën; basis - bases, dosis - doses, crisis - crises, solo - soli, porto - porti, saldo - saldi, collo - colli (stapelvorm *colli's*), *epos - epen of epopeeën* - van het Franse *épopée* - (naast regelmatig *epossen*).

De regelmatige meervouden die zich bij deze groep steeds duidelijker doorzetten hebben geen stilistisch lagere waarde, maar zijn wat minder 'geleerd', getuigen van mindere eruditie bij de sprekers; daarom liggen ze sociaal wat moeilijk.

h. In de mond van sprekers die de *-n* niet laten horen, klinkt het meerv. van *ziekte* als *ziektə*. Bij hen is er dus een meervoud zonder uitgang; het is echter zeldzaam want meestal spreken zij *ziektəs*.

Wat betekenis tegenstellingen betreft noemen we in verband met de meervouden op -eren en -ers:

benen (ledematen) naast *beenderen* (delen van 't geraamte); in de laatste betekenis wordt echter soms ook *benen* gebruikt, bijv.: *'t vlees en de benen, vodden en benen*;

bladen (van boeken, dagbladen) - *bladeren* (van bomen); in deze betekenis ook *bladen* en in de spreektaal *blaren*;

kleden (vloer- en dekkleden) - *klederen* of *kleren* (kledingstukken);

broe(de)rs en *zusters* (kinderen van dezelfde familie) naast *broederen* en *zusteren* (leden van dezelfde godsdienstige gemeenschap).

§ 87. Van sommige zelfstandige naamwoorden komen geen meervoudsvormen voor, terwijl van andere alleen een meervoudsvorm wordt aangetroffen. Dergelijke beperkingen hebben een semantische oorzaak.

Geen meervoud hebben:

1. eigennamen (zie § 99) die niet als soortnamen gebruikt worden: *Amsterdam*, *Frankrijk*, *Rijn*, *Rhône*, *Denemarken*.
2. veel verzamelnamen: *gevogelte*, *gebladerte*, *loof*, *huisraad*, *vee*, *kroost*, *buit*.
3. veel stofnamen: *goud*, *kwik*, *anijs*. De meeste kunnen echter gemakkelijk als soortnamen gebruikt worden.
4. veel abstracta: *hulp*, *verdriet*, *afgunst*, *koude*, *honger*, *spijt*, *achting*, *ernst*, *geroep*, *gedraaf*, *liefde*, *eerzucht*.
5. enkele plantennamen: *klimop*, *kroos*, *kruizemunt*.
6. andere woorden met semantische beperkingen: *heelal*, *uitspansel*, *vagevuur*, *boeddhisme*, *mensdom*, *nakomelingschap*, *katholicisme*, *renaissance*.

OPMERKING. De onder 2, 3, 4 en 5 genoemde groepen horen alle tot de stofnamen in ruimere zin. Vgl. § 99.

Naast deze woorden gebruikt men om zaken met soortnamen te kunnen noemen meestal een andere meervoudsvorm: *dank* - *dankbetuigingen*, *arbeid* - *werkzaamheden*, *bedrog* - *bedriegerijen*, *hinder* - *hindernissen*, *raad* - *raadgevingen*, *genot* - *genietingen*, *hoop* - *verwachtingen*, *spot* - *spotternijen*, *lof* - *lofspraken*, *rede* - *redevoeringen*, *troost* - *vertroostingen*, *gedraai* - *draaierijen*, *roof* - *roverijen*, *twijfel* - *twijfelingen*, *doel* - *bedoelingen* of *doeleinden*.

§ 88. Sommige woorden komen alleen in 't meervoud voor (**pluralia tantum**; enkelvoud: plurale -).

VOORBEELDEN: *hersenen*, *notulen*, *fratsen*, *paperassen*, *lieden*, *inkomsten*, *(on)kosten*, *mazelen*, *manen* (van een dier), *manufacturen*, *onlusten*, *erven* (erfgenamen), *zemelen*, *bescheiden*, *gelieven*, *gespelen*, *de Staten-Generaal*. Ook aardrijkskundige namen: *de Alpen*, *de Balearen*, *de Pyreneeën*, *de Cycladen*.

In composita vinden we echter doorgaans de enkelvoudsvorm: *hersenenoperatie*, *ingewandskwalen*, *voorouderverering*, *onlustgevoelens*, *zemelbrood*.

Evenzo vormt men afleidingen van het singulare: *pokachtig, fratserig, zemelig, zenuwachtig, Balaars, Pyrenees*.

§ 89. **De genitief** (2e naamvalsvorm). Onder de genitief verstaan we een vorm van (in dit geval) het substantief, ontstaan door toevoeging van -s of -en, zonder meervoudsbetekenis. De genitief op -s is bij bepaalde zelfst. nw. produktief, die op -en is onproduktief. Bepaalde woorden welke eindigen op een sisklank hebben een onproduktief gevormde genitief op -es: *huizen, vlezes, kruises*. Substantieven op -s die behoren tot de groep welke een produktieve genitief op -s vormen, zijn in hun genitief niet formeel herkenbaar: *Jos' boeken, Marnix' vriendschap*: meest zegt men dan wel *Jos z'n boeken*. Bij substantieven op -en onderscheidt men soms een grondwoord op -e; de uitgang van de 2e naamval is dan dus -n (*de zegen des Allerhoogsten*). Genitieven op -s noemt men sterk, die op -en zwak. Zwakke genitieven komen voor bij enkele mannelijke persoonsnamen (*mens, heer, graaf, hertog, vorst, prins, paus, profeet, knaap, held, bediende, getuige, bode, arme, dove* en andere op -e) en bij het woord *hart*.

OPMERKING. Terwille van 't ritme vindt men soms nog andere woorden zwak verbogen: *'s Levens dieper zee te peilen is des mannen plicht* (POTGIETER). Men kan hier denken aan vorming naar analogie van bijv. *mannenplicht*.

VOORBEELDEN.

In voorbepalingen:

1. -s is produktief bij eigennamen en verwantschapsnamen en andere woorden die als eigennaam worden gebruikt: *buurmans kippen, op buurvrouws verzoek, burgemeesters hond, dominees meid, meesters huis, Karels werk, Maries boeken, Jantjes speelgoed, Perks gedichten, (mijn) vaders kantoor, moeders hoed, tantes uitnodiging, Karel de Stoutes nederlagen, liefdes uur, nachts bekoorlijkheden*.

In *mijn vaders kantoor, Karel de Stoutes nederlaag*, zijn *mijn vader* en *Karel de Stoute* als één geheel opgevat, als woordgroep. Men kan hier spreken van de buiging van een woordgroep. Dit verschijnsel is al oud: *in den jaer ons heren dusernt II hondert XCVI* (Mnl.); *de drijvers stock is doof* (Vondels Roskam, r. 137).

OPMERKING. In dezelfde semantische functie gebruikt men heel dikwijls de onverbogen vorm, gevolgd door een bezittelijk voornaamwoord, bijv.: *Karel z'n werk, Marie d'r boeken, Jantje z'n speelgoed, Perk z'n gedichten*. Vgl. § 255.

2. onproduktief is de -s in vaste uitdrukkingen, genitieven uit een vroeger taalperiode (isoleringen), bijv.: *'s lands welvaren, 's konings verjaardag, 's levens dieper zee te peilen/Is des mannen plicht* (POTGIETER), *'s braven mans naïveteit, des noodlots*

nederslag, 's lands wijs 's lands eer, ondank is 's werelds loon; zijns weegs gaan, zijns loons waardig, wat des Keizers is, zijn bovendien syntactisch afwijkend; vgl. ook 's nachts, 's maandags.

3. -en komt alleen voor in archaïstische taal: *des vorsten wil, 's Heren zegen, des mannen plicht* (POTGIETER), *'s mensen bestemming, 's harten grond, des allerhoogsten geest* (van *allerhoogste*).

OPMERKING. Bovendien zijn in samenstellingen nog enkele zwakke genitieven van vrouwelijke woorden bewaard, bijv.: *Vrouwenparochie, Vrouwendag, Geertruidenberg, Mariëberg, de dronk van St.-Geertenminne, St.-Odiliëberg.*

In nabepalingen is het gebruik van genitivische substantieven ook een archaïstisch verschijnsel:

1. *de rede des ministers, het teken des kruises, de heer des huizes, de zwakheid des vlezes, de overwinningen des veldheers, het lied des storms, de stem des volks, de geneugten des winters, de dag des oordeels, de energie des groten Zwijgers, de roemrijke daden zijns nageslachts, de geest onzes volks.*
2. *de wil des vorsten, het kind eens armen* (van *arme*), *de vreze des Heren, in de hope des eeuwigen levens.*

OPMERKING. Het gebruik van genitivi in nabepalingen gaat meestal samen met het gebruik van een verbogen lidwoord. Uitzonderingen: *een bete broods, veel leeds.*

§ 90. **Semantische functies van de genitief.** Voor het gemak betrekken we in deze paragraaf in de voorbeelden ook gevallen die gekenmerkt zijn door genitivische vormen van de bijvoeglijke woorden, bijv. *nw.*, lidwoorden en voornaamwoorden.

De genitief kan voorkomen:

1. als bijvoeglijke bepaling (attributieve genitief). De betekenis is zeer verschillend; zo komen o.a. voor:

- a. de genitief van bezit (possessieve genitief), bijv.: *vaders hoed, tantes japon, des monsters muil; de schepen dier reders, 't gebouw der firma; de eigenaar der fabriek, de heer des huizes.*
- b. de genitief van oorsprong of afkomst, bijv.: *Perks sonnetten; het lied des storms, 't licht der maan.*
- c. de genitief die een nader kenmerk uitdrukt: *de commandant der landmacht, een droom der jeugd, de plek des onheils, de geest des twijfels, de dag der wrake, de loop der vlammen.*
- d. de superlatieve genitief, die vooral voorkomt in uitdrukkingen, aan de Bijbel ontleend en daarom ook wel de bijbelse of Hebreeuwse genitief genoemd wordt, bijv.: *de Koning der Koningen, het Boek der Boeken, het Heilige der Heiligen, de dag der dagen.* Ook spottend: *ezel der ezels!*

- e. de partitieve of verdelingsgenitief, waarbij de genitief het geheel noemt en 't bepaalde woord een deel daarvan, bijv.: *een bete broods, een dronk waters, veel leeds*. Vgl. § 116 en § 256.
- f. de onderwerps- of subjectieve genitief, bijv.: *het bulderen der kanonnen, 't geschreeuw der bende, het flikkeren der lamp*. De zelfstandigheid, in de genitief genoemd, is onderwerp van de werking.
- g. de voorwerps- of objectieve genitief, waarbij de bedoelde zelfstandigheid als object bij de werking betrokken is, zoals in: *de opening der Kamers, de vernietiging der regimenten, de aanhouding der smokkelaars, de vreze des Heren, in de hope des eeuwigen levens*.
- h. de bijstellingsgenitief, die de plaats inneemt van een bijstelling, bijv.: *En door de steenwoestijn der grauwe ellendewijken / Breekt hij den ban der stad. - Alleen één schaamle pelgrim voelt, ontzet, wreedaardig / Der onmacht loden boei zijn lamme lende omvaên. - En uit het weemoedshuis der winterse eenzaamheden / Begroet mijn hunkrend hart de oranje voorjaarszon* (G. GOSSAERT).

Het woord in de genitief kan men hier als verklarende bijstelling achter het bepaalde woord plaatsen. Daarom heet deze vorm bijstellings- of appositionele genitief en ook wel explicatieve genitief. Hij komt voornamelijk voor in dichterlijke taal.

2. als bijwoordelijke of adverbiale bepaling: *'s Morgens gingen we al vroeg uit. 's Zomers is 't aan zee heerlijk. Kalm ging hij zijns weegs. Dezer dagen heb ik hem nog gesproken.*

3. als oorzakelijk voorwerp: *Ontferm u hunner! De arbeider is zijns loons waardig. Der zake kundig zijn.*

4. als naamwoordelijk deel van 't gezegde (predikatieve genitief): *Geef den Keizer wat des Keizers is. Hij is des duivels.*

OPMERKING. In: *de spreker dezer woorden* bestaat tussen *spreker* en *woorden* een verhouding als tussen onderwerp en lijdend voorwerp; in: *Utrechts torens* noemt *Utrecht* de plaats; in *de geneugten des winters* staat een tijdaanduidende genitief. Men kan dus ook van lokale, temporele, enz. bijvoeglijke genitieven spreken.

§ 91. **De datief** (3e naamvalsvorm). Onder de datief verstaan we de in archaïstische taal en staande uitdrukkingen voorkomende, uit het mannelijk of onzijdig substantief door toevoeging van -ə gevormde formaties zonder meervoudsbetekenis. Syntactisch en door hun improductiviteit zijn ze duidelijk herkenbaar.

VOORBEELDEN:

ten eeuwigen dage, heden ten dage, bij monde van, ten huize van, bij gebreke van, den lande bewezen, in geschrifte, in koelen bloede, in arren moede, uit hoofde van, met voorbedachten rade, te enen male; ook wel bij sommige vrouwelijke woorden, oorspron-

kelijk eindigend op -e, treffen we zulke datieven aan: *te bevoegder plaatse, hier ter stede, ter zake, ter oorzake van, van ganser harte* (let op: naast 's harten grond). Deze zijn herkenbaar aan de bijvoeglijke woorden op -r of -er.

§ 92. **Naamval** (casus). Treffen we op een of andere plaats in het taalsysteem zo'n groot aantal fossilaire vormingen aan als hier bij het zelfst. nw. (genitief en datief), dan is het goed even in de taalhistorie terug te grijpen op oudere fases. Daar zien we als levende produktieve categorieën aanwezig veel van wat vandaag hard en versteend is. Genitief en datief zijn de enige formeel kenbare resten van oude naamvallen van zelfst. nw.

Vroeger vertoonden de woorden meer naamvalsvormen dan tegenwoordig, maar langzamerhand zijn de uitgangen toonloos geworden en verdwenen (deflexie). Heel duidelijk blijkt dit verloop, als we naast elkaar plaatsen de vormen van het woord dag van ± 400 (Gotisch), ± 1300 (Middelnederlands) en die van tegenwoordig.

Gotisch		Middelnederlands		Tegenwoordig Ned.	
<i>Enkelvoud</i>					
N. dags	} 4 vormen	dach	} 3 vormen	dag	} 1 vorm
G. dagis	} 4 vormen	daghes	} 3 vormen	(dags)	} 1 vorm
D. daga	} 4 vormen	daghe	} 3 vormen	dag	} 1 vorm
A. dag	} 4 vormen	dach	} 3 vormen	dag	} 1 vorm
<i>Meervoud</i>					
N. dagos	} 4 vormen	daghe	} 2 vormen	dagen	} 1 vorm
G. dage	} 4 vormen	daghe	} 2 vormen	dagen	} 1 vorm
D. dagam	} 4 vormen	daghen	} 2 vormen	dagen	} 1 vorm
A. dagans	} 4 vormen	daghe	} 2 vormen	dagen	} 1 vorm

In het tegenwoordige Nederlands zijn de vormen gelijk. Een genitief als in: *bij het aanbreken des dags*, wordt in de spreektaal niet meer gebruikt; inplaats daarvan zegt men: *bij 't aanbreken van de dag*.

De syntactische en semantische functies van de naamvallen zijn overgenomen door andere taalvormen; in dit geval neemt *van* de functie over van het genitief-kenmerk.

OPMERKING I. De bijwoordelijke vorm *daags* in: *Daags slaapt hij, 's nachts werkt hij*, herinnert door de verlenging van de klinker nog aan het vroegere *daghes*.

OPMERKING II. Men zou in verband met de Middelnederlandse vormen in 't tegenwoordige meervoud *dage* verwachten en niet *dagen*. Deze n is achtergevoegd onder invloed van de vormen van zwakke substantieven, waarvan 't meervoud op -en eindigde. In de spreektaal hoort men *dage* naast *dagen*.

Onder naamvallen (casusvormen) verstaat men de verschillende vormen van de naamwoorden, die hun functie in de zin aangeven.

De term wordt gebruikt i.v.m. zelfst. nw., bijvoeglijke nw., lidwoorden en ook wel voornaamwoorden, hoewel bij deze laatste vaak moeilijk te beoordelen is of men met vormverandering te maken heeft of met afwisseling tussen verschillende woorden. In elk geval is de vorm van het persoonlijk voornaamwoord verschillend in: *Hij is er geweest*, en: *Men heeft hem daar gezien*.

Een afzonderlijke onderwerpsvorm en voorwerpsvorm komt bij de meeste voornaamwoorden voor, bijv. *ik-mij*, *wij-ons*, *jij-jou* enz. Bij andere is er geen verschil: *u-u*, *je-je*, *jullie-jullie*, *het-het*. Evenmin vinden we nog verschillende vormen bij de zelfstandige naamwoorden. Een woord als vader behoudt dezelfde vorm, onverschillig de functie waarin het voorkomt. Bijv.: *Vader heeft het gezegd. Heb je 't vader al gegeven? Heb je vader ook gezien? Jan gaat met vader mee*. Dit is ook het geval bij zelfstandige voornaamwoorden, behalve bij de reeds genoemde persoonlijke voornaamwoorden: *Wie is er geweest? Wie heb je gesproken?*

§ 93. Op grond van het bekende verband tussen vorm en functie van de naamvallen wordt soms de term naamval gebezigd ter aanduiding niet van vorm maar van betekenisverschijnselen. In een zin als *Daar zwemt veel vis* noemt men *vis* dan eerste naamval en in *Hij eet veel vis* vierde naamval. Een dergelijk onjuist gebruik van de term sticht veel verwarring. Men gebruike hem dan ook slechts ter aanduiding van bepaalde vormverschijnselen bij het naamwoord. Het Nederlands kent nu geen levend naamvalssysteem meer. We hebben de term dus alleen nodig voor wat uit oudere systemen over is.

§ 94. Men heeft wel eens de gedachte geopperd dat het **verdwijnen van de naamvallen** een achteruitgang voor de taal zou betekenen. Er is iets verloren gegaan; is de taal dan niet armer geworden? De waarheid is echter deze: er is weliswaar iets verdwenen, maar het is vervangen door iets anders. Er is dus geen sprake van taalverarming, maar van taalgroei. De dienst die de naamvallen deden, nl. het aangeven van de functie der woorden in de zin, is overgenomen door voorzetsels en door 'n bepaalde woordschikking.

Men kan zich dit taalproces aldus voorstellen. Eerst kwamen naast de naamvals vormen voorzetselgroepen voor, die langzamerhand in aantal vermeerderden en die dikwijls de aard van de betrekking zuiverder aangaven, doordat ze een groot aantal fijnere nuanceringen uitdrukten dan de naamvals vormen. Zo gebruiken we bijv. steeds een voorzetsel, waar vroeger een naamval werd gebruikt; bijv. in: *de vreze des Heren*, *de vruchten des booms*, *in de hope des eeuwigen levens*, *erbarm u hunner*. Tevens ontstond in de loop der tijden een vaste woordorde; de oorspronkelijke veranderlijkheid in de plaatsing der woorden, waardoor het vlug begrijpen van de zin moeilijk wordt, komt niet meer voor. Vgl. bijv. zinnen als: *Vader roept Henk. Henk roept vader. Roept vader Henk? Roept Henk vader?* Het is regel geworden het onderwerp voorop te zetten en daarna 't voorwerp. (Bijzondere gevallen laten we hier buiten beschouwing.) Vormverandering heeft niet plaats, de vaste woordorde heeft die geheel vervangen.

De zin *De jongen houdt van zijn moeder*, die wij ook kunnen variëren tot *Van zijn moeder houdt de jongen*, kan men in 't Latijn op zes wijzen zeggen: *Puer amat matrem. Puer matrem amat. Amat puer matrem. Amat matrem puer. Matrem amat puer. Matrem puer amat*. Door de naamvallen der substantiva (*puer* is nominatief, *matrem* accusatief) is hun functie overduidelijk. Hun plaats kan wel dezelfde verandering meebrengen als voor ons het accent bijv.: *De jongen hóudt van zijn moeder - amat puer matrem. De jongen houdt van zijn móeder - matrem amat puer*.

Door langzame groei is dus in de taal verandering ontstaan: voorzetsel en woordschikking hebben de taak van de naamvals vormen overgenomen; deze zijn verdwenen, doordat ze overbodig geworden waren, maar ook tengevolge van hun onduidelijkheid, gevolg van deflexie. Deze toch voerde ten slotte tot één enkelvouds- en één meervoudsvorm, ongeschikt voor de aanduiding der functie in de zin.

§ 95. Syntactisch gekenmerkte subklassen.

Tot nog toe hebben we binnen de klasse van zelfst. nw. geen enkele nadere verdeling aangebracht. Op grond van morfologische eigenaardigheden is dat ook niet goed mogelijk. Dat wordt heel anders wanneer we op syntactische eigenschappen gaan letten. Het is niet de bedoeling daarbij volledigheid te bereiken. We zullen ons tevreden stellen met een globale ordening.

§ 96. In het schema worden de substantieven o.a. gekenmerkt door het feit dat ze als éénwoordige zin kunnen worden gebruikt. Op die regel moest al van meet af aan een morfologisch beding worden gemaakt: we zeggen van een woord dat het als éénwoordige zin kan verschijnen wanneer enige vorm van dat woord als zodanig kan verschijnen. Bezien we de zelfst. nw. dan vallen ze op die grond uiteen in drie groepen:

- a. de zelfst. nw. die als ongeleed¹ woord de inhoud kunnen zijn van een éénwoordige zin.
- b. de zelfst. nw. die niet als ongeleed maar wel als geleed woord de inhoud kunnen zijn van een éénwoordige zin.
- c. de zelfst. nw. die slechts als deel van een met een lidwoord beginnende woordgroep kunnen voorkomen.

1 Met ongeleed bedoelen we in deze samenhang: niet bevattende één van de morfemen die in § 84 werden genoemd.

Voorbeelden van (a): *melk, klimop, geweld, liefde, brutaliteit, Spanje, Jan, Wenen, Kerstmis, Pasen, juni, huisraad, vee, goud, kwik, verdriet, gedraaf*, voorbeelden van (b): *bergen, monniken, vulpenen, scharen, akkers*; voorbeelden van (c): *het mensdom, de islam, de renaissance, het impressionisme*¹, *De Rijn, De Maas, De Alpen, De Balearen, De Pyreneeën, De Kongo, De Balkan, De Oostzee, De Bilt, Den Bosch, De Rigi, Het Gooi, De Veluwe, De Tromp, De Oranje* (als namen van schepen). Soms hebben we hier met echte lidwoorden te maken, zoals blijkt uit verwisselbaarheid met bv. die: *die schitterende, groene Maas, die afschrikwekkende Alpen*; maar in andere gevallen is het lidwoordkarakter verbleekt: *dat typisch Brabantse Den Bosch*. Woorden als deze horen dus eigenlijk in groep a thuis.

Zoals men merkt valt de laatste groep eigenlijk buiten het schema. We zouden dus moeten concluderen dat het geen zelfst. nw. zijn, ware het niet, dat de meest geprononceerde eigenschap van het lidwoord juist is dat het gecombineerd kan worden met zelfst. nw. Die eigenschap heeft het lidwoord t.a.v. alle substantieven, ook die van a: *het nieuwe Spanje van na de revolutie, we zagen een heel ander Wenen dan we gedacht hadden*. In het algemeen kunnen we zeggen: combineerbaarheid met een lidwoord is de voornaamste syntactische eigenschap van de zelfst. nw. Iets wat met een lidwoord gecombineerd wordt is, wanneer het geen zelfst. nw. is, in de valentie van een zelfst. nw. gebruikt.

OPMERKING. In het geval *mensdom* e.d. lijkt de oorzaak van semantische aard: er is nu eenmaal maar één mensdom en dus komt 'mensdommen' niet in aanmerking voor groep b. En toch, als men zegt *Het mensdom van nu is niet meer dat van de vorige eeuw*, dan ligt de conclusie voor de hand dat er meer zijn. Met *hemel, uitspanseel, vagevuur*, heeft men minder last; men kan die altijd aldus gebruiken: *Schilder X heeft veel vagevuren geschilderd. - Wat geschilderd? - Vagevuren.*

§ 97. Beoordeeld naar hun combineerbaarheid met de lidwoorden vallen de zelfst. nw. uiteen in de volgende groepen:

1. combineerbaar met **de**: *de man, de vrouw, de hond, de vink, de eik, de roos*, enz. enz.
2. combineerbaar met **het** ('t): *het paard, het sijsje, het gras, het koper, het bos, het huis, het rijke Duitsland, het meisje, het kind*, enz. enz. Dit zijn de onzijdige substantieven (neutrum = onzijdig woordgeslacht).

1 *renaissance, impressionisme, christendom, romantiek* e.a. zijn moeilijk te beoordelen. Ze zullen vaak voorkomen als met lidwoorden gecombineerde eigennamen (*de renaissance, het impressionisme* enz.), maar vaak worden ze toch ook als stofnamen gebruikt: *Veel classicisme treffen we in de 19e eeuw niet meer aan. Christendom is er niet veel te vinden*. Vgl. § 99.

3. combineerbaar met **de** en **het** is een zeer kleine groep als: *heer, mens, steen, pleister, buis, doek, rijm* (zie de woordenboeken). Indien er al geen sprake is van homoniemen (§ 370) dan is er toch steeds een duidelijk betekenisverschil. Verschil van betekenis is echter niet te bespeuren tussen *De afval - het afval, de deksel - het deksel, de figuur - het figuur, de gordijn - het gordijn, de hars - het hars, de idee - het idee, de koord - het koord, deze maal - dit maal, de mud - het mud, de omslag - het omslag, de risico - het risico, de roest - het roest, de rooster - het rooster, de schilderij - het schilderij, de silhouet - het silhouet, de subsidie - het subsidie, de toestel - het toestel, de vuilnis - het vuilnis, de zadel - het zadel*; grammaticaal echter is er een duidelijk onderscheid, nl. de - tegenover het -.

Ook de meervoudsvormen van zelfst. nw. zijn combineerbaar met het lidwoord. Zowel het de-geslacht als het het-geslacht maken dan gebruik van de: *de grassen, de huizen, de stenen, de honden*. In het meervoud bestaat dus geen geslachtsonderscheiding.

OPMERKING I. Met het geslacht van een zelfst. nw. doelen we dus op bepaalde combineerbaarheden. Eertijds kende het Nederlands een mannelijk, een vrouwelijk en een onzijdig geslacht, gekenmerkt door verschillende buigingssystemen van de zelfst. nw. zelf en van de bijbehorende bijvoeglijke woorden en door verschillende regelmatigheden op het punt van de zgn. pronominale aanduiding. Aparte vormsystemen voor de verschillende geslachten kent het Nederlands niet meer (wel enkele resten van het oude systeem), terwijl ook op het punt van de pronominale aanduiding bepaalde vereenvoudigingen zijn ingetreden (zie hierover § 384 e.v.). Wat nog bestaat zijn twee syntactisch herkenbare geslachten: de-geslacht en het-geslacht. Over hun correlatie met bepaalde vormen van het bijv. nw. zie § 112 en § 113.

OPMERKING II. Geslacht in taalkundige zin (**genus**) is heel wat anders dan geslacht in biologische zin (sekse); het eerste heeft betrekking op woorden, het tweede op wezens.

§ 98. De verdeling van de zelfst. nw. in drie groepen naar hun zinsvorm doorkruist de verdeling naar het geslacht.

Trachten we nu nader ordening te brengen in de drie eerstgenoemde groepen.

§ 99. A. De zelfst. nw. die als ongeleed woord in hun eentje de inhoud kunnen zijn van een éénwoordige zin vallen uiteen in twee groepen:

1. die welke kunnen voorafgegaan worden door het woord *veel*:
veel melk, klimop, geweld, liefde, brutaliteit, huisraad, vee, goud, kwik, verdriet, afgunst, koude, honger, spijt, achtting, ernst, eerezucht, geroep, gedraaf enz. enz. Deze noemen we (met een willekeurige term) **stofnamen**.
2. die waarbij dat niet mogelijk is:
Spanje, Jan, Wenen, enz. enz. Deze noemen we **eigennamen**.

B. De zelfst. nw. die in hun eentje niet als ongeleed woord de inhoud kunnen zijn van 'n éénwoordige zin noemen we **soortnamen**. Ongeleed gebruikt eisen ze steeds een lidwoord of een aanwijzend vnw. (of iets overeenkomstigs) vóór zich. *Veel* kan niet geplaatst worden voor de ongelede vorm, wel voor de gelede. Combinatie van het enkelvoud met *een* is altijd mogelijk.

OPMERKING. Een aantal van deze zelfst. nw. kunnen in een bepaalde betekenis en in een bepaald verband voorkomen als inhoud van een éénwoordige zin zonder dat we ze tot groep A rekenen te behoren: *Hij is bankbediende/metselaar/timmerman/majoor/onderwijzer* enz. enz. Vraag: *Wat is hij?* Antwoord: *Bankbediende, metselaar* enz. Deze zelfst. nw. worden gebruikt in de syntactische valentie van een bijv. nw.

C. De vertegenwoordigers van de derde groep zijn slechts naar hun betekenis te karakteriseren. Het best kunnen we ze als soortnamen verschijnende eigennamen noemen. Van de eigennamen onderscheiden ze zich doordat ze niet als éénwoordige zin kunnen voorkomen, van de soortnamen doordat ze niet meervoudig of enkelvoudig gemaakt kunnen worden, althans met behoud van hun betekenis karakter van eigennaam. Zegt men *Sinds de onafhankelijkheidsverklaring hebben we al met heel wat Kongo's te maken gehad*, dan is het woord zonder meer als soortnaam gebruikt (vgl. § 101). We spreken hier niet over gevallen als *het mensdom*: het is niet moeilijk in te zien, dat dat 't best als soortnaam kan worden beschouwd.

§ 100. Meestal verschijnen de zelfst. nw. niet als éénwoordige zin maar als deel van een woordgroep. In al die gevallen zullen we dus hun karakter moeten beoordelen door een vergelijkend onderzoek: door een vervangingsproef of door een weglatingsproef. Een zin als *Tegen het ziekenhuis groeit veel klimop* laat de vraag toe *Wat groeit daar?* Antwoord: *(Veel) klimop*. Op die grond noemen we *klimop* in de genoemde zin een als stofnaam gebruikt zelfst. nw. Een zin als *Deze klimop bevat me niet zo, ik zie liever andere*, laat geen enkele vraag toe die als antwoord krijgt *Klimop*; wel eentje waarop men *Deze klimop* antwoordt. Dit gebruik van het woord *klimop* laat een meervoud *klimoppen* (verschillende soorten klimop) denken, dat thuishoort in de tweede groep. Daarom noemen we *klimop* in de tweede zin een als soortnaam gebruikt zelfst. nw.

Wordt een substantief voorafgegaan door een lidwoord of een aanwijzend vnw. (of iets overeenkomstigs; vgl § 255) dan is het als soortnaam gebruikt, zij het dat een morfologische beperking (een meervoud is onmogelijk) tot voorzichtigheid maant. Bijv. *Het brons is tegenwoordig duur. De liefde is een schone zaak*.

Bij de benoeming van *klimop* kan men dus feitelijk twee kanten op: het is een soortnaam die blijkbaar soms als stofnaam wordt gebruikt, ofwel het is een stofnaam die blijkbaar soms als soortnaam wordt gebruikt. Men kiest dan voor het een of voor het ander op basis van het meest frekwente. Vgl. ook de opm. in § 81.

§ 101. Komen tussen de verschillende woordklassen klasseverhuizingen voor (een tussenwerpsel gebruikt in de valentie van een substantief bijv.), er zijn ook tal van voorbeelden te noemen van **subklasseverhuizing**: een woord dat eigenlijk thuishoort in subklasse a van een bepaalde woordklasse wordt gebruikt in de valentie van een andere subklasse.

Op het punt van het zelfst. nw. zijn de volgende verhuizingen te vermelden:

1. een **eigenaam** wordt als **soortnaam** gebruikt: *Kijk die Jannen samen een pret hebben. Hoeveel Trompen komen in onze geschiedenis voor? Vondels zijn 't nog niet, die verzenmakers! Jullie bent al hele pieten (brammen), de Stuarts, de Oranjes. Zo'n Cresus als hij zou 't niet kunnen betalen? een Nero, een Job, een xantippe, een jansalie* enz. Bedoeld worden personen die een bepaalde naam dragen of die zich onderscheiden door een eigenschap van een bekende andere persoon. (Over het gebruik van de hoofdletter zie § 416.) Ook ter aanduiding van zaken e.d. worden eigennamen als soortnamen gebruikt: *een Rembrandt, een Vermeer, een Marini*. Van hetzelfde type, althans oorspronkelijk, zijn: *een colbert, een paar molières, een panama, een mauser, een kiekje, een fongers, een burgers, een zeppelin, een fokker, een citroën, een ford, een havanna, een manilla, een krent* (Corinthe). Al deze woorden laten een meervoud toe. Ook in gevallen waar een meervoud zich moeilijk laat denken kan men op grammaticale gronden spreken van gebruik als soortnaam: *de slimme Reinaert, het belegerde Parijs, de dappere Van Speyk, het Europa van vroeger*. Combinatie met het onbepaalde lidwoord is ook mogelijk: *Hij vestigde zich in een totaal verarmd Europa*.

2. een **eigenaam** wordt als **stofnaam** gebruikt: *we lazen Staring, we speelden Beethoven, we dronken Bols*. Naar hun oorsprong moeten zo ook beoordeeld worden: *een glas cognac, champagne, pils, bourgogne, port, madera*.

3. een **stofnaam** wordt als **soortnaam** gebruikt: *een glas, een ijzer, een turf, een steen, een houtje, een krijtje*. Ook, maar zonder denkbaar meervoud: *een goede gezondheid, een groot verdriet, een irriterend gedraaf, een heilige toorn*. Het gebruik van het lidwoord *een* is geconditioneerd door andere bepalingen: *een gezondheid, die..., een goede gezondheid*, maar niet *een gezondheid*.

Grensgevallen zijn: *het brons, het koper, het tin, het fruit, de steenkool, de melk*. Door de onmogelijkheid van combinatie met het lidwoord *een* blijkt het verschil met de zoëven genoemde voorbeelden, terwijl ook hier geen meervoudsvorm denkbaar is. De betekenis van de stofnaam blijft enigszins bewaard, maar grammaticaal is hij als soortnaam gebruikt. Vgl. ook *de tabakken waren willig, de theeën en oliën stil* (beursbericht).

4. een **stofnaam** wordt als **eigenaam** gebruikt: *Een spanne tijds... heb ik, een ruiter koen, gezeten schrijlings op leven dat mij droeg*. (H. ROLANDHOLST). *Hoe laat is 't aan den tijd? / 't Is liefdes uur* (BOUTENS).

5. een **soortnaam** wordt als **eigenaam** gebruikt: *Zus heeft dat gezegd. Broer heeft hem niet gezien. Ik ga naar oom*. Zo ook: *tante, buurvrouw, buurman, dominee, meester* en andere. In aansprekingen wordt een substantief steeds als eigenaam gebruikt: *Neen, waarde heer, dat gaat niet. Dokter, kunt u even komen?*

OPMERKING. Vooral in Groningen en Friesland wordt het substantief zo gebruikt: *Doet burgemeester ook mee?* Let op het verschil met: *Doet de burgemeester ook mee?*

6. een **soortnaam** wordt als **stofnaam** gebruikt: *We aten kip, snoek, vis. Het land is arm aan bos. Meer auto voor uw geld*.

§ 102. De verdeling van de zelfst. nw. tot hertoe is gebaseerd op grammaticale verschillen die correleren met betekenisverschillen. Natuurlijk is er binnen de groepen eigennamen, stofnamen, soortnamen nog wel een verdere verdeling aan te brengen. Wellicht ook is het mogelijk dat zich daarbij nieuwe grammaticale groepjes aftekenen. Dat voert echter nogal ver in details en daarom volstaan we met het aanwijzen van enkele semantische groeperingen.

Binnen de groep van eigennamen kunnen onderscheiden worden de persoonsnamen, onder te verdelen in voornamen en familienamen, en de aardrijkskundige namen, onder te verdelen in plaatsnamen en waternamen. In de naamkunde, de tak van taalwetenschap die zich met eigennamen bezig houdt, is de verdeling natuurlijk verfijnder.

Binnen de groep stofnamen kunnen we onderscheiden de **natuurlijke stofnamen** (*water: koper, ijzer, melk, kaas* enz.), de **abstracta** (*liefde, brutaliteit, haat, geweld, afgunst, koude, christendom, romantiek, spijt, ernst, achting, geroep* enz.) en de **collectiva** (*vee, huisraad, meubilair, gerief, gereedschap, gebergte, geboomte, gevogelte, gepeupel*). Deze verdeling is echter niet uitputtend.

OPMERKING. De term **collectivum** of collectief, die betrekking heeft op betekenisverschijnselen, wordt ook wel toegepast op vertegenwoordigers van andere grammaticale groepen: *de Alpen, de Pyreneeën, de Cycladen, gebroeders, gezusters*. Hier heeft hij echter weinig zin, omdat het meervoudsvormen betreft; op dezelfde grond zou men ieder meervoud een collectief kunnen noemen.

Binnen de groep soortnamen onderscheidt men vaak concreta en abstracta. Concreet zijn dan *een bank, een lat, een man, een kwartje*; abstract: *een duw, een ziekte, een stand, een aanslag*. Het onderscheid heeft echter weinig zin, omdat men altijd kan staande houden dat er in de betekenis van een zgn. concreet zelfst. nw. iets abstracts schuilt (de voorstelling die het woord *bank* inhoudt brengt nl. met zich mee een dusdanige ordening van concrete zaken dat er iets ontstaat dat als bank bruikbaar is of als zodanig kan worden voorgesteld), terwijl de abstracte woorden een of andere concrete voorwaarde inhouden (een *duw* veronderstelt een duwer en een voorwerp waarop stoffelijke invloeden vat hebben; het woord *geest* betekent oorspronkelijk iets als het woeden van vuur). Bij tal van woorden kan men het in het algemeen niet eenvoudig beslissen of ze concreet of abstract zijn.

§ 103. Bij het bespreken van de **afleidingen van het zelfst. nw.** beperken we ons tot de produktieve typen. Voor de onproduktief gevormde afleidingen verwijzen we naar § 69.

We zullen ons achtereenvolgens bezighouden met de volgende formaties:

stof-je, stof-achtig, stof-fig, stof-ferig, stof-fen (w.w.), stof-fen, (bijv. nw.), stof-loos; Kuyper-iaan, Helmond-er, Helmond-s, M.T.S.'er, gelaars-d, communist (naast communisme), communist-isch.

§ 104. Het voornaamste afleidingstype van het zelfst. nw. is het zgn. **verkleinwoord** of **diminutief**. Het wordt gevormd van alle zelfstandige naamwoorden met uitzondering van de stofnamen. Indien het grondwoord al eens als stofnaam kan voorkomen (*ijzertje, glaasje, houtje, krijtje*), in het verkleinwoord wordt het nimmer zo gebruikt. Anders gezegd: een verkleinwoord hoort ofwel tot de eigennamen ofwel tot de soortnamen. (Een uitzondering is: *Het was er botertje tot de boom.*)

Het verkleiningsuffix luidt -tjə; het wordt gevarieerd als -jə, -ətjə, -pjə, -kjə. De distributie van deze vijf alternanten (verschijningsvormen van hetzelfde achtervoegsel) is als volgt:

-tjə komt voor na ongedekte klinkers en diftongen, na ongedekte klinker of tweeklank + n, l, r, en na onbeklemtoonde en zwakbeklemtoonde klinker + n, l, r. Voorbeelden: *laatje, zeetje, strootje, fooitje, aaitje, leeuwte, eitje, touwtje, truitje; maantje, deuntje, kuiltje; wagentje, buideltje, traktortje.*

-ətjə komt voor na (sterk of zwak) beklemtoonde gedekte vocalen + m, n, ŋ, l, r. Voorbeelden: *kammetje, kannetje, wangetje, wandelingetje, balletje, karretje.*

-jə komt voor na *p, t, k, f, s, x* en na consonant-combinaties. Voorbeelden: *lapje, aapje, latje, maatje, pakje, staakje, drafje, staafje, dasje, gaasje, lachje, laagje, walsje, mandje*.

-pje komt voor na ongedekte vocaal + m. Voorbeelden: *braampje, zweempje, bloempje*. Verder ook na ə + m: *bodempje, filmpje* (= filəmpjə), *wormpje* (= wɔrəmpjə).

-kje komt voor na-əŋ-: Voorbeelden: *woninkje, koninkje, beslissinkje*.

Onregelmatig zijn de volgende vormen:

Jantje, bloemetje (naast *bloempje*), *poppetje, weggetje, bruggetje, vlaggetje, kippetje* e.a. Afwijkend op andere wijze zijn: *gaatje, glaasje, daagjes, kindertjes, eiertjes*.

§ 105. Op onproductieve wijze gevormde verkleinwoorden komen voor aldus:

1. *-(e)ke, -ske, -(s)ken*.

Gewestelijk (in Zuidelijke dialecten en in Friesland, Groningen en Twente) en in de geschreven taal: *moeke, vrouwke, meiske; kindeke; boekske, jongske(n); kindeken*.

2. *-lijn en -kijn*.

Alleen in 'dichterlijke' woorden als *vogelijn, bloemlijn, ogelijn, kindekijn*.

§ 106. Door betekenisisolering hebben zich een aantal naar de vorm als diminutieven te waarden woorden uit de productieve groep afgescheiden: *dubbeltje, kwartje, tientje, twintigje, honderdje, duizendje, meisje, hopje, flikje, strijkje, madeliefje, kadetje, krijgertje (spelen)*. Van een aantal bestaat zelfs geen substantivisch grondwoord.

§ 107. Niet altijd drukken de verkleinwoorden iets kleins uit zoals in *boompje* = een kleine boom, *steentje* = een kleine steen. Wat klein is is vaak aantrekkelijk, lief. Vandaar dat vele liefkozingswoorden de verkleinvorm hebben: *kindje, vrouwtje, ventje, zusje, schatje*. Waardering wordt uitgedrukt in: *een heerlijk etentje*. Het kleine wordt dikwijls gering geacht; daardoor krijgen verkleinwoorden ook wel een geringschattende, zelfs minachtende betekenis: *Dat heertje verbeeldt zich heel wat; een lastig kereltje; een knulletje; 't Is me het weertje wel!*

Eufemistisch is het verkleinwoord in: *een drupje op hebben, een graantje pikken; hij heeft enige jaartjes gezeten; dat kost een mooi duitje*.

§ 108. **Andere productieve afleidingstypen** van zelfst. nw. zijn:¹

zelfst. nw. + *achtig* (bijv. nw.): *bladachtig, tafelachtig, glasachtig, melkachtig, Napoleonachtig*. De categorie is vooral in de gesproken taal zeer productief. Een formeel verschil tussen de genoemde woorden en de onproductieve *vreesachtig, deelachtig, krampachtig* e.d. betreft het accent,

1 Door het ontbreken van 'voorstudies' moet de behandeling een zeer voorlopig en schetsmatig karakter dragen.

dat hier op het suffix ligt. De betekenis verschilt dienovereenkomstig; -achtig zonder nadruk betekent lijkend op, overeenkomend met, -achtig met accent vertoont geen systematisch betekenisaspect.

zelfst. nw. + *ig* (bijv. nw.): *kattig, vrekking, messig*. Het betekenisverschil met het produktieve -achtig is gering; het gebruik beperkter. Ook hiernaast is een onproduktief type te noemen: *lustig, kunstig, moedig, hongerig, regelmatig, matig, gelovig*. Het betekenisaspect 'lijkende op' ontbreekt hierbij.

zelfst. nw. + *erig* (bijv. nw.): *draderig, houterig, slijmerig, kwijlerig, bloederig, stofferig, zanderig*. Het betekenisverschil met -achtig en -ig is gering. Het gebruik van het suffix is semantisch, maar ook morfologisch beperkt na een woord dat eindigt op een toonloze of zwakbetoonde lettergreep komt het niet voor.

zelfst. nw. + *en* (werkwoord): *stoffen, fietsen, trammen, tafelen, kieken, filmen, autoën, voetballen, zwartepieten, bronzen, verven*. Deze groep vormt geen betekenis categorie, d.w.z. de betekenisverhouding tussen het ontstane werkwoord en het grondwoord is verschillend.

ont + zelfst. nw. + *en* (werkwoord): *ontratten, ontvellen, ontvlezen, ontharen, ontbolsteren, onthoofden, ontbossen, ontvetten*. De betekenis is: ontdoen van -.

zelfst. nw. (stofnaam) + *en* (bijv. nw.): *stoffen, ijzeren, koperen, tinnen, ebonieten, gipsen, betonnen*. De afleiding van deze zgn. stoffelijke bijv. nw. is beperkt tot de natuurlijke stofnamen. De betekenis is: gemaakt van, naar de materie bestaande uit -. Een aantal bijv. nw. die naar de betekenis hierbij aansluiten zijn onregelmatig gevormd: *lakens, duffels*. Vaak worden de stofnamen onveranderd als adjectief gebruikt: *aluminium, rubber, platina, jute, nylon, linnen*.

OPMERKING. De stoffelijke bijv. nw. worden bijv. nw. genoemd hoewel ze alle morfologische eigenschappen daarvan missen: geen vorm op -e, geen genitief op -s, geen vergrotende trap, geen overtreffende trap, geen afleidingen op -*achtig*, -*ig*, -*erig*, -*tjes*, -*tje* enz. (Vgl. de §§ over het adjectief.) De benaming wordt echter gegeven op syntactische gronden: ze kunnen staan tussen een onbepaald lidwoord en het daarmee corresponderende substantief: *een koperen ketel*.

zelfst. nw. (stofnaam, soortnaam) + *loos* (bijv. nw.): *stofloos, eerloos, liefdeloos, gewetenloos, pijnloos, rookloos, boomloos, draadloos, naadloos, eiwitloos*. De betekenis is: zonder -. Niet alle woorden van dit type horen in de produktieve groep; vgl. *nameloos* naast *naamloos*, *zinneloos* naast *zinloos*.

zelfst. nw (persoonsnaam) + (*i*)aan (zelfst. nw.): *Kuyperiaan, Bollandiaan, Hegeliaan, Kantiaan, Sartriaan, Lutheraan*. Enigszins afwijkend: *Arminiaan* (van *Arminius*), *Cartesiaan* (van *Cartesius*). De beperking tot de eigennamen (familienamen) is van semantische aard.

zelfst. nw. (plaatsnaam) + *er* (bijv. nw.)

zelfst. nw. (plaatsnaam) + *s* (bijv. nw.)

De distributie van beide suffixen is goeddeels complementair, d.w.z. in het algemeen wordt het ene gebruikt waar het andere onbruikbaar is en omgekeerd. De betekenis is: afkomstig van, behorend tot, betrekking hebbend op: *Steenwijker, Edammer, Gouds, Haags, Amsterdams, Nederlands*. Soms leent één naam zich voor beide afleidingstypen: *Heerenvener, Heerenveens*.

Veel bijv. nw. die naar de betekenis aansluiten bij deze groepen zijn onregelmatig gevormd: *Wenen - Weens, Portugal - Portugees, Spanje - Spaans, Italië - Italiaans* enz.

OPMERKING. Bijv. nw. als *Leeuwarder, Groninger, Edammer* missen, zoals de stoff. bijv. nw., alle morfologische eigenschappen van de bijv. nw. Zoals deze echter worden ze op syntactische gronden tot de bijv. nw. gerekend.

De zoëven genoemde bijv. nw. worden ook als substantieven gebruikt ter aanduiding van personen afkomstig uit de in het eerste grondwoord genoemde plaats. Sommige plaatsnamen laten nog een andere formatie toe:

zelfst. nw. (plaatsnaam) + *aar / naar / enaar* (zelfst. nw.): *Den Bosch - Bosschenaar, Leiden - Leidenaar, Breda - Bredanaar, Nuenen - Nuenenaar, Den Haag - Hagenaar*.

Veel zelfst. nw. die in betekenis hierbij aansluiten zijn onregelmatig gevormd: *Rome - Romein, Madrid - Madrileen, Moskou - Moskoviet*.

zelfst. nw. (letterwoord) + *er* (zelfst. nw.): *H.B.S.'er, M.T.S.'er, K.L.M.'er, N.C.R.V.'er, A.N.W.B.'er, O.W.'er*.

ge + zelfst. nw. + *d/t* (bijv. nw.): *gelaarsd, gedast, gebekt, gerokt, gehandschoend, gebaard, gekuifd, gespierd, gekopt, gebekt, gepoot*. Dit zijn de zgn. participia praeverbalia, woorden die uiterlijk overeenkomen met een volt. deelwoord zonder dat er een werkwoord met een volledige werkwoordelijke vervoeging aan beantwoordt.

Naast de zelfst. nw. op *-isme* (die zelf niet grammaticaal beschreven kunnen worden) staan afgeleide substantieven op *-ist*, waarbij *-ist* in de plaats treedt van *-isme*; *expressionist, realist, communist, nazist, stalinist*, de betekenis is aanhanger van, vertegenwoordiger van, beoefenaar van

het -isme. De betekenisverhouding is afwijkend bij: *germanisme - germanist*, *renaissancisme - renaissancist*, *solisme - solist*. Het woord op -isme duidt hier niet een stroming of richting aan. Sommige woorden op -isme missen een correlaat op -ist (en -istisch); vgl. § 69.

zelfst. nw. eindigend op *-ist + isch* (bijv. nw.): *realistisch, communistisch, germanistisch, renaissancistisch, solistisch* (niet echter *telefonistisch, cellistisch, bloemistisch, trompettistisch*). Het betreft bijv. nw. die correleren met zelfst. nw. op -isme, zij het dat deze niet één betekenisgroep vormen; vgl. de vorige alinea. Afwijkend zijn: *humoristisch*, waarnaast het woordenboek geen *humorisme* kent, en *anglistisch* naast *anglist* en *anglicisme*.

§ 109. Over de mogelijkheden tot vorming van samenstellingen met behulp van zelfst. nw. zie men § 58. De bespreking van andere syntactische eigenaardigheden dan de reeds genoemde dient te geschieden in het hoofdstuk over de woordgroepen. Voor een vollediger beschrijving van het zelfst. nw. moet men dus ook daar terecht.

Het bijvoeglijk naamwoord (adjectief)

§ 110. In het schema van de woordsoorten zijn de bijvoeglijke naamwoorden gekarakteriseerd als: morfologisch (op een bepaalde wijze) gekenmerkte woorden met mogelijke zinsvalentie. We zullen vooreerst stilstaan bij de vormen van het adjectief, vervolgens een paar syntactische gekenmerkte subklassen bespreken en tenslotte de afleidingen bezien.

§ 111. De vormen van het adjectief.

Eerder (§ 66) is al gebleken dat bijvoeglijke naamwoorden vanuit hun grondvorm in het algemeen hoogstens kunnen worden uitgebreid met de volgende uitgangen:

-ə,	(goede, goeden)
-s	(goeds): de genitiefvorm
-ər	(te goeder faam): de datiefvorm
-ə	(in koelen bloede): de datiefvorm.

We bespreken achtereenvolgens: het gebruik van de ongelede vorm, het gebruik van de vorm op ə, het gebruik van de genitief, het gebruik van de datief.

§ 112. De **ongelede vorm** van het adjectief wordt gebruikt in de volgende gevallen:

1. na het onbepaalde lidwoord 'n wanneer het als voorbepaling fungeert bij een onzijdig zelfst. nw.: *een groot huis, een ziek kind, een leuk meisje, een triest Parijs.*
2. als voorbepaling bij een niet door een lidwoord voorafgegaan onzijdig zelfst. naamwoord: *lief kind, klein meisje, lief moedertje, zuiver water, rauw vlees, weinig bont vee.*
Toch komt in aansprekingen ook wel de gelede vorm voor: *Lieve kind! Lieve mens, hoe kon je dat doen!*
3. bij predikatief gebruik (d.w.z. als nw. deel van het gez., als bepaling van gesteldheid of als predikatieve toevoeging): *Gezond en wel keerde hij terug van vakantie. Hij werd zwaarder in de bergen. Ik vind hem aanstellerig¹.*
OPMERKING. Tegenwoordige deelwoorden, predikatief als bijv. nw. gebruikt, verschijnen ook wel met -e: *Waggelende kwam hij de deur in. Zingende vertrok hij weer.*
4. wanneer het bijv. nw. gebruikt wordt in de syntactische valentie van een enkelvoudig substantief als tenminste tegelijkertijd betekenisisolering optreedt: *het vet, het Duits, het Portugees, het groen, het blauw* (kleurnamen), *het nat, het antiek, het licht, het ruim, het scherp, het hol, het nauw, het zoet*; er is geen systematische betekenisverhouding tussen deze woorden en: *het vette, het Duitse, het Portugese, het groene, het blauwe, het natte, het antieke, het lichte, het ruime, het scherpe, het holle, het nauwe, het zoete.*
5. in nabepalingen als *roosje rood, moeder lief, God almachtig.*

OPMERKING. Ook in minder gebruikelijke wendingen als: *zo groot een opoffering zullen we niet licht vergeten. Zo bloedig een oorlog is nog niet in de annalen der mensheid vermeld.*

§ 113. De vorm van het adjectief, **uitgebreid met -e** wordt (afgezien van de archaïstische uitdrukkingen te noemen in § 117) gebruikt in de volgende gevallen:

1. na de bepaalde lidwoorden *het* en *de* en na *deze*, *dit*, *mijn* e.d., wanneer het fungeert als voorbepaling: *de hoge rekening, de lange Jan, het kleine meisje, de lange dagen.*

1. *Aanstellerig* is niet strikt ongeleed maar het beschikt, hoewel het een afleiding is, ten aanzien van combineerbaarheid met -ə over dezelfde morfologische valentie als bijv. *groen*.

OPMERKING. Ook hier treffen we uitzonderingen aan: *mijn nieuw huis, het grijs verleden, het Duits expressionisme, ons goed recht, uw helder hoofd, ons telefonisch onderhoud.*

2. wanneer het fungeert als voorbepaling bij een niet door bepalende woorden (bep. lidwoorden, aanwijzende vnw., bez. vnw.) voorafgegaan de-woord: *een buitensporige verlenging, een lange dag, uitzinnige liefde.*

OPMERKING. Gevallen als 'n *groot man, 'n groot zangeres, een dapper soldaat, een geweldig jager, een bekwaam veldheer, menig braaf matroos, een goed pianiste*, die onregelmatig zijn, vertonen een bijzondere betekenis. Vgl. ook nog *een handig spreker met een handige spreker, een uitstekend onderwijzer met een uitstekende onderwijzer, een knap timmerman met een knappe timmerman.*

3. wanneer het bijv. nw. gebruikt wordt in de syntactische valentie van een enkelvoudig of meervoudig substantief als er tenminste geen betekenisisolering mee gepaard gaat: *de goede(n), een lange, twintig droge, Karel de Kale.* (Over de spelling zie § 411.)

De superlatief (zie § 122) verschijnt echter na het lidwoord *het* ook wel ongeleed: *dat was het dikst(e), die weg is 't mooist(e).* Let overigens op het betekenisverschil tussen: *dat ding is het best / dat ding is het beste; die man is het best(e) / die man is de beste.*

§ 114. Zoals we eerder hebben gezien kennen we de benaming morfeem o.a. toe aan die klankcomplexen die, toegevoegd achter een ander klankcomplex, een systematisch optredend betekenisverschil veroorzaken (§ 52). Hoewel we hier en daar (*een groot man - een grote man*) de uitgang -e wel betekenisverschil zien veroorzaken bij de bijv. nw., lijkt toch zijn overwegende functie van syntactische aard: het gebruik van -e is goeddeels in syntactische termen te vangen.

§ 115. Een gelede **vorm op -e ontbreekt** bij de volgende bijv. nw.

1. de van plaatsnamen afgeleide op -er: *Groninger koek, de Haarlemmer Courant, Kamper uien, Weesper moppen.* Ook *rechter* en *linker*.
2. die op -en. Gewoonlijk zijn het stoffelijke bijvoeglijke naamwoorden of voltooid deelwoorden, bijv.: *het gouden horloge, een zilveren potlood, de linnen blouse; de gesloten deur, de overleden chef, de open deur.*

grooten rondglazigen zilveren bril, een zilveren sigaarkoker, een zilver potlood, een zilver horloge, benevens zilveren broek- en schoengespen. Zie over de stoffelijke bijv. nw. overigens § 108.

3. de woorden *volbloed* en *halfbloed*; *die volbloed, halfbloed paarden*. Verder enkele aan vreemde talen ontleende namen van kleuren en stoffen, zoals: *die lila blouse, de roze japon, deze beige das, die reseda tinten; aluminium velgen, rubberzolen, een guttapercha slang, die gummibuis, zulke celluloid doosjes, een radium horlogewijzer, nylon kousen*.
4. de vergrotende trap van twee- of meerlettergrepige woorden: *Vreselijker overstroming heeft zelden ons land geteisterd. Bespottelijker mensen zijn er niet.*

§ 116. De zgn. **genitief** van het bijv. nw. wordt gevormd door toevoeging van een -s; eindigt het grondwoord op een sisklank dan blijft het in genitivische functie onveranderd. Voorbeelden: *iets wits, groots, diks, hards, moois, grijs, hees, wijs*; ook comparatieven: *witters, groters, dikkers*, enz., en afleidingen: *witachtigs, wittigs, witterigs*. De genitief ontbreekt bij superlatieven, bij de afleidingen op -er van aardrijkskundige namen en bij de stoffelijke bijv. nw.

Een adjectief in deze vorm kan niet functioneren als voorbepaling bij een zelfstandig nw. of als zinsdeel; het komt slechts voor, althans zolang er geen betekenis-isolering optreedt, als nabepaling bij zelfstandige woorden als *veel, wat, geen, velerlei, allerlei, weinig* (opbepaalde hoofdtelwoorden) en de onbepaalde vnw. *iets* en *niets*. Betekenisisolering doet zich voor bij: *Is er nieuws? Van lekkers houdt ze wel.*

§ 117. Geïsoleerde, oorspronkelijk als attributieve bepalingen gebruikte, genitieven op -s vinden we in: *goedsmoeds, blootsvoets, blootshoofds*.

De zgn. **datief** van het bijv. nw. eindigt op -er of -e. Hij komt slechts voor in staande uitdrukkingen en in archaïstische taal:

-er: *van ganser harte, te bekwamer, juister tijd, met luider stem, te(r) goeder trouw, op heter daad, van hogerhand, te bevoegder plaatse*.

-e, geschreven -en: *met voorbedachten rade, in koelen bloede, in arren moede, van goeden huize, ten eeuwigen dage, in goeden doen*.

Verder vinden we resten van deze vormen in oorspronkelijke samenstellingen die woordkarakter hebben gekregen: *ouder gewoonte, zaliger gedachtenis, gewapenderhand, langzamerhand, vergelijkenderwijs, ouderwets, nieuwerwets, onverrichter zake, middelerwijl, goedertieren, ternauwernood, allerwegen* (mv.).

(Hiertussen bevinden zich ook oorspronkelijke genitieven.)

§ 118. Syntactisch gekenmerkte subklassen van bijv. nw.

Een aantal bijv. nw. kunnen **niet gebruikt** worden **als voorbepaling** bij een zelfst. naamwoord: *beducht, behept, benieuwd, bestand, beu, bewust, bijster, deelachtig, gedachtig, gewend, indachtig, meester, onwel, prat, tuk, wars*.

Ze komen slechts voor in predikatief gebruik, d.w.z. als nw. deel van het gezegde (*hij was het spoor bijster, hij was het gezanik beu*), als deel van een bep. van gesteldheid (*Eindelijk het gezanik beu besloot hij ...*) of van een predikatieve toevoeging (*De stad, niet tegen de stormloop bestand, moest ...*).

Ook de woorden *gewaar, handgemeen, jammer, kwijt, pluis*, rekent men wel eens tot deze groep. Ze komen voor in de uitdrukkingen *gewaar worden, jammer zijn, jammer vinden, handgemeen worden, kwijt zijn, kwijt raken, het was er niet pluis*. Omdat ze zich zelfs niet predikatief op een andere wijze laten gebruiken, terwijl ze ook morfologisch geen aanknopng bieden bij andere bijv. nw. (*beuer* is mogelijk, *handgemener, pluizer* e.d. niet), verdient het de voorkeur de genoemde uitdrukkingen te beschouwen als woorden.

Sommige bijv. nw. uit deze reeks laten zich wel als deel (kern) van een uitgebreide voorbepaling gebruiken: *een met alle ondeugden behepte kwajongen, een zijn voorouders gedachtig geslacht*, maar met *bijster, meester, onwel, prat, tuk, wars* ziet men dat niet gebeuren.

OPMERKING. Enige adjectieven, die in een bepaalde betekenis op dezelfde wijze als de zoëven genoemde alleen predikatief gebruikt worden, kunnen in een andere betekenis attributief voorkomen, bijv.: *De gezagvoerder was op een dergelijke onverhoedse aanval niet bedacht - De bedachte raadsels waren spoedig opgelost. Ieder was met het lot der ongelukkigen begaan - Gelukkig waren we weer gauw op de begane grond. Allen waren tot hulp bereid - Heerlijk bereide spijzen stonden gereed. Verder: besloten, betrokken, bewust, gereed, geneigd, getroost, gewend, gewis, gewoon, ingenomen, klaar, machtig, moe(de), ontbloot, vatbaar, verzot.*

§ 119. Een tweede syntactisch gekenmerkte subklasse omvat de bijv. nw. die **niet predikatief gebruikt** kunnen worden. Dat geldt voor de stoffelijke bijv. nw. op *-en* (die zich morfologisch kenmerken door afwezigheid van de gelede vorm op *-e*): *een gouden slot, een zilveren kandelaar, een bronzen kop*, maar niet bijv. *die beker is tinnen* e.d. (In het Mnl. was dat nog niet zo: 'Som waren die beelde silverijn, / Som van goude, som ijzerijn'.)

Hetzelfde kan gezegd worden van de van plaatsnamen afgeleide bijv. nw. op *-er* wanneer ze niet als zelfst. nw. gebruikt worden: men zegt wel *dat landschap is typisch Fries* maar niet *die moppen zijn echt Weesper*. Wel: *Hij is Rotterdammer in hart en nieren*. Ook overtreffende trappen en uiterlijk daarbij aanleunende bijv. nw. laten zich niet predikatief gebruiken: *dikst, grootst, voorst, bovenst*. Tenslotte is er nog een aantal andere met dezelfde syntactische beperking: *toenmalig, voormalig* en wellicht nog een paar andere.

De overige bijv. nw. laten zich zowel attributief als predikatief gebruiken.

§ 120. Afleidingen van het bijvoeglijk naamwoord.

De morfologische valentie van het ongelede adjectief in modern Nederlands omvat ook een aantal afleidingen. We beperken ons weer tot de produktieve typen en verwijzen voor andere formaties naar § 69.

We zullen ons achtereenvolgens bezighouden met de volgende formaties:

groen-er, groen-st, groen-achtig, groen-ig, groen-erig, groen-tjes, groen-tje, on-diep, oer-oud, groen-heid, diep-te, olijk-erd, ver-arm-en.

§ 121. De zgn. **vergroten trap** (comparatief) van bijv. nw. wordt gevormd met het achtervoegsel *-er*, dat na een eind-*r* verschijnt als *-der*; *groener, groter, dunner, dorder, duurder, verder*, soms ook *kaalder* en *dunder*. Steeds naast *na nader*. Naast een ongelede vorm op *-e* verschijnt een vorm met *-r*; *blijde - blijder*.

De comparatief ontbreekt bij bijv. nw. die hem naar de betekenis niet toelaten (*overleden, gestolen, dagelijks, mondeling, schriftelijk* e.d.), bij stoffelijke bijv. nw. (*koperen, lakens*), bij afleidingen op *-er* van aardrijkskundige namen (*Steenwijker, Weesper*), en bij sommige uit de groep genoemd in § 118 *handgemeen, kwijt, meester, gewaar, pluis*. Deze missen ook meest de superlatief.

Op onregelmatige wijze is de comparatief gevormd bij *goed: beter*. Naast *goed* ontbreekt, kan men zeggen, een comparatief, naast *beter* een ongelede vorm zonder *-er* (in dit verband positief of stellende trap genoemd). Ze vullen elkaar dus morfologisch aan. Zo is ook de verhouding tussen *weinig* en *minder, veel* en *meer*, overigens geen bijv. nw. (§ 134).

OPMERKING I. Bij BOUTENS leest men: *Herfst kleurde 't ooft al goudener*, hij gebruikt het stoff. bijv. nw. dus niet alleen in de comparatief maar bovendien predikatief. Vgl. de opmerking op blz. 113.

OPMERKING II. Sommige vergroten trappen vertonen betekenisisolering en staan dan buiten de produktieve groep: *Zusje is weer beter. Vroeger was hij lastig*.

OPMERKING III. De comparatief heeft de semantische waarde van een superlatief in (naar het Duits gebruikte) vormen als: *Wij hebben alleen de betere clientèle. Dit is het ergst voor de hogere standen*.

§ 122. De zgn. **overtreffende trap** (superlatief) van bijv. nw. wordt gevormd met het achtervoegsel *-st*, dat na een eind-*s* verschijnt als *-t*: *groenst, grootst, dunst, wijst, grijst, voost*. Eindigt het grondwoord op *-e*, dan valt die bij de afleiding op *-st* weg: *blijde - blijdst*.

Voor het ontbreken van de superlatief zie men de vorige paragraaf; grondwoorden op *-st* missen hem ook: *vast - vaster, gerust - geruster*,

gepast - gepaster (men maakt gebruik van een omschrijving *meest* + grondwoord).

Onregelmatig gevormd zijn *best* naast *goed*, *minst* naast *weinig*, *meest* naast *veel*. Vergelijk ook hier de vorige paragraaf.

Geïsoleerde als superlatief gevoelde formaties zijn: *uiterst*, *opperst*.

Superlatieven beschikken over een geheel eigen morfologisch kenmerk nl. afleiding met het voorvoegsel *aller-* (dat historisch natuurlijk geen voorvoegsel is): *alldikst*, *allergroenst*, *alleroudst*. In predikatief gebruik kunnen ze zonder lidwoord voorkomen: *hij was die avond allerkomiekst*, *ik vond het fuifje allergezelligst* (vgl. de absolute superlatieven in de volgende paragraaf).

OPMERKING. Ook adverbiaal gebruikte superlatieven kunnen zonder lidwoord staan: *liefst ging ik dadelijk naar huis. Eerst kom jij aan de beurt. Laatst was hij nog hier, uiterst verbaasd. Je hebt je werk best gemaakt.*

§ 123. De termen vergrotende trap en overtreffende trap wekken de indruk dat ermee bedoeld wordt: de eigenschap in hogere graad, in de hoogste graad bezittend. Dat is ook wel juist, als men er maar rekening mee houdt dat het niet perse impliceert: de eigenschap bezittend.

Zegt men van microtomisch afgesneden vliesjes: *dit is dikker dan dat en dat daar is het dikst*, dan houdt dat immers niet in dat ze in de gewone zin dik zijn; grammaticaal gesproken worden ze echter naar hun dikte beoordeeld en als op een bepaalde wijze, in een bepaalde verhouding, dik voorgesteld. Semantisch is er dus bij gebruik van de trappen van vergelijking (comparatie- of gradatievormen) meestal van vergelijking sprake. Dat kan echter niet gezegd worden in gevallen als: *liefste moeder, beste jongen, een allergezelligste baas, uiterst beleefd, opperste verbazing*. We noemen dergelijke vormen absoluut gebruikte superlatieven. Ze komen zelfstandig gebruikt ook zonder lidwoord voor: *dat is best, het was er allerleukst. Lest best*. Op andere wijze syntactisch gebruikt maar ook met absolute betekenis: *op z'n hoogst, op z'n mooist, op z'n dikst, ten hoogste, ten spoedigste*.

OPMERKING I. Het hoeft geen betoog, dat de vergelijking nog op tal van andere wijzen in taalvormen gestalte kan krijgen: *Ik vind deze sigaar zwaar, die niet zo erg*.

OPMERKING II. De wendingen *meer* + adjectief, *meest* + adjectief noemt men wel resp. omschreven comparatieven en omschreven superlatieven.

§ 124. Geïsoleerd en dus grammaticaal niet meer als comparatieven te waarderen zijn: *de ouders, Christus en zijn Jongeren, de minderen moeten de meerderen gehoorzamen*. Ze worden als substantieven beschouwd.

In de volgende samenstellingen zien we comparatieven en superlatieven schuilgaan: *minderheid, meerderheid (!), aan de beterhand zijn, meergenoemde, naderbij, dichterbij, om bestwil, gemenebest, meestbiedende, laatstleden, jongstleden*.

§ 125. **Andere produktieve formaties** op basis van een adjectief zijn:

bijv. nw. + *achtig* (bijv. nw.): *roodachtig, groenachtig, bitterachtig, bleekachtig, doofachtig, holachtig, sterkachtig*, enz. enz. De betekenis is: min of meer -.

bijv. nw. + *ig* (bijv. nw.): *groenig, bitsig, dovig, gladdig, jovialig, lammig* enz. enz. De betekenis is: min of meer -. Het verschil met de vorige groep is niet groot.

bijv. nw. + *erig* (bijv. nw.): *groenerig, aparterig, chiquerig, Franserig, jaloerserig* enz. enz. De betekenis is weinig afwijkend van die van -achtig en -ig. De formatie komt in andere vorm ook voor bij grondwoorden op *ig*: *deftig: defterig*. Bij *bitter* ontbreekt deze afleiding, of ze valt samen met de vorige.

bijv. nw. + *jes* (bijwoord): *fijntjes, flauwtjes, povertjes, simpeltjes, sjofeltjes* enz. enz. Ze komen als bijv. nw. niet voor in attributief wel in predikatief gebruik, maar op grond van het ontbreken van een vorm met -e noemen we ze bijwoorden. De variatie in het suffix (-*tjes*, -*etjes*) loopt parallel met die van de verkleiningsuitgang -*je* (zie § 104).

bijv. nw. + *je* (zelfst. nw.): *blondje, droogje, halfje, liefje, witje, zwartje, bruintje, brutaaltje, stommetje*. Voor de variatie in het achtervoegsel geldt hetzelfde als voor die in -*tjes*. Ze duiden op affectieve wijze personen en zaken aan die de eigenschap van het grondwoord hebben.

on + bijv. nw. (bijv. nw.): *ondiep, on dicht, onedel, onamerikaans* enz. enz. De eigenschap die in het grondwoord wordt genoemd wordt in de afleiding ontkend. Zeer frekwent voor volt. deelwoorden die als bijv. nw. worden gebruikt: *ongewassen, ongebonden, ongezien*.

oer + bijv. nw. (bijv. nw.): *oerdegelijk, oeroud, oerecht, oerfries, oerhard, oerlelijk* enz. enz. De eigenschap die in het grondwoord wordt genoemd wordt in de afleiding versterkt.

bijv. nw. + *heid* (zelfst. nw.): *blijheid, boutheid, dorheid, logheid, accuraatheid* enz. enz.

De betekenis is: het - zijn (*het blij zijn, het bout zijn* enz.). Ze worden overwegend gebruikt om abstractheden aan te duiden maar ook wel voor personen: *Hoogheid, Uwe Edelheid, Ga weg, naarheid*.

bijv. nw. + *te* (zelfst. nw.): *diepte, dikte, donkerte, droogte, duurte, kalmte, gauwte* enz. enz.

Terwijl we -heid-afleidingen ook van adjectieven op -ig en -erig (*groenigheid, klefferigheid*) aantreffen, vinden we overeenkomstige op -te niet. Overigens is de betekenis van -heid en -te goeddeels dezelfde. Gevallen van betekenisisolering zijn: *groente, lengte* (onregelmatig), *breedte, hoogte, vlakke* e.a.; vgl. § 69.

bijv. nw. + *erd* (zelfst. nw.): *dikkerd, engerd, flauwerd, gauwerd, blekerd, gekkerd, vluggerd*. Ze duiden overwegend personen aan, maar ook wel iets anders: *Het was weer eens een laterdje gisteren.* (Van Dale schrijft overigens *latertje*). Onmogelijk is de afleiding bij een grondwoord op -er: *donker, dapper, duister*. Vgl. -aard in § 69.

ver + bijv. nw. + *en* (werkwoord): *verarmen, verbeursen, verdoffen, verdoven, verengelsen, verfijnen, verfraaien, vergroten* enz. enz.

Het type betekent '- worden of - maken'. Geïsoleerd staan: *verijdelen, verzekeren* e.d. De afleidingen kunnen op hun beurt soms uitgangspunt worden voor een formatie met her-: *herverfransen*. Dat zijn echter afleidingen van werkwoorden.

§ 126. Over de mogelijkheden tot opneming van bijv. nw. in samenstellingen zie men § 58.

De syntactische valenties waarover het adjectief beschikt worden behandeld in hoofdstuk IV; ook die moet men bezien voor een oordeel over het karakter van de woordklasse.

§ 127. Het heeft weinig zin binnen de bijv. nw. onderscheid te maken op grond van de **betekenissen** (kleuraanduidend, vormaanduidend, herkomstaanduidend enz. enz.), wanneer daarmee niet bepaalde grammaticale kenmerken corresponderen. Ook het preciserende wat bijv. nw. bij bepaald gebruik eigen is tegenover het onderscheidende karakter in andere gevallen is eerder van belang voor de stilisticus dan voor de grammaticus. Hetzelfde geldt voor het versierende adjectief (epitheton ornans) als in *het eeuwige Rome, de snelvoetige Achilles*, en voor het pleonastisch gebruikte als in *de objectieve zakelijkheid, de vaderlandslievende patriotten*.

Het telwoord (numerale)

§ 128. In het schema van de woordsoorten zijn de telwoorden (numeralia) gekarakteriseerd als morfologisch (op een bepaalde wijze) gekenmerkte woorden met mogelijke zinsvalentie. We zullen vooreerst stilstaan bij de 'vormen' van het telwoord, daarna aandacht geven aan syntactische bijzonderheden en tenslotte de afleidingen bespreken.

§ 129. Zoëven hebben we het woord **vormen** tussen aanhalingstekens geplaatst. De reden daarvan is dat we bij de behandeling van de telwoorden voor hun morfologische identificering van meet af aan behoefte hebben aan achtervoegsels. De enige uitgang immers (-en) is niet voldoende om het telwoord te herkennen.

Het telwoord kan uitgebreid worden met de uitgang **-en** en het achtervoegsel **-ste/-de**.

§ 130. De functie van de uitgang *-en* (met *z'n tweeën, achttienen, honderd vier en twintigen; in vijven, twaalfen delen*) is van syntactische aard; hij verschijnt uitsluitend in voorzetselconstr., zij het dat daar ook wel eens het ongelede telwoord wordt gebezigd: *we komen met ons vieren, met vieren, na vijven, in twaalfen*.

OPMERKING I. *Duizenden, honderden, miljoenen* e.d. kunnen behoren tot deze groep (*ze kwamen met z'n honderden het plein op*), maar meestal zijn ze van andere aard. We kunnen ze dan beschouwen als meervouden, eventueel gevormd naast een als substantief begrepen ('n) *duizend (aanhangers)*. De verbindbaarheid met *de* wijst daar ook op: *de duizenden hebben hun vaderland niet weergezien*.

OPMERKING II. Naar analogie van *wij allen* komt ook voor: *wij tweeën, zij drieën, jullie vieren*; verder ook in diminutiefvorm: *op z'n eentje, ons tweetjes, jullie met z'n drietjes*.

§ 131. Het achtervoegsel *-ste/-de* vormt zgn. **rangtelwoorden**: de variant *-de* komt voor in *tweede, vierde, vijfde, zesde, zevende, negende, tiende, elfde, twaalfde, dertiende* en andere op *-tiende*. Naast *drie* staat *derde*, naast *een eerste*. Alle andere hebben de variant *-ste*.

Samenstellingen worden behandeld als de met het laatste element overeenkomende grondwoorden: *vierentwintigste, honderd vierde*.

§ 132. Aan de hand van deze morfologische kenmerken zijn de volgende enkelvoudige woorden als telwoorden te herkennen: *één, twee, drie, vier, vijf, zes, zeven, acht, negen, tien, elf, twaalf, dertien* (?), *veertien* (?), *twintig, dertig* (?), *veertig* (?), *tachtig* (?), *honderd, duizend, miljoen* (= 1000²), *miljard* (= 1000³), *biljoen* (= 1000⁴), *triljoen* (= 1000⁶), *quadriljoen* (= 1000⁸)¹. Theoretisch gaat de reeks op een slechts voor denkbeeldige rekenaars produktieve wijze verder. Van sommige telwoorden valt moeilijk te bepalen of ze enkelvoudig of samengesteld zijn; er is een vraagteken achter geplaatst. Bij *vijftig, zestig, zeventig* zou men het kunnen betwijfelen i.v.m. de stemloze beginconsonanten. *Negentig* is een duidelijke afleiding met *-tig*.

¹ Van Dale zegt: In Frankrijk, Zuid-Ned. en de V. St. = 1000¹⁰.

Alle andere telwoorden zijn samenstellingen met een aantal van de genoemde en al of niet het voegwoord *en*: *honderd vier*, *vierhonderd*, *vierentwintig*, *vierhonderd vierentwintig*.

Het voegwoord wordt gebruikt tussen, voor het gemak zo gezegd, eenheden en tientallen (*vierenveertig*): het kan gebruikt worden na *honderd* en *duizend*; *honderd en vier*, *duizend en tien*: ook echter *tweehonderd vijf*, *drieduizend achtenvijftig*. Dat we bij alle telwoorden niet met woordgroepen maar met woorden te doen hebben blijkt uit het gebruik van het suffix *-de/-ste* dat achter het geheel komt en uit de ondoordringbaarheid van dat geheel: er kan niets worden tussengeplaatst en de volgorde kan niet worden veranderd (of we krijgen een ander telwoord).

§ 133. Er zijn nog een paar andere woorden die over dezelfde morfologische eigenschappen beschikken: *zoveel*, *met z'n zovelen*, *zoveelste*; *hoeveel*, *met z'n hoevelen*, *hoeveelste*. Naar hun onderlinge betekenisverhouding komen deze overeen met *vier* - *met vieren* - *vierde*.

OPMERKING. Over *veel*, *weinig*, *meer* en *minder* zie de volgende paragraaf.

§ 134. Syntactische benadering van het telwoord.

Alle tot nog toe genoemde telwoorden, bepaalde (waaraan in de rekenkunde een geheel reëel getal beantwoordt) en onbepaalde (waaraan in de rekenkunde niets beantwoordt), beschikken in hun grondvorm (hoofdtelwoord) over de mogelijkheid te verschijnen achter: *Ik heb er -*. We kunnen daarom ook definiëren: een telwoord is een woord dat kan staan achter: *ik heb er -*. Als we alle mogelijkheden van deze syntactische reeks vergelijken met de besproken morfologische klasse, dan blijken er echter kleine verschillen; nu dienen zich ook de volgende woorden als telwoorden aan: *vele*, *weinige*, *enkele*, *enige*, *sommige*, *verscheidene*, *ettelijke*, *genoeg*, *zat*, *wat*, *geen*, *meer*, *minder*, *anderhalf*, *voldoende*. Deze syntactisch als telwoorden herkenbare woorden, die ook in hun betekenis zich als telwoorden voordoen, missen de typische morfologische eigenschap van combineerbaarheid met *-de/-ste*; er komen dus geen zgn. rangtelwoorden van voor.

Een ander onderscheid is dat de eerste groep, behalve indien als zelfst. woord gebruikt na een voorzetsel (*met vijven*, *in vieren*), morfologisch onveranderlijk is, terwijl de tweede groep uiteenvalt in een veranderlijke en een onveranderlijke reeks: *veel* / *vele*, *weinig* / *weinige boeken*; *ik heb er veel* / *vele*, *weinig* / *weinige*, *anderhalf pond*, *anderhalve kilo*; *genoeg*, *wat*, *meer*, *geen*, *minder*, *voldoende boeken*; *enkele*, *enige*, *sommige*, *verscheidene*, *ettelijke boeken*. We merken dus op, dat sommige van deze telwoorden morfologisch in de richting gaan van het adjectief (*veel*, *weinig*, *anderhalf*), andere zich helemaal als adjectieven gedragen (*enkele*, *enige*, *sommige*,

verscheidene, ettelijke), terwijl een derde groep onveranderlijk is (*genoeg, zat, wat, meer, minder, voldoende*).

De laatste twee groepen kennen ook niet de vorm op *-en* zoals in *met z'n vieren*. De woorden *enkele, sommige, verscheidene, ettelijke* staan attributief gebruikt, slechts voor meervoudige woorden: *enkele boeken. Genoeg, zat, wat, meer, minder, voldoende, geen, veel* en *weinig* - en hierbij sluiten zich *zoveel* en *hoeveel* aan - staan als zodanig zowel voor enkelvoud en als voor meervoud: *veel melk, veel boeken. Genoeg* en *zat* staan ervoor of erachter: *melk genoeg, genoeg melk; boeken genoeg, genoeg boeken. Anderhalf* staat attributief gebruikt slechts voor een enkelvoud: *anderhalf ons. Geen* komt zelden voor als *gene*, met een *-e* die zich gedraagt als die van *goede*.

OPMERKING I. Door die toenadering tot het bijv. nw. is het begrijpelijk dat er overtreffende trappen voorkomen als *meeste, minste, enigste*. De betekenis maakt het onmogelijk deze woorden als rangtelwoorden te beschouwen. Soms naderen beide reeksen elkaar erg dicht, zo bijv. in: *Vele eersten* (rangtelw.) *zullen de laatsten* (bijv. nw. superlatief) *zijn*.

OPMERKING II. In *de meerdere opbrengst, in mindere mate* moeten we *meerdere* en *mindere* ook beschouwen als bijv. nw.

OPMERKING III. Men onderscheide wel het telwoord *zoveel* in *zoveel boeken* van het telwoord *veel* in *zo vele boeken*. Zo ook: *Hoeveel gulden, hoe vele malen*.

OPMERKING IV. *Verscheidene* komt ook wel zonder de *-e* voor omdat de voorgaande lettergreep reeds als uitgang wordt gevoeld: *verscheië keren* (verscheiden keren).

OPMERKING V. De *-e* van *vele* en *weinig* loopt in het gebruik niet parallel met die van *anderhalve*.

OPMERKING VI. Het woord *menig* wordt uitsluitend gebruikt als onbepaald vnw.: *Menig moe man die zijn avondmaal nam luisterde als naar een oud verhaal*. (Vgl. § 221.)

OPMERKING VII. Het telwoord *één* is morfologisch variabel: *het ene boek*. De verdeling van *één - ene* komt overeen met die van *goed - goede*.

OPMERKING VIII. We bedoelen in deze paragraaf met de proef *Ik heb er - strikt* de oplossing met één woord; dus niet bijv.: *'n gros, een dozijn*; dit zijn eenvoudig zelfst. nw. met lidwoord ervoor.

§ 135. We kunnen nu de telwoorden, die deels morfologisch en deels syntactisch zijn gevonden, als volgt verdelen:

1. met een rangtelwoord naast zich (*twee, vier, zeven* enz.; *zoveel, hoeveel*);
2. zonder rangtelwoord naast zich
 - a. ongeleed en geleed op *-e* (*veel, weinig, anderhalf*);
 - b. uitsluitend geleed op *-e* (*enkele, emge, sommige, verscheidene, ettelijke*);
 - c. uitsluitend ongeleed (*genoeg, zat, wat, meer, minder*).

§ 136. Een nog niet genoemde reeks van woorden die mogelijk zijn achter *Ik heb er -* is: **allerlei**, *velerlei*, *menigerlei*, *enerlei*, *tweeërlei*, *drieërlei*, *vierderlei* (enz. ?). Ze missen iedere morfologische valentie. We rekenen ze ook tot de telwoorden. Overeenkomstige woorden op *-hande* (**allerhande**, *velerhande*, *menigerhande*, *drieërhande* enz.) wijken af, doordat ze een vorm *-hand* naast zich hebben; *meubilair was er allerhand*, *van postzegels wist ie allerhand*, *het verschil is velerhand*. Ook deze rekenen we tot de telwoorden.

§ 137. Het woord **beide** ontsnapte tot zover aan iedere greep. Het beschikt niet over een rangtelwoord en het is niet mogelijk achter *Ik heb er -*. Toch ligt het, vooral semantisch, voor de hand het tot de telwoorden te rekenen. Dat het niet formeel als zodanig kan worden herkend komt door een zeer bepaald betekenisaspect: het betekent nl. niet *twee* maar *twee en meer zijn er niet*. Zo min als men kan zeggen *Ik heb er de twee*, zo min is mogelijk: *Ik heb er beide*. Er is hier dus een bijzonder maar bijkomstig semantisch beletsel waardoor het telwoord *beide* formeel verschilt van bv. *weinige*, *vele*, *sommige*, *enkele* enz. Geheel hetzelfde geldt voor het andere 'absolute' telwoord **alle**.

De volgende syntactische eigenaardigheden t.a.v. *alle* en *beide* vallen op: *wij beiden*, *wij allen*; *wij hebben ze beide / alle gezien*; *beiden / allen hebben wij ze gezien*; *geen van beiden / allen*; *(de) beide werken*, *beide de werken / alle de werken*. Vgl. al in § 210.

OPMERKING. Naamvalsresten van *alle* en *beide* vindt men in archaïstische taal: *uw beider welzijn*, *ons aller Vader*, *aller gedachten*, *beider vermogens*.

§ 138. De hoofdtelwoorden kunnen gebruikt worden als attributieve bepalingen: *met twintig man*, *hij was vier jaar*. Ook predikatief gebruik is niet onbekend: *Vader werd die dag vijftig*. *Tweemaal vijf is tien*. *Zijn deugden waren weinig in aantal*. Zeldzaam is echter: *Zijn gebreken waren vele*. *De dragers zijn nu twee* (STARING). *De Heren Zeventien* (achtergeplaatst attribuut).

OPMERKING. In verbindingen als: *veel nieuws*, *praats genoeg*, is het telwoord bijvoeglijkgebruikt. De vorm op *-s* is niet meer een genitief, maar een onverbogen zelfstandig naamwoord. Alleen in deftige schrijftaaluitdrukkingen als: *De mensenvriend oogstte luttel danks voor al zijn moeite*. *En hij arbeidde zwaar voor weinig loons*, hebben we nog duidelijk met een genitief te doen en dan is het telwoord zelfstandig gebruikt.

§ 139. Combinatie van een hoofdtelwoord en een rangtelwoord levert (meestal) een breukgetal op: *vijf tiende*, *twee derde*, *acht vierde is twee*. Het rangtelwoord is hier deel van een woordgroep en als zelfst. nw. gebruikt. Gebruik als zelfst. nw.

doet zich ook voor wanneer het telwoord als naam van een cijfer fungeert: *Z'n drieën leken wel negens. Hij gooide twee vijven. Een-twee-drie* is een bijwoord: *Zorg dat je een-twee-drie klaar bent.*

§ 140. **De morfologische valentie** van het telwoord is afgezien van de hierboven besproken formaties uitermate gering. We kunnen slechts wijzen op:

telwoord + *en* (ww.): *na veel vijven en zessen, eenentwintigen, zesenzestigen.*

De vorming is zeker niet produktief, hoewel ze nog wel eens toegepast zou kunnen worden. De werkw. komen slechts voor in de onbepaalde wijs.

ge + telwoord + *en* levert ook een zeer beperkte reeks: *getweeën, gedrieën, gevieren, gevijven* is misschien, voor onopzettelijk gebruik, reeds een uitputtende opsomming. Het heeft er de schijn van dat het bijwoorden zijn (vgl. § 214 e.v.).

§ 141. Over de mogelijkheid tot vorming van samenstellingen-niettelwoorden (zie over de samengestelde telwoorden hierboven), vergelijk men de §§ 58 en 70. Andere dan de reeds genoemde mogelijkheden op syntactisch gebied worden behandeld in hoofdstuk IV.

Het werkwoord (verbum)

§ 142. In het schema van de woordsoorten zijn de werkwoorden (verba) gekarakteriseerd als morfologisch (op een bepaalde wijze) gekenmerkte woorden met mogelijke zinsvalentie. We zullen vooreerst stilstaan bij de vormen van het werkwoord, daarna aandacht geven aan syntactische bijzonderheden (o.a. de omschreven vormen van het werkwoord) en tenslotte de afleidingen bespreken.

De vormen van het werkwoord

§ 143. **De vormen van het werkwoord.** Het vormensysteem van het werkwoord is bijzonder gecompliceerd. Naast een reeks van werkwoorden die op regelmatige (produktieve) wijze worden gevormd staat een groot aantal dat afwijkingen vertoont. We zullen ook deze onregelmatige vormingen in een overzicht opnemen. De vormen met mogelijke zinsvalentie vindt men in de eerste en derde kolom, hoewel daarbij een aantal restricties gemaakt moeten worden.

De vorm van de eerste kolom noemen we eerste hoofdvorm; het is de stam van het werkwoord (onvoltooid tegenwoordige tijd 1e pers. enkelvoud); de vorm

stam		onbepaalde			
o.t.t.	o.t.t.	wijs		o.v.t.	o.v.t.
blaf	blaft	blaffen		blafte	blaften
stam	stam + t	stam +		stam + tə	stam +
		ə(n)			tə(n)
				də	də(n)
	stam	stam + n		klinker-	nieuwe
				verandering	klinker-
					verandering
	onregelmatig	onregelmatige	+ə(n)	onregelmatig	onveranderd
		'stam'			in
					vergelijking
					met vorige
					kolom
			+ n		+ ə(n)
1	2	3		4	5

van de 4e kolom noemen we tweede hoofdvorm (onvoltooid verleden tijd, enkelvoud). De vorm van de 2e kolom noemen we o.t.t. 2e en 3e pers. enkelvoud. Die van de 3e kolom noemen we onbep. wijs; hij verschijnt ook als o.t.t. meervoud. De vorm van de 5e kolom verschijnt als o.v.t. meervoud.

§ 144. 1. Over de eerste vorm van het werkwoord valt weinig op te merken, omdat het nu eenmaal de vorm is waarvan we uitgaan. Wanneer we de werkwoordelijke vormen behandelen, trachten we steeds te beschrijven hoe de verhoudingen zijn ten opzichte van de vorm welke verschijnt achter *ik*: *ik ga, doe, sta, wil, kom, ben, denk, hang*, enz. enz., of die als achtergeplaatst onderwerp *jij* of *je* heeft.

2. Bij de tweede vorm van het werkwoord, de vorm welke optreedt in verbinding met *jij* en *hij* (met nabijheidsbetekenis) doen zich verschillende formaties voor. Eindigt de eerste vorm reeds op een t-klank, dan ontbreekt deze tweede vorm: *ik vint, jij vint, hij vint*. Let op: we spreken hier niet over de spelling; de schrijfwijze van *jij vindt* wordt bepaald door een behoefte om in de geschreven vormen de regelmatigheden aan te brengen die bij andere werkwoorden ook in de gesproken vormen aangetroffen worden.

De normale gestalte van de tweede vorm van het werkwoord is overigens 1e vorm + t: *kom - komt, ga - gaat* (weer een spellingscomplicatie!), *val - valt, draag - draagt*, enz.

Verder zijn er een aantal werkwoorden waarbij de tweede vorm op een afwijkende manier tot stand komt: *ben - bent - is; zal - zult - zal* (*zult* vertoont neiging om te verdwijnen: *je zal ermee zitten!*), *wil - wilt - wil, heb - hebt - heeft, kan - kunt - kan*. De tweede vorm wordt hier dus vertegenwoordigd door een tweetal. Naast *mag: hij mag*.

3. De 3e vorm van het werkwoord¹ is die welke verschijnt achter *wij, jullie* en *zij* (met nabijheidsbetekenis) of achter het voorzetsel *te*; in het eerste geval noemen we hem persoonsvorm, in het tweede onbepaalde wijs of infinitief. Er zijn geen werkwoorden waar voor deze dubbele functie ook twee vormen bestaan en daarom kunnen we het best spreken van één vorm. Een uitzondering vormt alleen *wezen*.

De onbepaalde wijs kan omschreven worden als stam + ə(n). De *n* wordt alleen door noordoostelijke Nederlanders gesproken. Endigt de stam van het werkwoord (= de eerste vorm) op een klinker (*sta, ga, zie, doe, sla*), dan wordt de 3e vorm gemaakt met de uitgang *-n*, welke door alle sprekers van het Nederlands wordt uitgesproken. Verder zijn er nog een aantal onregelmatig gevormde formaties te noemen, die als uitgang ofwel *-e(n)* ofwel *-n* hebben: *zijn, mogen, kunnen, komen* (naast de stamvormen: *ben, mag, zal, kan, kom*).

OPMERKING. Wil men de stemhebbende medeklinker die vaak in de 3e vorm van het werkwoord tevoorschijn komt, in de beschrijving van het werkwoord in een duidelijke regel vangen, dan moet men niet uitgaan van de eerste vorm (*reis*), maar van de derde (*reizen*). Men kan dan als volgt formuleren: een stemhebbende ploffer of glijder in de werkwoordsvorm die na het voorzetsel optreedt (*te hebben, te reizen*) verandert in een stemloze, wanneer men door aftrekking van de uitgang *-ə(n)* de stam vormt: *leven - leef, tobben - top, liggen - lich*. Dit is in overeenstemming met de regel dat in het Nederlands op het eind van een woord geen stemhebbende ploffers en glijders voorkomen. Vergelijk opmerking III in § 56.

4. Evenals de eerste komt de tweede hoofdvorm voor na *ik* (nu eveneens mogelijk achter *jij* en *hij*), maar nu met 'afstandsbetekenis'. Er zijn verschillende formaties op te merken.

Vooreerst is er de produktieve vorming met de uitgang *-de* of *-te*, aldus verdeeld, dat *-de* optreedt, wanneer uitbreiding van de 1e vorm tot de 3e vorm (*-e*) een stemhebbende consonant of klinker laat horen vóór de uitgang of wanneer de eerste vorm op een klinker eindigt: *maaien - maaide, tobben - tobde, leven - leefde* enz.; in de andere gevallen *-te*.

Een andere formatie laat een 4e vorm zien, die slechts in de stamklinker afwijkt van de eerste vorm: *bind - bond, melk - molk*.

Tenslotte is er nog een derde groep met onregelmatige 4e vorm: *doe - deed, zie - zag, sta - stond, ga - ging, ben - was, koop - kocht, mag - mocht, zal - zou, heb - had, hou - hield, sla - sloeg, moet - moest, weet - wist, breng - bracht, denk - dacht, (dunkf) - docht, zoek - zocht, durf - dorst (of durfde), leg - lei (of legde), zeg - zei (of zegde)*.

Een regelmatige en een onregelmatige tweede hoofdvorm komt voor bij een aantal werkwoorden; zie § 151, II.

5. De 5e vorm van het werkwoord ontbreekt bij de *-de/-te*-groep van zo-even (zie onder 4) voor die sprekers van het Nederlands, die de eind-*n* niet laten horen. De 4e vorm geldt voor hen dus ook voor *wij, jullie* en *zij*. Voor de

1 De horizontale lijnen van het schema op pag. 129 duiden niet op een correlatie tussen de vormen uit de verschillende kolommen.

anderen luidt de 5e vorm bij de *de/te*-groep van 4: resp. *-den/-ten*. De groep van werkwoorden met eenvoudige klinkerverandering of met onregelmatige vorm in de 4e vorm (*bond, molk, mocht* enz.) vertoont nu als 5e vorm: 4e vorm + *e(n)*, dus: *bonden, molken, mochten* enz. Een onregelmatigheid daarbij is, dat de *a* die in de 4e vorm voorkomt nu gespannen verschijnt: *vergat - vergaten, mat - maten, trad - traden* (met de *d* die ook in de 3e vorm voorkomt), *at - aten, bad - baden* (weer die *d*), *lag - lagen* (met een *g*), *zat - zaten, beval - bevalen, zag - zagen, brak - braken, stal - stalen, stak - staken* enz. Onregelmatig zijn verder de volgende formaties: *zou - zouden, kon - konden, was - waren*. Naast *docht* ontbreekt een 5e vorm.

OPMERKING. In dit verband is het niet vreemd, dat voor *zouden* in de omgangstaal, min of meer onverzorgd gesproken, *zouwe* te horen is, voor *konden - kunnen*.

§ 145. **De omschreven vorm van het werkwoord**, bestaande uit een vorm van *hebben* of van *zijn* (hulpww. van tijd; zie § 273) plus het zogenaamde voltooid deelwoord, beschouwen we in dit verband als werkwoordsvormen in de morfologische zin van het woord: *heb, hebt, heeft, hebben gewerkt; had, hadden gewerkt; ben, bent, is, zijn gegaan; was, waren gegaan*. Omschreven met vormen van de tegenwoordige tijd noemen we ze voltooid tegenwoordige tijd (v.t.t.), omschreven met verleden-tijdsvormen voltooid verleden tijd (v.v.t.). De omschreven vormen kunnen deel uitmaken van grotere werkwoordsgroepen: *hij zou dat gedaan hebben*, waarin *gedaan hebben* een omschreven vorm van *doen* is. Men vergelijkte verder de §§ 265 e.v.

Eigenlijk zijn het natuurlijk syntactische verbindingen van woorden, woordgroepen, maar omdat de betekenisverhoudingen tussen *heb gedaan* en *doe, deed, doen, deden* niet van andere soort zijn dan die tussen bijv. *doe* en *doen, deed*, mogen we de omschreven vormen wel opnemen bij de morfologie van het werkwoord.

§ 146. De meeste werkwoorden worden omschreven met **hebben**: maar toch zijn er ook heel wat die met **zijn** omschreven worden. Welk hulpwerkwoord in elk bijzonder geval het gewone is leert ieder door het gebruik; het is afhankelijk van de betekenis die het werkwoord heeft of die het in deze of die samenhang heeft. Men houde daarbij in het oog, dat we de zgn. lijdende vorm (zie § 274) buiten beschouwing laten.

1. De actieven (zie voor deze en volgende termen § 166) worden met *hebben* omschreven: *Ik heb gelezen, geschreven, gevraagd, getelefoneerd, geseind, gewerkt*.
2. De immutatieven worden insgelijks met *hebben* omschreven: *Ik heb gerust, gesluimerd, geslapen, gedroomd, gedommeld, gesuft, geijld*.
3. De mutatieven omschrijft men met *zijn*: *Hij is ontwaakt, ingedommeld, veranderd, verouderd, gestorven. Het water is ontdood, bevroren*.

OPMERKING I. Verder worden sommige werkwoorden die in de ene betekenis meer actief, in de andere meer mutatief zijn, in het eerste geval omschreven met *hebben*, in het tweede met *zijn*. Dit komt vooral voor bij werkwoorden die een beweging uitdrukken, zoals: *lopen, wandelen, rijden, fietsen, roeien, varen, vliegen, zwemmen*. Bij de omschrijving met *hebben* is de bedoeling de nadruk te leggen op de handeling, het voortdurend doen (het duratieve), terwijl *zijn* gebruikt wordt, als men wil aangeven dat een eindpunt, een resultaat is bereikt; bijv. *Ik heb de hele morgen gefietst. Ik ben naar Amersfoort gefietst*. Niet altijd is het betekenisverschil zo duidelijk. *We zijn (hebben) het park eens doorgelopen, de singels omgewandeld, het bos doorgefietst*.

OPMERKING II. Duidelijk betekenisverschil hebben:

- a. *Vergeten hebben* (verzuimd hebben, niet gedacht hebben aan) en *vergeten zijn* (zich niet meer herinneren), bijv.: *Jan heeft zijn tas vergeten. Hij heeft vergeten de brief te posten. Al die jaartallen is hij weer vergeten. Hij heeft het gedicht vergeten - Hij is het gedicht vergeten*.
- b. *Volgen* (nadoen, navolgen, aandacht schenken aan), dat met *hebben* omschreven wordt en *volgen* (achternagaan), omschreven met *hebben* of *zijn*: *Vondel heeft in zijn Gijsbrecht Virgilius in vele opzichten gevolgd. Ik heb zijn ontwikkeling nauwkeurig gevolgd. - Men heeft de spion overal gevolgd; of: Men is hem tot zijn huis gevolgd. Ik ben hem op korte afstand gevolgd*.
- c. *Opvolgen* wordt in de betekenis nakomen omschreven met *hebben* en in de betekenis 'na iemand een waardigheid bekleden' met *hebben* of *zijn*: *Dat bevel heeft hij onmiddellijk opgevolgd. Koningin Wilhelmina is (heeft) in 1890 haar vader opgevolgd*. Bij nauwkeurige beschouwing blijken ook deze gevallen weer op de regel te berusten: actieven krijgen *hebben*, mutatieven *zijn*, want bij de voorbeelden waarin *hebben* voorkomt, wordt meer gedacht aan de voortdurende handeling (het duratieve), in die met *zijn* meer aan het resultaat (het perfectieve).

OPMERKING III. *Gaan* en *komen*, beide werkwoorden die een beweging uitdrukken en dus gelijk staan met *lopen, wandelen* en dergelijke, worden steeds met *zijn* omschreven. Maar: *De bel heeft gegaan*.

Zijn en *blijven* worden steeds met *zijn* omschreven, hoewel het immutatieven zijn. In de volkstaal hoort men echter: *Ik heb geweest*.

§ 147. Een beschrijving van de omschreven werkwoordsvormen vraagt ook om een behandeling van het **voltooid deelwoord**. Het voltooid deelwoord is een afleiding van het werkwoord. Het is een van de twee afleidingen (samen met het zogenaamde tegenwoordig of onvoltooid deelwoord; zie § 169) die gebruikt kunnen worden in de valentie van een bijv. nw. Zie hierover § 165 en § 263.

Het voltooid deelwoord wordt op ingewikkelde wijze gevormd; er is een voorvoegsel en een achtervoegsel in het spel. De regelmatige vorming is: gē + stam + d/t. Het voorvoegsel ge- ontbreekt bij de volgende werkwoorden:

1. die, welke gevormd zijn met een der voorvoegsels *be-*, *er-*, *ge-*, *her-*, *ont-*, *ver-*, bijv.: *bezóngen*, *gelóofd*, *erkénd*, *herróepen*, *ontróofd*, *verháald*. (De klemtoon valt op het grondwoord.) Ook soms bij vorming met *mis-*.

2. de onscheidbaar met bijwoorden samengestelde, waarbij de klemtoon op het grondwoord valt, bijv.: *doorlééfd* (van *doorléven*), *overdácht* (van *overdénken*), *omgéven* (van *omgéven*), *doorkrúist* (van *doorkúisen*). Daarentegen vormen anders beklemtoonde hun deelw. met *ge-*: *geliefkoosd* (van *liefkozen*), *gebéeldhouwd* (van *béeldhouden*), *geráadpleegd* (van *ráadplegen*), *gekórtwiekt* (van *kórtwieken*), *gerádbraakt* (van *rádbraken*), *gehárddraafd* (van *hárddraven*).

Bij scheidbaar samengestelde werkwoorden wordt *ge-* tussen de samenstellende delen geplaatst, bijv.: *dóorgewandeld* (van *dóorwandelen*), *óvergewogen* (van *óverwegen*), *ádemgehaald* (van *ádemhalen*), *gádegeslagen* (van *gádeslaan*), *ómgelopen* (van *ómlopen*). Bij deze werkwoorden valt de klemtoon op het eerste lid, dus niet op het grondwoord. Een bekend probleem vormt: *herwaardeerd*, *geherwaardeerd*, *hergewaardeerd*. Deze regels gelden ook voor niet regelmatig gevormde deelwoorden.

Het achtervoegsel luidt *-d(e)* of *-t(e)*. Overwegend heeft de *-de / -te-* groep van kolom 4 thans resp. *-d(e)* en *-t(e)*. Let op: *de-(e)* hoort niet tot de werkwoordsafleiding die in omschreven werkwoordsvormen gebruikt wordt; ze treedt pas op in een aantal gevallen waar het deelwoord gebruikt wordt als bijvoeglijk naamwoord: *het behaalde diploma*, *de gemaakte kosten*. We moeten de *-e* hier echter noemen, omdat pas door toevoeging daarvan blijkt wat de juiste waarde is van de *-t* die in de niet met *-e* uitgebreide deelwoorden te horen is: *behaalt*, *gemaakt*.

De beide andere groepen van 4 (met eenvoudige klankverandering en onregelmatig) hebben nu meestal als achtervoegsel *-e(n)*. De klinker kan bovendien nog weer veranderen; men zie de voorbeelden beneden.

§ 148. **Vormen van het werkwoord** die in het schema niet werden genoemd zijn:

1. de vormen die optreden in verband met *gij*, *gijlieden* of *ulieden*.

In de tegenwoordige tijd ontstaan ze door vervanging van de *-ə(n)* of de *-n* van de onbep. wijs door *-t*: *komt*, *gaat*, *ziet*, *moogt*, *zijt*. In de verleden tijd ontstaan ze door vervanging van de *-ə(n)* van de meervoudsvorm door *-t* (*laast*, *waart*, *vondt*, *spraak(t)*) of door vervanging van *-del-te* door *-det/-tet* (*haaldet*, *maaktet*). Onregelmatig zijn dan nog: *gij zat*, *vergat*, *mat*, *trad*, *at*. Men leest intussen hoe langer hoe meer ook: *gij was*, i.p.v. *gij waart* e.d.

2. de zgn. aanvoegende wijs, die beschreven kan worden:

a. in de tegenwoordige tijd: onbepaalde wijs min de verplichte of facultatieve *-n*: *ik moge*, *ik neme*, *ik doe*, *ik zijn*, *ik sla* (vgl. § 56 opm. III).

OPMERKING. In enkele geïsoleerde uitdrukkingen komt een oude vorm op -e voor van de 1e persoon enkelvoud onvoltooid tegenw. tijd der aantonende wijs, bijv.: *Verzoeken spoedig te antwoorden. Verblijf met de meeste hoogachting. Zegge f 12,50. Transportere f 500,27* (= ik verzoek, enz.).

b. in de verleden tijd: de 5e vorm (o.v.t. mv.) min de -n: *ware, Gave God dat hij beter werd*. De vorm wordt gebruikt i.v.m. *ik, hij* (1e of 3e persoon enkelvoud). Vanwege de plechtstatigheid komt hij niet voor i.v.m. *je*. In het meervoud vallen aantonende en aanvoegende wijzen samen, evenals bij het vnw. *gij*.

3. Veelal wordt naast de in het schema genoemde vormen nog apart vermeld de gebiedendwijsvorm: *loop toch heen, sta stil* e.d. Afzonderlijke vermelding is echter slechts nodig i.v.m. het werkwoord *zijn*, dat de vormen *wees, weest* en *wezen* kent: *Wees eens verstandig! Weest u vooral op uw hoede. Wezen jullie nu eens aardig* (de laatste als congruerende imperatieven). Overigens vallen de gebiedende-wijsvormen samen met die van de stam van de 2e vorm en van de onbep. wijs: *Ga eens opzij. Gaat u toch weg, heren! Gaan jullie nu eens lopen!*

OPMERKING I. Onderscheiding van imperatieven is dus meer een syntactische en semantische dan een morfologische zaak. Toch hebben we in de syntactische vergelijking van *ga - gaat - gaan* met *wees - weest - wezen* (deze laatste komen nl. niet als persoonsvormen voor in vragende en bevestigende zinnen) een mogelijkheid om van alle werkwoorden naast de 1e, 2e en 3e vorm van het schema gelijklopende imperatieven te onderscheiden.

OPMERKING II. In geschreven taal wordt bij de imperatief onderscheid gemaakt: enkelvoud zonder *t*, meervoud met een *t*. Zo laat bijv. VAN EEDEN Horic zeggen tot Osfred: *'Paal dan de kampplaats af, vijf el in 't vierkant.'* En tot de strijders: *'Kiest elk een wapendrager en drie schilden.'*

§ 149. Het overzicht in het schema van de mogelijke werkwoordelijke formaties bedoelt niet op te geven wat in feite de verschillende vormen van de verschillende werkwoorden zijn. Omdat de spraakkunst echter niet alleen het systematische moet beschrijven maar ook enigszins uitgebreid de uitzonderingen moet noemen, vooral wanneer die zo talrijk zijn als bij het werkwoord, volgen hier een aantal voorbeelden.

§ 150. Regelmatig gevormd zijn de volgende werkwoorden (en vele andere):

<i>poch</i>	<i>pochte</i>	<i>gepocht</i>	<i>wip</i>	<i>wipte</i>	<i>gewipt</i>
<i>stof</i>	<i>stofte</i>	<i>gestoft</i>	<i>fiets</i>	<i>fietste</i>	<i>gefietst</i>
<i>hak</i>	<i>hakte</i>	<i>gehakt</i>	<i>mis</i>	<i>miste</i>	<i>gemist</i>
<i>werk</i>	<i>werkte</i>	<i>gewerkt</i>	<i>spit</i>	<i>spitte</i>	<i>gespit</i>
<i>zaai</i>	<i>zaaide</i>	<i>gezaaid</i>	<i>vlei</i>	<i>vleide</i>	<i>gevleid</i>
<i>roei</i>	<i>roeide</i>	<i>geroeid</i>	<i>slee</i>	<i>sleede</i>	<i>gesleed</i>
<i>taxie</i>	<i>taxiede</i>	<i>getaxied</i>	<i>hooi</i>	<i>hooide</i>	<i>gehooid</i>

<i>tob</i>	<i>tobde</i>	<i>getobd</i>	<i>betaal</i>	<i>betaalde</i>	<i>betaald</i>
<i>schud</i>	<i>schudde</i>	<i>geschud</i>	<i>droom</i>	<i>droomde</i>	<i>gedroomd</i>
<i>baad</i>	<i>baadde</i>	<i>gebaad</i>	<i>woon</i>	<i>woonde</i>	<i>gewoond</i>
<i>waag</i>	<i>waagde</i>	<i>gewaagd</i>	<i>erf</i>	<i>erfde</i>	<i>geërfd</i>
			<i>leef</i>	<i>leefde</i>	<i>geleefd</i>
<i>geeuw</i>	<i>geeuwde</i>	<i>gegeeuwde</i>			
<i>verhuis</i>	<i>verhuisde</i>	<i>verhuisd</i>			
<i>reis</i>	<i>reisde</i>	<i>gereisd</i>			

§ 151. Onregelmatig zijn alle anders gevormde werkwoorden. We onderscheiden echter verschillende groepen.

1. Vooreerst de sterke werkwoorden, met alleen klinkerveranderingen, zij het van verschillend karakter:

a. met twee vocalen:

<i>bijt</i>	<i>beet</i>	<i>gebeten</i>	<i>bezwijk</i>	<i>bezweek</i>	<i>bezweken</i>
<i>grijp</i>	<i>greep</i>	<i>gegrepen</i>	<i>rijd</i>	<i>reed</i>	<i>gereden</i>
<i>krijt</i>	<i>kreet</i>	<i>gekreten</i>	<i>snijd</i>	<i>sneed</i>	<i>gesneden</i>
<i>hijs</i>	<i>hees</i>	<i>gehesen</i>	<i>tijg</i>	<i>teeg</i>	<i>getegen</i>
<i>splijt</i>	<i>spleet</i>	<i>gespleten</i>	<i>schrijf</i>	<i>schreef</i>	<i>geschreven</i>
<i>lieg</i>	<i>loog</i>	<i>gelogen</i>	<i>bied</i>	<i>bood</i>	<i>geboden</i>
<i>vlieg</i>	<i>vloog</i>	<i>gevlogen</i>	<i>verdriet</i>	<i>verdroot</i>	<i>verdroten</i>
<i>kies</i>	<i>koos</i>	<i>gekozen</i>			
<i>fluit</i>	<i>floot</i>	<i>gefloten</i>	<i>snuif</i>	<i>snoof</i>	<i>gesnoven</i>
<i>buig</i>	<i>boog</i>	<i>gebogen</i>	<i>sluit</i>	<i>sloot</i>	<i>gesloten</i>
<i>vind</i>	<i>vond</i>	<i>gevonden</i>	<i>bind</i>	<i>bond</i>	<i>gebonden</i>
<i>stink</i>	<i>stonk</i>	<i>gestonken</i>	<i>zin</i>	<i>zon</i>	<i>gezonnen</i>
<i>klink</i>	<i>klonk</i>	<i>geklonken</i>	<i>zing</i>	<i>zong</i>	<i>gezongen</i>
<i>vecht</i>	<i>vocht</i>	<i>gevochten</i>	<i>zwem</i>	<i>zwom</i>	<i>gezwommen</i>
<i>tref</i>	<i>trof</i>	<i>getroffen</i>	<i>zwelg</i>	<i>zwolg</i>	<i>gezwolgen</i>
<i>weeg</i>	<i>woog</i>	<i>gewogen</i>			

en anders verdeeld:

<i>draag</i>	<i>droeg</i>	<i>gedragen</i>	<i>graaf</i>	<i>groef</i>	<i>gegraven</i>
<i>roep</i>	<i>riep</i>	<i>geroepen</i>			
<i>houw</i>	<i>hieuw</i>	<i>gehouden</i>			
<i>word</i>	<i>werd</i>	<i>geworden</i>			
<i>laat</i>	<i>liet</i>	<i>gelaten</i>	<i>slaap</i>	<i>sliep</i>	<i>geslapen</i>
<i>blaas</i>	<i>blies</i>	<i>geblazen</i>			
<i>treed</i>	<i>trad</i>	<i>getreden</i>	<i>vergeet</i>	<i>vergat</i>	<i>vergeten</i>
<i>meet</i>	<i>mat</i>	<i>gemeten</i>	<i>lees</i>	<i>las</i>	<i>gelezen</i>
<i>loop</i>	<i>liep</i>	<i>gelopen</i>			
<i>vang</i>	<i>ving</i>	<i>gevangen</i>	<i>hang</i>	<i>hing</i>	<i>gehangen</i>
<i>val</i>	<i>viel</i>	<i>gevallen</i>			

b. met drie vocalen:

<i>spreek</i>	<i>sprak</i>	<i>gesproken</i>	<i>steek</i>	<i>stak</i>	<i>gestoken</i>
<i>steel</i>	<i>stal</i>	<i>gestolen</i>	<i>breek</i>	<i>brak</i>	<i>gebroken</i>
<i>beveel</i>	<i>beval</i>	<i>bevolen</i>			
<i>help</i>	<i>hielp</i>	<i>geholpen</i>	<i>werp</i>	<i>wierp</i>	<i>geworpen</i>
<i>zwerf</i>	<i>zwierf</i>	<i>gezworven</i>	<i>sterf</i>	<i>stierf</i>	<i>gestorven</i>
<i>lig</i>	<i>lag</i>	<i>gelegen</i>	<i>schep</i>	<i>schiep</i>	<i>geschapen</i>
<i>bid</i>	<i>bad</i>	<i>gebeden</i>	<i>hef</i>	<i>hief</i>	<i>geheven</i>
<i>zit</i>	<i>zat</i>	<i>gezeten</i>	<i>zweer</i>	<i>zwoer</i>	<i>gezworen</i>

II. Regelmatige en daarnaast sterke vormen zien we bij de werkwoorden:

<i>krijt</i>	<i>krijste</i>	<i>gekrijst</i>	<i>schep</i>	<i>schepte</i>	<i>geschept</i> (putte)
	<i>krees</i>	<i>gekresen</i>		<i>schiep</i>	<i>geschapen</i> (maakte)
<i>schrik</i>	<i>schrikte</i>	<i>geschrikt</i>	<i>krijg</i>	<i>krijgde</i>	<i>gekrijgd</i> (voerde oorlog)
	<i>schrok</i>	<i>geschrokken</i>		<i>kreeg</i>	<i>gekregen</i> (ontving)
<i>schuil</i>	<i>schuilde</i>	<i>geschuild</i>	<i>pluis</i>	<i>pluisde</i>	<i>gepluisd</i> (gaf pluisjes af)
	<i>school</i>	<i>gescholen</i>		<i>ploos</i>	<i>geplozen</i> (rafelde uit)
<i>brei</i>	<i>breide</i>	<i>gebreed</i>	<i>prijs</i>	<i>prijdsde</i>	<i>geprijsd</i> (voorzag van prijs)
	<i>bree</i>	<i>gebreeën</i>		<i>prees</i>	<i>geprezen</i> (loofde)
<i>kruis</i>	<i>kruide</i>	<i>gekruid</i>	<i>stijf</i>	<i>stijfde</i>	<i>gestijfd</i> (sterkte)
	<i>krooi</i>	<i>gekrooien</i>		<i>steef</i>	<i>gesteven</i> (maakte stijf)
<i>vrij</i>	<i>vrijde</i>	<i>gevrijd</i>	<i>kerf</i>	<i>kerfde</i>	<i>gekerfd</i>
	<i>vree</i>	<i>gevreeën</i>		<i>korf</i>	<i>gekorven</i>
<i>wuif</i>	<i>wuifde</i>	<i>gewuifd</i>	<i>spuug</i>	<i>spuugde</i>	<i>gespuugd</i>
	<i>woof</i>	<i>gewoven</i>		<i>spoog</i>	<i>gespogen</i>

<i>fui</i>	<i>fuide</i>	<i>gefuifd</i>	<i>was</i>	<i>waste</i>	<i>gewast</i> (bewerkte met was)
	<i>foof</i>	<i>gefoven</i>		<i>wies</i>	<i>gewassen</i> (groeide)
				<i>waste</i>	<i>gewassen</i> (maakte schoon)

III. Regelmatig in de tweede hoofdvorm maar sterk in het voltooid deelwoord zijn:

<i>barst</i>	<i>barstte</i>	<i>gebarsten</i>	<i>laad</i>	<i>laadde</i>	<i>geladen</i>
<i>zout</i>	<i>zoutte</i>	<i>gezouten</i>	<i>maal</i>	<i>maalde</i>	<i>gemalen</i>
<i>bak</i>	<i>bakte</i>	<i>gebakken</i>	<i>scheid</i>	<i>scheidde</i>	<i>gescheiden</i>
<i>wreek</i>	<i>wreekte</i>	<i>gewroken</i>	<i>span</i>	<i>spande</i>	<i>gespannen</i>
<i>ban</i>	<i>bande</i>	<i>gebannen</i>	<i>spouw</i>	<i>spouwde</i>	<i>gespouwen</i>
<i>braad</i>	<i>braadde</i>	<i>gebraden</i>	<i>vouw</i>	<i>vouwde</i>	<i>gevouwen</i>
<i>brouw</i>	<i>brouwde</i>	<i>gebrouwen</i>	<i>weef</i>	<i>weefde</i>	<i>geweven</i>

IV. Regelmatig, maar met een sterke of onregelmatige tweede hoofdvorm 'overcompleet':

<i>wil</i>	<i>wou</i>		<i>jaag</i>	<i>joeg</i>	
	<i>wilde</i>	<i>gewild</i>		<i>jaagde</i>	<i>gejaagd</i>

<i>waai</i>	<i>woei</i>		<i>pleeg</i>	<i>placht</i>	(was gewoon)
	<i>waaide</i>	<i>gewaaid</i>		<i>pleegde</i>	<i>gepleegd</i> (deed)
<i>durf</i>	<i>dorst</i>		<i>leg</i>	<i>lei(de)</i>	
	<i>durfde</i>	<i>gedurfd</i>		<i>legde</i>	<i>gelegd</i>
<i>vraag</i>	<i>vroeg</i>		<i>zeg</i>	<i>zei(de)</i>	
	<i>vraagde</i>	<i>gevraagd</i>		<i>zegde</i>	<i>gezegd</i>

V. Regelmatig in de tweede hoofdvorm maar sterk in het deelwoord, met een sterke tweede hoofdvorm 'overcompleteet':

<i>berst</i>	<i>berstte</i>		<i>delf</i>	<i>delfde</i>	
	<i>borst</i>	<i>geborsten</i>		<i>dolf</i>	<i>gedolven</i>
<i>stoot</i>	<i>stootte</i>		<i>raad</i>	<i>raadde</i>	
	<i>stiet</i>	<i>gestoten</i>		<i>ried</i>	<i>geraden</i>
<i>melk</i>	<i>melkte</i>		<i>zweer</i>	<i>zwoer</i>	<i>gezwoeren</i> (deed 'n eed)
	<i>molk</i>	<i>gemolken</i>		<i>zwoor</i>	
<i>lach</i>	<i>lachte</i>			<i>zweerde</i>	(etterde)
	Vla. <i>loech</i>	<i>gelachen</i>			

VI. Regelmatig, maar met een sterk deelwoord 'overcompleteet':

<i>maal</i>		<i>maalde</i>		<i>gemaald</i> (geschilderd)
				<i>gemalen</i> (fijngemaakt)
<i>zied</i>		<i>ziedde</i>		<i>gezied</i> (van toorn)
				<i>gezoden</i> (gezuiverd, gekookt)

VII. Zonder taalhistorische studie volkomen ondoorzichtig:

<i>brengh</i>	<i>bracht</i>	<i>gebracht</i>	<i>moet</i>	<i>moest</i>	<i>gemoeten</i>
<i>denk</i>	<i>dacht</i>	<i>gedacht</i>	<i>weet</i>	<i>wist</i>	<i>geweten</i>
(<i>dunk</i>)	<i>docht</i>	<i>gedocht</i>	<i>kom</i>	<i>kwam</i>	<i>gekomen</i>
<i>koop</i>	<i>kocht</i>	<i>gekocht</i>	<i>eet</i>	<i>at</i>	<i>gegeten</i>
<i>zoek</i>	<i>zocht</i>	<i>gezocht</i>	<i>houd</i>	<i>hield</i>	<i>gehouden</i>
			<i>verlies</i>	<i>verloor</i>	<i>verloren</i>
<i>mag</i>	<i>mocht</i>	<i>gemoogd</i>	<i>vries</i>	<i>vroor</i>	<i>gevroren</i>

		<i>gemogen</i>	<i>ben</i>	<i>was</i>	<i>geweest</i>
			<i>heb</i>	<i>had</i>	<i>gehad</i>
<i>kan</i>	<i>kon</i>	<i>gekund</i>	<i>zal</i>	<i>zou</i>	
<i>doe</i>	<i>deed</i>	<i>gedaan</i>			
<i>ga</i>	<i>ging</i>	<i>gegaan</i>			
<i>sta</i>	<i>stond</i>	<i>gestaan</i>			
<i>zie</i>	<i>zag</i>	<i>gezien</i>			
<i>sla</i>	<i>sloeg</i>	<i>geslagen</i>			

§ 152. Veel wat bij de werkwoorden onregelmatig is kan verklaard worden en begrepen door resultaten van **taalhistorisch onderzoek**. We beperken ons ter adstructie van vreemde vormverschijnselen tot een aantal opmerkingen.

De klinkerwisseling bij de sterke werkw. heeft in zeer veel gevallen het uitgangspunt in de indogermaanse grondtaal waaruit ook het Nederlands stamt. Dergelijke vocaaltegenstellingen tussen verwante vormen noemen we ablaut: *spreken - sprak - gesproken*, *lezen - las - lazen*, *bijten - beet - beten*. Naar de verschillende ablautverschijnselen verdeelt de historische grammatica de sterke werkw. in zeven klassen:

1. *bijten, beet, beten, gebeten.*
2. a. *liegen, loog, logen, gelogen.*
 b. *sluiten, sloot, sloten, gesloten.*
3. a. *zingen, zong, zongen, gezongen.*
 b. *melken, molk, molken, gemolken.*
 c. *sterven, (stierf, stierven), gestorven.*
 d. *zwemmen, zwom, zwommen, gezwommen.*
4. *stelen, stal, stalen, gestolen.*
5. *lezen, las, lazen, gelezen.*
6. *dragen, droeg, droegen, gedragen.*
7. a. *laten, liet, lieten, gelaten.*
 b. *hangen, hing, hingen, gehangen.*

De regelmatige werkwoorden, met de historische spraakkunst ook wel zwakke ww. genoemd, zijn als klasse van jongere datum dan de sterke.

Daarnaast onderscheidt men nog een groep verba waarvan de o.t.t. afkomstig is uit een ouder perfectum: de zgn. preterito-presentia (enkelv.: preterito-presens). Ze kenmerken zich tot heden toe grotendeels door een 3e pers. ev. zonder -t: *hij kan, zal, mag, moet* en *weet* (bij de laatste onttrekt zich het verschijnsel aan waarneming!).

OPMERKING. Het preteritum had aanvankelijk de waarde van ons perfectum, doch voor zijn betekenis lette men meer op het resultaat dan op het gebeuren. Men kan zich voorstellen dat daardoor *ik heb gezien* de waarde kreeg van het presens *ik kan* of *ik weet*; *ik heb geleerd* van: *ik weet*; *ik heb gekregen* van: *ik bezit*, enz. De vroegere preteritumvormen, die zo presenswaarde kregen, werden in die andere betekenis later als presensstammen beschouwd en er ontstonden nieuwe infinitieven naast. Ons *weten* bijv. is gevormd bij *ik weet*, dat van huis uit hetzelfde is als het Latijnse *vidi*, ik heb gezien, het preteritum bij de infinitief *videre*, dat de pendant is van ons *wijten* (*weet - geweten*), dat in het Angelsaksisch nog betekende: *toezien*. *Ik wijt het aan hem* betekent dus letterlijk: *ik kijk hem erop aan!*

Ook voor *zullen, moeten, mogen*, enz. neemt men zo'n ontwikkeling aan. Bij de als presens beschouwde preterita - vandaar: preterito-presentia - is een zwakke verleden tijd gevormd: *kon(de), zou(de) < zolde, mocht(e), moest(e) < moette, wist(e) < witte*. Ook ontstonden de verleden deelwoorden *gekund, gezuld, gemoogd* (zwak) en *gemoeten, geweten* (sterk).

De werkw. *brenge(n), denke(n), dunke(n), kope(n)* en *zoeken* zijn oorspronkelijk zwakke werkw. die hun uitgang konden missen doordat er zich door andere oorzaken reeds een verschil tussen teg. tijd en verl. tijd ontwikkelde. In het Mnl. vindt men nog: *brachte, dachte, dochte, kochte* en *sochte*.

Leggen en *zeggen* hebben in het Mnl. de vormen *legghede* en *seghede*, *gheleget* en *gheseget* welke regelmatig voerden tot *leide* en *seide*, *gheleit* en *gheseit*. De klankverbinding eg(h)e werd namelijk ei (vergelijk *teil* uit *tegel*, *klappei* uit *clappeghe*). De jongere vormen *legde*, *zegde*, *gelegd* en *gezegd* passen beter in het systeem van een zwak werkwoord (systeemdwang).

In *lei* en *zei* kon de uitgang wegvallen, omdat die verl. tijdsvorm voldoende van het presens verschilde.

Naast *gaan* stond in het Middelnederlands *ganghen*, naast *staan*, *standen*.

De o.v.t. *dorst* bij *durven* is een vorm van een Mnl. werkwoord *dorren* (met de vormen *dar*, *dorren*, *dorst(e)*, een preterito-presens) met dezelfde betekenis als *durven* (wagen). Door verwarring met Mnl. *dorven* (= nodig hebben, behoeven), dat ook de verleden tijd *dorst(e)* uit *dorft(e)* had, is *dorven* (later *durven*) voor *dorren* in gebruik gekomen. Dialectisch kent men het laatste woord nog in de vorm *duren*.

Houden, Middelnederlands *holden* (Got.: *haldan*), heeft in oostelijke dialecten nog de oude vorm *holden*. Germaans *ald(t)* - *old(t)* werd in het Westnederfrankisch -*oud* of -*out*. Vergelijk: *wold* - *woud*, *kold* - *koud*.

Plegen. In het Middelnederlands komt naast *pleghen* voor *plien*, dat als *zien* werd vervoegd. Verl. tijd: *plach* en *plaghen*. Reeds in de 17e eeuw ontstond het onregelmatige *placht* en *plachten* onder invloed van het altijd volgende *te* (*hij placht te zeggen*) en misschien ook naar analogie van *dacht*, *bracht*.

Willen. De 3e pers. enkelv. van het presens is eigenlijk een optatief (conjunctief), waar de uitgang *t* niet voorkomt, maar de *e*, die geapocopeerd is: Middelnederlands: *hi wille*. In de 17e eeuw en later komt ook voor: *hij wilt*. Dit is een analogievorm.

De verleden tijd *wou* uit *woude* is ontstaan uit *wolde* (zie *houden*), een bijvorm naast *wilde*.

Zijn. Er zijn drie verschillende stammen: *be*, *es* en *wes*. Van *be* is gevormd: *ik ben* (naar analogie ook: *jij bent*, *wij bennen*, enz.), van *es* *hij is* (Fra. *est*).

Het deelwoord was oorspronkelijk sterk: *gewezen*. Nu komt deze vorm alleen als adjectief voor: *een gewezen officier*.

OPMERKING. Enkele sterke werkwoorden leven nog voort in geïsoleerde vormen, bijv. *rinnen* (vloeien) in: *zo gewonnen*, *zo geronnen*; *gerinnen* (samenvloeien) in: *geronnen bloed*; (*ver*) *belgen* (toornig zijn) in: *verbolgen zijn*, *de verbolgen zee*; *beren* (dragen, voortbrengen) in: *geboren*; *verhelen* (verbergen) in: *verholen kwaad*.

§ 153. Sinds de zwakke coniugatie de produktieve is geworden zijn sommige sterke werkwoorden in het nieuwe systeem meegezogen. Dat kan tijdelijk zijn, zoals bij kinderen, die vormen gebruiken als: *loopte*, *leesde*, *geefde*; 'Lieve tante, heeft u al mijn brief geleest' (SPEENHOFF), maar in andere gevallen kan dat tijdelijk gebruik de overhand krijgen, zodat het werkwoord geheel tot de zwakke vervoeging overgaat. Dit is o.a. het geval met: *belgen*, *bezwijmen*, *dorsen*, *gewagen*,

grijnen (grienen), *krijzen*, *spuwen*. Bovendien zijn er nog verschillende sterke werkwoorden die gedeeltelijk zwak zijn geworden, bijv.: *wassen*, *bakken*. Het deelwoord behoudt vaak de oorspronkelijke, sterke vorm.

Het ongekeerde kan echter toch ook plaats hebben: soms wordt een zwak werkwoord sterk, vaak onder invloed van een sterk dat ongeveer dezelfde klank heeft. Zo hoort men tegenwoordig wel *georven*: *Tot tweemaal toe, in de loop van dat jaar, hadden ze georven* (SCHARTEN-ANTINK).

Sterk zijn o.a. geworden: *dingen*, *kluiven*, *fluiten*, *schenden*, *schenken*, *stijven*, *wijzen* en *zenden*.

§ 154. Tenslotte moeten bij het vormsysteem van het werkwoord nog een aantal termen toegelicht worden die men vaak aantreft.

Hoewel er geen vaste correlatie is van werkwoordsvormen met de zgn. ‘**personen**’ van het persoonlijk voornaamwoord, noemt men toch een buigingsvorm van de 1e persoon als hij met *ik* of *wij* gecombineerd is, van de 2e persoon als hij met *je*, *jij*, *jullie*, *gij* (soms *u*) gecombineerd staat en overigens van de 3e persoon.

Op overeenkomstige wijze onderscheidt men ook **getal** (enkelvoud en meervoud) aan werkwoordsvormen.

De term **tijden** van het werkwoord worden als volgt gebruikt: de vormen 1 en 2 van het schema (eerste hoofdvorm en de vorm op -t) alsook de 3e vorm wanneer die als pers. vorm voorkomt worden onvoltooid tegenwoordige tijd (o.t.t.) genoemd; de vormen 4 en 5 onvoltooid verleden tijd (o.v.t.). De omschreven vormen met een teg. tijd van *hebben* of *zijn* en het volt. deelw. noemt men voltooid tegenwoordige tijd (v.t.t.), die met een verl. tijd van *hebben* of *zijn* en het volt. deelwoord, voltooid verleden tijd (v.v.t.). Met onvoltooid wordt aangeduid dat in de werkwoordsvorm het gebeuren wordt voorgesteld als voortdurende en dus nog niet voltooid; met voltooid dat het gebeuren wordt voorgesteld als tot zijn eindpunt gekomen. Dit laatste houdt vaak in dat eerder het resultaat van een gebeuren dan een gebeuren zelf vooral wordt bedoeld: zegt men *Ik heb nog nooit gedroomd* dan deelt men eerder van zichzelf een kwaliteit mee (onervarenheid op droomgebied) dan gebeurtenissen waaraan men (geen) deel heeft gehad.

OPMERKING. Vanwege een andersoortige (nl. modale) betekenis die wordt uitgedrukt in het werkwoord *zullen* (*Ik zal je zeggen, dat... Hij zou gezegd hebben, dat ...*) rekenen we dergelijke groepen niet tot de morfologie van het werkwoord en spreken we dus ook niet over toekomstige tijden e.d.

Naast de **aanvoegende wijs** en de **gebiedende wijs**, beide besproken in § 148, onderscheidt men vaak een **aantonende wijs**. Deze term wordt toegepast op alle overige werkwoordsvormen met uitzondering van de infinitief of onbepaalde wijs. De termen hebben betrekking op veronderstelde of werkelijke modale betekenisaspecten van de werkwoordsvormen. Zie over modaliteit § 381 e.v.

§ 155. **Betekenisaspecten van werkwoordsvormen.** Wanneer we ons bezighouden met betekenisaspecten van werkwoordsvormen begeven we ons in een netelig probleem. Zo vaak immers zijn betekenisverschijnselen moeilijk te 'localiseren'; we kunnen bijna niet vaststellen of ze nu veroorzaakt worden door een woord, een woordvorm, een bepaalde plaatsing van een woord in de zin, door de intonatie of door de situatie.

In dit verband is het lastig te bepalen wat nu het betekenisverschil is tussen de eerste en de tweede hoofdvorm bijv.: *Ik ga - Ik ging*. Het tweede zinnetje duidt zeker niet uitsluitend een feit uit het verleden aan; het kan evengoed het antwoord zijn op de vraag: *En wat deed jij toen?* als op: *En wat deed jij dan* (= En wat zou jij dan in mijn plaats in deze of overeenkomstige omstandigheden doen?). Met de term 'tijd' wordt de betekenis dus niet geheel gevangen. In het algemeen kan men zeggen dat bij het gebruik van een o.t.t. en een v.t.t. het genoemde dichter bij de hand is, tastbaarder is, reëler is, terwijl het bij gebruik van een o.v.t. en een v.v.t. terugwijkt, zich onttrekt, wat verder af is, irreëler is. Daarbij kan in het midden blijven of dat nu een zaak van 'tijd' is (gisteren is ook verder af dan nu) of van modaliteit (iets werkelijks is dichter bij dan iets veronderstelds). Daarom kennen we aan de zg. tegenw. tijden nabijheidsbetekenis toe en aan de zg. verleden tijden afstandsbetekenis.

Enkele summiere opmerkingen over het gebruik van de tijden mogen volgen. De o.t.t. (presens) wordt gebruikt:

1. om mee te delen dat de werking plaats heeft op het tegenwoordige ogenblik: *Ik schrijf juist de uitnodiging. Daar loopt Frits. Zijn moeder is heel ziek.* De werking kan pas begonnen zijn, al een tijd geduurd hebben of juist zijn geëindigd. Men vergelijkte bijv.: *Juist zijn we binnen, als de bui losbarst. We wonen hier al drie jaar. Hij gaat net de deur uit.*
2. om een algemene waarheid mee te delen die onafhankelijk is van de tijd, omdat ze geldt voor heden, verleden en toekomst: *Rust roest.*
3. om te kennen te geven dat iets herhaaldelijk gebeurt, een gewoonte is: *Alle dagen komt die trein hier voorbij. Hij zwemt geregeld.*
4. ter uitdrukking van wat al in een verleden tijd gebeurd is (presens historicum): *Gisteravond ga ik de stad even in en daar zie ik de bulletins hangen.* Een jongen vertelt: *Die meneer stond naar 't spel te kijken en daar krijgt-ie ineens een bal tegen z'n neus.* Een dergelijk gebruik van de tegenwoordige tijd komt vooral voor in een levendig verhaal, als de spreker met zijn gedachten nog in die vroegere tijd is en ook zijn hoorders daarin wil plaatsen. Juist doordat in het laatste deel van de tweede zin de tegenwoordige tijd gebruikt wordt, geschiedt de handeling

naar onze verbeelding niet meer in een reeds vervlogen ogenblik, maar in het tegenwoordige. We verplaatsen ons in onze gedachten naar de wedstrijd. Ook bij het memoreren van historische feiten, in jaartallen bijv., wordt veel de tegenwoordige tijd gebruikt: *814. Karel de Grote sterft.*

5. om iets mee te delen wat nog in de toekomst zal moeten gebeuren. *Morgen kom ik bij je. Waar gaat u naar toe in de grote vakantie? Zodra ik in Den Haag ben, schrijf ik wel even.* Ook hier is het weer een kwestie van levendiger en vooral van stelliger voorstellen.
6. in de directe rede: *Hij riep nog: 'Ik kom dadelijk, hoor!' De aanvoerder zei: 'Wij stijgen onmiddellijk te paard en trachten het hoofdkwartier te bereiken.'* In de indirecte rede staat het werkwoord gewoonlijk in de verleden tijd, bijv.: *Hij riep nog dat hij dadelijk zou komen. De aanvoerder beval dat de ordonnans ogenblikkelijk te paard moest stijgen en moest trachten het hoofdkwartier te bereiken.*

De o.v.t. (imperfectum) wordt gebruikt:

1. in het verhaal en de beschrijving van gebeurtenissen uit het verleden: *En daar ineens - daar liepen we al. Een oostenwindje en invallende eb droegen ons ongemerkt naar beneden, zo vlug, dat we eerst aan het voorbijgliden van de stad, de Heuvel en Delftshaven zagen, welk een vaart we liepen. Arie knikte ons lachend toe: hij wist wel wat een zeilertje die 'Sperwer' was (HASPELS).*
2. in de indirecte rede: zie boven onder 6.
3. in de bijzin waarin men een presensvorm zou verwachten, bijv.: *Ik meende dat je van reizen hield.* In deze zinnen wordt de imperfectumvorm van de hoofdzin a.h.w. voortgezet in de bijzin.
4. ter uitdrukking van handelingen die nawerken in het heden: *'En wat in zich eens de weelde / van de vorstlijkheid genoot, / dat is altijd ruim en groot' (JAN PRINS).*

De v.t.t. (perfectum) wordt gebruikt:

1. om feiten, resultaten te noemen: *Allard is om de molen heen gelopen. Als hij bij Pake terugkeert zegt hij: Ik heb de prenten van Stabij gevonden (E. ZANDSTRA).*
2. ter afwisseling van herhaalde imperfectumvormen: *'Ja, wat we in die dagen al niet deden en zagen! We hadden festijnen in het kajuitje, waarbij Arie fungeerde voor kok, bottelier, steward, huishoudster en grappenmaker. We hebben liggen schutten tussen hoge sluizen, waarbij Arie nooit verzuimde de vlag van "de Maas" te hijsen' (HASPELS).*
3. in het verhaal om plotselinge wendingen aan te geven (historisch perfectum): *Daar kwam de bende aan. Aan ontkomen viel niet te denken. Reeds zwaaide*

één der kerels zijn knuppel vlak boven mijn hoofd. Maar met heb ik mijn revolver getrokken en gevraagd. De vent valt dood neer.

4. in verslagen van gebeurtenissen: *Gisteravond is hier een ernstig ongeluk gebeurd. Een auto is in volle vaart tegen een boom gereden. De bestuurder, een handelsreiziger, is daarbij omgekomen. Men heeft het ongeluk pas na enige uren ontdekt, daar het plaatsgehad heeft op een eenzame landweg.*

De v.v.t. (plusquamperfectum) wordt gebruikt:

1. om aan te geven dat het ene gebeuren plaatsvond vóór het andere: *Ik was naar kooi gegaan en pas had ik naar gis een uur geslapen en droomde, dat moeder Pulver, met al onze zeven kinderen voor me stond ...* (VAN LENNEP).
2. om te kennen te geven dat de inhoud van de zin geen werkelijkheid is: *Had hij maar beter uitgekeken, dan was er niets gebeurd* (in vragende vorm).
3. om een wens uit te drukken: *Was ik maar niet met je meegegaan* (ook in vragende vorm).
4. om op bescheiden wijze een mening te uiten: *Ik had gedacht, je moest er vaker uit.*

§ 156. De gebiedende wijs (imperatief) drukt vaak een gebod of eis uit, soms ook een dringende of beleefd geuite wens, soms een bede of verzoek: *Ik smeeek u, help ons toch! Geef ons heden ons dagelijks brood. Kom binnen, meneer! Kijk eens, mevrouw! Neem(t) (u) plaats, heren!*

§ 157. In de aanvoegende wijs wordt, behalve de 'nabijheid' of de 'afstand' (zij - ware) ook een bepaalde modaliteit betekend (zie over modaliteit § 381 e.v.). We kunnen onderscheiden:

- a. een optatief: er wordt een wenselijkheid uitgedrukt: *Leve de Koning! 't Ga je goed hoor! Wel moge 't u bekomen. Gods wil geschiede. God zij met ons.*
- b. een potentialis: er wordt een mogelijkheid uitgedrukt: *Naar eigen hand de vrije taal te zetten / Is eedle kunst, geen grens, die haar ontkrachte* (PERK) - *Haar moet ik weerzien... koste 't ook mijn leven* (PERK).
- c. een adhortatief: er wordt een aansporing uitgedrukt: *Ieder kenne zijn plicht. Men bedenke dat het niet eenvoudig is.* Zo ook in het vonnis van koning Horic in VAN EEDEN'S Lioba, als 't lijk van de Viking Harald op een brandend schip zal worden weggevoerd: *Lioba sture op de laatste vaart die kiel.*
In recepten drukt de aanvoegende wijs een advies uit: *Men neme een lepelvol meel, vermene die met wat water en ...*
- d. een irrealis: er wordt een onwerkelijkheid uitgedrukt: *O! vader hadt ge mij als zoon erkend, hoe rein waar' immer nog der Asen vrede en vreugd* (EMANTS).
De opsomming kan niet volledig zijn. In het levende verband van de tekst kunnen meerdere modaliteiten tezamen onderkend worden, terwijl er ook nog wel andere een rol spelen.

§ 158. Herhaaldelijk werd in de voorafgaande paragrafen iets gezegd over **syntactische eigenaardigheden** van het werkwoord. We willen deze zaken echter reserveren voor hoofdstuk IV, waar de leer van de woordgroep behandeld wordt. Enkele algemene opmerkingen zijn evenwel nog nodig, terwijl natuurlijk ook de syntactisch gekenmerkte subklassen van het werkwoord aandacht vragen.

§ 159. **Zinsvalentie** hebben niet alle vormen van het werkwoord. Als zin kunnen verschijnen:

1. de onbepaalde wijs: *Wat deed ie daar toch dat hele jaar? Studeren / Luilakken / Rusten / Werken / Zwerven.* Ook als gebod: *Aanpakken! Oppassen! Doorlopen! Lopen!*
2. de eerste hoofdvorm als gebiedende wijs: *Kom! Zwijg! Ruk in! Verdwij! Stop!*

OPMERKING. Het volt. deelwoord, een afleiding, heeft ook zinsvalentie: *Wat heeft ie daar toch gedaan dat hele jaar? Gestudeerd / Geluילakt / Gerust / Gewerkt / Gezworven.* Ook als gebod: *Opgepast!* Zinsvalentie heeft ook het tegenwoordig deelwoord.

§ 160. Bezien we de werkwoorden op hun syntactische eigenaardigheden, dan laten ze zich verdelen in **scheidbaar** en **onscheidbaar**: sommige samengestelde werkw. worden in delen uit elkaar geplaatst in bepaalde typen van zinnen: *uitzoeken - zoek... uit, ondergaan - ga onder, meenemen - neem mee, doorlopen - loop door, voorkomen - komt voor, goedkeuren - keur goed, plaatsvinden - vindt plaats.* Andere samengestelde werkw. zijn onscheidbaar, zoals ook alle enkelvoudige en afgeleide: *doorlópen - doorloop, doorkrúisen - doorkruis, onderhoúden - onderhoud, liefkozen - liefkoos, raadplegen - raadpleeg, raaskallen - raaskal.* Als regel kan men geven: een werkwoord is scheidbaar wanneer het is samengesteld uit geaccentueerd bijwoord + werkwoord of uit bijv. nw. + werkw. Bij een samenstelling zelfst. nw. + werkw. is geen regel te geven; scheidbaarheid gaat hier samen met de mogelijkheid het eerste deel nog in zijn oorspronkelijke betekenis te ervaren, zonder dat echter alle werkw. waarbij dat onmogelijk is onscheidbaar zouden zijn. Regels voor het al of niet uiteenplaatsen van de scheidbare delen vindt men waar de persoonsvormconstructie behandeld wordt. Vergelijk ook § 58.

Bij scheidbaar samengestelde werkwoorden wordt het voorvoegsel *ge-* van het voltooid deelwoord tussen de delen geplaatst: *uitgezocht, ondergegaan, meegenomen,* enz.; bij de onscheidbaar samengestelde staat het voorop: *geraadpleegd, geraaskald, gebeeldhouwd* of het blijft, vanwege het samenstellingstype achterwege. Vgl. § 147.

§ 161. Andere verdelingen van het werkwoord houden evenzeer verband met syntactische eigenaardigheden. Van **hulpwerkwoorden** spreken we, wanneer werkwoorden beschouwd kunnen worden als bepalingen in werkwoordsgroepen; men zie hierover de werkwoordsgroep § 265 e.v.

Werkwoorden waarvoor dat niet geldt zijn ofwel **zelfstandig werkwoord** ofwel **koppelwerkwoord**. Een koppelwerkwoord is een werk-

woord dat, niet fungerend als bepaling bij een ander werkwoord, een naamwoordelijke aanvulling behoeft (een bijv. nw. of een in de valentie van een bijv. nw. gebruikt ander woord of woordgroep). De termen worden dus toegepast op werkwoorden met het oog op de syntactische gebruikswijze. Pas wanneer zou blijken dat een of ander werkwoord uitsluitend als zelfst. werkwoord of koppelwerkv. of hulpwerkv. gebruikt kan worden, is het mogelijk te zeggen dat het een zelfst. ww., koppelww. of hulpww. *is*.

In alle andere gevallen moeten we vaststellen, dat het als zelfst. ww., als koppelww. of als hulpww. gebruikt is. Het heeft weinig zin verder te gaan dan tot zulk een constatering. Een nadere behandeling van deze materie kan het best plaatsvinden in hoofdstuk IV.

§ 162. Op overeenkomstige wijze moeten we de **transitief** en **intransitief** (resp. overgankelijk en onovergankelijk) gebruikte werkwoorden beschouwen: een werkwoord is transitief gebruikt wanneer het, niet fungerend als hulpww. of als koppelww., een lijdend voorwerp bij zich heeft; intransitief gebruikt is het, wanneer het, niet fungerend als hulpww. of als koppelww., geen lijdend voorwerp bij zich heeft. De hulpww. delen niet in het alternatief omdat ze in de zin bijkomstige werkw. zijn; het gebruik van het lijdend vw. is niet afhankelijk van de aanwezige hulpww. De koppelww. zonderen we uit, omdat ze door hun betekenis niet in aanmerking komen voor een vraag naar transitief of intransitief gebruik. Een werkwoord (zelfst. ww.) is dus niet uit zichzelf overgankelijk of onovergankelijk; pas de wijze van gebruik van het werkw. laat een uitspraak in deze geest toe.

§ 163. Het onderscheid **wederkerend** (reflexief) - **niet wederkerend** is ook alleen mogelijk bij de zelfst. gebruikte werkwoorden. Wanneer een als zelfst. ww. gebruikt verbum gecombineerd wordt met een voornaamwoord dat *zich* luidt of dat, bij verandering van het onderwerp door iets anders dan *ik, jij, u, wij, gij, zich* gaat luiden, is dat zelfst. ww. als wederkerend werkwoord gebruikt. Is dat niet het geval dan is het werkwoord niet reflexief gebruikt.

Bij de reflexief gebruikte werkwoorden maakt men vaak nog onderscheid tussen noodzakelijk wederkerend en toevallig wederkerend. Het syntactische verschil is gelegen in de uitbreidbaarheid van *zich* tot *zichzelf*, bestaat die mogelijkheid, dan kan men spreken van een toevallig wederkerend gebruikt werkwoord, anders van een noodzakelijk wederkerend gebruikt werkwoord: *Hij scheert zich (zelf +)*; *hij vergist zich (zelf -)*.

§ 164. Van **onpersoonlijk** gebruikte werkwoorden spreekt men uitsluitend wanneer in de zin een 2e of 4e vorm (van het schema) voor-

komt (3e pers. enkelvoud o.t.t. of o.v.t., eventueel met een volt. deelwoord erbij of in een uitgebreidere werkwoordsgroep) en dan nog slechts wanneer het onderwerp 't onbepaalde voornw. *het* is (zie § 181) of ontbreekt: *Het zou wel eens kunnen gaan sneeuwen. Het regende dat het goot. Nou is het welletjes geweest. Wordt er weer gevochten? Het had al geluid voor de dienst.* De term wordt toegepast op het centrale werkwoord van de zin, een zelfst. ww. of koppelww., nooit op hulpwerkwoorden.

OPMERKING. Ook in archaïstische uitdrukkingen als *Mij walgt daarvan, mij huivert, mij hongert, mij dorst* zijn de werkw. onpersoonlijk gebruikt.

§ 165. Op grond van hun syntactische mogelijkheden worden de onbepaalde wijs en de beide deelwoorden, tegenwoordig deelwoord (te behandelen in § 169) en voltooid deelwoord, **naamwoordelijke vormen van het werkwoord** genoemd.

Zoals men begrijpt is er alleen bij de onbepaalde wijs in strikte zin plaats voor de naam vorm van het werkwoord; de andere formaties zijn immers afleidingen.

De onbepaalde wijs kan verschijnen in de valentie van een zelfst. nw.: *Werken is goed voor je. Het lezen begint hem moeilijk te vallen. Hier hoor je dat vervelende tikken nog.* Soms heeft er een betekenisverschuiving plaats: *Uw schrijven heb ik ontvangen. Het eten staat op tafel.* Op de verwantschap met een naamwoord wijzen ook enkele oude genitieven: *tot vervelens, walgens, stikkens toe*; ook in *peinzensmoe, zwervenszat*. Overigens speelt het werkwoordelijke karakter door in een woordgroep met typisch adverbiale bepalingen of voorwerpen: *Zo lang rusten heeft haar goed gedaan. Zijn werk afmaken behoort toch iedereen te doen. Zonder groeten weggaan is al heel onbeleefd* (alle infinitiefconstructies).

De deelwoorden treden vaak op in de valentie van bijv. nw.: *de stervende Galliër, een zittend leven, vallende ziekte, barstende hoofdpijn; de gewonde soldaat, de geveld boom, de gevallen appel, de gestorven vriend, gezworen vijanden*; zelfstandig gebruikt: *de slapenden, de gezworenen, het gevraagde*; adverbiaal gebruikt: *die fiets rijdt uitstekend, 't ging razend vlug, overdreven vriendelijk, gegarandeerd echt*; predikatief gebruikt: *de zieke is stervend(e), de zaak is nog hangende, wankelend kwam hij binnen.*

§ 166. Op grond van de **betekenissen** kunnen we de als zelfst. ww. gebruikte verba verdelen in:

1. de actieven, die het verrichten van een handeling uitdrukken (actie = handeling), bijv.: *schrijven, lopen, fietsen, plukken, drinken, denken, liegen, haten.*
2. de mutatieven, die het overgaan van de ene toestand in de andere uitdrukken (mutatie = verandering), bijv.: *sterven, indommelen, inslapen, ontwaken, ontdooien, bevriezen, ontluiken, smelten, verdorren, groenen.*

3. de immutatieven, die het verkeren in een bepaalde toestand aangeven, zoals: *slapen, luieren, rusten, dromen, suffen, dommelen, sluimeren, ijlen, drijven, gloeien*.

OPMERKING. De werkwoorden hebben, evenals andere woorden, zoveel gebruiksmogelijkheden dat eerst uit het verband op te maken is tot welke groep ze behoren. Zo is hangen actief in: *De jongen hing zijn jas in de kast*, maar in: *Wat prachtige appels hangen in die boomgaard*, is het immutatief gebruikt. Bij *koken* kan gedacht worden aan een handeling (*Moeder kookt de groente*) en aan 't verkeren in een toestand (*De groente kookt*). Men zou dit laatste *kookt* ook mutatief kunnen noemen.

§ 167. Uit een ander oogpunt zijn nog de volgende semantische klassen te onderscheiden:

1. Causatieven noemt men de werkwoorden die aanduiden het veroorzaken van een werking die in een historisch verwant ander werkwoord wordt genoemd: *drenken* = laten drinken, *vellen* = doen vallen, *leggen* = doen liggen, *zogen* = doen of laten zuigen, *voeren* = doen varen (= gaan), *leiden* = doen lijden (= gaan).
2. Intensieven geven te kennen dat de werking kort en krachtig is: *bukken* naast *buigen*, *hikken* naast *hijgen*, *nikken* naast *nijgen*, *wikken* naast *wegen*. De klinker is bij de intensieven kort en de slotmedeklinker (vergeleken bij die van het verwante werkwoord) scherp.
3. Frequentatieven, formaties op -elen en -eren, drukken een herhaling uit van de werking, door een verwant werkwoord genoemd: *wiegelen* = herhaald wiegen, *schuifelen* = herhaald schuiven, *bibberen* = herhaald beven, *wrijfelen* = herhaald wrijven, bijv. *Grootmoe wrijfelde over de vingers* (VAN LOOY).

Daar het suffix -el verkleinwoorden vormde, drukken werkwoorden op -elen (en -eren) doorgaans herhaalde, kleine en snelle bewegingen uit.

Causatieven, frequentatieven en intensieven worden samen ook deverbatieven genoemd, afleidingen van werkwoorden.

OPMERKING. Werkwoorden als *hameren, trommelen, kruimelen* zijn denominatieven (afleidingen van naamwoorden), die door hun vorm en betekenis het uitgangspunt zijn voor de vorming van frequentatieven, evenals vele klanknabootsende werkwoorden: *ritselen, toeteren, kakelen, snateren, gaggelen, ratelen, rommelen*. Door deze groep treedt het klankschilderende bij de frequentatieven zeer op de voorgrond.

§ 168. De afleidingen van het werkwoord.

Bij de bespreking van de afleidingen gaan we, zoals hierboven bij de vormleervan het werkwoord, uit van de stam. Behalve het reeds besproken voltooid deelwoord (zie § 147) moeten aan produktieve afleidingen genoemd worden:

het tegenwoordig deelwoord: **ww.** + **end**; formaties met de **prefixen be-, her-** en **ver-**; een formatie met het **prefix ge-**; formaties met de

achtervoegsels: **-achtig, -erig** en **-baar** (bijv. nw.); en **-er, -aar, -ster, -erij, -ing** en **-sel** (zelfst. nw.).

§ 169. Het **tegenwoordig deelwoord** wordt gevormd door toevoeging van het achtervoegsel -end achter de stam: *vallend, komend, willend, hebbend*. Bij stammen op een klinker is het suffix -nd: *zijnd, gaand, staand, slaand, ziend*.

Behalve in de valentie van een bijv. nw. (zie § 165) komt het deelwoord ook voor als centrum van een deelwoordconstructie (zie § 263).

§ 170. **Werkwoordelijke afleidingen** van werkwoorden zijn van de volgende typen:

be + ww. (ww.): *beroep, beplant, beschrijf, betimmer, bemest, bespeld, bespeel, bewasem, beadem*, enz. enz. Door het voorvoegsel worden de werkwoorden (op een andere wijze) overgankelijk gemaakt. Veel van deze werkwoorden komen zonder be- ook in de valentie van een zelfst. nw. voor: *een speld, ik speld, ik bespeld; de adem, ik adem, ik beadem*. Men verwarre ze niet met het type *een bos, ik bebos*; hiernaast komt *ik bos* niet voor, zodat we *bebos* niet kunnen beschouwen als een afleiding van een werkwoordsstam.

her + ww. (ww.): *herwaardeer, heroriënteer, herfatsoeneer, herverfraai*, alle met accent op her-. Het volt. deelw. luidt herge- of geher-; *geherwaardeerd, hergewaardeerd*; daarnaast natuurlijk alleen *herverfraaid*. Soms ook een participium zonder ge-: *hergroepeerd* naast *hergegroepeerd* en *gehergroepeerd*.

Een tweede groep bestaat uit ongeaccentueerd her + ww.: *herdicht, herent, hergiet, herklink(t), herleer, herschool*. Het volt. deelw. wordt hier zonder ge- gevormd: *herdicht, herent, hergoten, herklonken* enz. De betekenis is in beide gevallen opnieuw + ww.: *herwaardeer* = waardeer opnieuw.

ver + ww. (ww.): *versnoep, vergooi, verdrink, vertimmer, verlummel, verdoe*. De betekenis is: door -en verloren doen gaan. Men verwarre de groep niet met *vergrijz(en)* e.d., werkwoorden afgeleid van adjectiva. Men zie § 125 en het voorvoegsel ver- in § 67.

§ 171. Een van een werkwoordsstam met een voorvoegsel **afgeleid substantief** is: ge + ww. (zelfst. nw.): *gefiets, geklets, gepraat, geleuter, geschrijf, geroddel*. Het zijn geringschattende substantivische aanduidingen voor de in het grondwoord genoemde werking.

§ 172. **Adjectivische afleidingen** van werkw. stammen zijn: ww. + achtig (bijv. nw.): *werkachtig, eetachtig, spreekachtig, schrikachtig, schrijfachtig*. De betekenis is: (al te zeer) geneigd tot -en.

ww. + erig (bijv. nw.): *duwerig, schreeuwerig, inhalerig, gaperig*. De betekenis komt goeddeels overeen met die van de afleidingen met -achtig. Na een ww. stam op -r luidt het suffix -derig: *zeurderig, keurderig*.

ww. + baar (bijv. nw.): *eetbaar, hoorbaar, drinkbaar, schenkbaar, oogstbaar, kiesbaar, benoembaar, bespeelbaar*, enz. enz. De betekenis is: kunnende ge-d/t worden.

§ 173. **Substantivische afleidingen** van werkwoordsstammen zijn:

ww. + er (zelfst. nw.): *schrijver, steker, duwer, trekker, oogster, kijker, toeschouwer* enz. enz. De betekenis is: hij die -t. De distributie van het achtervoegsel is complementair in vergelijking met die van -aar. Na een stam op -r verschijnt het suffix als -der: *gluurder, zeurder, keurder*.

ww. + aar (zelfst. nw.): *luisteraar, kankeraar, scharrelaar, snuffelaar, trommelaar*, -aar verschijnt in plaats van -er na een stam die op een toonloze lettergreep eindigt.

ww. + ster (zelfst. nw.): *schrijfster, kijkster, naaister, serveerster*. De betekenis is: zij die -t. Het morfeem komt slechts voor bij ww. die ook -er toelaten. (Waar het werkw. een afleiding op -aar eist wordt 'zij die -t' aangeduid met ww. + aar + ster: *luisteraarster, scharrelaarster*. Dit zijn dus afleidingen van zelfst. nw.)

ww. + erij (zelfst. nw.): *sprekerij, schrijverij, vliegerij, snoeverij, trekkerij*. Een variant -derij komt voor na ww. die op -r eindigen: *zeurderij, timmerderij*.

De betekenis wijkt niet veel af van ge + ww.: *gespreek, geschrijf, gevlieg* enz.

ww. + ing (zelfst. nw.): *meting, opmeting, afmeting, nameting, verschroeiing, verdoving, verarming, verdikking*. De betekenis is: het -en. De afleiding mist het subjectieve karakter van de vormen *ge(meet)* en *(meet)erij*.

ww. + sel (zelfst. nw.): *baksel, kooksel, samenraapsel, broedsel, verzinsel*. Omdat de betekenis is 'wat ge-t wordt / is', komt de afleiding slechts voor bij verba die transitief gebruikt kunnen worden.

OPMERKING. In § 108 zijn genoemd de afleidingen zelfst. nw. + en (ww.): *trappen*, *fietsen* enz.

Men zou omgekeerd ook kunnen spreken over werkwoordsstammen die voorkomen in de valentie van een zelfst. nw.: *ik trap, een trap; ik duw, een duw; ik deuk, een deuk*; omdat het er de schijn van heeft dat men vaker van het zelfst. nw. tot het werkwoord komt dan omgekeerd (*ik hoor - 'n hoor, ik neem - 'n neem, ik maak - 'n maak* enz. enz. zijn alle uitgesloten), kan men beter bij de voorstelling van genoemde paragraaf blijven.

Toch zijn er ook substantivische formaties op -tje, gevormd van werkwoordsstammen, waarnaast geen ongeleed zelfst. nw. te stellen is: *ergens een slaatje uit slaan, een doetje van 'n kind*. Daarom blijft het moeilijk een keuze te doen tussen *ik trap* → *'n trap* en *'n trap* → *ik trap*.

§ 174. Over de mogelijkheden tot samenstelling waarover het werkw. beschikt zie men § 58. De syntactische valenties van het werkw. brengen ons midden in de problemen van de zinsbouw. We verwijzen daarvoor naar hoofdstuk IV.

Woorden zonder morfologische valentie

§ 175. **Geen** van de woordklassen die nog besproken moeten worden vertonen een **morfologische valentie** waarin nieuwe leden van de klasse automatisch gaan delen. Hoewel er wel enige vormvariatie is noemen we ze alle: zonder morfologische valentie. Daar komt bij, dat geen van de nog te bespreken klassen (voornaamwoorden, bijwoorden, voegwoorden, voorzetsels en lidwoorden) nieuwe leden toelaten: de leden ervan zijn telbaar. Ontelbaar in principe zijn de leden van de reeds behandelde klassen: tussenwerpsels, zelfst. nw., bijv. nw., telwoorden en werkwoorden. Op die grond kan men de woordklassen verdelen in: gesloten woordklassen en open woordklassen.

§ 176. Binnen de groep van de morfologisch niet-valente, syntactisch wel-valente woorden met mogelijke zinsvalentie (zie het schema in § 76) onderscheiden we **voornaamwoorden** en **bijwoorden**. Naar de betekenis zijn de verschillen tussen beide klassen in de grote meerderheid van de gevallen zeer duidelijk. Het verdient echter de voorkeur te zoeken naar de formele verschillen, verschillen die zich in de taalvormen openbaren. Wanneer we de morfologische valenties inderdaad gelijk aan nul stellen - dat zijn ze strikt genomen niet bij verschillende vnw., zoals we in het vervolg zullen zien - moet het verschil tussen bijw. en vnw. in het syntactische gevonden worden. Het is echter i.v.m. het bijvoeglijk en zelfst. gebruik van vnw. moeilijk in het algemeen te formuleren. We kunnen de verschillen het best door opsomming bijeenbrengen:

1. Een vnv. kan als onderwerp van een zin gebruikt worden, een bijwoord niet. De persoonsvorm kan dus nooit in zijn vorm correleren met een bijwoord. Dit geldt zowel voor hoofd- als bijzin, zij het ook dat in dit laatste geval de correlatie mede bepaald kan worden door de betrekkingen tussen het vnv. en het zgn. antecedent: *de man die het zei, de lui die het zeiden. Van hetgeen* kan overigens nooit door een vervangingsproef bewezen worden dat de persv. ermee correleert. Hetzelfde geldt voor *het* in 't *Was er vreselijk druk*. In dergelijke gevallen besluiten we tot correlatie op grond van vergelijkingen tussen zinstypen. Omdat in de meeste zinnen overeenkomst tussen de persv. en een bepaald syntactisch gekenmerkt zinsdeel bestaat en de genoemde vnv. in de bijzin syntactisch met die zinsdelen overeenkomen nemen we ook een correlatie aan tussen bijv. *hetgeen* en *is* in: *Als het weer de hele dag regent - hetgeen trouwens te verwachten is -...*
2. Een vnv. kan als lijd. vw. van een zin gebruikt worden en dus via de omvormingsmethode van bedrijvende vorm tot lijdende vorm (§ 331) onderwerp gemaakt worden. (De pers. vnv. hebben in deze gevallen verschillende vormen die als subject-object tegenover elkaar staan.)
3. Een vnv. kan vormverschil vertonen naar gelang het zelfst. nw. waarbij het als bepaling fungeert, een bijwoord kan dat niet: *dergelijke boeken, dergelijk werk, welke dingen, welk voorbehoud, die man, dat kind* (complementaire distributie van woorden of van woordvormen).

Voornaamwoorden die zich aan onze greep onttrekken zijn *er* (men noemt het een adverbiaal-pronomen; vgl. § 207) en het onbep. vnv. 'n (§ 211).

Het voornaamwoord (pronomen)

§ 177. Een volledige definitie van het **voornaamwoord** luidt aldus: een voornaamwoord is een niet morfologisch valent, zinsvalent woord dat zelfstandige naamwoorden in z'n paradigma heeft (dat door zelfstandige naamwoorden vervangen kan worden) en groepsvorming kan aangaan met andere woorden. Deze definitie geldt niet voor iedere vorm van een bepaald voornaamwoord maar wel voor althans één vorm. Het laatste wijst reeds in de richting van fossilaire morfologische relaties en andere vormtegenstellingen.

§ 178. We geven een **overzicht** van alle voornaamwoorden, waarbij we afzien van de zoëven aangeduide vormverscheidenheid.

met onderwerpsfunctie	met voorwerpsfunctie	met onderwerps- of voorwerpsfunctie zelfst. gebruikt	bijv. of zelfst. gebruikt
I. 1e ik	mij		
2e jij	jou		
3e hij	hem	het	
zij	haar		
	hen/hun		
1e wij	ons		
2e gij (lieden)		ulieden	
		u	
		jullie	
II.	elkaar		
	zich		
III.		degene	dergelijke
		diegene	soortgelijke
		datgene	dusdanige
			zodanige
			zo'n
			zulk
		hetgeen	dezelfde
		hetwelk, dewelke	hetzelfde
			eenzelfde
		wie	die
		wat	dat
			deze
			dit
			gene
			welk
			wat voor
men		iemand	
		niemand	
		iets	
		niets	

iedereen	ieder
elkeen	elk
menigeeen	
een ieder	
een elk	
een iegelijk	
een en ander	ander
er	een of ander
zelf	
alles	
al	
bijv. gebruikt: zeker, 'n, menig	

§ 179. Men kan onderscheid maken tussen de vnw. naar gelang ze in onderwerps- of voorwerpsfunctie voorkomen: sommige verschijnen alleen als onderwerp, andere alleen als voorwerp, andere als onderwerp of als voorwerp. De laatste groep kan men verdelen naar gelang de vnw. uitsluitend zelfstandig, uitsluitend bijvoeglijk of bijvoeglijk of zelfstandig worden gebruikt. Nadere karakterisering van de voornaamwoorden afzonderlijk of van groepen van vnw. kunnen niet in een schema gevangen worden. We moeten ze daarvoor afzonderlijk behandelen.

Van elk vnw. of van elke groep van voornw. behandelen we de zinsvalentie, de eventuele morfologische verscheidenheid en de syntactische eigenschappen.

§ 180. De vormen *ik - mij, jij - jou, hij - hem, zij - haar, zij - hen, wij - ons, gij - u* vormen syntactische paren: de ene vorm verschijnt in onderwerpsfunctie, de ander in voorwerpsfunctie, zonder dat er een ander betekenisverschil aanwezig is. Bij deze groep sluiten zich aan: *het: Het piepte toen ik erop trapte - Ik hoorde het piepen* (naast: *Hij piepte toen ik erop trapte - Ik hoorde hem piepen*), *u (lieden): U zag het verschil niet - Ik zag U niet* (naast: *Hij zag het verschil niet - Ik zag hem niet*) en *jullie: Jullie doen maar - Voor jullie niet* (naast: *Wij doen maar - Voor ons niet*). Deze groep noemen we **persoonlijke voornaamwoorden**.

Ze zijn van de eerste persoon als de spreker of sprekers worden bedoeld, van de tweede persoon als de toegesprokene(n) wordt (worden) aangeduid en overigens van de derde persoon. Ook enkel- en meervoud worden in de benoeming onderscheiden. In de 3e pers. enkelvoud onderscheidt men mannelijk (*hij, hem*), vrouwelijk (*zij, haar*) en onzijdig (*het*). In dit verband is het min of meer opmerkelijk dat *het* in zinnen met een naamw. gezegde ook andere dan onzijdige woorden kan aanduiden, bijv.: *Kent u die dame! 't Is mijn zuster. Wie zijn dat, die heren? 't Zijn kennissen uit Den Haag. Is 't een lange straat? Ja, 't is een heel lange* (vgl. het gebruik van *dit* en *dat* in § 196 en 197).

De persoonlijke vnw. hebben in **ongereducerde** vorm zinsvalentie: *Ik! Wij! U! Jou!* **Gereduceerde** vormen als *'k* (naast *ik*), *me* (naast *mij*), *je* (naast *jij, jou* en *jullie*), *ie* (naast *hij*), *'m* (naast *hem*), *ze* (naast *zij, haar* en *hen / hun*), *we* (naast *wij*), *ge* (naast *gij*) hebben geen zinsvalentie; ze komen alleen voor in groter verband maar nooit als kern van een groep (vgl. § 282 e.v.).

Van de vnw. *u(lieden)* en *gij(lieden)* bestaan geen gereduceerde vormen. Het vnw. *het ('t)* komt uitsluitend in gereduceerde vorm voor. Naast *ik* en *'k* verschijnt een emfatische (nadruks-) vorm: *ikke*. De gereduceerde vormen van de 1e en 2e persoon en de vorm *u* worden ook als weder-

kerende vnw. gebruikt; vgl. § 185. *Mij* wordt in dit gebruik wel ongereduceerd gespeld: *Ik vergiste mij*.

De ongereduceerde vormen kunnen voorkomen als kern van een groep, waarbij de bepaling een nabepaling moet zijn.

Een variant van *jullie* is *jelui*.

OPMERKING I. Een verschil tussen de gereduceerde vorm van *hij ie* en de andere onderwerps-reductievormen is, dat *ie* alleen enclitisch gebruikt kan worden, terwijl de andere zowel proclitisch als enclitisch voorkomen. Men kan bijv. niet zeggen: *le hoopt morgen te komen*, maar wel: *Morgen hoopt-ie te komen*. Vooral na persoonsvormen wordt het veel gebruikt, maar ook na voegwoorden en vraagwoorden komt het voor. Men vergelijk 't gebruik in de volgende voorbeelden. *Een neus heeft-ie haast niet. Met 'n hoge hoed wandelt-ie op straat; in de kamer beweegt-ie zich vrij. Als-ie niet zo lelijk was, zo gerimpeld en breedbekkig, zou-ie zich in niets onderscheiden van ons.* (Uit de beschrijving van een gedresseerde aap door HEYERMANS.) Verder: *Ik weet niet wat-ie wil. Waar-ie nu weer zit, weet 'k niet.* Naast *ie* hoort men *tie* en *die*, bijv.: *Ja, nou moest-ie toch beginnen, anders kwam die vanavond nie-meer klaar* (EVERTS). *Er is een nieuwe patiënt. Hoe is-tie? Ernstig?* (EVERTS). Met overgangsklank -n- : *As tie na 'm keek, draaide nie z'n hoofd af.* (Vgl. *We hoorde - We hoorden 't.*)

ie wordt niet veel geschreven. Dikwijls moet men *ie* lezen, waar *hij* staat.

Soms is moeilijk uit te maken of we met *die* of met *hij* te maken hebben: *Jan? Ik weet niet waar die (waar tie) zit.*

OPMERKING II. *Wij* kan gebruikt worden in enkelvoudige betekenis, dus waar men *ik* zou verwachten. Zo kan men tot iemand zeggen: *We zullen er nu verder maar over wijgen*, met de betekenis: *Ik zal er verder niet over spreken.*

Ook in de schrijftaal komt een dergelijk gebruik van *wij* voor; de bedoeling is dan gewoonlijk zichzelf niet te veel op de voorgrond te plaatsen (pluralis modestiae). Zo bijv. in een toneelkritiek: *Wij hebben de voorstelling met genoeg bijgewoond en kunnen ieder aanraden dit stuk te gaan zien.*

In de bekende vaste formule in officiële stukken: *Wij, Juliana enz.* herinnert het voornaamwoord waarschijnlijk aan de tijd, toen meer Caesares en Augusti samen het Romeinse rijk bestuurden (pluralis majestatis).

OPMERKING III. De vormen *jij*, *je*, *jullie* en *jelui* gebruikt men in gemeenzame taal, bijv. tegen familieleden, vrienden, goede bekenden en ook tegen minderen. *Jij* is steeds enkelvoud en klinkt gemeenzamer dan *je*. Mensen die elkaar tutoyeren zonder bepaald vrienden te zijn, bijv. collega's, vermijden *jij*. *Je* is enkelvoud, maar kan ook als meervoud gebruikt worden met de betekenis van *jullie*, bijv.: *Heb je 't werk al af, jongens? Jij, je* (en *jullie*) zijn van oorsprong alle drie meervoudige pronomina, de Noordnederlandse vorm van *gij*, *ge*. *Jij* wordt ook opzettelijk gebruikt om minachting uit te drukken. Men kan het o.a. veel horen bij twist, als iemand een ander een standje geeft, enz. Het wordt zelfs ter versterking geplaatst voor de aanspreking: *jij lelijke deugniet, dat je bent!* Ook de 'versterkende' objectsvorm is dan niet ongewoon: *jou eze!*

U is de beleefdheidsvorm, gebedigd tegen ouderen, meerderen en vreemden. Soms wordt het opzettelijk gebruikt om iemand op een afstand te houden, dus om vertrouwelijkheid te voorkomen, of om verontwaardiging en spot tot uiting

te brengen over wat men als aanmatigend voelt (bijv. door een leraar tegenover een leerling): *Zo, vindt u dat? Wilt u dat dan maar eens bewijzen?*

Oorspronkelijk was *du* enkelvoud (voorwerpsvorm *dij*), *ghi* meervoud (voorwerpsvorm *u*). In de M.E. nam het gebruik van *ghi* voor *du*, eerst als beleefdheidsvorm, steeds toe (waarschijnlijk onder invloed van het Frans). Later verdrong het *du* ook uit vertrouwelijk gebruik. Tegen het einde van de 16e eeuw was het Brabantse *ghi* regel en *du* uit de beschaafde taal vrijwel verdwenen. In de Statenvertaling van de Bijbel (1637) komt *du* niet meer voor. In Holland (niet bezuiden de grote rivieren) overwonnen de *j*-vormen (*je* en *jij*). Tegelijk met de verdringing van *du* door *ghi* ontstond een nieuwe beleefdheidsvorm *u*. Dit voornaamwoord *u*, dat nog vaak het werkwoord in de derde persoon bij zich krijgt (*u heeft, hebt; u is, bent*) en eventueel ook het reflexief pronomen *zich*, (*u hebt u (zich) vergist*) kan in de 18e eeuw ontstaan zijn uit *uwé* (uit *uw edele*). Vergelijk hiervoor het tegenwoordig gebruik van *Uwe Hoogheid*, *Uwe Majesteit* en het Middelnederlandse *Uwe(r) liefde* (bij Huygens *jouwerliefde*).

In de Betuwe en verder naar het zuiden is *gij* (*ge*) het algemeen gebruikte voornaamwoord; soms verzwakt tot *-e*: *Hedde dat gezien?*

OPMERKING IV. De gewone gereduceerde voorwerpsvorm in de 3e pers. meervoud is, ook ter aanduiding van personen, *ze*. In geschreven taal echter vindt men daarvoor vaak *hun*, *hen* of *haar*: *hun* wordt gebruikt als meew. vw.-vorm, ook voor vrouwelijke personen, *hen* als lijd. vw.-vorm en na voorzetsels, ook ter aanduiding van mann. en vrouw. personen.

Haar wordt gebruikt als voorwerpsvorm ter aanduiding van vrouw. personen. De onderscheiding van *hun* en *hen* is geheel willekeurig, omdat ze noch op de spreektaal noch op historische gronden berust. *Hun* is etymologisch een dialectische bijvorm van *hen*, en in de middeleeuwen, o.a. bij MAERLANT, komen ze naast elkaar voor, in de datief en accusatief beide. Eerst in de 17e eeuw begon men verschil te maken. Kenschetsend is in dit opzicht de uiting van HOOFT: '*my soude best duncken den Datijf te maken hun in Plurali om hem te onderscheiden van den Acc.*'

Evenmin berust op historische gronden het gebruik van *haar* als voorwerpsvorm voor het vrouwelijk meervoud, omdat *haer* reeds in MAERLANTS tijd en ook nog bij BREDERO naast *hun* en *hen* voorkwam voor alle geslachten.

OPMERKING V. Soms hebben *we*, *je*, *me*, *'m* en *ze* een zeer onbepaalde betekenis (ongeveer = men), bijv.: *We moeten wat door de vingers zien, je kunt ook te veeleisend zijn. Je weet in zo'n geval niet wat je doen moet. Ze zeggen dat er een ongeluk gebeurd is. Dat was je (me) daar 'n drukte van belang! Dat was 't 'm nou juist.*

§ 181. Het vnw. **het**, te onderscheiden van het gelijkkluidende lidwoord dat gebonden is aan een substantiefgroep, wordt op grond van zijn betekenis onbepaald voornaamwoord genoemd, wanneer het geen op een andere wijze noembare zaak aanduidt, anders gezegd: wanneer het niet vervangen kan worden door een zelfst. nw., een substantiefgroep enz. In de zin: *Het stond weer te krijven van jewelste* kan *het* vervangen worden door bijv. *het speenvarken, het joch*; maar in *Het was weer oergezellig op die fuif* is vervanging onmogelijk. Vgl. § 164.

§ 182. Naast de pers. vnw. doen zich de volgende morfologische formaties voor:

1	2	3	4	5
mij	mijn	mijns	mijner	mijne
jou	jouw	jouws	jouwer	jouwe
u	uw	uws	uwer	uwe
hem/het	zijn	zijns	zijner	zijne
haar	haar	haars	harer	hare
hen-hun	hun	huns	hunner	hunne
ons	ons	onzes	onzer	onze
jullie	jullie	-	-	-

Deze vormingen zijn onproductiefal was het alleen bij gebrek aan vnw. waaraan het tegendeel zou kunnen blijken; bovendien zijn ze onderling verschillend.

De vormen van de 2e en 5e kolom noemen we **bezittelijke voornaamwoorden**. Bij attributief gebruik komt over het algemeen de vorm van de 2e kolom voor (*mijn man, mijn vrouw, mijn boek, mijn boeken*) bij zelfst. gebruik na een lidwoord de gelede vorm op -e (*Dat is de mijne*).

Uitzonderlijk is 't *mijn en dijn*. In de zeldzame gevallen van predikatief gebruik en, nog zeldzamer, wanneer ze als zin verschijnen, bezigt men de ongelede vorm; *Mijn!* roept men bij een verkoping wel; *De stad is ons, Het land is mijn*. (Hiermee komt overeen het gebruik van een ouder bez. vnw. *dijn* van *du* in *Dijn ben ik, dijn, voor immer dijn!* DE CORT.) In archaïstische taal en staande uitdrukkingen wordt de vorm op -e ook wel attributief gebruikt voor enkelvoudige vrouwelijke zelfst. nw. en voor meervoudige: *mijne geliefde, mijne dierbaren, Mijne Heren, Uwe Hoogheid, Zijne Excellentie*.

Een variant van het bez. vnw. *jullie* is *jelui*.

§ 183. De slechts in archaïstische taal gebruikelijke vormen van de kolommen 3 en 4 (*mijns, mijner*) zijn syntactisch op uiteenlopende wijze te beoordelen.

Vormen op -s (*mijns* e.d.) worden benoemd als bez. vnw. wanneer ze morfologisch met het volgende zelfst. nw. overeenkomen: *mijns vaders huis, de nagedachtenis zijns voorgangers*. Persoonlijke vnw. noemt men ze in andere gevallen: *mijns gelijken, om zijns (zelfs) wil*.

Vormen op -er (*mijner* e.d.) worden benoemd als bez. vnw. wanneer ze voorbepalingen zijn bij zelfst. nw. of zelfst. gebruikte woorden: *één mijner burens, de belangstelling hunner vrienden*. Ook in staande uitdrukkingen: *te(r) zijner tijd, te(r) hunner ere*. Persoonlijke vnw. noemt men ze in andere gevallen: *Ontferm u mijner. Dat hij zich onzer nog eens herinnere. Eén onzer moet hem helpen. Wie uwer zou die vernedering willen ondergaan?*

OPMERKING. De vormen in *te zijnen behoefte*, *te(n) mijnen huize* zijn niet gelijk te stellen met de gewone vertegenwoordigers van kolom 5. Het zijn oude datieven van het bez. vnw. bij mann. en onz. woorden, vergelijkbaar met het vrouw. *mijner*, *zijner* (als bez. vnw.).

§ 184. Behalve een aantal pers. vnw. vertonen ook sommige ongelede bezittelijke vnw. (kolom 2) varianten met **reductie**: *mijn - m'n*, *jouw - je*, *zijn - z'n*, *haar - d'r*, *jullie - je*. De gereduceerde vormen worden 't meest gebruikt, maar uit de geschreven taal blijkt dat niet altijd.

OPMERKING I. Naast *m'n* hoort men *me*, ook in beschaafde kringen. Zo zegt bijv. in een roman van DE MEESTER een beschaafde dame: '*me man, me zuster, me gezinsleven*'. MIJNSSEN schrijft: '*... me andere zoon... 't spreekt dat die niet kan rondkomen met z'n armzalige officierstraktement.*' En ROBBERS laat een huisvader zeggen: '*Wacht 's even, ik zal me fok opzetten.*'

OPMERKING II. *Jouw*, *je* en *jullie* zijn de vertrouwelijke vormen, die gebruikt worden in dezelfde gevallen waarin als persoonlijk voornaamwoord *jij*, *je* en *jullie* voorkomen; *uw* is de beleefdheidsvorm en tevens de vorm die met *gij* correspondeert.

OPMERKING III. Er is geen verschil in uitspraak tussen het persoonlijk vnw. *jou* en het bezittelijk *jouw*. *Uw* wordt onder invloed van *uwe* gewoonlijk uitgesproken met een *w*, doch men hoort daarnaast *u*. Vondel en Hooft schrijven in de regel *u* voor ons *uw*, bijv.:

*'Jae, mijn heer, en ben gecomen
In uwen dienst, dat sij u echte vrouw,
En door dat middel ik haer dienaer worden souw.'*

(Uit HOOFTS *Granida*)

OPMERKING IV. In een verhaal heeft *onze*, dat dient om te herinneren aan reeds eerder genoemde zelfstandigheden, dikwijls tevens de gevoelswaarde van goedmoedige spot: *Daar danste onze logge Don als een bruinvis op en neer* (VAN LENNEP). *Daar kwam hij! Zonder ba of boe; / Gelaarsd, tot aan de heupen toe; / Een knobbelstok in iedre hand, / Kwam onze Paai* (STARING).

OPMERKING V. *Zijn* (*z'n*) en *d'r* (*'r*) worden meer en meer gebruikt in verbindingen als: *Jan z'n fiets*, *Zus d'r kamer*, naast de genitief *Jans kamer*, enz.

OPMERKING VI. Een eigenaardige, geheel van de gewone afwijkende betekenis heeft *je* in: *Dat merk moet u roken, dat zijn je sigaren. Een uitbrander van je welste. En ruik eens, je reinste eau de cologne* (ROELVINK). In dergelijke uitdrukkingen is de betekenis van bezittelijk voornaamwoord niet meer te herkennen. Zo is 't ook met *z'n* in: *Op z'n vroegst ben je er vanavond 12 uur. Holland op z'n smalst. Op z'n best.* In: *Dat zijn jé sigaren, dat is hét merk, 't is hier dé zaak op dat gebied*, betekenen *je*, *het* en *de*: de beste. De combinatie van *je* en *het* hoort men in: *Dat is jé van hét!*

§ 185. De vnw: **elkaar** en **zich** worden gekenmerkt door hun uitsluitende voorwerpsfunctie en door afwezigheid van een tegenhanger voor de onderwerpsfunctie. Daardoor verschillen ze dus, zoals het overzicht van de vnw. laat zien, van alle andere pronomina. *Elkaar* met de varianten *elkander*, *mekaar* en *malkander* noemen we wederkerig vnw., omdat het een wederkerigheid aanduidt van een werking of verhouding. *Zich* noemen we wederkerend vnw. omdat erin betekend wordt dat de werking die van iets of iemand uitgaat naar hetzelfde of dezelfde terugkeert. *Zij lijken op elkaar als twee druppels water. De takken schuurden langs elkaar.* Ook, merkwaardigerwijze: *De schilderijtjes hingen vlak boven elkaar. Hij scheert zich nooit. Hij vergist zich telkens.* Het wederkerende karakter is in het laatste voorbeeld bijna of helemaal niet meer te denken; de naam wederkerend vnw. is bij de noodzakelijk wederkerende ww. (vgl. § 163) een nietszeggende term geworden.

OPMERKING. Van *elkaar* e.d. komt een gelede vorm op -s voor: *elkaars*; *ze aten elkaars brood op*. Vgl. de genitief van het zelfst. nw.

De objectsvormen van de pers. vnw. van de 1e en 2e persoon komen vaak voor als wederkerende voornaamwoorden. Dat is het geval wanneer we bij verandering van het onderwerp in *hij / zij* ter handhaving van de betekenisverhoudingen die voorwerpsvormen in *zich* moeten wijzigen: *Ik verveel me zo > Hij verveelt zich zo.* Zouden we *Ik verveel me zo* ombouwen tot *Hij verveelt me zo* dan zou er iets meer gebeurd zijn dan een verandering in de persoon. Ook de objectsvormen van de 3e pers. komen wel eens als wederkerend vnw. voor: *Plotseling zag hij iemand voor hem (voor 'm) staan. Zij zorgt goed voor haarzelf, of: voor d'zelf. Zij weten wel voor hun- (haar-)zelf te zorgen.* (Volkstaal is: *Hij waste z'n eige.*)

Het wederkerend vnw. heeft, gebruikt in een zin met een zg. noodzakelijk wederkerend werkwoord, andere eigenschappen dan in een zin met zg. toevallig wederkerend werkwoord: *Ik bedacht me geen moment - Ik waste me grondig*; alleen in het laatste geval is uitbreiding van *me* tot *mezelf* mogelijk: *Ik waste mezelf grondig.*

§ 186. Hoewel de verschillen tussen de individuele vnw. vaak groot zijn, heeft het schema toch een zekere ordening gebracht in de nog te bespreken vertegenwoordigers van de woordklasse. We bespreken ze min of meer groepsgewijze, maar veel aandacht zal uitgaan naar de karakterisering van de afzonderlijke woorden, wanneer dat nodig is. Bij onze behandeling gaan we dus uit van de woorden; we noemen daarvan de syntactische mogelijkheden en de daarmee corresponderende functies. Uitgaande van een woord als *die* zullen we zo concluderen tot een gebruik als aanwijzend vnw. en tot een gebruik als betrekkelijk vnw. We

veronderstellen dus niet van meet af aan dat er twee woorden 'die' zouden zijn. Ja zelfs, we concluderen daartoe uiteindelijk niet. Wel zullen we tenslotte een overzicht geven van alles wat als aanwijzend vnw. voorkomt, wat als vragend vnw., betrekkelijk vnw. enz. voorkomt.

§ 187. **Degene, diegene, datgene.** *Degene* en *diegene* hebben geen syntactische verschillen; het tweede is nadrukkelijker dan het eerste. Samen staan ze door het grammaticale geslacht, dat correspondeert met dat van de de-zelfst. nw. (zie § 97), tegenover *datgene*, dat in geslacht correspondeert met de het-subst. De tegenstelling *degene + diegene - hetgene* is dus dezelfde als die tussen de lidwoorden *de - het*.

Het drietal wordt uitsluitend zelfstandig gebruikt; ze komen niet voor zonder nabepaling in de vorm van een bijv. bijzin. Ze zijn dus steeds kern van een groep en daarin zit opgesloten dat ze geen zinsvalentie hebben. Een syntactische eigenaardigheid is verder dat *degene, die* en *diegene, die* altijd vervangen kan worden door *wie, datgene, wat* door *wat*. *Degene, diegene, datgene* worden bepalingaankondigende voornaamwoorden genoemd. Ze zijn dat in strikte zin omdat er noodzakelijk in de tekst een nabepaling moet volgen.

OPMERKING. In geschreven taal treft men wel eens buigingsvormen aan: *desgenen, dergene, dergenen*. Over de eind-n zie het hoofdstuk over de spelling.

§ 188. Het woord **hetgeen** is een subklasse op zich. Het komt uitsluitend voor als betrekkelijk vnw. Is het vervangbaar door *wat* dan noemen we het betrekkelijk vnw. zonder meer (*Hij is gisteren nog een uur hier geweest, hetgeen trouwens algemeen bekend is*); kan het vervangen worden door *datgene, wat* dan noemen we het betrekkelijk vnw. met ingesloten antecedent. Vgl. § 193.

§ 189. Het tweetal **dewelke - hetwelk**, complementair gedistribueerd naar het geslacht van het antecedent (een de-woord of een hetwoord, eventueel een 'hele zin' die ook als onzijdig geldt) laat zich niet met andere woorden in één subklasse onderbrengen. Ze staan uitsluitend, en wel zelfstandig gebruikt en zonder bepalingen, aan het begin van zgn. bijvoeglijke bijzinnen. Ze worden betrekkelijke vnw. genoemd. Het zijn de enige woorden die uitsluitend als betrekkelijk vnw. (met antecedent) gebruikt worden.

§ 190. **Dergelijke, soortgelijke, dusdanige, zodanige** hebben zinsvalentie. Ze komen zowel bijv. als zelfst. voor en laten zich soms voorafgaan door het onbep. lidwoord (niet door het bepaalde). Een semantische bijzonderheid is, dat ze verwijzen naar een kennis bij de hoorder, een kennis niet wat betreft de identiteit maar wat betreft de kwaliteit

van de besproken zaak. M.a.w. ze kunnen alleen gebruikt worden als men weet over hoedanige zaken het gaat: *Dergelijke dingen moet je niet zeggen. Soortgelijke fittingen koop je hiernaast ook. Een dusdanige troep heb ik nog nooit gezien. Een zodanige uitbreiding had men niet verwacht.*

Soms wijzen ze vooruit naar bepalingen: *met een dergelijke haast dat hij zich verslikte, in dusdanige ontbering dat hij omkwam, met zodanige verwondingen dat hij moest opgeven.*

We noemen ze op grond van deze laatste gebruiksmogelijkheid bepalingaankondigende voornaamwoorden. De eind-e is gedistribueerd als bij de bijv. nw. (*goed - goede*). Een ander raakpunt met de adjectiva is dat *dusdanig* en *zodanig* ook adverbiaal kunnen gebruikt worden: *Hij schrok dusdanig, dat... zodanig ben ik nog nooit geschrokken.*

§ 191. **Zo'n** en **zulke** vullen elkaar in zeker opzicht aan: hoewel men hoort *zo'n soep / zulke soep lust ik niet, zo'n mensen/ zulke mensen liggen me wel, met zo'n pen / met zulke pen*, zal voor de een of ander de voorkeur toch wel uitgaan naar *zulke soep, zulke mensen, zo'n pen* (of *zulk een pen*). Men zou daarom de regel kunnen geven: *zo'n* wordt gebruikt vóór enkelvoudige soortnamen, *zulke* vóór stofnamen en meervouden. *Zo'n* kan, volgens deze regelmaat gebruikt, vervangen worden door *zulk een*. Beide woorden hebben zinsvalentie; ze komen bijv. en zelfst. voor: *Zulke heb ik nooit gebruikt. Wat voor pen wil je dan gebruiken? - Zo'n. Zulke* is een vorm van *zulk*. De distributie van de -e is als bij de bijv. nw. (*goede - goed*). Een verschil met het bijv. nw. (afgezien van de hele verdere morfologie) is de plaatsingsmogelijkheid vóór een onbep. lidwoord: *zulk een lastig karwei*, in welk geval de ongelede vorm verschijnt, en de onmogelijkheid in een woordgroep die met een lidwoord begint: *de zulke man, een zulke man*, komt niet voor. Uiterst zeldzaam is zelfst. gebruik na het bep. lidwoord: *dezulke*, uitsluitend als één woord opgevat. *Zo'n* en *zulke* noemen we op semantische gronden bepalingaankondigende vnw. Vgl. de vorige paragraaf.

§ 192. Ook **dezelfde** en **hetzelfde**, complementair in distributie in overeenkomst met die van de lidwoorden *de* en *het* en met een onbepaalde tegenhanger **eenzelfde**, komen bijvoeglijk en zelfst. voor. Ze hebben zinsvalentie. Ze kunnen niet gebruikt worden in woordgroepen die met een lidwoord of bez. vnw. beginnen.

Ook dit drietal benoemen we op semantische gronden als bep. aank. vnw.; vgl. de §§ 190 en 191. Men vergelijkte voor de syntactische eigenschappen *deze, dit, die, dat* in §§ 196 en 197.

§ 193. De voornaamwoorden **wie** en **wat** worden op uiteenlopende wijze gebruikt. Beide hebben zinsvalentie en komen alleen zelfstandig voor. Wel kunnen ze worden vergezeld van een nabepaling: *Wie van*

jullie, wat van dat alles. Wie heeft semantisch betrekking op personen, wat op zaken. Wie kan ook voorafgegaan worden door een voorzetsel, wat niet gemakkelijk, al treft men wel vragen aan als Met wat, zeg je?

1. Als ze staan in het eerste zinsdeel van een hoofdzin noemen we ze vragende vnw.: *Wie heeft dit beweerd? Van wie heb je dat gehoord? Wat zeg je daarvan?*

2. Als ze staan in het eerste deel van een bijzin noemen we ze:

a. vragend vnw., wanneer er 'of' staat of kan worden toegevoegd achter het zinsdeel waarin *wie* of *wat* voorkomt: *Hij vroeg met wie van die lui (of) ik op reis geweest was. Hij herinnerde zich niet precies wat (of) er gebeurd was. Wat (of) je ook doet, het haalt allemaal niets uit.* (Toevoeging van *of* is alleen mogelijk wanneer de bijzin het semantische karakter heeft van een afhankelijke vraag.) Het gebruik van *wie* of *wat* wordt in deze gevallen niet bepaald door een woord of woordgroep in de hoofdzin of door de hoofdzin zelf: *Hij vroeg / wie weet / je bent zeker vergeten (met wie van die lui ik op reis geweest was); (Wat of je ook doet) het haalt allemaal niets uit / hij komt / morgen is het toch weer zondag.*

b. betrekkelijk vnw. in andere gevallen. Daarbij maken we verder onderscheid naar gelang de bijzin een zinsdeel is of een stuk van een zinsdeel (m.a.w. naar gelang de bijzin niet of wel samen met iets anders een zinsdeel vormt):

(1) de bijzin is zinsdeel: *Wie het weet mag het zeggen; Wat niet weet, dat niet deert; Vertel eens wat ik nog niet weet. Van wie ik de naam noem moet z'n hand opsteken. Aan wat ik zeg hoef je niet te twijfelen.*

We spreken hier van betrekkelijk vnw. met ingesloten antecedent omdat *wie* vervangbaar is door *degene die*, (*degene, van wie*), *wat* door *datgene, wat* of *hetgeen* (zie § 188).

Sommige bijzinnen die in hun eerste zinsdeel *wat* bevatten en die zelf als zinsdeel verschijnen laten geen vervanging toe van *wat* door *datgene wat*: *Wat je misschien nog niet weet; hij is geslaagd. Hij is de volgende dag nog een uur bij me geweest, wat trouwens algemeen bekend is. Wat* kan hier wel vervangen worden door *hetgeen*. We noemen het betrekkelijk vnw. Men stelt het gewoonlijk zo voor, dat 'de hele hoofdzin' (de rest van de zin) antecedent is.

(2) de bijzin is geen zinsdeel, maar een zinsdeelstuk: *De jongen, wie ik het zou durven toevertrouwen is er vandaag niet. Alles wat jij zegt is uit de lucht gegrepen. De man met wie ik op reis was werd onderweg ziek.* We spreken hier van betrekkelijke vnw. (met uitgedrukt antecedent). Het antecedent is het woord of de woordgroep die samen met de bijzin (in dit geval bijv. bijzin) één zinsdeel vormt.

De genitieven *wiens* en *wier* worden, hoofdzakelijk in schriftelijk taalgebruik, uitsluitend gebruikt als bijv. voorbepalingen. Ze komen zowel vragend als betrekkelijk voor. *Wiens* geldt met betrekking tot één man, *wier* met betrekking tot één vrouw of tot meer personen.

OPMERKING I. Als betrekkelijk vnw. gebruikt wordt *wie* aangevuld door *die*. De verdeling is als volgt: *wie* wordt gebruikt: (1) als het antecedent ingesloten is; (2) na een voorzetsel; (3) in de functie van meew. vw. althans in geschreven taal. *Wie het weet mag het zeggen. De man, met wie... De man wie ik het verteld had; overigens die: De man die het wist. De man die ik moest hebben.* Vgl. § 196.

OPMERKING II. Als betrekkelijk vnw. gebruikt wordt *wat* aangevuld door *dat*. De verdeling is als volgt: *wat* wordt gebruikt (1) als het antecedent ingesloten is; (2) als een 'hele zin' antecedent is; (3) als een onbepaald woord als *iets*, *niets*, *alles* als antecedent fungeert. Na voorzetsels hoort bij een keuze tussen *dat* en *wat* als betr. vnw. ook *wat* gebruikt te worden, maar een omschrijving met een vnw. bijw. (zie § 221) is gebruikelijker. In verband met andere enkelvoudige antecedenten van de klasse der het-woorden wordt *dat* gebruikt; het wordt echter in deze functie sterk bedreigd door *wat*. *Hij wilde niet doen wat hij moest. Je zegt dat je ziek bent, wat ik niet erg geloof. Iets wat me niet aanstaat is... Het boek, dat ...* Vgl. § 196.

OPMERKING III. In uitroepen als *Wat je al niet leest tegenwoordig! Wat je toch ziek kunt worden van die dingen! Wat je toch 'n last hebt met die peuters!* is het karakter van *wat* moeilijk te beoordelen, omdat het niet vergelijkbaar is met andere woorden. Het komt ook voor in hoofdzinnen: *Wat kun je toch ziek worden van die dingen! Wat hebben we toch 'n last met die peuters!* Ook: *Wat ziek kun je toch worden! Wat 'n last kun je toch hebben! Wat sta je toch weer door te slaan! Wat heeft hij nou zoiets te doen! Wat 'n bof!* Hoewel er grammaticaal nogal wat verschil is, spreken we steeds van uitroepend voornaamwoord. Vgl. § 211. Zie ook § 352.

OPMERKING IV. Geïsoleerd ook is het gebruik van *wat* in bijv. *Hij liep wat ie kon.* Ook in: *Wat mij betreft,... Wat dat aangaat,...* In het eerste voorbeeld heeft het adverbiale betekenis gekregen, hoewel ook voorkomt *Hij liep al wat ie kon;* in de beide andere is het nog mogelijk er een voornaamwoord in te herkennen.

OPMERKING V. In het bijwoord *weshalve* is een oude onzijdige genitief enkelvoud van het zelfstandig gebruikte *wat* bewaard gebleven; het wordt vragend en betrekkelijk gebruikt.

§ 194. Over *wat* als telwoord is boven al gesproken: *Ik had er nog wat in een flesje. Geef me nog eens wat boontjes.* Het is vervangbaar door *enkele*, *enige*, *veel*, *weinig*, *meer*, *minder*, e.d. Vgl. § 134.

§ 195. Verschijnt *wat* in de valentie van *iets*, *niets*, dan noemen we het onbepaald vnw.: *Dat is nog wat verder.* Vgl. § 202.

§ 196. **Die** en **dat**. Zoals *wie* en *wat* worden ook *die* en *dat* op uiteenlopende wijze gebruikt. Beide hebben zinsvalentie, beide komen bijvoeglijk en zelfstandig voor. Ze kunnen ook kern zijn van een woordgroep: *die met dat hoedje*, *dat van hiernaast*.

1. Als ze voorkomen in het eerste zinsdeel van een bijzin en de keuze van *die* of *dat* wordt bepaald door het geslacht (de-woord of het-woord) van een woord in de 'hoofdzin', noemen we ze betrekkelijke vnw. Het woord in de hoofdzin waarmee *die* en *dat* in geslacht overeenkomen noemt men het antecedent. Een bijzin waarin de betrekkelijke vnw. *die* of *dat* voorkomen is steeds zinsdeelstuk (functorstuk).

Als betr. vnw. kunnen *die* en *dat* alleen zelfst. gebruikt worden, terwijl ze geen enkele bepaling bij zich dulden.

2. In andere gevallen noemen we ze aanwijzende voornaamwoorden. Als zodanig kunnen ze bijv. en zelfst. gebruikt worden: *die boeken*, *die daar*.

OPMERKING I. Soms komt *die* voor i.p.v. *wie* in het geval genoemd sub (1) van § 193: *Die het weet mag het zeggen*; we noemen het betr. vnw. met ingesloten antecedent.

OPMERKING II. In § 232 wordt gesproken over *dat* als voegw. Men lette op gevallen als: *De dag dat hij hier was heeft het aan een stuk door geregend. Zijn bewering dat ie... Het gerucht, dat ie overleden was ...* In deze bijv. bijzinnen noemen we dat voegwoord vanwege de afwezigheid van een overeenkomst in geslacht met het antecedent.

§ 197. **Deze** en **dit** worden alleen als aanw. vnw. gebruikt. Ze verschillen onderling op dezelfde wijze als de lidw. *de* en *het*: ze staan met hun betekenisaspect van nabijheid tegenover de als aanw. vnw. gebruikte vnw. *die* en *dat*, die een zekere afstand betekenen.

Deze en *dit* worden zelfst. en bijv. gebruikt. Ze hebben zinsvalentie. Bij zelfst. gebruik kunnen ze worden nabepaald: *deze hier*, *dit met die krullen*. Ze kunnen niet samen met een lidwoord of een bez. vnw. een zelfst. woord vóórbepalen. Zoals men door vergelijking met § 192 kan vaststellen zijn de syntactische eigenschappen van *deze* en *dit* dezelfde als die van *dezelfde*, *hetzelfde* en *eenzelfde* (kleine verschillen zullen er overigens toch wel zijn).

Het woord **gene** is ook een aanw. vnw. Syntactisch gedraagt het zich als *deze* en *dit*, semantisch sluit het aan bij *die* (als aanw. vnw. gebruikt), waarvan het een archaïstische of plechtstatige variant is: *aan gene zijde van de rivier*.

Vgl. voor *deze* en *gene*, *deze of gene* § 206.

§ 198. Nog min of meer levende genitieven van *die* en *deze* zijn *diens* en *dezes*. Ze komen slechts voor als bijv. vóórbepalingen.

In verschillende geïsoleerde uitdrukkingen komen nog oude genitieven en datieven voor. Bij de voorbeelden lette men erop dat:

- a. als genitief van *die* en *dit* vroeger *dies* voorkwam; eerst later is *diens* ontstaan onder invloed van *dien* in datief en accusatief. Naast *dies* bestond *des*. Deze vormen betekenen dus 'van (of door) *die* (of *dit*)'; *diens* heeft meermalen de waarde van een bezittelijk voornaamwoord. *Bot en diens* (= zijn) *maats*. *Dies* en *des* kan men vervangen door een (voornaamwoordelijk) bijwoord: *daarom*, *derhalve*: *Dies* (*des*) *nam hij maatregelen*.
- b. als vrouwelijke genitief van *die*, *der* en *dier* gebruikt werd. Dit is begrijpelijk voor wie weet dat het lidwoord een verzwakt aanwijzend voornaamwoord is: *de* is ontstaan uit *die*, *het* via 't uit *dat*. Vgl. het Duits en het Afrikaans.
- c. als genitief en datief van *deze* vroeger *dezer* voorkwam in het vrouwelijk enkelvoud;
- d. *dezen* en *dien* als datieven mannelijk en onzijdig enkelvoud gebruikt werden.

Voorbeelden:

A. Genitieven.

1. mannelijk enkelvoud: *destijds*, *deswege*;
2. vrouwelijk enkelvoud: *dermate*, *derhalve*, *derwijze*;
3. onzijdig enkelvoud: *brenger of schrijver dezes*, *wat dies meer zij*, *des te beter*; *desbewust*, *desgevraagd*, *desgevoerd*, *desbevoegd*, *deskundig*, *desnoods*, *desgelijks*;
4. meervoud: *dergelijke*.

B. Datieven.

1. mannelijk: *te dien tijde*;
2. vrouwelijk: *te dezer plaatse*, *te dezer gelegenheid*, *in dier voege*;
3. onzijdig: *met dien verstande*, *te dien einde*, *uit dien hoofde*, *na dezen*, *bij dezen*, *bijaldien*, *indien*.

§ 199. **Welk** heeft als nevenvorm *welke*. De verdeling van *welk* - *welke* is goeddeels als bij *goed* - *goede*. Het heeft zinsvalentie, het kan bijv. en zelfst. gebruikt worden, het kan worden nabepaald (*welke van die dingen*). Het laat zich niet met een lidwoord of bez. vnw. samen plaatsen voor een substantief (vgl. echter *hetwelk*, *dewelke* in § 189).

Met *zulk* komt het overeen in de mogelijkheid van *zulk een karwei* / *welk een karwei*.

1. Als *welk(e)* staat in het eerste zinsdeel van een hoofdzin noemen we het vragend vnw.

2. Als het staat in het eerste zinsdeel van een bijzin noemen wet het

a. vragend vnw. wanneer er 'of' staat of kan worden toegevoegd achter het zinsdeel waarin *welk(e)* voorkomt: *Hij vroeg met welk recht (of) ik op de eerste rij zat. Welke (of) je ook kiest, je gaat erop achteruit.* 'Of' is slechts mogelijk als de bijzin het karakter heeft van een (afhankelijke) vraag.

b. betrekkelijk vnw. in andere gevallen. Bijvoeglijk gebruikt correleert het in geslacht met het achtergeplaatste woord: *Hij gaf een wijdlopig en ontroerend verhaal over zijn ontsnapping, met welke uiteenzetting (met welk relaas) hij ons echter toch niet kon overtuigen.*

Zelfst. gebruikt heeft het altijd de vorm *welke*; *Hij gaf een ontroerende uiteenzetting, welke mij echter niet kon overtuigen.* Hier wijkt de distributie van de -e af van die van bv. goede. (Is het antecedent onzijdig, dan gebruikt men *dat (wat)* of *hetwelk*; *Hij gaf een ontroerend relaas, dat / wat / hetwelk mij echter niet kon overtuigen.*)

OPMERKING I. In gevallen als *Welk 'n onrust!* kunnen we *welk* uitroepend vnw. noemen (vgl. § 193, opm. III).

OPMERKING II. *Welks* is een nog min of meer levende genitief van *welk*; het wordt zowel vragend als betrekkelijk gebruikt, echter steeds bijvoeglijk. Het gebruik van *welker* voor het vrouwelijk enkelvoud en voor het meervoud wijkt syntactisch niet af van *welks*.

OPMERKING III. Een zelden voorkomend bijv. gebruikt betrekkelijk vnw. is ook nog *hoedanig(e)*: *De regering nam strenge maatregelen tegen de smokkelhandel, hoedanig optreden in de Kamer zeer toegejuicht werd.*

§ 200. Bij **wat voor** en **wat voor 'n** is het moeilijk te bepalen of we met twee afzonderlijke vnw. te doen hebben, ofwel met één vnw., al of niet uitgebreid met 'n (zie § 211). Wij gaan ervan uit, dat er één vnw. *wat voor* bestaat, dat al of niet gecombineerd wordt met het onb. vnw. 'n volgens de volgende regels:

1. *wat voor* wordt zowel bijv. als zelfst. gebruikt hoewel het in zelfst. gebruik tot de gesproken taal beperkt is: *wat voor man, wat voor melk, wat voor boeken. Hier heb je allerlei keus van peren. Wat voor heb je het liefst?*
2. *wat voor 'n* wordt alleen bijv. gebruikt: *wat voor 'n man, wat voor 'n melk, wat voor 'n boeken. Hier heb je allerlei keus van peren. Wat voor (nooit wat voor 'n) heb je het liefst?*

Beide komen alleen als vrag. vnw. voor, in het eerste zinsdeel van een hoofdzin of van een bijzin. 'Of' is in een bijzin altijd aan te vullen als het er niet reeds staat: ... *wat voor boeken (of) hij 't liefst las, wat voor 'n potlood (of) hij prefereerde.*

§ 201. Het vnw. **men** treedt alleen zelfst. op. Het duldt geen enkele nadere bepaling en verschijnt alleen in onderwerpsfunctie. Zinsvalentie heeft het wel, maar het komt als zin nauwelijks voor: *Wie vindt dan dat hij zou moeten aftreden? - Men!*

We noemen het onbepaald vnw. op grond van zijn betekenis.

OPMERKING. Semantisch gesproken wordt *men* in andere dan onderwerpsfuncties aangevuld met andere vnw. *Als men zo redeneert en de conclusies je beangstigen, zoekt men een andere weg. Men kan dat wel menen, doch als de nood ons beknelt, ziet men hoe anders alles ligt voor ons.*

§ 202. **Iemand, niemand, iets, niets** komen alleen zelfst. voor. Ze hebben zinsvalentie en kunnen ook als kern van een groep verschijnen. Daarbij kunnen bepalingen zowel voorafgaan als volgen behalve bij *niemand*. *Iemand die zo iets zegt; niemand die hem gezien had, had hem herkend; iets wat ik altijd gedacht heb; niets van dat alles; een zeker iemand; een onbekend iemand; een willekeurig iets; het volkomen niets.* Karakteristiek is de verbindingsmogelijkheid met het bepalende *anders*: *iemand anders, niemand, iets, niets anders*. Bij *iets* en *niets* bestaat dezelfde mogelijkheid voor comparatieven + s: *iets groters, niets beters*. Wanneer de woorden vóórbepaald worden, verschijnen ze in de syntactische valentie van een zelfst. nw. *Iemand* en *niemand* duiden personen aan, *iets* en *niets* zaken. We noemen ze onbepaalde voornaamwoorden.

Van *iemand* en *niemand* bestaan vormen op -s: *niemands medeweten, iemands hond*. Ze worden gebruikt als voorbepalingen en moeten beschouwd worden als genitieven; vgl. *vaders stok, Jans rapport*.

§ 203. **Iedereen** komt uitsluitend zelfstandig voor; het heeft zinsvalentie. Het kan worden vergezeld van nabepalingen: *iedereen van ons*. Geheel hetzelfde geldt van **elkeen, menigeen, eenieder, eenelk, een iegelijk**. *Menigeen* wijkt in betekenis af van de andere, die onderling slechts stilistisch verschillen. We noemen ze alle onbep. vnw. Genitieven op -s komen voor van *iedereen* en *eenieder*, van de andere woorden zijn ze denkbaar.

§ 204. **Ieder** en **elk** komen zowel bijv. als zelfst. voor; ze hebben zinsvalentie. Ze kunnen geen enkel vóórbepalend woord bij zich krijgen, maar laten wel nabepalingen toe: *ieder van ons, elk van u*. We noemen ze onbep. vnw.

OPMERKING. *Eenieder* en *eenelk* zijn niet te beoordelen als lidw. + *ieder/elk*; *een* is immers pas als lidw. te herkennen aan zijn verhoudingen tot de/het; deze ontbreken bij *eenieder* en *eenelk*.

Beide woorden kennen een genitief op -s: *ieders instemming, elks gedachten*.

§ 205. De voornaamwoorden **ander**, **een of ander** en **een en ander** kunnen het best in onderlinge samenhang gezien worden.

Voorbeelden: *een ander man, een andere poging, andere mensen, andere(n), de andere(n), een ander* (= iemand anders; vgl. *een andere*), *hij vertelde ons zo (het) een en ander, in een of ander boek, de een of ander zou denken...*, *een en ander betekent ...* We kunnen de combinaties met *ander* niet als woordgroepen beschouwen; immers dan zouden we ook het woord één als vnw. moeten aanmerken en dat gaat niet aan vanwege het feit dat het als geïsoleerd woord niet als zodanig voorkomt. Mede op andere gronden zijn *een en ander* en *een of ander* woorden die zowel van elkaar als van *ander* verschillen.

Een ander is een woordgroep van lidw. 'n + *ander*, zoals *de ander* een woordgroep is van *de + ander*. Een morfologische merkwaardigheid is gelegen in de afwezigheid van de -e; *de ander* is eerder vergelijkbaar met *het vet* dan met *het vette* (zie § 112).

Ander wordt ook bijv. gebruikt. Als voorbepaling krijgt het een vorm op -e volgens dezelfde regel waarmee *goede* optreedt naast *goed*: *een goed boek, een ander boek; goede boeken, andere boeken* enz.

Enkelvoudig gebruikt ter aanduiding van personen blijft het voorafgegaan door een lidwoord onveranderd: *een ander, de ander*, d.w.z. een andere man, een andere vrouw. Ter aanduiding van meer personen krijgt het de -e ook wanneer het lidwoord niet gebruikt wordt: *anderen, de anderen*. *Andere(n)* heeft dus zinsvalentie, *ander* niet.

Een of ander komt bijv. en zelfst. voor; het heeft zinsvalentie. Behalve nabepalingen verdraagt het slechts de lidwoorden van bepaaldheid: *de een of ander van ons*. Het komt niet voor als meervoud of als bep. bij meervoudige woorden. Ter aanduiding van personen blijft het, voorafgegaan door een lidwoord, onverbogen. *De een of andere vertoont wel eens een scheurtje* duidt op zaken. De distributie van de -e is dus juist zoals bij het woord *ander*.

Een en ander komt voor met of zonder *het*. Het wordt niet bijvoeglijk gebruikt. Als onderwerp gedraagt het zich als enkelvoudig (*een en ander werd ...*). Als zin komt het woord ook voor: *Wat heb je dáár nou toch? - Ja, een en ander, he!*

Ander, een of ander en *een en ander* noemen we onbepaalde vnw.

§ 206. De combinaties van vnw. **deze en gene**, **deze of gene**, die op grond van hun betekenis wel als onbep. vnw. worden benoemd, onderscheiden zich syntactisch niet van *deze* en *gene*. Op die grond kunnen we ze dus als woordgroepen van aanw. vnw. beschouwen, zij het ook met betekenisisolering.

§ 207. Het woord **er** (uitgesproken als *ər* of *d'ər*, met spellinguitspraak ook wel als *er*) komt in uiteenlopende functies voor:

1. als deel van een vnw. bijwoord hoeft het hier feitelijk niet afzonderlijk beschouwd te worden, zij het dat het als zodanig een eigen plaats inneemt in het beginstuk van de zin: *Ik heb er een aantal van gezien. Hij wilde er een doosje uitnemen.* In deze functie komt het niet vóór de pers. vorm voor.
2. als afzonderlijk woord terwijl het vervangbaar is door *ervan*; *Hij had er een paar op. Hij gaf er wat mee. Hij sloeg er een hoop over.* Ook in deze functie (bepaling bij een hoeveelheid-aanduidend woord of woordgroep) staat het in het beginstuk van de zin, terwijl het ook nu vóór de persoonsvorm onmogelijk is. We noemen het pers. vnw.
3. als afzonderlijk woord zonder logische functie, niet vervangbaar door *ervan*, zowel als eerste zinsdeel als in het beginstuk achter de persv. voorkomend: *Er stond een boom in de tuin. In de voorkamer was er weinig ruimte. Er werd weer danig gelachen.* We benoemen het hier, met het oog op zijn syntactische functie als plaatsonderwerp (vgl. § 325).

De genoemde functies kunnen dooreenlopen:

1 en 3: *Er werd weer danig aan getrokken.*

Hier is *er* zowel plaatsonderwerp als deel van het vnw. bijw. *eraan*.

1 en 2: *Hij gaf er wat voor mee.* We kunnen *er wat* (= *wat ervan*) handhaven en toch *ervoor* vervangen door een bijw. bep.: *Hij gaf er wat mee voor de honger.* Ook omgekeerd kunnen we *ervoor* handhaven en *er wat* vervangen: *Hij gaf er twaalf koeken voor mee.* *Er* is dus zowel deel van het vnw. bijw. *ervoor* als bepaling bij het hoeveelheidsaanduidende *wat*.

2 en 3: *In de tuin stond er meestal een.* Hier is *er* zowel bepaling bij het telwoord *een* (*er een* = één ervan, één van zulke banken bijv.) als plaatsonderwerp, omdat het bij vervanging van *er-een* door *een van die banken* blijft staan: *In de tuin stond er meestal een van die banken.* Nog duidelijker blijkt de dubbele functie bij een verplaatsingsproef: *Er stond er in de tuin meestal een.*

§ 208. Het vnw. **zelf** komt alleen zelfst. voor (niet attributief gebruikt dus) als bepaling bij pers. vnw. of zelfst. nw.: *Ik zelf, hijzelf, Jan zelf, die beweging zelf.* Ook bij het wederkerende *zich*: *zichzelf*. Een archaïstische vorm *zelve* komt voor bij vrouwelijke zelfstandige nw. (vgl. de voornaamwoordelijke aanduiding in § 384 e.v.): *die beweging zelve, de vorstin zelve*, zeldener bij mannelijke: *men heeft het den minister zelve verzekerd.* *Zelf* wordt verder gebruikt als bepaling van gesteldheid: *Ik heb het zelf aan de pers verteld. Zelf was hij er niet bij geweest. De minister legde er zelf*

een verklaring over af. Ook hier is de archaïstische vorm *zelve* mogelijk met betrekking tot vrouwelijke woorden: *De vorstin heeft zelve ...*

De zinsvalentie van *zelf* is tamelijk fictief: *Heb jij dat laten veranderen? - Inderdaad, zelf.*

Zelf wordt aanwijzend vnw. genoemd.

OPMERKING. Geïsoleerd staat een vorm als *zelve* in: *Sander was mijn tweede stuurman, een jongen als een vlag, daar ik op rekenen kon als op mijn zelve* (VAN LENNEP).

§ 209. Het onbep. vnw. **alles** komt alleen zelfst. voor. Het heeft zinsvalentie. Wanneer het verschijnt als kern van een groep kan het vóórbepaald worden door *dit* en *dat*, soms ook door bez. vnw. (*mijn alles, zijn alles; Zijn vrouw is zijn alles*).

De nabepalingen zijn verschillend van bouw: *alles wat je maar wilt, alles met betrekking tot het koken op gas, alles in de winkel was afgeprijsd*. Het wordt ook predikatief gebruikt: *Dat was alles plichterij*.

§ 210. **Al** komt in verbinding met het bep. lidwoord *het* voor in de semantische en syntactische functie van het op bepaalde wijze gebruikte telwoord *alle* (dat overigens ook vaak een onbep. vnw. wordt genoemd): *alle vlees - al het vlees, alle hout - al het hout, alle werk - al het werk*.

In andere gevallen kan het vervangen worden door *allemaal*: *Dat was al vergeefs geweest*. Hier fungeert het als bep. van gesteldheid bij *dat*.

Afwijkend wordt het gebruikt in het spreekwoord: *Moed verloren, al verloren*; hier is het vervangbaar door *alles*, zoals ook in *al wat je maar hebben wilt, Hij liep al wat ie kon*. *Al* is een uitsluitend zelfst. gebruikt onbep. vnw. zonder zinsvalentie.

§ 211. Uitsluitend bijvoeglijk gebruikt komen voor **menig**, **'n** en **zeker**.

Zeker mogen we niet als een gewoon bijv. nw. beschouwen omdat het zonder lidwoord kan voorkomen: *Zekere man vertelde me... op zekere dag*. In deze gevallen wijkt het in z'n syntaxis af van de bijv. nw. Dit onbepaalde vnw. kan echter wel in de valentie van een bijv. nw. gebruikt worden: *Een zekere Jansen, op 'n zeker tijdstip, op 'n zekere dag*. De distributie van de -e is dezelfde als bij de gewone bijv. nw. (*goed - goede*).

Het vnw. *'n* komt voor als bepaling voor substantieven: *'n Melk dat ie dronk! 'n Goud dat er gevonden werd, 'n Boeken dat ie op z'n kamer had!* Ook in combinatie met andere vnw.: *Welk 'n aanmatiging! Wat 'n lef! Wat 'n boeken! Wat voor 'n boeken lees je het liefst?* Verder komt *'n* voor bij telwoorden: *'n veertig, 'n goede vijftig stuks, 'n kleine twintig*. Dat het iets anders is als het onb. lidwoord blijkt uit de combinatie met meer-

vouden en uit afwezigheid van een relatie tot de / het. We noemen 'n onbep. vnw.

Een emphatische vorm, een vorm die niet toonloos verschijnt, is *ene*; *Ene Jansen vertelde me... Ik ontmoette daar ene Karel*.

Menig komt alleen voor in verbinding met enkelvoudige zelfst. nw.: *menig man, menige vrouw, menig boek*. De -e verschijnt bij alle de-woorden, behalve bij die welke mannelijke personen aanduiden (*menige stier, menige ram*).

Menig, zeker en 'n hebben geen zinsvalentie. Ze wijken ook af van andere vnw. doordat ze nooit door een zelfst. nw. vervangen kunnen worden (vgl. § 176). Men zou dus kunnen staande houden dat het geen vnw. zijn. Er is echter, binnen het traditionele systeem van tien woordklassen, geen enkele groep te vinden waarin ze wel zouden thuishoren. We noemen ze onbep. vnw.

§ 212. We hebben in het voorgaande gezien hoe de vnw. onder één noemer te brengen zijn, welke grammaticale eigenschappen dus kenmerkend zijn voor de woordklasse. We hebben ook gezien dat men de klasse niet nauwkeurig kan afbakenen: er blijven altijd weer wat woorden over - bij alle woordklassen doet zich dat verschijnsel voor - die zich moeilijk laten onderbrengen, doordat ze op het punt zelfs van de allerbelangrijkste eigenschappen afwijkingen vertonen. En dan hebben we nog niet eens gesproken over woorden als **samen** (*We zullen dat samen wel eens even opknappen, wij samen, samen zullen die jongens*), **allemaal** (*Wij allemaal, dat is allemaal onzin*) en **alleen** (*Ik heb het alleen gedaan*), die ook voornaamwoordelijke trekken vertonen door hun personen- of zaken-aanduidende karakter. Hoewel men geneigd is *samen* en *alleen* als bijwoorden op te vatten (*samen* = met zijn allen, *alleen* = in z'n eentje) en *allemaal* als een onbep. vnw., kan men zich er moeilijk definitief over uitspreken. Voor *getweeën* e.d. Zie § 140.

§ 213. **Samenvattend** noemen we de, ten dele op syntactische grond en ten dele semantisch herkenbare, verdeling in:

1. pers. vnw. (§ 180); een syntactisch volkomen duidelijke groep als men afziet van *er* (§ 207).
2. de bezittelijke voornaamwoorden (§ 182).
3. het wederkerende vnw. *zich* (§ 185).
4. het wederkerige vnw. *elkaar* (§ 185).
5. de aanwijzende vnw. *die, deze, dit, dat* en *gene* (§§ 196, 197, 206) hebben, als aanwijzende vnw. gebruikt, syntactisch zoveel gemeen, dat we van een grammaticale groep kunnen spreken. Omdat sommige woorden ook anders verschijnen zijn de verhoudingen toch gecompliceerd. *Zelf* (§ 208) wijkt volkomen af.

6. de bep. aank. vnw., die onderling in karakter duidelijk verschillen:

- a. *degene, diegene, datgene*;
- b. *dergelijke, soortgelijke, dusdanige, zodanige*;
- c. *zo'n, zulke*;
- d. *dezelfde, hetzelfde, eenzelfde*.

Men zie de §§ 187, 190, 191, 192. Van 'n grammaticale groep kan niet gesproken worden.

Op grond van hun min of meer aanwijzend karakter beschouwt men de bep. aank. vnw. soms als een bijzondere soort aanwijzende; daarmee worden de zaken nog verder vertroebeld.

7. de betrekkelijke vnw. die uiteenvallen in:

- a. met ingesloten antecedent,
- b. met antecedent.

Als betr. vnw. met ingesloten antecedent komen voor: *hetgeen, hetwelk* (§§ 188 en 189), *wie, wat* (§ 193), soms ook *die* (§ 196).

Als betrekkelijk vnw. met antecedent komen voor: *hetwelk, dewelke* (§ 189), *wie, wat* (§ 193), *die, dat* (§ 196), *welk* (§ 199).

Het grammaticale karakter is zeer verschillend, zodat een definitie van betrekkelijk voornaamwoord onmogelijk is zonder de individuele woorden erin te betrekken.

De zelfst. gebruikte betrekkelijke vnw. met antecedent komen in persoon en getal overeen met het antecedent: *Jongens, die dat doen ...*, *Ik, die je vader ben*; *Gij, die mijn vader zijt*; *Onze Vader* (aanspreking 2e persoon) *die in de hemel zijt*.

8. de vragende vnw. *wie, wat, welk, wat voor* (§§ 193, 199, 200). Ook van het vragend voornaamwoord kan geen definitie worden gegeven die de leden van de groep aan het licht brengt.

9. de uitroepende vnw. *wat* (§ 193, opm. III) en *welk* (§ 199, opm. I). Ze vormen een semantisch gekenmerkte groep. Ook andere vnw. zou men bij gelegenheid uitroepend kunnen noemen (*Die verdraaide Kees toch! Wie zou dat kunnen doen!*), maar grammaticaal zijn die wat beter te herkennen.

10. de onbepaalde vnw. *men, iemand, niemand, iets, niets, iedereen, elk, een, menigeen, een ieder, een elk, een iegelijk, ieder, elk, ander, een en ander, een of ander, alles, al, zeker, 'n, menig* (de §§ 201 t/m 205, 209 t/m 211); ook *het*, op bepaalde wijze gebruikt, rekent men ertoe (§ 181). Ze vormen in geen enkel opzicht een grammaticale groep. Dat ze dezelfde naam krijgen berust op betekenisverschijnselen. Men kan zeggen: de zelfstandig gebruikte duiden een zelfstandigheid aan waarvan men de naam niet kan of wil noemen; de bijvoeglijk gebruikte zijn bepalingen van zelfstandigheden waarover men geen nadere inlichtingen kan of wil geven.

Het bijwoord (adverbium)

§ 214. In het schema van de woordsoorten zijn de bijwoorden gekarakteriseerd als niet morfologisch gekenmerkte woorden die over syntactische valenties beschikken en die als zin kunnen verschijnen.

Tegenover de voornaamwoorden worden ze gekarakteriseerd in § 176. We kwamen daar tot de conclusie dat een bijw. nooit als onderwerp of lijd. vw. gebruikt kan worden en dat het nooit enige vormverandering vertoont welke veroorzaakt wordt door de aard van het bepaalde woord.

Laten we deze uitspraken eens toetsen aan: *Hij zong gisteren fantastisch goed.* Van *goed* en *fantastisch* kunnen we op morfologische gronden - we zien dus af van deze context - zeggen dat het bijw. nw. zijn: *goed* - *beter* - *best*, *fantastisch* - *fantastischer* - (*fantastischt?*).

Van *gisteren* geldt dat niet; het woord heeft geen morfologische valentie. Doordat het wel syntactische valentie heeft (zoals de zin zelf bewijst) en ook als zin kan voorkomen (*Gisteren!*), kunnen we het alleen als bijw. of als vnw. beschouwen. Wanneer het als ond. of lijd. vw. in een zin kan voorkomen zullen we het dus vnw. moeten noemen: *Gisteren is voorbij*, zal men zeggen. Men kan dit voorbeeld verwerpen met het argument dat er sprake is van klasseverhuizing, maar het is moeilijk formeel te verwerpen. Wanneer we nagaan door welke niet morfologisch variabele woorden *gisteren* in de gekozen zin vervangen kan worden (*toen*, *dadelijk*, *nu*, *meestal*, *dus*, *helaas*), dan vinden we er uitsluitend die niet, tenzij op zeer afwijkende wijze gebruikt, als onderwerp van een zin gebruikt kunnen worden. Daarom noemen we *gisteren* een bijwoord.

Zijn de woorden *fantastisch* en *goed*, die we op morfologische gronden bijv. nw. moeten noemen, in de gekozen zin nu ook als bijv. nw. gebruikt? Gaan we de vervangingsmogelijkheden van *fantastisch* na (waarbij we het bepalende karakter t.o.v. *goed* handhaven; ook hier houden we de betekenissen dus in het oog) dan vinden we behalve bijv. *bijzonder*, *ontzettend*, *ongehoord*, ook het morfologisch niet veranderlijke *zeer*. Van *fantastisch* kunnen we daarom zeggen dat het een bijv. nw. is dat gebruikt is in de syntactische valentie van een bijwoord. Daarmee komt trouwens overeen, dat de vergrotende trap in deze zin niet gebruikt kan worden, terwijl ook de vorm op -e niet in aanmerking komt.

Vervangingen van *goed* zijn uitsluitend woorden die een vergrotende en overtreffende trap naast zich hebben (*slecht*, *hoog*, *laag*, *snel*, *zwaar*, *traag* enz. enz.). Die vergrotende trap is in de zin niet mogelijk, maar zodra men de voorbepaling *fantastisch* weglaat wordt dat anders: *Hij zong gisteren beter*, *trager*, *lager*, *sneller* enz. *Goed* is dus niet gebruikt in de syntactische valentie van een bijwoord. Wel is het gebruikt als zg. bijwoordelijke bepaling, maar dat is weer een heel ander gezichtspunt (vgl. § 341). Het gevolg daarvan is dat de typisch bijvoeglijke vorm op -e niet mogelijk is. Daarom zeggen we van *goed* dat het is een bijv. nw., gebruikt in de syntactische valentie van een bijv. nw. maar morfologisch door de onmogelijkheid van de -e als bijw. bepaling gekenmerkt. Deze bijwoordelijke bepaling laat zich ombouwen tot een bijvoeglijke: *Hij zong goed* - *het goede zingen van hem* (vgl. § 342 sub I, opm.).

§ 215. Het overzicht van de woordsoorten houdt t.a.v. de bijwoorden in dat ze als eenwoordige zin kunnen verschijnen. Er zijn echter een aantal bijwoorden (te vinden volgens de methode die in de vorige paragraaf werd toegelicht) waarvoor dat niet geldt. Zo vallen de bijwoorden uiteen in:

- a. met zinsvalentie;
- b. zonder zinsvalentie.

Andermaal wordt hier duidelijk dat het schema erg ruw en globaal moest zijn.

Syntactische bijzonderheden

§ 216. Bijwoorden die **niet als zin** kunnen verschijnen zijn: (1) *echter, evenwel, nochtans, dus*; (2) *slechts, zelfs, maar*; (3) *meer*; (4) *niet*; (5) *al*.

De onder 1 genoemde kunnen wel verschijnen in vragende zinnen, die om een aanvulling vragen van de zijde van de toegesprokene of ook als een 'open' zin om het voorafgaande te nuanceren: *Ik moet toegeven, dat hij 't niet onaardig gedaan heeft. Nochtans ...* Vergelijk een overeenkomstig gebruik van de voegwoorden in § 77, opm. II. Men kan hier feitelijk niet van zinsvalentie spreken.

De onder 2 genoemde zijn vertegenwoordigers van de oordeelspartikels, adverbia met vrije plaatsing (zie § 252).

Bijwoorden die uitsluitend als oordeelspartikel voorkomen hebben uiteraard geen zinsvalentie.

Onder 3 wordt bedoeld het bijw. *meer* in zinnen als *Nou is het niet ver meer. Hij eet niet meer zoveel als vroeger. Geslapen heb ik die nacht niet meer*. Er zijn geen vraagzinnen hierbij denkbaar die als antwoord *meer* krijgen. Samen met *niet* vormt het één bepaling resp. bij *ver, zoveel*, het gezegde. Samen met *niet* of andere ontkennende woorden heeft het ook zinsvalentie: *Is het nog ver? Eet hij nog zoveel als vroeger? Heb je nog geslapen die nacht?* Antwoord: (*Nee,*) *niet meer*. Het komt nooit voor als zinsdeel. Daarmee is tevens iets gezegd over het bijwoord *niet*. Het heeft geen zinsvalentie, tenzij als het vervangen kan worden door *nee*: *Je hebt het zeker tóch gedaan? - Niet!* Gewoner is dan echter *Nietes!*

Verder komt het niet voor als eerste zinsdeel (vgl. § 218).

Het woordje *al* in zinnen als: *Al ben je ook nog zo... Al zou men... Ook al was je ...* moeten we op syntactische gronden een bijwoord noemen: het verschijnt als eerste zinsdeel en kan daarom geen voegwoord zijn. Omdat zijn functie echter zinnenverbindend is, heeft het geen zinsvalentie. Zie over *al* ook de volgende §. Vgl. verder § 348.

§ 217. Er zijn nog meer bijwoorden waarvan de zinsvalentie minstens een twijfelachtige zaak is: *niettemin, desniettegenstaande* zijn in dat gebruik wel denkbaar, maar zullen toch niet vaak zo voorkomen. Het bijwoord *te* (*te ziek, te luidruchtig*) verschijnt wel eens als zinsdeel: *Ik vond het een beetje te*, maar als zin is het op zijn minst ongewoon: *Hoe vond je dat nou? - Als ik je de waarheid moet zeggen: te.*

Ook een aantal zgn. oordeelspartikels die als vrije bepalingen kunnen voorkomen in verschillende woordgroepen (zie § 257 e.a.) hebben een twijfelachtige zinsvalentie: *ook op zondag, bovendien nogal groen, vooral de lente, met name in de winter, al op vijftigjarige leeftijd, pas in de 17e eeuw, reeds volgende week, nog verleden jaar*. Komen ze als zin voor, dan vertonen ze een duidelijke betekenisverandering.

De meeste kunnen wel als eerste zinsdeel verschijnen: *Ook was hij, bovendien kwam hij, vooral was ik, met name ben je, reeds is hij, nog is het niet* kan het begin zijn van een zin. Niet: *al ben ik* (in de betekenis *reeds ben ik...*), *pas ben ik* (in de betekenis *niet eerder ben ik*); *Pas ben ik tot die ontdekking gekomen verleden week* is ondenkbaar.

Alle andere bijwoorden komen ook als zin voor.

§ 218. Laten we thans de bijwoorden op een andere wijze beoordelen, nl. op grond van de mogelijkheid om **als eerste zinsdeel** te verschijnen. We merken op dat in die functie niet voorkomen: *echter* (tenzij in archaïstisch gebruik: *Echter verkeerde hij in levensgevaar*), *meer, niet, tamelijk* en *nogal*; de oordeelspartikels *maar* (*maar twee weken*), *ongeveer* en *slechts* (*slechts een jaar*), *immers, namelijk, trouwens, dan ook* en *te*.

De groep *af, toe, mee, weg, uit, in, op, over, door, voorbij* komt (in de valentie van een bijv. nw.) als eerste zinsdeel voor: *af was het werk nog niet, toe was de deur niet, mee wilde hij niet, weg wilde hij niet, uit was de kachel niet bepaald, in kun je die song niet noemen, op is de koek, weg was hij, over was de bui nog niet, door waren de kousen alleen op de hak, voorbij was alle leed*.

In de valentie van bijwoorden komen deze toch als bijwoord herkenbare woorden niet allemaal voor; *af en toe was hij... op en top heeft ie gewerkt, uit-en-te-na heb ik hem voorgehouden, dat ...*, dialectisch *weg en weer = heen en weer, mee en dan = af en toe, af en aan*, zijn staande verbindingen die het bijwoordelijke karakter bevestigen.

Alle andere bijwoorden kunnen als eerste zinsdeel voorkomen. Opgemerkt zij, dat de verdeling zinsvalent - niet zinsvalent niet parallel loopt met die van wel - niet als eerste zinsdeel mogelijk.

§ 219. Syntactisch gekenmerkt zijn nog de **vragende bijwoorden**. Ze komen slechts voor als eerste zinsdeel van hoofd- of bijzin: *Waar heb je*

dat gelaten? Ik wist niet wanneer hij zou komen. De vraag waar we zouden heengaan, was snel beantwoord. Het onderzoek hoe de dief was binnengekomen kostte niet veel tijd. Staande in de bijzin laten ze 'of' achter zich toevoegen wanneer het er niet reeds staat: *Ik vroeg waarom (of) hij niet meeding.* Vragende bijwoorden zijn: *waar, waarheen, waarom, waarmee, waardoor* enz. en *hoe; hoezo* komt overwegend alleen als zin voor, nooit aan het hoofd van een bijzin.

§ 220. Verdere syntactische groeperingen zullen we niet trachten op te sporen.

Het zou denkbaar zijn combinatiemogelijkheden af te tasten als:

bijwoord + hij was enz.: (*immers, hij was; dus hij was, echter hij was*);

substantiefgroep + bijwoord (*die man hier, dat huis daar, die boom ginds, die opmerkingen daarover, dat gezeur steeds, die mist 's morgens, dat onweer gisteren*);

bijwoord + adjectief (*vreselijk dik, nogal dik, geenszins dik, bijzonder dik*).

Voor nadere gegevens over de syntaxis van het bijwoord zij verwezen naar hoofdstuk IV, waar aan de valenties bij de behandeling van de verschillende groepen zoveel mogelijk recht gedaan wordt.

§ 221. Een aantal **morfologisch gekenmerkte groepen** van bijwoorden zijn:

1. de op produktieve wijze gevormde groep op -jes e.d.: *kalmpjes, zachtjes, netjes, warmpjes*; zie § 125.
2. de bijwoorden die ook als adjectief gebruikt kunnen worden en dan eventueel een vorm op -e vertonen. Hiertoe horen die op -gewijs (*trapsgewijs, groepsgewijs, hoofdstuksgewijs, paragraafsgewijs* e.d.), die op -lijks (*wekelijks, jaarlijks, maandelijks, dagelijks* e.d.), die op -waarts (*zijwaarts, rugwaarts, landwaarts, landinwaarts* e.d.) en die op -lings (*zijdelings, beurtelings*). Dat het bijwoorden zijn en niet als bijw. gebruikte bijv. nw. blijkt uit de afwezigheid van afleidingen op -er, -st, -achtig, -ig enz.
Zeldzaam is het gebruik als bijv. nw. van *af, toe, uit, op* e.d.: *de uite kachel, een toeë deur, een voorbije periode* (vgl. § 218). Predikatief worden ze vaker gebruikt. Ook andere bijwoorden gedragen zich wel eens als de genoemde groepen: *rechtoppe daad* (H. ROLAND HOLST), *nere ogen* (SCHARTEN-ANTINK).
3. de groep met -halve: *ambtshalve, beleefdheidshalve, voorzichtigheidshalve, gemakshalve* e.d. *Ambtshalve* komt ook als bijv. nw. voor: *zijn ambtshalve aanwezigheid*.
4. de samengestelde bijwoorden als *erover, daarvan, hieruit, daarmee, waartoe* enz., gevormd uit een bijwoord + een bijwoord. Het tweede lid behoort tot de groep welke ook als voorzetsels voorkomen; naast *met* en *tot* verschijnt hier echter *mee* en *toe*. Let op het verschil tussen *eraf, hieraf, daaraf* (*ga hieraf, spring eraf* enz.) en *ervan, hiervan, daarvan* enz. In de minder beschaafde omgangstaal hoort men wel *hieraf* i.p.v. *hiervan* e.d.
We noemen deze groep **voornaamwoordelijke bijwoorden**, omdat er een omschrijving mogelijk is van voorzetsel + vnw.: *ergens door* = *door iets, waarmee* = *met wat* e.d.

5. Lettend op de vorm kan men een groep bijwoorden aanwijzen die eindigen op een als (onproductief) morfeem te herkennen -s. Daartoe behoren de onder 3 genoemde en verder: 's *morgens*, 's *avonds*, 's *middags*, 's *zomers*, 's *winters*, 's *woensdags* (bij de namen van de weekdays zijn er persoonlijke verschillen te bespeuren 's *zondags*, 's *zaterdag*, (*sondags*, *saterdag*), *vrijdags*, 's *maandags*; 's *dinsdags* zegt men niet), *blootshoofs*, *barrevoets*, *goedsmoeds*, *geenzins*, *alleszins*, *veelszins* e.a. De grens met *nergens*, *derwaarts*, *anders*, *zijdelings*, *beurtelings*, *vergeefs*, *tevergeefs* is moeilijk te trekken. Men spreekt in al deze gevallen van een adverbiale s, ook al is die historisch verschillend te verklaren; vaak is het oorspronkelijk een genitiefteken.
6. bijwoorden die pronominale genitieven of datieven als eerste lid bevatten: *desnoods*, *desgevraagd*, *desverlangd*, *desgevorderd*, *desverkiezende*, *desondanks*, *desnietteenstaande*, *weshalve*, *destijds*, *derhalve*, *indertijd*, *inderdaad*, *mettertijd*, *terstond*, *derwaarts*, *dienaangaande*, *diensvolgens*.
7. de bijwoordelijke uitdrukkingen: *zo nu en dan*, *van ganser harte*, *ouder gewoonte*, *onverrichter zake*, *bij uitstek*, *geheel en al* enz.

Zoals men ziet komen verschillende bijwoorden in meer dan één van de zeven genoemde groepen voor. Duidelijke grammaticale subklassen zijn de onder 1, 2 en 4 vermelde. De opsomming naar vormverschijnselen wil niet uitputtend zijn.

§ 222. Een bijwoord dat morfologisch van alle andere afwijkt is **vaak**. Het komt niet voor in de valentie van een adjectief maar beschikt wel over zg. trappen van vergelijking: *vaker*, *het vaakst*. De groep *het vaakst* is de enige met een lidwoord beginnende woordgroep die uitsluitend in de valentie van een bijwoord gebruikt wordt.

§ 223. Hoewel de bijwoorden geen morfologische valentie hebben krijgen sommige (bijv. van graad) als ze voorkomen als bepaling bij een adjectief wel eens een **adjectivische -e**: *een hele gekke geschiedenis*, *een verhipte zware*, *een erge domme jongen*. Dat de -e gebruikt wordt o.i.v. de vorm van het bijv. nw. blijkt uit de onmogelijkheid van *een hele gek kind*. Een andere voorwaarde is dat het bijwoord zelf gebruikt kan worden als bijv. nw.; *zeer* leent er zich daarom niet voor: *een zere zware*.

§ 224. Over de mogelijkheden tot vorming van samenstellingen met behulp van bijwoorden zie men § 58.

§ 225. Naar de **betekenissen** kunnen we de bijwoorden in een aantal groepen ordenen. Bijv.:

1. bijwoorden van plaats: *hier*, *daar*, *waar*, *ergens*, *nergens*, *elders*, *ginds*, *buiten*, *binnen*, *voor*, *achter*, *boven*, *beneden*, *veraf*, *dichtbij*, *derwaarts*, *herwaarts* enz.

2. bijwoorden van tijd: *gisteren, wanneer, nu, dan, heden, morgen, vandaag, thans, juist, pas, net, terstond, tegenwoordig, ooit, nooit, nimmer, telkens, vaak, steeds, altijd, jaarlijks, menigmaal, daags, wekelijks*, en vele andere.
3. bijwoorden van causaliteit en gevolg: *daardoor, daarom, dus, hierdoor, waardoor, dientengevolge, hierom, waarom, derhalve, bijgevolg* e.a.
4. van middel: *hiermee, daarmee, waarmee*.
5. van doel: *hiertoe, daartoe, waartoe*.
6. van voorwaarde: *desnoods, desverlangd, desvereist, desgevorderd, desgevraagd*.
7. van toegeving: *toch, echter, evenwel, nochtans, niettemin, desnietteenstaande*.
8. bijwoorden van hoedanigheid: *zo, zachtjes, trapsgewijs, spelenderwijs, aldus, evenzo, hoe*.
9. bijwoorden van graad: *zeer, erg, heel, schier, bijna*, enz. Doorgaans zijn de bijwoorden van graad versterkende bepalingen bij andere bijwoordelijke of bijvoeglijke bepalingen: *zeer accuraat, bijna wanhopig, klokslag elf uur*. Ook bij een voorzetselconstructie: *Vlak voor de deur. Onmiddellijk bij het station*.
10. bijwoorden van omstandigheid: *vergeefs, tevergeefs, tegelijk, ook, mede, achtereenvolgens*.
11. bijwoorden van modaliteit: *misschien, stellig, inderdaad, ongetwijfeld, volstrekt, denkkelijk, vermoedelijk, mogelijk, ogenschijnlijk, immers, toch, dan, onmogelijk, geenszins, wellicht*.
12. bijwoord van ontkenning: *niet*.
13. voegwoordelijke bijwoorden; ze leggen een logisch verband tussen mededelingen die in verschillende zinnen worden gedaan: *toch, dus, daarom, daartoe*. Grammaticaal hebben ze met voegwoorden niets te maken; de naam is dus wat verraderlijk.
14. aanwijzende bijwoorden: *daar, daarom, daardoor, hier, ginds, dientengevolge, deswege, zo, evenzo*.
15. onbepaalde bijwoorden: *ergens, nergens, overal, ooit, nooit, nimmer*.

Zoals men ziet zijn dezelfde bijwoorden uit verschillende oogpunten beoordeeld in verschillende semantische groepen onder te brengen: *daarom* is zowel causaal, als voegwoordelijk, als aanwijzend te noemen. Vanzelfsprekend zijn er nog wel meer onderscheidingen te maken.

Het voegwoord (conjunctie)

§ 226. De drie resterende woordklassen komen overeen in het feit dat ze syntactische valenties hebben (zij het verschillende) en dat ze geen morfologische of zinsvalentie kennen.

We zullen ze slechts op syntactische gronden van elkaar kunnen onderscheiden. Vgl. § 77.

§ 227. Een **voegwoord** onderscheidt zich van een **voorzetsel** doordat het in de woordgroep waarvan het 't eerste woord vormt slechts syntactische verschijnselen veroorzaakt, terwijl het voorzetsel niet alleen syntactische maar soms ook morfologische consequenties heeft. Er is in de woordgroep die met een voegwoord samen een geheel vormt nooit een morfologisch verschijnsel aan te wijzen dat correlatie vertoont met het gebruik van het voegwoord maar in de voorzetselgroep is zulk een samenhang wel mogelijk.

Vergelijken we de groepen:

En hij dan! met *Van hem dan!*, dan zien we dat in het eerste geval evengoed *En hem dan!* mogelijk is (*Joh, ik geef je geen geld voor de kermis. - antwoord: En hem dan!*), maar naast *Van hem dan* is niet mogelijk *Van hij dan*.

Het onderscheid *hem - hij* is wel mede van syntactische aard, maar niet uitsluitend.

Wanneer we alle woorden die niet zinsvalent - niet morfologisch valent - syntactisch valent zijn toetsen op hun combinatiemogelijkheid met bijv. *hij* en *hem* dan tekent zich af:

1. een groep die uitsluitend met *hem* combineerbaar is: *van, uit, door, met, over, vanwege, aan, tot*, enz. (de voorzetsels, § 237).
2. *en, noch, maar, doch, of (wel), als, zowel, behalve, hetzij, alsmede*, die zowel met *hij* als met *hem* een woordgroep kunnen vormen. *Want* heeft, zoals we zullen zien, zoveel syntactische eigenschappen gemeen met *en* en *maar*, dat we het tot deze groep kunnen rekenen (nevenschikkende voegwoorden). Zie echter § 231.
3. woorden die noch met *hij* noch met *hem* gecombineerd kunnen worden, te verdelen in:
 - a. woorden als *omdat, hoewel, ofschoon, doordat, totdat, indien*, e.d., de onderschikkende voegwoorden (§ 232).
 - b. *de, 't* en *'n*, de **lidwoorden** (§ 243).

§ 228. Voegwoorden vallen dus uiteen in **nevenschikkende** en onderschikkende. Het meest karakteristieke verschil is dat het tweede lid van de voegwoordconstructie (vgl. § 296) bij de nevenschikkende (maar niet na *want*) endocentrisch (§ 251) kan zijn, bij de onderschikkende niet:

<i>en</i>	<i>de vorig jaar opgegraven voorwerpen</i>
<i>noch</i>	<i>de vorig jaar opgegraven voorwerpen</i>
<i>maar</i>	<i>de vorig jaar opgegraven voorwerpen</i>
<i>doch</i>	<i>de vorig jaar opgegraven voorwerpen</i>
<i>of(wel)</i>	<i>de vorig jaar opgegraven voorwerpen</i>
<i>als</i>	<i>de vorig jaar opgegraven voorwerpen</i>
<i>zowel</i>	<i>de vorig jaar opgegraven voorwerpen</i>
<i>behalve</i>	<i>de vorig jaar opgegraven voorwerpen</i>
<i>hetzij</i>	<i>de vorig jaar opgegraven voorwerpen</i>
<i>alsmede</i>	<i>de vorig jaar opgegraven voorwerpen</i>

Enkele voorbeelden waarin deze woordgroepen opgenomen zijn in grotere gehelen:

De vaasjes die vandaag aan het licht kwamen en (noch, of, ofwel) de vorig jaar opgegraven voorwerpen zijn te dateren. Ik bedoel niet het oudste museumbezit maar de vorig jaar opgegraven voorwerpen. Zowel de vorig jaar opgegraven voorwerpen als de potscherven stammen uit de vierde eeuw. Behalve de vorig jaar opgegraven voorwerpen zijn ook deze gespen van Romeinse herkomst. We gaan hetzij deze vaasjes hetzij de vorig jaar opgegraven voorwerpen verkopen. (Over nevenschikking zie § 356.)

§ 229. *En, maar, doch* en *of(wel)* kunnen een groep inleiden die als tweede lid een zgn. hoofdzin bevat: *En hij was er niet, En was hij er niet? Maar hij was er niet, Maar was hij er niet?* Het woord *want* sluit zich aan in zoverre er steeds een hoofdzin op volgt. *Noch* gedraagt zich als zinsdeel: *Hij was niet bereid te helpen, noch wilde hij verklaren dat ...*

De overige nevenschikkende voegwoorden lenen zich niet voor dit gebruik.

OPMERKING. Het gebruik van *Want was jij niet het éérst daar?* en *Want het was toch niet nodig!* als zelfstandige zinnen in een discussie lijkt echter zeldzamer dan dat van overeenkomstige groepen met *en* en *maar*.

§ 230. Een syntactische bijzonderheid van sommige voegwoordconstructies die met een nevenschikkend voegwoord beginnen is, dat ze met een andere woordgroep samen één zinsdeel kunnen vormen, wat blijkt uit de mogelijkheid van gezamenlijke plaatsing voor de persoonsvorm:

Jan en Karel (waren), Jan noch Karel (waren, was), Niet Jan maar Karel (was), Niet God doch Christus (heeft), Jan of(wel) Karel (had, hadden), Zowel Jan als Karel (hadden, had). Met *behalve* is dat niet mogelijk: *Behalve hem (heb ik).*

Hetzij kan nooit een woordgroep inleiden die als zinsdeel gebruikt wordt (vóór de persoonsvorm staat); ook twee opeenvolgende woordgroepen met *hetzij* kunnen niet samen als zinsdeel vóór de persoonsvorm staan. Wel kunnen ze samen deel van een zinsdeel zijn: *Een van beiden, hetzij Jan, hetzij Karel, moet het gedaan hebben, Hetzij Jan hetzij Karel, één van beiden moet het gedaan hebben.*

Want leent zich niet als eerste woord van een zinsdeel, evenmin als *en* en *maar* wanneer ze voor hoofdzinnen staan. Bijzondere gevallen zijn: *'Je doet niet mee want je bent nog te klein voor dit spelletje,' zei moeder. Hij stierf en werd begraven te Bazel, las ik in dat boek.*

OPMERKING I. Men lette op het getal van de persv. in de verschillende voorbeelden. Waar beide vormen mogelijk zijn lijkt het enkelvoud het meest juiste.

OPMERKING II. Over *hetzij* als onderschikkend voegwoord zie § 232.

§ 231. In het volgende schema zijn de besproken eigenschappen aangeduid. Het kruisje geeft aan dat de eigenschap bestaat, het streepje dat ze ontbreekt. De eerste kolom houdt in: het tweede lid van de woordgroep die met het bedoelde voegwoord begint kan endocentrisch zijn; de tweede kolom: het tweede lid kan de hoofdzinsvorm hebben; de derde kolom: de voegwoordconstructie kan samen met iets wat niet tot de voegwoordconstr. behoort en waarvan de voegwoordconstr. geen onderschikkend deel is vóór de persoonsvorm staan. In de vierde kolom wordt aangeduid: de voegwoordconstructie kan de plaats voor de persv. innemen.

	endocentrisch hoofdzin		deel van zinsdeel	zinsdeel
<i>en</i>	+	+	+	+
<i>noch</i>	+	-	+	+
<i>maar</i>	+	+	+	-
<i>doch</i>	+	+	+	-
<i>want</i>	- Opm.	+	- Opm.	-
<i>of(wel)</i>	+	+	+	+
<i>als</i>	+	-	+	- Opm.
<i>zowel</i>	+	-	+	+ Opm.
<i>behalve</i>	+	-	-	+
<i>hetzij</i>	+	-	-	-
<i>alsmede</i>	+ Opm.	-	+	-

OPMERKING I. Het woord *want* heeft de neiging om eigenschappen aan te nemen van *en* en *maar*: *Hij was aanvoerder van de bende want de sterkste persoonlijkheid van allemaal. Een belangrijk kunstenaar want een groot vernieuwer is ook Cézanne.*

OPMERKING II. We moeten onderscheid maken tussen *als* als deel van de relatie *zowel - als* en *als* = *zoals*, *evenals*. Het streepje in de vierde kolom achter *als* geldt voor het eerste.

OPMERKING III. Het voegwoord *als* is bijzonder moeilijk te beoordelen, omdat het én als onderschikkend én als nevenschikkend voegwoord optreedt en in beide functies een endocentrische groep achter zich kan hebben. *Zoals*, *evenals* en *gelijk* sluiten zich erbij aan. Van nevenschikkend voegwoord spreken we alleen *maar*, wanneer *als* samen met een groep met *zowel* voorkomt, waarmee het samen zinsdeel voor de persoonsvorm kan zijn: *Zowel gisteren heeft dat zich voorgedaan als vandaag; Zowel gisteren als vandaag heeft dat zich voorgedaan.* In andere gevallen waar het een endocentrische groep inleidt noemen we het onderschikkend voegwoord. De reden hiervan komt ter sprake in de paragrafen die over samentrekking handelen.

OPMERKING IV. Eenzelfde karakter als *alsmede* hebben ook *alsook* en *benevens*.

OPMERKING V. *Uitgezonderd* (*hij - uitgezonderd hem*) sluit zich aan bij de nevenschikkende voegwoorden.

OPMERKING VI. Er bestaat een verband tussen *zowel ... als, niet alleen ... maar ook, behalve ... ook*. Dat betekent echter niet dat we steeds met woorden van dezelfde klasse te doen hebben. *Zowel* en *als* zijn beide nevenschikkende voegwoorden; *niet* is een bijwoord en *alleen* evenzeer, zij het met andere eigenschappen (*Niet alleen gisteren - Niet gisteren alleen*); *maar* is een nevenschikkend voegwoord, *maar ook* is weer een bijwoord dat vrij geplaatst kan worden (*maar ook vandaag - maar vandaag ook*); *behalve* is een nevenschikkend voegwoord, *ook* is bijwoord.

OPMERKING VII. Het woord *behalve* gaat in het spraakgebruik van sommigen over naar de voorzetsels: *Ze hebben allemaal meegedaan behalve hem*. Het is ook overigens een merkwaardig woord, getuige gevallen als: *Behalve dat ie ziek was, was ie ook gewond* (naast: *Behalve ziek, was ie ook gewond*), *Behalve dat ie geen sigaren rookte, dronk ie ook niet, Behalve dat ie geen kool lustte, lustte ie ook geen sla*.

§ 232. De zgn. **onderschikkende voegwoorden** worden gekenmerkt door het optreden van een woordgroep met bijzinsorde als tweede lid van hun groep. Een woordgroep met bijzinsorde bevat een persoonsvorm in het eindstuk: *hij gisteren niet kwam* e.d. Zulk een groep is, tenzij in gevallen van samentrekking (§ 359), niet mogelijk achter nevenschikkende voegwoorden.

De benoeming onderschikkend voegwoord bezigen we slechts i.v.m. voegwoorden die staan aan het begin van een bijzin (woordgroep met bijzinsorde). Over *als*, *dan* e.a. zie § 234 en § 361.

1. Uitsluitend als onderschikkende voegwoorden komen voor: *terwijl, nadat, eer(dat), voordat, totdat, sindsdat, sedertdat, doordat, doordien, omdat, dewijl, vermits, aangezien, naardien, uit hoofde dat, zodat, opdat, indien, mits, ingeval (dat), tenzij, tenware, ofschoon, hoewel, alsof, evenals, gelijk, zoals, voorzover, inzover(re), naarmate, naar gelang (dat), zodra (als)*.
2. Als onderschikkend en als nevenschikkend voegwoord komen voor: *of, hetzij, als*.
3. Als onderschikkend voegwoord en als bijwoord komen voor: *waar, wanneer, nu, toen, zolang, zo vaak, zo dikwijls, daar, zo*.
4. Als onderschikkend voegwoord en als voorzetsel komen voor: *sedert, sinds, tot, voor, naar*.
5. Als onderschikkend voegwoord en als voornaamwoord komt voor: *dat* (vgl. § 196, opm. II).

§ 233. De grootste moeilijkheden doen zich voor bij de woorden onder 3 genoemd: **de voegwoorden die ook als bijwoorden voorkomen**. *Het huis waar hij geboren is wordt geveild. De dag toen hij aankwam was het stralend weer. Hij gaat naar de winkel waar hij 't voordeligst koopt. Hij gaat naar de markt, waar hij (nl.) voordeliger koopt.* Deze woorden staan op de grens tussen bijwoorden en voegwoorden. In breder verband gezien is dat niet zo vreemd, als men beseft dat *terwijl* ontstaan is uit een bijwoordelijke bepaling: *Hij eet ter wijle (dat) hij de krant leest*, dat *indien* een verkorting is uit *indien dat* = op deze (voorwaarde) dat; dat *naarmate* verkort is uit *naar de mate dat* = in gelijke verhouding met. Zo zien we *voor (de tijd) dat* verkort worden tot *voor, eer (dan) dat* tot *eer, sinds (de tijd) dat* tot *sinds* enz. Vgl. ook *Nu je hier bent,...* met *Nu dat je hier bent,...*; *Zolang je niks zegt...* met *Zolang als je niks zegt...*; *Je kunt komen zovaak je wilt* met *Zo vaak als je wilt; Zo je weet, is er...* met *Zo als (zoals) je weet, is er...* enz. In het voegwoord staan we dus soms met één been in de hoofdzin en met één been in de bijzin; in een bepaald opzicht hebben ze bijwoordelijke betekenis, in een ander opzicht slechts syntactische.

In de woorden *waar* en *toen* van de voorbeelden boven kan men nog denken *waarin, waarop*, en zo kan men er bijwoorden in zien. De stap naar *De dag dat hij geboren werd* is echter niet groot, en daar ziet men toch steeds een voegwoord in. Duidelijker zijn gevallen als: *Waar de jonge generatie zich misdraagt, krijgt de oudere gewetensbezwaren. Wanneer je niet wilt, moet je het zelf maar weten.*

In gevallen dat 'of kan worden aangevuld spreken we van vragende bijwoorden: *Je moet zelf maar uitmaken, wanneer of je wel wilt. Hij wist niet waar of ik woonde. Hij herinnerde zich niet wanneer of dat gebeurd was.*

OPMERKING. In verband met het bovenstaande is het voorkomen van zg. voegwoordelijke uitdrukkingen niet vreemd. Als zodanig kunnen worden beschouwd: *zonder dat, in plaats dat, daargelaten dat, evenmin als, uitgezonderd dat, uitgenomen dat, verondersteld dat, aangenomen dat, in weerwil dat, in spijt dat, toegegeven dat, ondanks dat* e.d. Sommige laten zich ook behandelen als combinaties van voorzetsel + voegwoord.

§ 234. Uitzonderlijke onderschikkende voegwoorden zijn **als**, **zoals**, **evenals**, **gelijk** en **dan**. Het gebruik van *dan* is beperkt tot de omgeving van een vergrotende trap, van het woord *anders* of *ander* of van een woord waarbij *anders* kan worden aangevuld: *Ze hebben daar niemand gefêteerd dan de hoge pieten. Niets dan bergen zag je daar. Het was er heel anders dan je zou denken. Ik heb liever frites dan gebakken aardappelen. Beter hard geblazen dan de mond gebrand.* Verder na ontkenkende woorden: *hij gaat nooit uit dan 's zondags.*

Als tweede deel van de voegwoordgroep met *dan* kan iedere endocentrische groep verschijnen en verder een voorzetselgroep (*dan van Karel, dan op school*) en een voegwoordconstructie met *dat* (*Ik heb liever dat hij vloekt dan dat hij stommetje speelt*) en ook nog wel andere. In al deze gevallen gebruiken zeer veel Nederlanders *als*.

Dat geldt niet voor een wending als: *Hij was te hoog geklommen dan dat gewone mensen nog contact met hem konden hebben.*

We noemen *als*, *zoals*, *evenals* en *gelijk* altijd onderschikkende voegwoorden wanneer ze staan aan het begin van een voegwoordconstructie die in het tweede lid een pvc in bijzinsorde bevat. *Als* noemen we nevenschikkend voegwoord in de relatie *zowel... als* (vergelijk § 231). In andere gevallen, ook wanneer ze aan het begin staan van een voegwoordconstructie met endocentrisch tweede lid, noemen we ze onderschikkend voegwoord. Zie verder § 361.

Dan verschijnt soms in de valentie van het nevenschikkende *of*: *al dan niet*.

§ 235. Over het nevenschikkende voegwoord **of** in zinnen als: *Nauwelijks had hij de toto gewonnen of hij trok de ton*, zie men § 347. Geïsoleerd staat het ook in 'n *jaar of zes, na een week of wat, 'n stuk of dertig, 'n man of vijf*. De groepen die met *of* verbonden worden laten in al deze gevallen geen omkering toe zoals in *Jan of Kees, Kees of Jan*.

§ 236. Op grond van de **betekenisrelaties** die door de voegwoorden (mede) worden uitgedrukt maakt men een verdeling in grammatisch verbindende en logisch verbindende voegwoorden. Hoewel alle voegwoorden grammatisch verbindend zijn, wordt de term uitdrukkelijker toegepast op de onderschikkende voegwoorden *of* en *dat*. Andere onderschikkende vgw. noemt men logisch verbindend.

Onder de nevenschikkende onderscheidt men de aaneenschakelende (*en, noch, alsmede*), de tegenstellende (*maar, doch, of, hetzij*) en het redengevende (*want*). *Als, evenals, gelijk, zoals* kan men vergelijkend noemen.

Bij de logisch verbindende voegwoorden worden onderscheidingen gebruikt die goeddeels parallel lopen met die welke i.v.m. de bijwoorden zijn genoemd; vgl. § 225, 1 t/m 11 en § 343.

Het voorzetsel (prepositie)

§ 237. Hierboven werden de voorzetsels gedefinieerd als die niet zinsvalente, syntactisch valente (morfologisch onvalente) woorden welke in de woordgroep waarmee ze een geheel vormen niet alleen syntactische maar soms ook morfologische eisen stellen: na *van* volgt niet *hij* maar *hem*. Voorzetsels kunnen dus alleen met de objectsvormen van de pers. vnw een vrz. constructie vormen, niet met de subjectsvormen. De benaming voorzetsels is in zoverre ongelukkig dat er ook achtergeplaatste voorzetsels zijn.

§ 238. Een verdeling van de voorzetsels op basis van bijzondere syntactische kenmerken is de volgende:

1. enkelvoudige voorgeplaatste voorzetsels;
2. samengestelde voorzetsels, waarvan het ene deel staat aan het begin, het andere aan het eind (of althans niet aan het begin) van de voorzetselconstructie;
3. achtergeplaatste voorzetsels.

Voorbeelden:

1. *van de korporaal (hoorde ik ...), aan de deur (heb ik), met dat touw, tegen de twintig, onder de mat, op de weg, langs het huis, boven de wolken, onder water, vanaf het station, vanuit het raam, enz. enz.*
2. *van de grenzen af, tot Arnhem toe, van het noorden uit, door de kleren heen, op het huis aan, met de stroom mee.*
In: *Hij sprong van het dak af* hebben we te doen met het werkwoord *springen* en de bepaling *van het dak af*, zoals blijkt uit de mogelijkheid van: *van het dak af sprong hij naar beneden* en: ... *dat hij van het dak af naar beneden sprong.*
3. *de haven langs, het huis door, de tuin uit, het bos in, de trap op, het land over, die boom voorbij, de weg af; hij slenterde de haven langs, hij galmde het huis door, hij neuriede de tuin uit* e.d. (Men verwarre deze gevallen niet met: *Hij liep het huis (gisteren van boven tot onder) door, ... dat hij het huis (gissteren van onder tot boven) doorliep, doorgelopen is.* Hier hebben we niet met voorzetselconstructies te maken maar met samengestelde ww.).

Gevallen als *tot in het land, tot op de bodem, tot aan de rand, tot bij de brug, tot achter het huis, tot over vieren, vanonder de goot, vanachter de ploeg, van bij tweeën*, vertonen als tweede stuk van de vrz.constructie een woordgroep die zelf ook weer voorzetselconstructie is: *tot diep in het land, tot vlak op de bodem, tot net aan de rand, tot juist bij de brug*, enz. (vgl. § 295). We hebben hier dus niet met samengestelde voorzetsels te maken maar met twee

afzonderlijke voorzetsels: vrz. (vrz. (x)). *Vanuit* en *vanaf* zijn samengestelde voorzetsels die tot groep 1 behoren.

§ 239. Zoals bij de voegwoorden moet ook bij de voorzetsels gewezen worden op een aantal dat misschien nog voor verschillende uitleg vatbaar is: *staande de vergadering, hangende het geschil, gedurende de vakantie*, kunnen vergelijkenderwijze als voorzetselconstructies worden herkend (hoewel de voorzetsels niet met objectsvormen van pers. vnw. gecombineerd kunnen worden), maar de herinnering aan een deelwoordconstructie kan zich ook wel tegen die gedachte verzetten.

Van voorzetseluitdrukkingen kan men spreken bij de volgende combinaties, die in hun geheel voorzetselkarakter hebben gekregen: *ten tijde van, ten behoeve van, met het oog op, ten opzichte van (t.o.v.), ten aanzien van (t.a.v.), in verband met (i.v.m.), met betrekking tot (m.b.t.), ten gevolge van (t.g.v.)*. Ook hier is wel een andere interpretatie mogelijk.

§ 240. Hoewel de aanvullingsproef met *hij* of *hem* niet kan worden gedaan noemen we *te* een voorzetsel: *te Amsterdam, hij trachtte te antwoorden, niet te eten, om mee te nemen*. De woorden *ten* en *ter*, die in staande uitdrukkingen voorkomen hebben zowel het karakter van voorzetsels als van lidwoorden.

OPMERKING. De vormen *ten* en *ter* kunnen ontstaan zijn uit *te den* en *te der*, bijv.: *ten tijde van, ten behoeve van, ten algemenen nutte, ter ore, ter gelegenheid van*.

Te regeerde de datief. Later voelde men *ten* en *ter* als voorzetsels met ongeveer dezelfde betekenis als *te* en zo ontstonden er minder juiste uitdrukkingen die, wat de vorm betreft, geheel analoog zijn aan de vorige, maar waarin niet aan een samentrekking gedacht kan worden, bijv.: *ter uwer verjaring, ter zijner ere, ter hunner beschikking, ten uwen huize, ten zijnen laste, ten mijnen kantore*. Daarnaast komen dezelfde uitdrukkingen voor met het juistere *te*: *te uwer verjaring, te mijner beschikking, te zijnen laste, te mijnen kantore*. Het is gewoonlijk niet uit te maken of *ter* en *ten* in dergelijke gevallen ontstaan zijn uit voorzetsel + lidwoord of dat het analogievormingen zijn die van 't begin af als één geheel, dus als voorzetsel, zijn bedoeld. *Te, ten* en *ter* zijn te beschouwen als wisselvormen; vgl. *ten onrechte* en *terecht*.

§ 241. Een heel bijzondere functie wordt vervuld door *ten einde* en *alvorens*. Ze staan uitsluitend aan het hoofd van een constructie waarin *te* + infinitief voorkomt: *ten einde alle vergissingen uit te sluiten, alvorens te gaan zitten*.

We noemen ze voorzetsels. In deze functie komen ook bepaalde 'gewone' voorzetsels voor: *door er te zijn, om er te zijn, zonder iets te zeggen, in plaats van te zwijgen*.

§ 242. Over de syntactische valentie van het voorzetsel zie men ook de betreffende §§ in hoofdstuk IV (de voorzetselconstructie).

Het lidwoord (artikel)

§ 243. Wanneer de behandeling van de woordklassen hierboven volledig en definitief genoemd kon worden, was het nu mogelijk te zeggen: alle andere woorden zijn lidwoorden. Wil men de woordklasse positiever karakteriseren, dan kan worden opgemerkt: lidwoorden hebben syntactische valentie, ze kunnen niet als zin voorkomen, ze onderscheiden zich van de voegwoorden doordat ze nooit aan het hoofd kunnen staan van een woordgroep die een persoonsvorm bevat en van de voorzetsels doordat ze niet gecombineerd kunnen worden met *hem*. Maar in deze opsomming is nog slechts één eigenschap positief geformuleerd: ze hebben syntactische valentie. De vraag is dus: wat is de syntactische valentie van de lidwoorden? Wanneer men nagaat met welke voorgeplaatste niet-zinsvalente woorden een aantal vertegenwoordigers van de andere woordklassen tot woordgroepen gecombineerd kunnen worden, dan blijkt het volgende:

	zowel	met	'n	de	't
<i>bank</i>	+	+	+	+	-
<i>paard</i>	+	+	+	-	+
<i>paarden</i>	+	+	-	+	-
<i>banken</i>	+	+	-	+	-
<i>zwaar</i>	+	+	+	-	-
<i>zware</i>	+	+	+	+	+
<i>vijftien</i>	+	+	-	+	-
<i>lopen</i>	+	+	-	-	+
<i>hem</i>	+	+	-	-	-
<i>hier</i>	+	-	-	-	-

De eerste kolom staat voor de nevenschikkende voegwoorden, de tweede voor de voorzetsels; de drie laatste kolommen staan voor ieder één woord, resp. *'n*, *de* en *'t*. We noemen deze drie de lidwoorden en lezen hun syntactische valenties aldus af: lidwoorden zijn combineerbaar met zelfst. nw. (enkel- en meervoud), bijv. nw. (geleed en ongeleed) en telwoorden. *De* en *'t* vertonen een complementaire distributie behalve bij *zware* (gelede bijv. nw.), waarmee ze nl. beide verbonden kunnen worden, en *zwaar* (ongelede bijv. nw.), waarmee ze geen van beide verbonden kunnen worden. Het zg. onbepaalde lidwoord *'n* is combineerbaar met *bank* en *paard* (enkelvoudige zelfst. nw.), *zwaar* en *zware* (bijv. nw.).

Geformuleerd voor zg. bepaalde lidwoorden *de* en *'t* afzonderlijk: *de*

is combineerbaar met sommige enkelvoudige substantieven (nl. die niet met 't combineerbaar zijn), met meervoudige substantieven, met gelede bijv. nw. en met telwoorden; 't is combineerbaar met sommige enkelvoudige substantieven (nl. die niet met *de* combineerbaar zijn) en met gelede bijv. nw.

§ 244. Lidwoorden komen niet anders voor dan in gevallen die in principe vergelijkbaar zijn met de in het schema aangeduide. Het is op die grond dat we onderscheid maken tussen het voornaamwoord en het lidwoord 't.

Daarmee is overigens niet gezegd dat de woorden en woordvormen die kunnen voorafgegaan worden door lidwoorden ook inderdaad altijd in die combinatie verschijnen. Voor een karakteristiek van het lidwoord moeten we daarom nagaan wanneer met-lidwoorden-combineerbare woorden met en wanneer ze zonder lidwoord gebruikt worden. We zullen ons beperken tot syntactisch te formuleren regelmatigheden.

Voorbepalende bijv. gebruikte voornaamwoorden maken lidwoorden onmogelijk; *ander* en *een of ander* laten wel *de* en *het* toe, *dergelijk(e)*, *soortgelijk(e)*, *dusdanig(e)*, *zodanig(e)* en *ander* laten wel 'n toe. Ook voorgeplaatste genitieven (*Jans*, *vaders*, *iemands*, *elkaars* e.d.) en de bijvoeglijk gebruikte telwoorden *alle*, *wat*, *genoeg*, *zat*, *meer*, *minder*, *voldoende*, *één* en *geen* maken lidwoorden onmogelijk.

Verder wordt ook in aansprekingen geen lidwoord gebruikt. Deze regels bogen niet op volledigheid.

§ 245. Voor het overige benaderen we de lidwoorden **van de semantische kant**. De bepaalde lidwoorden of lidwoorden van bepaaldheid ordenen datgene wat in het zelfstandige woord wordt aangeduid in een klasse van bereikbare, reële, aanwezige, grootheden. Het onbepaald lidwoord (bij een enkelvoud) of afwezigheid van een lidwoord (bij een enkelvoud of een meervoud) ordenen de betroffen zaak in een klasse van ongrijpbare, vage en verre grootheden. Men zou de verhoudingen kunnen vergelijken met die tussen o.t.t. en o.v.t. bij het werkwoord: het ene ligt nabij, het andere ligt verwijderd. (Dit geldt overigens niet voor de zg. eigennamen onder de substantieven en voor de als eigenaam gebruikte.) Men vergelijk *met paard en wagen* en *met het paard en de wagen*, *op school* met *op de school*, *op heuvels* met *op de heuvels*, *aan tafel* met *aan de tafel*.

Het verschil ligt niet hierin dat de tafel ('*aan tafel*') in de orde van de tastbare, concrete, stoffelijke wereld iets vaags en vers zou zijn voor de spreker en in het andere geval ('*aan de tafel*') grijpbaarder, zichtbaarder, enz.; maar de taalvorm diafragmeert niet tot scherp - kan men zeggen met een fotografische term - in het ene geval maar wel in het andere. Het verschil tussen *de/het* en 'n/(niets) is er een tussen gereleveerde of relevante en ongereleveerde of irrelevante actualiteit. Dit met voorbehoud van de syntactische regels van de vorige paragraaf.

OPMERKING. Het achterwege blijven van het onbep. lidwoord voor enkelvoudige woorden levert semantisch geen verschil met gebruik van 'n. Het is een eigenaardigheid van stofnamen en als stofnaam gebruikte andere substantieven; deze laten door hun aard de individualisering niet toe die door een lidwoord wordt betekend. Vgl. § 99 e.v. Verder doet het zich voor in staande verbindingen als *met mes en vork, met man en macht, met man en muis, kind noch kraai, met paard en wagen, op school, op straat, per trein, aan land, op zee*, e.d. Het karakteristieke van eigennamen is dat ze naar hun betekenis overeenkomen met de + enkelvoudig substantief.

§ 246. Van de bep. lidwoorden *de* en *het* bestaat een **genitief** *des* en een **datief** *den*, van *de* ook een genitief-datief *der*. *Des* kan gebruikt worden i.v.m. mannelijke en onzijdige enkelvoud en op -s of -en, *der* i.v.m. vrouwelijke enkelvoud en meervoud. *Der* is als genitief nog in levend gebruik, zij het dat het in gesproken taal zelden voorkomt; *des* en *den* zijn archaïstisch of beperkt tot staande uitdrukkingen: *om den brode, van den bloede, in den beginne; de vreze des Heren, de heer des huizes, 's lands welvaren, 's prinses geboortedag, de plannen der regering, de ontvankelijkheid van de klachten der werknemers*.

Achtergeplaatste bepalingen die beginnen met *des* of *der* scheppen eenzelfde betekenisverband als een bepaling met *van de*. Syntactisch is er verschil tussen een groep van verbogen lidwoord + substantief en een voorzetselconstructie. De verbogen lidwoorden *des* en *der* zijn opgegaan in samenstellingen als *inderdaad, mettertijd, uiteraard; 's morgens, 's avonds*.

Hoofdstuk IV

Woordgroepsleer

De woordgroep

§ 247. De beschrijvingsmethode die we bezig zijn te volgen gaat uit van het kleinste taalelement (de klank, het foneem), komt in hoofdstuk III op het niveau van het woord en gaat nu over op een weer hoger gelegen vlak nl. dat van de **woordgroep**. Sommige woordgroepen zullen blijken te bestaan uit een min of meer ingewikkelde combinatie van andere woordgroepen maar een hoger niveau dan een, eventueel gecompliceerde, woordgroep is er niet. Wanneer een bepaalde woordgroep niet grammaticaal als deel van een uitgebreidere woordgroep verschijnt, noemen we hem zin (zie verder § 305). De spraakkunst houdt zich slechts bezig met grammaticale verbanden. Hij spreekt zich dus nooit uit over het (overigens zeer werkelijke) verband tussen afzonderlijke zinnen. Voor de spraakkunst bestaat er evenmin verband tussen de beide eerste zinnen van een roman als tussen de laatste van de Lucifer en de eerste van de troonrede van 1967.

§ 248. Onder een **woordgroep** verstaan we een aantal in de spraak verbonden woorden die syntactisch en vaak ook morfologisch als bijeenbehorend gekenmerkt zijn, terwijl ze tegenover hun omgeving als eenheid verschijnen. Er zijn dus regels te geven voor de onderlinge verhoudingen tussen de woorden van een woordgroep en bovendien heeft het geheel eenheidskenmerken. Tot de eenheid van een of andere woordgroep concluderen we op syntactische gronden. Een woordgroep die als zin verschijnt heeft een eigen onafhankelijk intonatiepatroon. Daar is de conclusie dus niet moeilijk. Maar binnen de zin is de zaak niet zo eenvoudig. Hoeveel woordgroepen zijn te onderscheiden in: *Die andere hond van de buurman. In de algemene luchtgesteldheid komt weinig verandering. Ga nou toch 'ns effe opzij. Een naar de omstandigheden zeer loffelijke poging?*

§ 249. Het woordgroeps karakter van iets wat minder is dan een zin wordt beoordeeld in het verband van de zin waarin het staat. We vinden het door verplaatsings-, weglatings- en vervangingsproeven: *In de algemene luchtgesteldheid komt weinig verandering; Weinig verandering komt (er) in de algemene luchtgesteldheid. In de algemene luchtgesteldheid blijkt zo een eenheid te zijn, evenals weinig verandering.* De eerste van deze twee laat zich weer verdelen in een woord (*in*) + een woordgroep *de algemene luchtgesteldheid*, al kunnen we tot dit laatste pas na veel vergelijkingen met andere woordgroepen concluderen. Een criterium waaraan iedere woordgroep moet voldoen is: mogelijke zinswaarde; alleen de werkwoordsgroep onttrekt zich hieraan vaak.

Wanneer we op dit kenmerk afgaan zouden we uit *Die andere hond van de buurman* de woordgroep *die andere* kunnen afleiden; dat kan immers als zin voorkomen: *Welke hond van de buurman? Die andere.* In dit antwoord is *Die andere* een woordgroep, maar niet in het eerstgenoemde verband. Daar ligt de grens tussen *Die andere hond / van de buurman*, zoals blijkt uit *Ik zie liever die andere hond van de buurman, Die andere hond zie ik liever van de buurman.*

Woordgroep en zinsdeel in engere zin (= vulling van één plaats in de persoonsvormconstructie) dekken elkaar goeddeels maar niet altijd. Eén woordgroep is verdeeld over drie zinsdelen in: *Hij / heeft / er / later / één / van / terug / gezien.* *Eén ervan* is een woordgroep maar de delen ervan, drie in getal, zijn evenzovele zinsdelen: *er* is laatste zinsdeel in het beginstuk, *één* is zinsdeel in het middenstuk, *van* is eerste zinsdeel in het eindstuk van de zin. We kunnen door verplaatsing de woordgroep zinsdeelkarakter geven: *Eén ervan / heeft / hij / later / terug / gezien.* Men zie over deze kwesties verder de paragrafen over de persoonsvormconstructie beneden; deze constructie stelt zodanige eigen eisen dat ze een woordgroep kan dwingen zich te verdelen. Zie ook § 355 waar we de kwestie van woordgroep, zinsdeel en functor bespreken.

§ 250. Voordat we de **typen van woordgroepen** ieder afzonderlijk gaan bespreken geven we eerst een inventarisatie:

A. Woordgroepen met een kern:

substantiefgroep; adjectiefgroep; telwoordsgroep; werkwoordsgroep; voornaamwoordsgroep; bijwoordsgroep; woordgroep met een voorzetselconstructie als kern; woordgroep met een voegwoordconstructie als kern.

B. Woordgroepen zonder kern; constructies:

voorzetselconstructie; voegwoordconstructie; deelwoordconstructie; infinitiefconstructie; constructie met *te* + infinitief; persoonsvormconstructie.

Tenslotte zijn er nog andere woordgroepen die een bijzondere behandeling vragen. Men zie hiervoor §§ 346, 351, 352-354, 356.

§ 251. Onder een **woordgroep met een kern of endocentrische** woordgroep verstaan we een woordgroep waarvan enig deel de syntactische functie van het geheel kan overnemen. Naar de woordsoort van het kernwoord benoemen we de woordgroep. *Afgeroomde melk* is een substantiefgroep omdat *melk* de syntactische functie van het geheel

kan overnemen. Zo ook *trottoirbanden* in *gebogen trottoirbanden te gebruiken op hoeken van straten*.

Min of meer in strijd met de regel noemen we ook *appel* de kern van *een frisse en smaakvolle appel die de hele winter goed blijft*; *appel* komt uitsluitend met een lidwoord voor en feitelijk kan het dus niet de syntactische functie van de groep overnemen. Vgl. § 99.

Van een **woordgroep zonder kern** of **exocentrische** woordgroep spreken we wanneer geen enkel deel de syntactische functie van het geheel kan overnemen.

§ 252. Bij de behandeling van de endocentrische woordgroepen onderscheiden we naast de **kern** de **bepalingen**. De bepalingen vallen uiteen in voorbepalingen, nabepalingen en vrije bepalingen.

Voorbepalingen kunnen alleen vóór de kern staan, nabepalingen alleen erachter, vrije bepalingen zowel ervoor als erachter. In *vooral afgeroomde melk met suiker* is *vooral* een vrije bepaling, want *afgeroomde melk met suiker vooral* is ook mogelijk. *Afgeroomde* is een voorbepaling, *met suiker* een nabepaling.

We onderscheiden bepalingen van de eerste, van de tweede, van de derde enz. graad. Van de eerste graad is een voorbepaling, wanneer er geen bepaling van een andere soort kan worden toegevoegd tussen voorbepaling en kern. Van de tweede graad is ze, wanneer er bepalingen van 'n bepaalde soort (en dat zijn dan eerstegraadsbepalingen) kunnen worden toegevoegd tussen voorbepaling en kern, van de derde graad wanneer er twee bepalingen van verschillende soort kunnen worden toegevoegd enz. enz. Op dezelfde wijze wordt er gradatie gebracht in de nabepalingen. (We zullen overigens een bepaling ook wel eens eerstegraads, tweedegraads enz. noemen op grond van het feit dat er geen, resp. één andere bepaling tussen deze en het kernwoord staat, i.p.v. kan worden toegevoegd.) Op grond van de ervaring van de betekenisverhoudingen binnen een woordgroep is het verder mogelijk voorbepalingen en nabepalingen onderling te ordenen naar de graad van intimiteit die ze met de kern hebben. In *20 geplakte zakjes van rijstpapier* lijkt *van rijstpapier* de bepaling van de intiemste soort; *geplakte* geeft niet iets inwendigs aan; het is een bepaling bij *zakjes van rijstpapier* (en niet omgekeerd *van rijstpapier* een bepaling bij *geplakte zakjes*). *20* is de meest verwijderde bepaling. Schematisch kunnen we dat als volgt weergeven: *20 (geplakte ((zakjes) van rijstpapier))*.

De substantiefsgroep

§ 253. Eerstegraads **voorbepalingen** bij het substantief zijn bijv. *nw.*, waaronder deelwoorden, en infinitieven voorafgegaan door te: *hoge bomen, lage huizen, stoute plannen, verse spinazie, grof geschut, zwaar materiaal, wit zand, zwaar water, Leidse kaas*. Natuurlijk zijn er talloze gevallen, dat er vóór deze bepalingen nog een lidwoord staat.

Staan er verschillende bijvoeglijke naamwoorden vóór de kern, dan kan er sprake zijn van gewone nevenschikking: *dikke, kleine kleutertjes*; maar vaak is er een bepaalde rangorde, die zich laat constateren door de onveranderlijkheid van de volgorde: *mooie grote rode ivoren biljartballen*. Het is een orde van toenemende 'intimiteit' met het kernwoord.

Bepalingen in de vorm van een deelwoord: *blaffende honden, beierende klokken, donderend geschut, gedane zaken, gedeelde smart, geasfalteerde wegen*.

Bepalingen in de vorm van een infinitief met te: *de te nemen maatregelen, het te verrichten werk, de te lezen boeken*. Ook infinitiefsgroepen: *het ten bate van de vluchtelingen door vrijwilligers in te zamelen geld*. Merk op, dat deze infinitieven een zg. gerundieve betekenis hebben: *te lezen* betekent *dat gelezen moet worden*, *te verrichten* betekent *dat verricht moet worden* enz.

Tussen deze eerstegraads voorbepalingen onderling bestaat weer een zekere rangorde: *de vereiste krachtige maatregelen, de onder de kinderen te verdelen bedrukte vlaggetjes, de gevonden gouden munten*. Maar ook wel met het adjectief vóór het deelwoord: *de prachtige tentoongestelde gespen*.

OPMERKING I. Het bijvoeglijk naamwoord *heel* is afwijkend: *de hele vloer, heel de vloer, eveneens gans: de taal is gans een volk*. Vgl. *al: al het geld*; zie § 210.

OPMERKING II. Let op het verschil tussen: *die oude, gebrekkige man* en *die oude gebrekkige man*. In het eerste voorbeeld is nevenschikking, in het tweede onderschikking: *oude* is er nl. bepaling bij *gibrekkige man*. Het is twijfelachtig of het onderscheid ook in gesproken taal blijkt.

OPMERKING III. Als eerstegraadsvoorbepaling bij een substantief kan ook een deelwoordsgroep gebruikt worden: *(de) wegens zijn vroege dood met weemoed omfloerste (geniale heraut van de nieuwe beweging)*. Zie voor de woordvolgorde binnen de deelwoordconstructie en deelwoordsgroep § 297.

§ 254. Tweedegraads voorbepalingen bij het substantief zijn de bepaalde en onbepaalde hoofd- en rangtelwoorden: *vier gevonden stuivers, veel mooie sla, de eerste leuke gast, de laatste gouden oorijzers, enige niet te verwerken monografieën*. Misschien ook: *twee augustus, twintig januari*.

OPMERKING I. Uitzonderingen vinden we in woordgroepen als: *hoofdstuk 4, paragraaf 5, Willem Twee, Marcus vier vijftien, Julianaplein dertien, het jaar 1004, bladzijde zoveel*. Deze hoofdtelwoorden hebben hier in hun betekenis soms iets van rangtelwoorden.

OPMERKING II. In afwijking van wat men zou verwachten bezigt men telwoorden ook bij enkelvoudige zelfst. nw.:

- a. Bij vele namen van hoeveelheden, maten, gewichten, munten en tijdperken, bijv.: *vijf riem papier, twee gros pennen; acht meter katoen, twaalf mud antraciet; tien gram kinine, twee pond suiker; vier gulden, zes cent; drie jaar, vier uur*. Wil men de afzonderlijke delen doen uitkomen, dan wordt het meervoud gebruikt, bijv.: *een dubbeltje wisselen voor tien centen; vier zilveren guldens*. Vgl. echter: *Dat kost vijf cent(s). Hier heb je vijf centen*.
- b. Ook bij het woord man: *met honderd man*.

§ 255. Derdegraads voorbepalingen bij het substantief zijn: (1) de lidwoorden; (2) de aanwijzende voornaamwoorden *deze, dit, die, dat*; (3) de bezittelijke voornaamwoorden; (4) genitiefvormen van zelfstandige naamwoorden of van zelfstandige vnw.; (5) een zelfstandig nw. of zelfst. vnw. + *z'n* of *d'r*. (6) *geen, zo'n, zulk 'n* (en het onbep. vnw. *'n*); (7) *welk, wat voor, wat voor 'n*.

Enkele voorbeelden: *die twee gotische gebouwen, de derde Punische oorlog, Jans tweede nieuwe fiets, verlangens schuwe schim* (literaire taal), *u aller vriend, een jongen uit m'n klas z'n vader en moeder* (voorbeeld is hier: *een jongen uit m'n klas z'n*, een substantiefsgroep + *z'n*), *zo'n laatste mooie kans, welke twee letterkundige tijdschriften, wat voor twee dikke delen*.

OPMERKING. Soms wordt *zo'n* uiteengeplaatst rondom een voorgeplaatst bijv. nw.: *Zo groot een opoffering heeft geen volk zich ooit getroost! Zo goed een vorst is waard bij 't volk in dankbare herinnering voort te leven*.

(8) *Dezelfde, diezelfde, hetzelfde, datzelfde*, zijn eveneens bepalingen van de derde graad; ze laten zich in geen enkele groep met een lidwoord e.d. combineren. De woorden *dergelijke, zodanige, dusdanige, soortgelijke* - ook bepalingaankondigende voornaamwoorden genoemd - laten zich wel met lidwoorden e.d. combineren; telwoorden staan er niet achter, maar vóór: *vijf dergelijke domoren* tegenover *dezelfde vijf domoren*. De laatste lijken dus wel sterk op bijvoeglijke naamwoorden.

§ 256. **Nabepalingen** bij het substantief zijn:

I. Bepalingen van **specificatie** in de vorm van een substantief. Vaak zijn het stofnamen: *drie kilo andijvie, een liter alcohol*, maar ook andere zelfst. nw. komen in deze positie voor: *dat slag mensen, die soort vragen, Paus Paulus, kardinaal De Jong, de stad Rotterdam, het begrip essentie, duizenden stuks vee, het plan-Rutten, het traject Amsterdam-Haarlem*.

Niet altijd kunnen we deze nabepaling bepaling van specificatie noemen. Er zijn er ook heel wat, die beter bepaling van **identificatie** kunnen heten. De semantische betrekking moet hiervoor uitsluitel geven. Gevallen als *Willem de Zwijger*, *Iwan de Verschrikkelijke*, *Gerrit de Stotteraar* behoren ook tot deze groep, ofschoon de bepaling begint met een lidwoord. Ze zijn overigens zo ongeveer het tegendeel van gevallen als *kardinaal De Jong (de stotteraar Gerrit)*. Men mag ze niet verwarren met groepen met een bijstelling, want in zo'n groep doet zich altijd een duidelijke breuk in de intonatie voor, of althans kan altijd zo'n breuk worden aangebracht: *Wij // Juliána*, maar niet: *Gérrit // de Stótteraar*. Over de bijstelling zie § 353.

OPMERKING. Dezelfde verhouding tot de kern bij de bep. van specificatie werd vroeger uitgedrukt in een achtergeplaatste genitief: *een liter wijns, duizend tonnen schats, een bete broods, een som gelds*.

2. Genitief (van lidwoord, aanw. vnw., bez. vnw) + zelfst. nw.: *kennis der natuur, gezegenden mijns vaders, de gedaante dezer wereld. In de dag der dagen, de Heer der Heren, het Boek der Boeken* drukt de bepaling hetzelfde uit als een overtreffende trap (superlatief). We spreken dan ook van superlatieve genitief of - naar de herkomst - van bijbelse of Hebreeuwse genitief.

OPMERKING. In literaire taal en sommige uitdrukkingen komt deze groep ook wel als voorbepaling voor: *des hemels tuinen, mijns harten grond, 's lands verdediging*.

3. Bijwoord of vnw. bijwoord: *die herrie hier, de voetbalwedstrijd gisteren, de eilanden rondom, de weg daarheen, de klachten daaromtrent*.

4. Een voorzetselconstructie: *(de hond) op het erf, (de sprookjes) uit onze jeugd, (de geluiden) om hem heen, (de hoop) op beterschap, (het huis) van de bakker, (zijn vertrouwen) in wie hij eenmaal in zijn dienst heeft genomen, (zijn verontwaardiging) over wat hij zag, (zijn gewoonte) om te vertrekken als er iemand binnenkomt, (oom) op z'n zuinigst*. Over het tweede stuk van de voorzetselconstructie zie men § 295.

OPMERKING I. De betrekking tussen het bepaalde en de bepaling kunnen van velerlei aard zijn: *het huis van de burgemeester* (betrekking van bezit); *de zoon van de burgemeester* (betrekking van verwantschap); *de werken van Vondel* (betrekking van oorsprong); *het verblijf in de tropen* (betrekking van plaats); *de trein van zeven uur* (betrekking van tijd); *het gezang van de vogels* (betrekking gezegde-onderwerp); *het roken van een sigaar* (betrekking van gezegde-lijd. voorwerp); *de hoop op beterschap* (betrekking van gezegde-vrz. voorwerp).

OPMERKING II. Eigenaardige constructies, die men niet mag beschrijven als zelfst. nw. + voorzetselconstructie als nabepaling, zijn: *een schat van een kind, een aap van een jongen, een dot van een kans*.

Men voelt het eerste deel als bepaling bij het tweede, maar de grens tussen de delen valt niet te bepalen.

OPMERKING III. Let op de bijzondere betekenisverhoudingen in *een boek om te lezen, een rapport om te zoenen, een resultaat om over naar huis te schrijven*. De nabepaling heeft de vorm om + constructie met te + infinitief.

5. Een voegwoordconstructie beginnend met *als, alsof, zoals, toen, dat* of *of*: *een kerel als een boom, de feesten als de prinses in het huwelijk treedt, een jongen zoals Piet, bananen zoals je ze zelden ziet, uit een tijd toen de gletsjers terugtrokken, op een toon of hij de korporaal voor zich had, de vraag of hij het wist, de mededeling dat hij geslaagd was, de twijfel of ik in die kwestie wel goed gehandeld heb, een gevoel alsof ik in geen dagen gegeten had, op een wijze zoals we niet verwacht hadden*.

6. Een persoonsvormconstructie beginnend met een betrekkelijk vnw., vragend vnw., (vragend) bijwoord of vnw. bijwoord: *de jongen die daar gaat, het bericht dat we kregen; de vraag wie het gedaan had, de overweging wat het zeggen wil; de kwestie wanneer de gasten zouden komen, de vraag hoe zijn moeder heette, het huis waar hij geboren is; de boot waarmee hij aankwam, het onderwerp waarover hij sprak*.

OPMERKING I. Het is niet altijd gemakkelijk de nabepaling in de vorm van een bijzin te onderscheiden van de nabepaling in de vorm van een voegwoordconstructie. Dat hangt samen met de aard van het woord waarmee de nabepaling begint; dat het niet altijd gemakkelijk is te bepalen of men met een bijwoord of met een voegwoord te doen heeft bleek al in § 233.

OPMERKING II. Men onderscheidt op grond van betekenis en intonatie twee soorten van bijvoeglijke bijzinnen:

1. de zg. beperkende of restrictieve. Ze bepalen het antecedent, d.i. beperken zijn inhoud, door die minder ruim te maken: *Ik heb een hekel aan mensen die zo iets doen. Arbeiders die in die mijnen werken, zijn te beklagen. Kinderen die hun lessen niet leren, krijgen straf. Wie kent er steden die zo rijk waren als Amsterdam? De boodschap die hij bracht, was niet prettig*.

De beperkende bijvoegl. bijzin vormt door de intonatie één geheel met het antecedent evenals een bijv. naamwoord met het erdoor bepaalde substantief. Men geeft dit aan door aan 't hoofd van deze bijzin geen komma te schrijven.

2. de uitbreidende of continuatieve, de onechte, die semantisch de waarde heeft van een predikatieve toevoeging (§ 353). De intonatie scheidt hem van zijn antecedent; dit geeft men aan door een komma: (1) *De jongen, die naar Amsterdam moest, schrok toen hij merkte in de trein naar Utrecht te zitten*. (2) *De smid, die ons moest helpen, keek ons vragend aan*. (3) *Het boek, dat ik zo duur had betaald, dreef daar in het vuile water*. (4) *Zijn vader, die een liefhebber was van vissen, nam hem vaak mee*. (5) *Zijn neefje, dat even oud was, was wel een hoofd kleiner*.

De continuatieve zin in (1) en (2) heeft causale functie, in (5) toegevende; in (3) wordt voornamelijk de spijt uitgedrukt (= en ik had het nog wel zo duur betaald!).

7. Een constructie met te + infinitief, met of zonder eigen bepalingen of zinsdelen: *de verwachting te zullen slagen, opdracht te leveren tegen inkoopsprijs, opdracht aan oude klanten kleine artikelen te leveren tegen inkoopsprijs, (hij kreeg) de naam een stokebrand en een belhamel te zijn.*

Over de bouw van de constructie met te + infinitief wordt gesproken in § 302.

OPMERKING. De betekenisverhouding tussen een voorgeplaatste inf. met te en het substantief is anders dan die tussen de achtergeplaatste inf. met te en het bijbehorende zelfst. nw. Men vergelijkte: *opdracht te leveren tegen inkoopsprijs* (opgedragen wordt dat men zal leveren tegen inkoopsprijs) en *de tegen inkoopsprijs te leveren goederen* (de goederen die moeten geleverd worden tegen inkoopsprijs). Geen verhouding kern-bepaling is aanwezig in: *goederen, te leveren tegen inkoopsprijs*, evenmin als in *goederen, geleverd tegen inkoopsprijs*; vgl. § 353 sub B.

8. Een persoonsvormconstructie in hoofdzinsorde: *de mededeling: U kunt gaan, het probleem 'Wie is de hoofdschuldige', de kreet 'dood aan de verraders', de musical 'Heerlijk duurt het langst'.*

OPMERKING. Over telwoorden als nabepalingen zie § 254.

§ 257. **Vrije bepalingen** bij het substantief, tevens bepalingen van de hoogste graad, zijn de **oordeelspartikels** (*wel, niet, zelfs, ook, juist, vooral, maar, nog, slechts, alleen, bovendien, tenminste, al, reeds, pas*). Soms staan ze helemaal aan het begin van de groep, soms helemaal aan het einde, maar verder kunnen ze nog vlak achter de kern staan. In alle gevallen blijven ze bepaling van de hoogste graad: *zelfs dit nederigste diertje, ook de andere maatregelen, juist zijn oom, vooral de gevaren in het gebergte, slechts Karel, alleen Kees, bovendien een prachtig cadeau.*

In gevallen als: *maar 50 gulden, tenminste 2 miljoen inwoners, al vijf maanden, nog twee minuten, wel 300 kilo*, zijn de oordeelspartikels direct betrokken op de telwoorden, met welke te zamen ze een voorbepaling vormen bij het substantief.

Reeds het jaar duizend, pas de 5^e december, de eerste keer al, dezelfde maand nog, bevatten oordeelspartikels die inderdaad het substantief of de substantiefsgroep zelf bepalen, maar hier is de bepaling slechts mogelijk door de bijzondere betekenis; er is een begrip van tijd voor vereist.

Sommige oordeelspartikels kunnen met andere samen een zelfst. nw. bepalen: *alleen maar woorden, zelfs niet die huizen van Jansen, ook Kees tenminste*. Het eerste geval (*alleen maar*) is niet nader te analyseren; we beschouwen dit tweetal het best als een eenheid. Staan de beide partikels vooraan, dan is het eerste de bepaling van de hoogste graad (*zelfs niet*); *zelfs* is dus een voorbepaling bij *niet die huizen van Jansen*. In *ook Kees tenminste* kunnen we de rangorde bepalen door ze beide vooraan te plaatsen: *tenminste ook Kees* (niet: *ook tenminste Kees*).

De adjectiefsgroep

§ 258. Omdat we op de rangorde van de verschillende bepalingen zullen terugkomen in § 262 zien we hier af van de aanduidingen eerstegraads, tweedegraads enz. We houden ons alleen bezig met adjectieven die niet in de valentie van een substantief gebruikt zijn.

§ 259. **Voorbepalingen** bij een bijv. nw. zijn:

1. Verschillende bijwoorden en in de valentie van bijwoorden gebruikte bijv. nw. en telwoorden, alle verssterkend of graadaanduidend (*louter burgerlijk, te laks, meest tijdelijk, zeer beleefd, veel vriendelijker, bitter koud, uiterst moeilijk*). Het woord *genoeg* gedraagt zich afwijkend doordat het bij een bijv. nw. alleen als nabepaling voorkomt: *groot genoeg*. Verder ook bijwoorden (en bijv. nw.) van hoedanigheid (*kerkrechtelijk ongeldig, hoe gevoelig*), van tijd (*de soms lompe afweer, de soms zo buitengewoon lompe behandeling, de altijd zo volkomen correcte houding van Karel*) en van plaats (*de daar altijd zo uiterst gezellige sfeer*).

OPMERKING I. De hoedanigheidsbijwoorden zijn van een hogere graad dan de graadaanduidende, zoals blijkt uit: *kerkrechtelijk volkomen ongeldig* (niet: *volkomen kerkrechtelijk ongeldig*).

De bijwoorden van tijd zijn van dezelfde graad als die van hoedanigheid: (*de wetenschappelijk steeds* (*volkomen verantwoorde werkwijze*))/(*de steeds wetenschappelijk* (*volkomen verantwoorde werkwijze*)).

OPMERKING II. Een groep als *hoe buitengewoon gevoelig* laat zich op twee manieren analyseren: *hoe buitengewoon* is een voorbepaling bij *gevoelig* of *hoe* is een voorbepaling bij *buitengewoon gevoelig*.

OPMERKING III. Over de bepaling in de vorm van een vnw. bijwoord zie men § 260, opm. III sub 3.

2. Zelfstandige naamwoorden in verschillende semantische functies, nl. als een soort bepaling van specificatie bij het adjectief (*drie jaar ouder, een el hoog, 2 cm lang, een hand breed, twee vingers dik, jaren lang, meters breed*; uit dergelijke verbindingen ontstaan samenstellingen als *dagenlang, huizehoog*); ook in een semantische objectsverhouding bij de woorden *beu, zich bewust, bijster, deelachtig, gedachtig, gewend, gewoon, indachtig, machtig, moe, waard, zat, zeker* e.d. (*dat gezanik danig moe, dat rumoer gewend* enz).

OPMERKING I. Komen de bijv. nw. van de groep *beu, zich bewust* enz. in een zin voor als nw. deel van het gezegde, dan beschouwen we het zelfst. nw. meestal wel als oorzakelijk voorwerp; het heeft een relatie tot het gezegde eerder dan tot het nw. deel alleen. In zinnen als *Hij was dat gezanik moe* kunnen we echter

in principe twee kanten uit: *dat gezanik* is voorbepaling bij *moe* of oorzakelijk voorwerp. In *Dat gezanik was ie moe* kunnen we i.v.m. de plaats van de pv. beter kiezen voor oorzakelijk vw., in *Dat gezanik moe was ie niet bepaald* voor voorbepaling bij *moe*.

OPMERKING II. In plaats van een zelfst. nw. treft men bij *beu* e.d. ook vnw. aan als voorbepalingen: *iets indachtig, alles zat*.

OPMERKING III. De bepalingen in de vorm van een zelfst. nw. bij *beu* e.d. zijn van een hogere graad dan de bijwoorden: *dat gezanik danig moe*.

§ 260. Als **nabepalingen** bij een bijv. nw. komen voor:

1. Een constructie met *te* + infinitief, met of zonder eigen bepalingen: *gereed te schieten, bezig een fort te bouwen, nieuwsgierig te weten hoe dat geluid gemaakt werd, geneigd aan te nemen dat ...* Een aldus bepaald adjectief kan niet attributief gebruikt worden.

2. Een voegwoordconstructie: *dommer dan de andere, minder dan zichzelf*. Wordt een aldus gevormde adjectiefsgroep attributief gebruikt, dan staat hij gescheiden om het zelfst. nw. heen: *(een grotere (hekel) dan Karel aan het leger had*. Andere groepen laten zich niet attributief gebruiken: *kwistig als de natuur, zo goed als ik maar kon, zo verkouden dat hij voorlopig binnen moet blijven*. In de beide laatste voorbeelden vormt de voegwoordconstructie samen met het voorbepalende *zo één* bepaling bij het adjectief. Naast *zo (wit) als sneeuw* ook *als sneeuw zo (wit)*.

OPMERKING I. Andere bepalingen die half vóór-halfnabepalingen zijn: *zo (klein) mogelijk, hoe (ingewikkeld) ook*.

OPMERKING II. Men lette op de volgorde in groepen als: *zo ((bijzonder) van smaak), dat..., zo ((zwak) van honger) dat ...* De samengestelde bepaling *zo... dat ...* is hier van de hoogste graad.

3. De voorzetselconstructie als bepaling in een adjectiefsgroep is lastig te beoordelen op haar karakter van voor- of nabepaling, omdat ze in beide syntactische functies voorkomt. De verhoudingen binnen de adjectiefsgroep worden in belangrijke mate bepaald door de aansluiting naar buiten toe. Een algemene regel is, dat een als voorbepaling (bij bijv. een substantief) gebruikte adjectiefsgroep geen voorzetselconstructie verdraagt die als nabepaling bij het bijv. nw. fungeert; onmogelijk is dus bijv. *een moeilijke in sommige opzichten taak*. In deze posities wordt dus een vóórbepalende voorzetselconstructie vereist: *(een) in sommige opzichten moeilijke (taak)*. De verhoudingen komen in dit opzicht dus overeen met die binnen de deelwoordsgroep; vgl. § 297.

Verschijnt de adjectiefsgroep niet als voorbepaling bij een substantief, dan is de plaatsing van de voorzetselconstructie erbinnen betrekkelijk vrij, dit in overeenkomst met de plaats van een voorzetselconstructie in

een deelwoordconstructie; vgl. ook § 297. (*Een taak*), *in sommige opzichten moeilijk / moeilijk in sommige opzichten*; (*een verbintenis*), *voor God geldig / geldig voor God*.

Wanneer een adjectief zich om welke reden dan ook niet laat voorbepalen door een bepaalde voorzetselconstructie, dan is het met die constructie samen niet als voorbepaling bij een substantief bruikbaar: naast *rijp om het nest uit te vliegen* kan niet voorkomen *om het nest uit te vliegen rijp* en daarom is deze groep niet als voorbepaling bruikbaar. *Bezig met spitten* kan gevarieerd worden als *met spitten bezig* en dit lijkt in principe dus wel bruikbaar als voorbepaling bij een substantief.

Voorbeelden van adjectieven die de voorzetselconstructie overwegend slechts als nabepaling toelaten zijn: *prat (op ...)*, *tuk (op ...)*, *vatbaar (voor ...)*, *verdacht (op ...)*, *verdiept (in ...)*, *vervuld (van ...)*, *verzot (op ...)*, *vrij (van ...)*, *wars (van ...)*, *zeker (van ...)*; daarnaast evenwel: *bereid tot alles, tot alles bereid*; *vatbaar voor verbetering, voor verbetering vatbaar*.

OPMERKING I. Ook hier hebben we, bij opneming in een zin met een koppelww., de mogelijkheid van benoeming als voorzetselvoorwerp: *hij was erg vatbaar voor griep*. Vgl. opmerking I van de vorige paragraaf.

OPMERKING II. Een vnw. bijwoord heeft dezelfde syntactische valentie als een voorzetselconstructie. In verband met een bijv. nw. gebruikt is het vaak voorbepaling: *daarvan afkerig, daartegen bestand*. Het staat ook 'om het adjectief heen'; *daar afkerig van, daar bestand tegen*.

OPMERKING III. Het bijv. nw. *vol*, wijkt af van andere: (*een huis*) *vol mensen* (niet: *mensen vol*); daarnaast *vol met mensen*.

§ 261. Als **vrije bepalingen** bij een adjectief komen voor

1. Oordeelspartikels: *wel tweemaal zo groot, zelfs dodelijk, schadelijker nog dan een slangebeet*. Een opstapeling van oordeelspartikels zien we in *misschien nog wel (scherper)*.

OPMERKING. Het oordeelspartikel *niet* staat bijna altijd vóór de kern: *niet uitermate gierig*. Evenwel naast *niet zo gemakkelijk* ook *zo gemakkelijk niet*.

2. Preciserende bijwoorden: *bijna 3 jaar oud, ongeveer 5 meter hoog, even dik ongeveer*. Het is bij vooropplaatsing ook mogelijk er directe bepalingen bij het telwoord in te zien:

((*ongeveer 5*) *meter*) *hoog*. *Precies* en *juist* kunnen alleen vooropgeplaatst worden: *juist even dik, precies even lang als breed*.

§ 262. We maken enkele schematische opmerkingen over de onderlinge **rangorde** van de verschillende bepalingen bij het adjectief. De kern staat telkens tussen haakjes, de bepaling van de hoogste graad staat

erbuiten. Een keuze valt moeilijk in gevallen als: *(veel (vriendelijker) tegen hem / veel ((vriendelijker) tegen hem); (minder (fraai)) van uiterlijk / minder ((fraai) van uiterlijk); (uitermate (geschikt)) om proeven mee te doen / uitermate ((geschikt) om proeven mee te doen).*

Geen moeilijkheden leveren: *voor vogels (uitzonderlijk (gunstige)); (druk (bezig)) zijn fiets te repareren; ((oud en wijs) genoeg) om te weten; zo ((buitengewoon (zwak)) van honger) dat men ze met de vinger om kon duwen; (drie jaar (ouder)) dan zij; voor zijn leeftijd (altijd nog (zeer (fraaie))) (prestatie); (erg (blij)) met dat geschenk; ((leniger) in zijn bewegingen) dan een kat; zelfs (bijna (even (sterk) als een tijger)); ((even (sterk) als een tijger) bijna) zelfs.*

§ 263. Wanneer een **deelwoord** (tegenwoordig of voltooid) optreedt als kern van een adjectiefsgroep, brengt dat t.a.v. de bepalingen weinig bijzonders met zich mee. Alleen heeft de groep met een deelwoord door de werkwoordelijke aspecten van de kern vaak overeenkomsten met de deelwoordconstructie (zie § 297). In *de alles verslindende tijd, de niets ontziende jeugd*, treffen we voorbepalingen aan in de betekenis van een lijdend voorwerp. Gemakkelijk ontstaan uit verbindingen met deelwoorden samenkoppelingen: *wereldschokkend, tijdrovend, zenuwslopend, vruchtdragend, angstaanjagend, voordehandliggend, goedbedoeld, welwillend, eeuwigdurend, vroeggestorven, langstlevende.*

De telwoordsgroep

§ 264. Wanneer een telwoord zelfstandig gebruikt wordt kan het in principe met dezelfde voor- en nabepalingen gecombineerd worden als het zelfst. nw., al zijn sommige combinaties misschien weinig frequent. Een hoofdtelwoord duldt echter geen hoofdtelwoord, een rangtelwoord geen rangtelwoord als voorbepaling. Overigens zijn alle typen die voor het zelfst. nw. genoemd werden ook bij het telwoord denkbaar, tot zelfs de bepaling van specificatie toe: *twee koffie, drie bier, één pils*; vgl. *twee koppen koffie* enz.

In het tweede lid van voorzetselconstructies verschijnt het zelfst. gebruikte telwoord in de vorm op *-en*. Wanneer het telwoord zelf fungeert als bepaling in bijv. een substantiefsgroep is het aantal direct op het telwoord betrokken bepalingen zeer beperkt. Alleen preciserende bijwoorden en oordeelspartikels kunnen het telwoord dan direct bepalen: *bijna zestien (jaar), zestien (jaar) bijna* (let op: niet *zestien bijna jaar*, wat men zou kunnen verwachten).

Toch is het niet uitgesloten dat ook hier een bepaling bij de hele groep bedoeld wordt: *de militairen hebben het eiland nooit kunnen bezetten, ze hebben er slechts twee landingen gemaakt.*

OPMERKING I. Naar de betekenis zijn vermeldenswaardig de bijv. nw. in 'n *goede honderd*, 'n *dikke dertig*. Over 'n zie § 211.

OPMERKING II. In *meer dan honderd* moeten we *meer dan* als één voorbepaling beschouwen.

De werkwoordsgroep

§ 265. Onder **werkwoordsgroep** verstaan we de werkwoorden tezamen die in een zin met zgn. bijzinsvorm een ondoordringbare groep vormen, d.w.z. zich door geen enkele toevoeging of verschuiving van elkaar laten scheiden. Een beoordeling van een werkwoordsgroep in een zin met hoofdzinsvolgorde laten we afhangen van het resultaat van ombouwning van die hoofdzin in een bijzin. Met voorbeelden: *Hij had met geen mogelijkheid het vorige jaar al kunnen slagen voor zijn examen* levert omgebouwd tot bijzin: *dat hij met geen mogelijkheid het vorige jaar al had kunnen slagen voor zijn examen*. *Had kunnen slagen* vormt hier een ondoordringbare verbinding: de woorden kunnen niet uit elkaar geplaatst of door tussenplaatsing van iets anders gescheiden worden.

Behalve in een persoonsvormconstructie met hoofdzins- of bijzinsorde komen werkwoordsgroepen voor in deelwoordconstructies, in infinitiefconstructies en constructies met te + infinitief: *De hele dag zo achtervolgd worden*. *En al die tijd zitten slapen*. *Door niet te willen spreken over de schuld van anderen*. Ook hier zijn de groepen ondoordringbaar. De werkwoordsgroep in een persoonsvormconstructie omvat een persoonsvorm, die in een deelwoordconstructie een deelwoord, die in een infinitiefconstructie een infinitief.

§ 266. De werkwoordsgroep is een **endocentrische groep**, d.w.z. één deel van de groep kan de syntactische functie overnemen van de gehele groep. De morfologische vorm echter wordt dan bepaald volgens de regels die de betrokken constructie stelt. Brengen we een werkwoordsgroep als *had kunnen slagen* terug tot zijn kern, dan moet die kern verschijnen in persoonsvorm-gestalte, omdat een persoonsvormconstructie nu eenmaal een persoonsvorm eist: *slaagt*. Een werkwoordsgroep als *wordt betrapt, is achterhaald*, laat zich niet tot één vorm herleiden. Vanwege de ondoordringbaarheid in een constructie met bijzinsorde spreken we echter ook bij zg. lijdende vormen van een werkwoordsgroep. Op gelijke wijze beoordelen we groepen met het hulpww. *laten*: zie § 275.

§ 267. De werkwoordsgroepen vallen uiteen in groepen waar *te* in voorkomt en andere zonder *te*; *hij heeft gedroomd*; *hij gaat wandelen*, *hij zit te*

vervelen; hij moet gevallen zijn, hij schijnt gevallen te zijn; hij is komen luisteren, hij lijkt te zitten dromen; hij zou het gedaan kunnen hebben, hij schijnt behandeld te moeten worden; hij zal hebben willen schreeuwen, hij schijnt te hebben zitten vervelen.

Naar de vormen gezien bestaan werkwoordsgroepen uit: persoonsvorm + voltooid deelwoord (pv + vd); persoonsvorm + onbepaalde wijs (ow), pv + *te* ow; pv + vd + ow, pv + vd + *te* ow; pv + ow + ow, pv + (*te*) ow + (*te*) ow; pv + vd + ow + ow, pv + vd + *te* ow + ow; pv + ow + ow + ow, pv + (*te*) ow + ow + (*te*) ow.

Deze opsomming komt overeen met de gegeven voorbeelden. Over het tussen haakjes geplaatste *te* spreken we verderop; we rekenen het te behoren tot de werkwoordsgroep.

§ 268. Het **kernwerkwoord** in de werkwoordsgroep is hieraan te herkennen, dat het, in persoonsvormsgestalte, de syntactische functie van de hele werkwoordsgroep kan overnemen: *Ze zouden hem met zijn allen wel hebben willen toejuichen* wordt: *Ze juichen hem met zijn allen wel toe* (in bijzinsorde: *dat ze hem met zijn allen wel zouden hebben willen toejuichen* wordt: *dat ze hem met zijn allen wel toejuichen*). De inhoud van de zin verandert daarbij slechts wat de modaliteit en het aspect betreft (vgl. hoofdstuk V). In de lijdende vorm (vgl. § 274) is de vereenvoudiging tot een persoonsvorm onmogelijk; we noemen dan het volt. deelwoord kernwerkwoord: *Hij had best ontdekt kunnen worden* wordt: *Hij wordt best ontdekt*. *Ontdekt* is de kern.

In de zin *Ze zouden hem met zijn allen wel hebben willen toejuichen* is alleen het laatste werkwoord, afgezien van de situatie waarin de zin voorkomt, in principe onbeperkt vervangbaar door andere werkwoorden: *zien, horen, beluisteren, lynchen, fotograferen, omkeren* enz. enz. Voor de andere werkwoorden is de vervangbaarheid zodanig beperkt, dat we precies de vervangingsmogelijkheden kunnen noemen: van *zouden* zijn dat *moeten, mogen, willen, kunnen*; voor *hebben* kan niets in de plaats gesteld worden; van *willen* zijn het *moeten, kunnen* en *mogen* (eventueel ook *zullen*). Werkwoorden, waarvan de vervangingsmogelijkheden in principe niet beperkt zijn noemen we **zelfstandige werkwoorden**. De werkwoorden waarvan de vervangingsmogelijkheden beperkt zijn noemen we, als ze kernwerkwoord zijn, **koppelwerkwoorden**. *Hij had toch piloot zullen worden?* wordt bij vereenvoudiging: *Hij wordt toch piloot?* *Worden* is dus kernwerkwoord. De vervangingsmogelijkheden zijn echter telbaar: *zijn, blijven, blijken, lijken, heten, schijnen*.

Alle werkwoorden in een werkwoordsgroep die geen kernwerkwoord zijn noemen we **hulpwerkwoorden**. Ze bepalen het kernwerkwoord. We onderscheiden verschillende soorten hulpwerkwoorden aan de hand van hun vervangingsmogelijkheden.

§ 269. Als **hulpwerkwoorden van modaliteit (zonder ‘te’)** komen voor *zullen, kunnen, willen, moeten, mogen*. Anders dan hulpwerkwoorden van andere soorten kunnen meerdere hulpwerkwoorden van modaliteit samen in één werkwoordsgroep voorkomen: *Hij zou best willen kunnen fietsen* (, *dat hij best zou willen kunnen fietsen*). Het werkwoord *zullen* laat niet gemakkelijk een verder van de kern verwijderd bepalend werkwoord van modaliteit toe; men zegt wel *Hij had moeten willen antwoorden, Hij had kunnen willen antwoorden, Hij had moeten kunnen antwoorden*, maar niet: ‘*Hij had moeten zullen antwoorden*’ of ‘*Hij had willen zullen antwoorden*’.

§ 270. Als **hulpwerkwoorden van aspect (zonder ‘te’)** komen voor: *gaan, komen, blijven, zijn*: *Hij gaat (komt, blijft, is) logeren; Hij is gaan (komen, blijven, wezen) logeren; Hij zou zijn gaan (komen, blijven, wezen) zingen; Hij zal gaan (komen, blijven, zijn?) logeren*. Het werkwoord *zijn* is echter beperkter dan de andere drie: *Hij gaat (komt, blijft) staan zingen*.

§ 271. Als **hulpwerkwoorden van aspect met ‘te’** komen voor: *zitten, liggen, hangen, lopen, staan*. *Hij zit te vervelen, Hij ligt (hangt, loopt, staaf) te vervelen*. Het woordje *te* verdwijnt echter (althans het kan wegblijven) zodra er een tweede onbepaalde wijs in de werkwoordsgroep komt: *Hij heeft zitten (liggen, hangen?, lopen, staan) vervelen; Hij zal hebben zitten (liggen, hangen?, lopen, staan) vervelen*.

§ 272. De als hulpwerkwoorden gebruikte verba *schijnen, blijken, lijken, heten* hebben een noodzakelijk *te* bij zich. Het woordje *te* dat gebruikt wordt bij een hulpwerkwoord van aspect (zie de vorige §), is dan verder in de groep onmogelijk. Een werkwoordsgroep kan dus maximaal éénmaal *te* bevatten. *Schijnen, blijken, lijken* en *heten* noemen we: **hulpwerkwoorden van modaliteit met ‘te’**.

Voorbeelden: *Hij schijnt (blijkt, lijkt, heet) te vervelen; Hij schijnt (blijkt, lijkt, heet) gesproken te hebben; Hij schijnt (blijkt, lijkt, heet) te zitten vervelen; Hij schijnt (blijkt, lijkt, heet) gefietst te kunnen hebben; Hij schijnt (blijkt, lijkt, heet) te hebben zitten vervelen*.

§ 273. Als **hulpwerkwoorden van tijd** komen voor *hebben* en *zijn*. In het algemeen (vgl. § 146) is hun gebruik bepaald door de aard van het kernwerkwoord: *Hij is hier geweest; Hij heeft hier overnacht*. Wanneer het kernwerkwoord een hulpwerkwoord van aspect met *te* bij zich heeft, wordt altijd, als hulpww. van tijd, *hebben* gebruikt: *Hij heeft zitten vervelen*; bij gebruik van een hulpww. van aspect zonder *te* wordt *zijn* gebruikt: *Hij is wezen logeren*. Wanneer het kernwerkwoord als onmiddellijke bepaling een hulpwerkww. van modaliteit zonder *te* bij zich heeft, wordt *hebben* gebruikt als hulpww. van tijd: *Hij heeft kunnen praten; Hij*

had kunnen gaan (maar: *Hij kan gepraat hebben, Hij kan gegaan zijn*; hier is het hulpww. van tijd directe bepaling bij het kernwerkwoord). Wordt een kernwerkwoord direct bepaald door een hulpwerkwoord van modaliteit met *te*, dan is in de werkwoordsgroep geen verder van de kern verwijderd hulpwerkwoord van tijd mogelijk: *Hij schijnt te slapen* (niet: *Hij heeft schijnen te slapen*; men zegt daarvoor *Hij heeft geslapen, naar het schijnt*); wel: *Hij schijnt geslapen te hebben*.

OPMERKING. De naam hulpwerkwoord van tijd is eigenlijk onjuist omdat de betekenis aspectisch is. Ook het verschil tussen de o.t.t. en de o.v.t. is van aspectische aard; vgl. § 155. We blijven echter de traditionele termen toch maar gebruiken.

§ 274. Als **hulpwerkwoorden van de lijdende vorm** komen voor *worden* en *zijn*; het ene kan altijd door het andere vervangen worden. Een eigenaardigheid van het hulpwerkwoord van de lijd. vorm is dat het uitsluitend kan voorkomen als eerstegraadsbepaling bij het kernwerkwoord; het kernwerkwoord staat altijd in de vorm van een volt. deelwoord: *Hij is / wordt bevorderd, Hij zal bevorderd zijn / worden, Hij kon niet bevorderd zijn / worden*. Het gebruik van *worden* of *zijn* wordt bepaald op grond van het aspect: *wordt gezien* komt overeen met *ziet, is gezien* met *heeft gezien*. *Worden* wordt dus gebruikt als hulpwerkv. van de lijd. vorm in onvoltooide tijden (o.t.t. *wordt gezien*, o.v.t. *werd gezien*) *zijn* in voltooide tijden (v.t.t. *is gezien*, v.v.t. *was gezien*).

§ 275. Een zeer bijzondere plaats tussen de hulpwerkwoorden neemt **laten** in. De werkwoordsgroep met dit hulpwerkwoord kan niet vereenvoudigd worden tot één persoonsvorm. Vanwege de ondoordringbaarheid van de werkwoordsgroep in een woordgroep met bijzinsorde noemen we het toch hulpwerkwoord: *(dat ik hem) had laten werken, (dat ik hem) zou hebben laten werken*. De volgende typen zijn mogelijk: *laat werken, heb laten werken, zal laten werken, zou hebben laten werken*. Uitbreiding met een hulpwerkwoord van modaliteit met *te* is mogelijk: *ik schijn hem te laten werken (te hebben laten werken, te willen laten werken e.d.)*. In al deze gevallen is *laten* vervangbaar door *doen*. Het kan slechts voorkomen als eerstegraadsbepaling bij het kernwerkwoord. In zinnen in de lijdende vorm is *laten* van de tweede graad: *ik laat hem gekozen worden, ik had hem gekozen laten worden (ik zou hem gekozen hebben laten worden is theoretisch ook mogelijk)*.

De vervangbaarheid door *doen* is minstens hachelijk; de betekenis nadert tot: bewerken, niet beletten. Deze betekenis is ook aanwezig in: *(Ik) laat (het glas) staan, heb laten staan, zal laten staan, zou hebben laten staan*. Syntactisch echter zijn al deze gevallen vergelijkbaar. We noemen *laten* en *doen* **hulpwerkwoorden van causaliteit**.

Geheel anders te beoordelen zijn: *Laat (hij/ik/ons nou ziek) zijn, Laten (ze zich nou) verslikken, Laat (hij nou) gewerkt hebben, Laat (hij nou) kunnen goochelen, Laat (hij nou) gekozen worden, Laat (hij nou) gekozen willen worden*. De uitroepende functie is karakteristiek; omzetting tot bijzinsorde is onmogelijk (*dat hij nou laat gekozen willen worden* is ondenkbaar) evenals gebruik van *laten* op de tweede plaats in een hoofdzin (*hij laat nou ziek ziek zijn*). Zonder formeel bewijs voor het hulpwerkwoordskarakter noemen we dit *laten* het **uitroepende hulpwerkwoord**.

OPMERKING. Dat het hulpwerkwoord van causaliteit invloed uitoefent op het uitroepende hulpwerkwoord ziet men in gevallen als *Laat hem nou ziek zijn, Laat hem nou gewerkt hebben*, waar *hem* verschijnt in plaats van *hij*.

§ 276. **Samenvattend** noemen we de volgende soorten van hulpwerkwoorden:

1. van modaliteit zonder te (*zullen, kunnen, willen, mogen, moeten*);
2. van modaliteit met te (*schijnen, blijken, lijken, heten*);
3. van aspect zonder te (*gaan, komen, blijven, zijn*);
4. van aspect met te (*zitten, liggen, hangen, lopen, staan*);
5. van tijd (*hebben, zijn*);
6. van lijdende vorm (*worden, zijn*);
7. van causaliteit (*laten, doen*);
8. uitroepend (*laten*).

§ 277. Binnen de werkwoordsgroep gelden bepaalde **plaatsingsregels**. We gaan bij de beschrijving daarvan uit van de bijzinsorde, omdat daar het woordgroepkarakter door de ondoordringbaarheid het duidelijkst aan het licht komt. Werkwoordsgroepen die een voltooid deelwoord bevatten (die dus als eerstegraadsbepaling een hulpwerkwoord van tijd of van de lijd. vorm vertonen) kennen verschillende plaatsingsmogelijkheden voor het **volt. deelwoord**.

De regel luidt aldus: het volt. deelwoord kan op iedere plaats in een werkwoordsgroep staan maar de volgorde van de andere leden ten opzichte van elkaar blijft dezelfde: *heeft gewandeld, gewandeld heeft; schijnt te hebben gewandeld, schijnt gewandeld te hebben, gewandeld schijnt te hebben; schijnt te willen worden gekozen, schijnt te willen gekozen worden, schijnt gekozen te willen worden, gekozen schijnt te willen worden*.

In werkwoordsgroepen die geen voltooid deelwoord bevatten staat het kernwerkwoord in infinitiefvorm. Die **infinitief** staat aan het einde van de groep: *gaat wandelen, zit te vervelen, heeft moeten luisteren, heeft zitten vervelen, zou hebben kunnen horen, wil blijven staan luisteren*. In literaire taal komt ook wel eens voor: (*dat hij peinzend*) *wandelen kwam (door de open klaarte van den Dam)* (ENGELMAN).

De **hulpwerkwoorden van de lijd. vorm** zijn noodzakelijk bepalingen van de eerste graad, d.w.z. ze zijn altijd direct op het kernwerkwoord betrokken: *gekozen wordt, gekozen zal worden, gekozen schijnt te worden, gekozen zal kunnen worden, gekozen schijnt te kunnen worden*. Dat dit ondanks de woordvolgorde bijv. in het tweede voorbeeld, waar kern en eerste bepaling gescheiden zijn, toch inderdaad zo is blijkt uit de combineerbaarheid van *gekozen worden*: *gekozen worden zal hij niet; zal gekozen* kan men niet aldus als groep gebruiken ('*zullen gekozen wordt hij niet*' is ondenkbaar). Het hulpwerkwoord van de lijd. vorm staat op de laatste plaats als men afziet van het volt. deelwoord.

De **hulpwerkwoorden van tijd** kunnen eerste- en tweedegraads-bepaling zijn. Zijn ze van de eerste graad dan staat het kernwerkwoord in de vorm van een volt. deelwoord; zijn ze van de tweede graad dan is het kernwerkwoord een infinitief: *gewandeld heeft, gewandeld zal hebben, gewandeld schijnt te hebben, gekozen zou kunnen hebben, (gezegd schijnt te willen hebben); heeft willen zeggen, heeft zitten vervelen, zou hebben kunnen zeggen, zou hebben zitten vervelen*. De plaatsingsregel luidt: het hulpwerkwoord van tijd als eerstegraadsbepaling staat evenals het hulpwerkwoord van de lijd. vorm op de laatste plaats van de groep wanneer men het deelwoord buiten beschouwing laat (*heeft gewandeld, schijnt te hebben gewandeld, gewandeld heeft, gewandeld schijnt te hebben*); als tweedegraadsbepaling staat het op de voor-voorlaatste plaats in de groep.

De **hulpwerkwoorden van aspect met te** zijn noodzakelijk eerste-graadsbepalingen. Ze zijn niet bruikbaar in combinatie met een volt. deelwoord. Ze staan op de voorlaatste plaats van de groep: *Zit te vervelen, heeft zitten vervelen, schijnt te hebben zitten vervelen*. Ze zijn niet combineerbaar met een hulpwerkwoord van de lijd. vorm.

De **hulpwerkwoorden van aspect zonder te** zijn eerste- of tweede-graadsbepalingen. Zijn ze van de tweede graad, dan fungeert een hulpwerkwoord van aspect met *te* als bepaling van de eerste graad: *gaat wandelen, is gaan wandelen, moet zijn gaan wandelen; gaat zitten vervelen, zal gaan zitten vervelen*. De plaatsregel luidt: het hulpwerkwoord van aspect zonder *te* staat op de voorlaatste of vóór-voorlaatste plaats in de werkwoordsgroep.

De **hulpwerkwoorden van modaliteit met te** komen bijna uitsluitend als hoogstegraadsbepaling voor (hoogstens laten ze zich overtreffen door hulpwerkwoorden van modaliteit zonder *te*: *zou blijken te slapen*): *schijnt te dromen, gedroomd schijnt te hebben, lijkt te zitten dromen (gedroomd schijnt te kunnen hebben), schijnt te hebben zitten dromen*. De plaats

is dus (met voorbehoud van voorafgaande modale hulpwerkwoorden zonder te) aan het begin van de werkwoordsgroep, eventueel het deelwoord buiten beschouwing gelaten.

De **hulpwerkwoorden van modaliteit zonder te** zijn de meest vrij plaatsbare. Van de eerste graad zijn ze in: *zal spreken, heeft moeten spreken*; van de tweede graad in: *zal gesproken hebben, zal gaan spreken, zal zitten vervelen, gekozen schijnt te willen worden*; van de derde graad in: *zal zijn wezen wandelen, zal hebben zitten vervelen*; van de eerste en derde graad in: *zal hebben kunnen goochelen*. De plaats is naar gelang de graad de voorlaatste, vóór-voorlaatste enz. plaats in dewerkwoordsgroep (over de vrije plaats van het deelwoord zie boven).

Het **hulpwerkwoord van causaliteit** *laten* is eerste- of tweedegraadsbepaling bij het kernwerkwoord. Is het van de tweede graad, dan is een hulpwerkwoord van aspect zonder *te* eerstegraadsbepaling: *laat fietsen, zal laten fietsen; laat gaan logeren, zal laten gaan logeren*.

Het hulpwerkwoord laat zich niet combineren met een volt. deelwoord. Zijn plaats is vóór de kern of vóór de eerstegraadsbepaling.

Het **uitroepende hulpwerkwoord** is noodzakelijk van de hoogste graad. Van de eerste graad is het in: *Laat ie fijn zijn*; van de tweede graad in: *Laat ik hem nou laten vallen, Laat ie nou zitten slapen, Laat ie nou willen zwemmen, Laat ie nou gaan schreeuwen*. Van de derde graad: *Laat ze nou willen gaan gillen*. De plaats is de eerste plaats in de persoonsvormconstructie met hoofdzinsorde.

OPMERKING. Minder 'n uitroepend karakter hebben zinnen als: *Laten we nu gezamenlijk lied 34 zingen*. Ook dit *laten* noemen we uitroepend hulpwerkwoord. Het hulpwerkwoord is niet bruikbaar samen met pronomina van de 2e persoon.

§ 278. De hoogstegraadsbepaling in de werkwoordsgroep heeft in een persoonsvormconstructie de vorm van een persoonsvorm, in een infinitiefconstructie die van een onbepaalde wijs, in een constructie met *te* + infinitief die van *te* + inf., in een deelwoordconstr. met tegenwoordig deelwoord die van een tegenw. deelwoord. De deelwoordconstructie met volt. deelwoord bevat alleen maar een kernwerkwoord. Vgl. §§ 297 e.v.

§ 279. De **ondoordringbaarheid** (vgl. § 265) van de werkwoordsgroep in een persoonsvormconstructie met bijzinsorde is het hoofdkenmerk van de werkwoordsgroep. Waar die ondoordringbaarheid afwezig is hebben we met verschillende werkwoordsgroepen te maken. Een zin als *Hij herinnerde zich niet dat iemand gezegd te hebben* levert in bijzinsorde, *dat hij zich niet herinnerde dat iemand gezegd te hebben*. *Gezegd te hebben* is een werkwoordsgroep in de constructie met *te* + inf. *dat*

iemand gezegd te hebben, die in haar geheel fungeert als zinsdeel: *Dat iemand gezegd te hebben herinnerde hij zich niet*.

Een ander geval treffen we aan in *Ik hoorde de man een bekend wijsje fluiten*, in bijzinsorde, *dat ik de man een bekend wijsje hoorde fluiten*. De ondoordringbaarheid lijkt volkomen. Toch is denkbaar: *toen ik hem eventjes hoorde nièt fluiten, toen ik hem zag de zaal uitlopen, toen ik hem zag uit het raam leunen, toen ik hem hoorde de trap afkomen* e.d. Op die grond beschouwen we verbindingen als *horen komen, zien vallen*, niet als werkwoordsgroepen. Evenmin: *leren lezen* e.d.: *toen hij op school leerde hardop lezen, toen hij op vijfjarige leeftijd leerde lezen, leerde op zijn handen staan*.

§ 280. De grens tussen wat wel en wat niet beschouwd kan worden als werkwoordsgroep is niet altijd scherp te trekken. Naast *Hij is begonnen te werken* en *Ik heb gemeend hem te helpen* treft men ook aan *Hij is beginnen te werken, Ik heb hem menen te helpen*; in bijzinsorde wordt dat, *dat hij is begonnen te werken, dat ik heb gemeend hem te helpen, dat hij is beginnen te werken, dat ik hem heb menen te helpen*. De groepen met de volt. deelwoorden *begonnen* en *gemeend* laten geen andere verklaring toe dan deze: de volt. deelwoorden zijn kernwerkwoorden; *te werken* en *te helpen* kunnen geen hulpwerkwoorden zijn en moeten dus als afzonderlijke éénledige 'werkwoordsgroepen' beschouwd worden. In de zinnen met *beginnen* en *menen*, beide infinitieven, hebben we echterwel degelijk met werkwoordsgroepen te maken. Naast *dat hij eindelijk begonnen is aan zijn nieuwe roman te werken* kan niet voorkomen *dat hij eindelijk beginnen is aan zijn nieuwe roman te werken*. Hier is een zelfst. w.w. gebruikt in de valentie van een hulpww. We noemen de groep *is beginnen te werken* een **oneigenlijke werkwoordsgroep**.

Soms dringt een deel van een werkwoordsgroep binnen in een andere constructie: *Liefhebbers van rustiger bezigheden kunnen, (met enige kans op succes, op forellenvangst gaan in de rivieren of) grotere vissen in zee proberen te verschalken*. Omzetting tot een bijzin levert: *dat liefhebbers van rustiger bezigheden grotere vissen in zee kunnen proberen te verschalken*, of ook: *dat liefhebbers van rustiger bezigheden kunnen proberen grotere vissen in zee te verschalken*. Uit dit laatste blijkt dat *kunnen proberen* een werkwoordsgroep is en *grotere vissen in zee te verschalken* een constructie met te + infinitief (zie hierover § 302). In de eerste zin is *proberen* dus in de constructie met te + infinitiefgedrongen. Anders wordt dat in: *Liefhebbers hebben grotere vissen in zee proberen te verschalken*. Omzetting tot een bijzin kan slechts leveren: *dat liefhebbers grotere vissen in zee hebben proberen te verschalken*. Daarom spreken we ook in dit geval van een **oneigenlijke werkwoordsgroep**.

Andere voorbeelden zijn nog: *heb zien schaatsen, heb horen fluiten, heb voelen wegglijden, heb leren lezen, had denken te komen, had hopen te komen, had weten te voorkomen, had durven komen*.

§ 281. We wijzen tenslotte nog op een aantal **bijzondere gevallen** i.v.m. de werkwoordsgroep.

1. Er kan verschil bestaan tussen *Hij is komen luisteren* waarin *komen* een hulpwerkw. van aspect zonder *te* is, en *Hij is komen lopen* = Hij is lopende gekomen, *Hij is komen fietsen* = Hij is fietsend gekomen. We noemen *komen* een zelfst. ww., gebruikt in de valentie van een hulpww. en *komen lopen* een oneigenlijke werkwoordsgroep. Op dezelfde wijze beoordelen we *Daar kwamen ze aanlopen*, *Ze waren komen aanlopen*.

In de zin *Daar kwamen ze aangelopen* noemen we *aangelopen* bepaling van gesteldheid; zie § 344.

2. In zinnen als *Hij kwam te vallen*, *Hij is helaas komen te vallen* is *kam* en *komen* ook gebruikt als hulpwerkwoord; we hebben te maken met echte werkwoordsgroepen, zij het van een zeer beperkt type.

3. Op grond van de vervangingsmogelijkheden en de betekenisverschijnselen van de persoonsvorm noemen we *is* koppelwerkwoord in zinnen als *Hij is aan het werken*; zinnen als *Hij ging aan het werken*, *Hij moet aan het werken* bevatten een zelfst. ww. in de persoonsvorm. *Werken* is gebruikt in de valentie van een substantief: *Hij is/gaat aan het werk*.

4. In de valentie van een bijv. nw. verschijnt *te maken* in *Dat werk is best te maken*. *Is* wordt hier gebruikt als koppelwerkwoord. Hetzelfde geldt voor *schijnt* in *Hij schijnt te spreken* als men bedoelt: *Hij schijnt te spreken te zijn*. (In deze laatste zin is *schijnt* gebruikt als hulpwerkwoord van modaliteit met *te*, *zijn* als koppelwerkwoord.)

5. Het werkwoord *hebben* is een hulpwerkwoord in groepen als *heeft (er rekening mee) te houden*, *heeft (niets) te betekenen*, *heeft (er niets mee) te maken*. Er is betekenisverschil tussen de verschillende gevallen. Het hulpwerkwoord staat nog het dichtst bij de groep *schijnen*, *blijken*, *lijken* en *heten*, maar er zijn ook duidelijke verschilpunten.

6. Het werkwoord *hoeven* is een hulpwerkwoord van een aparte klasse (zoals *komen* in *Hij kwam te vallen*) in *Hij hoeft niet te werken*, *Hij had niet hoeven (te) werken*. Het is het best te vergelijken met de hulpww. van modaliteit + *te*.

7. Zinnen als *Kijk hij eens fietsen*, *Kijk die ratten eens zwemmen* hebben overeenkomst met bijv. *Laat hij maar oppassen* (§ 275). We kunnen *kijk* beschouwen als hulpwerkwoord.

8. In *Ik heb daar koeien lopen* beschouwen we *lopen* als bepaling van gesteldheid.

9. *Doen* noemen we een omschrijvend hulpwerkwoord in zinnen als *Wie doet er meespelen? Wie doet er met ons knikkeren?* Het is beperkt tot voornamelijk de taal van kinderen.

Behoeftte aan het hulpww. *doen* bestaat wanneer men gezegde plus voorwerp voorop wil plaatsen, terwijl de zin geen werkwoordsgroep bevat die dat mogelijk maakt: *Hij volgt vast zijn vader niet op - Zijn vader opvolgen doet hij vast niet.* (Tegenover: *Hij zal vast zijn vader niet opvolgen - Zijn vader opvolgen zal hij vast niet.*)

De voornaamwoordsgroep

§ 282. Als **voorbepalingen** bij een voornaamwoord kunnen gebruikt worden:

1. een bijv. nw. of infinitiefconstructie: *een belangrijk iets, een knap iemand, een niet nader te noemen iemand*; de vnw. zijn hier gebruikt in de valentie van een substantief.
2. een bijwoord: *tamelijk wat, vrij wat, flink wat, zo iemand, zo iets*; eigenlijk hoort hiertoe ook *zo'n* (vgl. § 191); *totaal niets, volkomen niemand*.
3. lidwoorden, al of niet in combinatie met het onbepaalde voornaamw. *al*: *al het mijne, al de uwen, al degenen, die ...*

§ 283. Als **nabepalingen** bij een voornaamwoord komen voor:

1. een adjectief op -s (genitief): *iets moois, wat fraais, iets zwarts, niets voedzaams, iets groters*.
2. het bijwoord *anders*: *iemand anders, niemand anders, iets anders, niets anders dan het leven hier op aarde* (let op het verschil tussen *iets anders* = 'n *ander iets* en *iets anders* = *enigszins op andere wijze*; het laatste vormt een bijwoordsgroep).
3. telwoorden op -en: *wij beiden, jullie vieren*; ook *zij allen*.
4. het voornaamwoord *zelf*: *hij zelf, jullie zelf*.
5. een woord of woordgroep, gekenmerkt door een genitiefvorm: *die der mensen, dat der dieren, wie onzer, elk uwer*.
6. een bijwoord of vnw. bijwoord: *jij hier, de mijne hier, die daarboven, iemand daaruit, niets daarvan*.
7. een voorzetselconstructie: *wij met ons vieren, niets van de geneeskunst, wij van de vlakte, die boven water, niemand in het dorp, iets om mee te spelen, iets voor als je onderweg bent, dezelfde met wie jij gesproken hebt*.

8. een voegwoordconstructie: *niets dan vaten zoute vis, iemand als hij, jij als verkenner, wie als vrijgeborene (kan zoiets dulden)*. (Over gevallen als *Er was niemand of hij keurde ons plan goed* zie § 347.)
9. een constructie met *te* + infinitief: *iets te lezen (had ie niet)*. Vgl. § 256 onder 4e, opmerking III.
10. een persoonsvormconstructie met bijzinsorde (bijvoeglijke bijzin): *hij, die...; het mijne, dat...; degenen die...; wie die op de hoogte is (zal ...); iets dat...; iets wat ...*

§ 284. Als **vrije bepalingen** bij een voornaamwoord komen voor dezelfde oordeelspartikels en nuancerende bijwoorden die ook in de substantiefgroep kunnen optreden: *ook die daar, zelfs hij, vooral dit, ongeveer niemand, nagenoeg niets, bijna hetzelfde*. Vgl. § 257.

§ 285. Niet alle voornaamwoorden lenen zich voor nadere bepalingen; *elkaar* laat slechts vrije bepalingen, *men* geen enkele bepaling toe. Verder beschikken de verschillende vnw. over uiteenlopende combinatiemogelijkheden, zodat ze syntactisch zeer verschillend te beoordelen zijn.

De bijwoordsgroep

§ 286. We spreken in dit verband uitsluitend over de bijwoorden in eigenlijke zin. De bijvoeglijke nw. die in de valentie van een bijwoord gebruikt worden hebben dezelfde mogelijkheden tot groepsvorming als de bijvoeglijke naamwoorden die als adjectief gebruikt worden. De bijwoorden *vaak* en *dikwijls* sluiten zich bij die groep aan: *zeer dikwijls, bijzonder vaak*.

Als **voorbepalingen** van een bijwoord kunnen gebruikt worden:

1. bijwoorden of in de valentie van een bijwoord gebruikte bijvoeglijke naamwoorden: *kort daarop, lang daarna, vlak daarbij, telkens weer, daags daarna, zo ongevéér*.
2. zelfstandige nw. of substantiefgroepen: *een mensenleeftijd daarna, weken tevoren, kilometers terug*.

OPMERKING. De bijwoorden *af, toe, mee, weg, uit, in, op, over, door, voorbij* kennen eigen mogelijkheden, wanneer ze als nw. deel van het gezegde en als bep. van gesteldheid voorkomen: *hij was op straftocht uit, op straftocht uit (was hij niet bepaald), aan eten toe (zijn we allang), door zijn ellebogen heen (is hij al na drie dagen)*. De groepen kunnen echter ook wel anders beoordeeld worden dan als bijw. met voorgeplaatste voorzetselconstructie. Vgl. § 238 onder 2.

§ 287. Als **nabepalingen** van een bijwoord kunnen voorkomen:

1. bijwoorden: *overal elders, nergens anders, hier beneden, nu terstond.*
2. een voorzetselconstructie: *eens in de week, ooit van zijn leven, verderop in het boek, overal op het water, thuis bij zijn ouders, daar bij jou, hier in de stad, telkens bij zacht weer.*
OPMERKING. *Daar in die koele wereld* bevat niet kern + nabepaling maar kern + bijstelling. Zie § 353.
3. een voegwoordconstructie: *zo als je wilt, (niet) anders dan onverschillig, telkens als je komt.*
OPMERKING I. Let op het verschil tussen *Straks, als je beter bent, zullen we ...* en *Straks als je beter bent, zullen we ...* De op lagere toon gesproken voegwoordconstructie is een bijstelling bij straks; in het tweede geval is de voegwoordconstructie te beschouwen als een nabepaling.
OPMERKING II. In *lang voordat dit bekend werd* is *lang* een voorbepaling bij de voegwoordconstructie.
4. een persoonsvormconstructie met bijzinsorde: *overal waar je een pijltje ziet staan, ergens waar je helemaal jezelf kunt zijn, hier waar je geboren bent.*
OPMERKING. Het problematische karakter van *waar* (vgl. § 233) maakt het moeilijk deze groepen met zekerheid te beoordelen.

§ 288. Als **vrije bepalingen** bij een bijwoord kunnen gebruikt worden:

1. oordeelspartikels: *zelfs hier, nog nooit, praktisch nergens, ook daarmee, pas gisteren, eerst vandaag, reeds dan, al dadelijk.*
OPMERKING I. *Nog* eist soms de eerste plaats: *nog niet, nog nooit, nog wel, nog wel eens*; soms wordt het achteropgeplaatst: *ook nu nog, toch nog, dadelijk nog*; in andere gevallen is het een echte vrije bepaling: *nog altijd/ altijd nog, nog onlangs/onlangs nog, nog bovendien/bovendien nog.*
Het woord *ook* vertoont overeenkomstige eigenschappen: *ook nooit, toch ook, dan ook; ook elders/elders ook.*
Wel gaat meestal vooraf aan het kernwoord: *wel eens, wel tweemaal, wel ooit, wel ergens*; het kan echter ook wel eens volgen: *driemaal wel. Niet* staat steeds voor de kern: *niet gaarne, niet helemaal.*
OPMERKING II. Het heeft weinig zin de volgende verbindingen te analyseren: *nog al eens, nog wel eens, ook nog wel, alleen maar weer, misschien zelfs wel.*
OPMERKING III. Let op het verschil tussen *natuurlijk wel* en *wel natuurlijk, eigenlijk wel* en *wel eigenlijk*.
2. preciserende bijwoorden: *bijna nooit, bijna overal, precies zo, net zo, zó ongeveer, ongeveer zó, juist toen.*

De woordgroep met als kern een voorzetselconstructie

§ 289. Als **voorbepalingen** bij een voorzetselconstructie (zie hierover § 295) komen voor:

1. een bijwoord of een in de valentie van een bijwoord gebruikt adjectief: *boven op het dak, midden in de problematiek, schuin tegenover zijn woning, binnen in het schip, dicht aan een boomstam, vlak achter de deur, kort voor de middag, dadelijk na de geboorte.*
OPMERKING. Sommige woordgroepen laten meer interpretaties toe; men vergelijkte: *binnen, in het schip* met *binnen in het schip*. In het eerste geval is de voorzetselconstructie een bijstelling bij het bijwoord.
Hetzelfde is het geval in: *ginds bij de werven, hier aan deze zijde van de rivier*. Het verschil in toonhoogte tussen bijwoord en voorzetselgroep is beslissend.
2. een zelfst. nw.: *meters boven de lat, een halve meter binnen de zijlijn, een half uur voor de plechtigheid.*

§ 290. Als **nabepalingen** bij een voorzetselconstructie komen voor:

1. een voorzetselconstructie: *bij de dominee aan huis, bij moeder op schoot, bij onze burens in de tuin.*
Soms is het mogelijk het tweede deel als kern te beschouwen.
OPMERKING. *Met een drama uit de gouden eeuw* is één voorzetselconstructie, waarvan het tweede stuk als kern heeft *drama: met/een ((drama) uit de gouden eeuw)*.
2. een voegwoordconstructie: *op de manier als een schip door een schroef wordt voortbewogen*. Hier is de groep *als... voortbewogen* niet een bepaling bij *manier* maar bij *op de manier*; deze figuur is niet frequent.

§ 291. Als **vrije bepalingen** bij een voorzetselconstructie komen voor oordeelspartikels en preciserende bijwoorden:

juist op deze vragen, bijna zonder rusten, precies op dat ogenblik, louter om dat verhaal, al na een maand, pas over een week, eerst in de 16e eeuw, alleen in de vroege ochtend, vooral voor zijn plezier, niet voor de middag, zelfs in het paradijs, slechts voor een gedeelte. Niet kan niet worden achtergeplaatst.

De woordgroep met als kern een voegwoordconstructie

§ 292. Als **voorbepalingen** bij een voegwoordconstructie (die met een onderschikkend voegwoord begint) komen voor:

1. een bijwoord of een in de valentie van een bijwoord gebruikt adjectief: *lang voordat hij geboren werd, vlak nadat het insect uit zijn pop is gekropen*; vgl. § 287, onder 3.
2. een zelfst. nw. of een substantiefsgroep: *drie huizen voordat je bij de brug bent, uren voordat de boot zou aankomen, een paar minuten nadat hij was vertrokken*.

§ 293. Als **vrije bepalingen** bij een voegwoordconstructie komen voor oordeelspartikels en preciserende bijwoorden: *pas wanneer het aantal compleet is, ongeveer als bij ons het geval is, ongeveer als bij ons, net als slangegif, precies als een kat, zelfs als we het zouden willen, alleen omdat hij er niet zelf over waakte*.

Woordgroepen zonder kern constructies

§ 294. Met voorbehoud voor een aantal woordgroepen van bijzondere soort (zie § 353) zijn de nog te behandelen woordgroepen **exocentrisch**, d.w.z. ze hebben een zodanige bouw dat geen enkel deel van de groep in de syntactische valentie van het geheel kan gebruikt worden. We noemen ze alle **constructies** en onderscheiden voorzetselconstructies, voegwoordconstructies, deelwoordconstructies, infinitiefconstructies, constructies met te + infinitief en persoonsvormconstructies.

De voorzetselconstructie

§ 295. Een voorzetselconstructie bestaat uit twee ongelijkwaardige delen; het eerste lid, het voorzetsel, kan niet zonder het tweede lid verschijnen. De bouw van het tweede lid kan zeer verschillend zijn. Als **tweede lid van een voorzetselconstructie** komt voor:

1. een substantiefsgroep of een woordgroep met als kern een in de valentie van een zelfst. nw. gebruikt bijv. nw. of telwoord: *in de kamer, met die bruine, van die twintig*.

2. een voornaamwoordsgroep: *van zo'n knap iemand, met zo iets, over helemaal niemand.*
3. een bijwoordsgroep: *tot kort daarna, van daags daarna, naar hier beneden, voor eens in de week, tot daar bij jou;* de mogelijkheden zijn zeer beperkt.
4. een voorzetselconstructie of een woordgroep waarvan een voorzetselconstructie de kern is: *van/onder de puinhopen, tot/in de nacht, tot/diep (in de namiddag), tot/midden (in de problematiek).*
5. een voegwoordconstructie of een woordgroep waarvan een voegwoordconstructie de kern is: *tot/lang (nadat hij was afgetreden), sedert/dat hij hier is.*
OPMERKING. Bij de bijwoordelijke zinnen is uit het voorzetsel met het voegwoord *dat* vaak een voegwoord ontstaan: *Ik kom nadat hij vertrokken is. Verder totdat, voordat, sedertdat, zonderdat, omdat.*
6. een constructie met *te* + infinitief: *om te vertrekken als er iemand binnenkomt, door maar steeds op hetzelfde aambeeld te hameren, alvorens naar de West te vertrekken, ten einde daarmee de regering te dwingen, in plaats van zelf te komen, zonder het eerst gezien te hebben.*
7. een persoonsvormconstructie: *van wie tot zoiets in staat zijn, uit wat daarover gezegd is, op wat hij beloofd heeft, van waar het beekje stroomt.*
OPMERKING I. Groepen als *voor hij binnenkwam, tot hij meegaat*, noemen we voegwoordconstructies, hoewel de relatie met het voorzetsel duidelijk is in *tot hij meeping toe*.
OPMERKING II. Voorzetselconstructies kunnen ook samengesteld zijn met samengestelde voorzetsels, dubbele voorzetsels (gecombineerd voorzetsel - achterzetsel), en met achterzetsels: *vanaf het station, vanuit het raam, vanonder de tafel; van de grenzen af, tot Arnhem toe, over het rietland heen, tussen het dons in, tussen de andere door, van het nest weg, van binnen uit, van het noorden uit, op honderd na; de haven langs, het huis door, de tuin uit.*

De voegwoordconstructie

§ 296. Een voegwoordconstructie bestaat uit twee ongelijkwaardige delen; het eerste deel, het voegwoord, kan niet zonder het tweede deel verschijnen. De bouw van het tweede deel kan zeer verschillend zijn, al naar gelang het nevenschikkende of onderschikkende voegwoorden betreft (vgl. § 227 e.v.).

Als **tweede lid van een voegwoordconstructie** die begint met een **nevenschikkend voegwoord** kan iedere op zichzelf mogelijke woordgroep en constructie verschijnen met inbegrip van een onderschikkende voegwoordconstructie: *en dat hij niet wou, dan dat hij het niet wist, behalve omdat hij er een hekel aan had* (vgl. § 228 en § 356).

Als **tweede lid van een voegwoordconstructie** die begint met een **onderschikkend voegwoord** verschijnt uitsluitend een persoonsvormconstructie met bijzinsorde. Dit onderscheid is juist beslissend voor de benoeming van een voegwoord als onderschikkend voegwoord; vgl. § 232.

OPMERKING I. De onderschikkende voegwoorden *indien, zo, mits, ofschoon* en *hoewel* komen ook in ander gebruik voor: (*Hij is*), *indien al niet geniaal (toch een zeer verdienstelijk fysicus)*; (*Hij is*) *indien al geen geniaal fysicus (toch een zeer verdienstelijk geleerde)*; *Hoewel niet erg vasthoudend van aard (wist hij nu toch door te zetten)*; *Ofschoon met hun tieners (waren ze niet sterk genoeg om de vechtpartij te winnen)*; *Zo ooit (dan is het nu het geschikte moment)*; *Mits hard werkend (zul je er wel komen)*; (*Zijn werk*), *ofschoon de vrucht van grondige kennis, (is reeds lang overtroffen)*.

De aard van het tweede stuk van deze voegwoordconstr. is zeer verschillend.

OPMERKING II. In de omgangstaal hoort men soms persoonsvormconstructies met hoofdzinsorde achter een onderschikkend voegwoord: (*Het heeft me al zolang verdrotten*) *dat ik hou ermee op*.

OPMERKING III. Onderschikkende voegwoorden die ook als vrz. voorkomen hebben vaak typische voorzetsleigenaardigheden behouden. Vgl. opm. 1 van de vorige §.

Werkwoordelijke constructies

De deelwoordconstructie

§ 297. Een **deelwoordconstructie** is een exocentrische woordgroep die een deelwoord bevat en naar de volgorde van haar delen andere eigenschappen heeft dan een endocentrische deelwoordsgroep.

Een woordgroep als *de wegens zijn vroege dood met weemoed omfloerste geniale heraut van de nieuwe beweging* bevat de deelwoordsgroep *wegens zijn vroege dood met weemoed omfloerste*. Dit is een endocentrische groep die teruggebracht kan worden tot *omfloerste*; het is een bijzonder type adjectiefs-groep (vgl. § 263). De volgorde van zijn delen is in zoverre vast dat een uitloop (§ 314) onmogelijk is. Gebruiken we deze zelfde groep predikatief, dan verdwijnt natuurlijk de adjectivische -e: *de heraut van de nieuwe beweging, wegens zijn vroege dood met weemoed omfloerst*. De groep achter de komma heeft dan echter ook andere syntactische eigenschappen; we kunnen de volgorde veranderen: *wegens zijn vroege dood omfloerst met weemoed, met weemoed omfloerst wegens zijn vroege dood, omfloerst*

met weemoed wegens zijn vroege dood, omfloerst wegens zijn vroege dood met weemoed. Op grond van deze veranderlijkheid, die parallel loopt met regelmatigheden die in een persoonsvormconstructie bestaan - er is een uitloop mogelijk -, spreken we hier van een deelwoordconstructie. Het wezenlijke verschil is dus gelegen in de syntactische regels die gelden voor de inwendige bouw van de groep; maar we moeten er onmiddellijk aan toevoegen dat die samenhangen met de wijze waarop de groep is opgenomen in een groter geheel: bij attributief gebruik als voorbepaling zijn de regels anders dan in andere gevallen.

Nu zijn er ook groepen met deelwoorden waarvoor de wijze van gebruik geen verschil in woordorde met zich meebrengt: *een deskundig bereide maaltijd/een maaltijd, deskundig bereid.* Toch spreken we in dit laatste geval van een deelwoordconstructie, omdat bij uitbreiding met een voorzetselconstructie een dubbele plaatsing wel mogelijk is: *met veel smaak deskundig bereid/deskundig bereid met veel smaak.*

OPMERKING. In de groep (*de*) *wegens zijn vroege dood met weemoed omfloerste (geniale heraut van de nieuwe beweging)* noemen we *omfloerst* kern vanwege zijn mogelijkheid om de syntactische functie van het geheel over te nemen. De predikatief gebruikte groep *wegens zijn vroege dood omfloerst met weemoed* noemen we exocentrisch. De termen lijken hier wat willekeurig gebruikt; het wordt moeilijk nauwkeurig te bepalen wat men onder exocentrisch en endocentrisch dient te verstaan. Natuurlijk is het ook in de constructie *wegens zijn vroege dood omfloerst met weemoed* mogelijk *omfloerst* de kern te noemen - soms staat een predikatief gebruikt deelwoord zelfs alleen - maar de consequentie is dat men in een persoonsvormconstructie als: *Men heeft hem wegens zijn vroege dood met weemoed omfloerst* ook een kern aanwijst. Wanneer men daartoe in dit geval al zou kunnen besluiten (*Men heeft hem omfloerst*), dan schrikt men toch terug voor een algemene definitie van: de kern van een persoonsvormconstructie. Een dergelijke definitie is nl. niet op formele gronden te geven. In onze terminologie hebben we onderscheid gemaakt tussen woordgroepen die we -groep noemen (met kern) en andere die we als constructie benamen (zonder kern).

Zoals we onderscheid maken tussen een deelwoordsgroep en een deelwoordconstructie, onderscheiden we ook een groep of constructie met *te + inf.:* (*de*) *aan ingezetenen te verlenen (materiële bijstand)* en (*de materiële bijstand*) *te verlenen aan ingezetenen.*

De voorzetselconstructie, die - zoals bleek in de voorbeelden - andere plaatsingsregels kent in de deelwoords- en de infinitiefsgroep dan in de deelwoorden infinitiefconstructie, speelt ook in de adjectiefsgroep een moeilijke syntactische rol; men zie hiervoor § 260, 3.

§ 298. De **volgorde** van de delen in de **deelwoordsgroep** is altijd ook mogelijk in een overeenkomstige persoonsvormconstructie met een deelwoord. Met een voorbeeld: (*de*) *wegens zijn vroege dood met weemoed omfloerste (geniale heraut van de nieuwe beweging)* is vergelijkbaar met: (*Men heeft hem*) *wegens zijn vroege dood met weemoed omfloerst.* De andere moge-

lijke volgorden van deze pv. constructie: (*Men heeft hem*) *wegens zijn vroege dood omfloerst met weemoed* en (*Men heeft hem*) *met weemoed omfloerst wegens zijn vroege dood* zijn niet mogelijk in de deelwoordsgroep maar wel in de deelwoordconstructie.

Onder verwijzing naar § 314 kunnen we vaststellen dat de deelwoordsgroep niet een plaatsing toelaat die correspondeert met de uitloop van de bijzin, de deelwoordconstructie wel.

§ 299. **Een ander type deelwoordconstructie** treffen we aan in antwoordzinnen als *Wat hebben jullie gisteren de hele dag gedaan? - Lekker gezwommen in het natuurbad. / Lekker in het natuurbad gezwommen. / In het natuurbad lekker gezwommen*. Het verschil met de in de vorige paragraaf bedoelde constructies is dat deze zich slechts onder bepaalde voorwaarden laten gebruiken als deel van een zinsdeel (bijv. bepaling). Dat hangt vaak af van toevalligheden. Als we uitgaan van *Ze hebben Hess tot levenslang veroordeeld* is een vraag mogelijk *Wat hebben ze gedaan? - Hess tot levenslang veroordeeld*; maar ook *Wat hebben ze Hess gedaan? - Tot levenslang veroordeeld*. Het laatste antwoord leent zich als zinsdeelstuk: (*de*) *tot levenslang veroordeelde (Hess)*, maar het eerste niet.

Een andere voorwaarde is de overgankelijkheid van het voltooid deelwoord: *Lekker gezwommen* kan wegens het onovergankelijke gebruik van het werkwoord niet als zinsdeelstuk verschijnen (wel als zinsdeel: *Lekker gezwommen hebben we daar niet*).

De **woordorde** in de hier bedoelde deelwoordconstructies komt overeen met die in persoonsvormconstructies die een deelwoord bevatten.

OPMERKING. *Beter hard geblazen dan de mond gebrand* bevat een 'kern' *hard geblazen*; *beter - dan de mond gebrand* is een predikaat daarbij (vgl. § 353). In het predikaat is *beter* de kern en de voegwoordconstructie *dan de mond gebrand* nabepaling. Zowel *hard geblazen* als het tweede deel van de voegwoordconstructie *de mond gebrand* zijn deelwoordconstructies van het in deze paragraaf bedoelde type. Vgl. ook: *Goed begonnen is half gedaan, 't Is boter aan de galg gesmeerd*. Naar de bouw wijken niet af: *Daarom niet getreurd, Waarom de moed verloren?, Niet getreurd, Opgelet!, Hij gestudeerd? (Maak 't nou 'n beetje!)*.

§ 300. Is de **woordvolgorde** van de deelwoordconstructie met een voltooid deelwoord vergelijkbaar met die van een persoonsvormconstructie met volt. deelwoord, voor de deelwoordconstructie met tegenwoordig deelwoord kan die vergelijking niet gemaakt worden, omdat een tegenwoordig deelwoord nooit zinsdeel is in een persoonsvormconstructie. Indirect echter kan het verband wel gelegd worden. We kunnen nl. formuleren: de volgorde van de delen van een deelwoordconstructie is steeds zodanig dat bij vervanging van het deelwoord door een persoonsvorm het geheel kan worden opgenomen in een persoons-

vormsconstructie met bijzinsorde: *(een sociaal systeem) weinig plaats inruimend aan de godsdienst / weinig plaats inruimde aan de godsdienst / (een sociaal systeem, dat) weinig plaats inruimde aan de godsdienst*. De woordorde correspondeert met die van een bijzin met of zonder uitloop; vgl. hiervoor § 314.

OPMERKING I. Op dezelfde wijze kunnen we ook de woordorde van een deelwoordconstr. met volt. deelwoord, van een infinitiefconstr. en van een constr. met te + inf. vergelijken met die van een bijzin. Vgl. § 278.

OPMERKING II. De attributief gebruikte deelwoordsgroep met tegenwoordig deelwoord is ook, bij vervanging van het deelwoord door een persoonsvorm, bruikbaar in een persoonsvormconstructie met bijzinsorde; we hebben dan steeds te maken met de gewone orde: *(de) op zijn stok leunende (vagebond)/op zijn stok leunde/(de vagebond, die) op zijn stok leunde*.

OPMERKING III. *IJs en weder dienende* is een bijzonder geval, omdat het niet bruikbaar is als zinsdeelstuk, maar uitsluitend als zin of zinsdeel.

De infinitiefconstructie

§ 301. Anders dan de deelwoordconstructie komt de **infinitiefconstructie** uitsluitend voor als zin en als zinsdeel, niet als deel van een zinsdeel. Als zin: *Wat doen jullie toch al die weken in Zuid-Frankrijk? - Hele dagen lekker lui in het zonnetje liggen*. Als zinsdeel: *Hele dagen lekker lui in het zonnetje liggen gaat toch betrekkelijk gauw vervelen*.

De **volgorde** van de delen komt overeen met die van een overeenkomstige persoonsvormconstructie met een infinitief: *(We zullen wel weer) hele dagen lekker lui in het zonnetje liggen; (We zullen wel weer) hele dagen lekker lui liggen in het zonnetje*.

Andere voorbeelden zijn nog: *Hij studeren in de vakantie (, kun je net denken!), Dóórlopen!, Niet gaan staan luisteren aan die deur!*

De constructie met te + infinitief

§ 302. Op grond van het verschil in syntactische binnenbouw maken we onderscheid tussen een te + infinitiefsgroep en een te + infinitiefconstructie. Bij attributief gebruik als voorbepaling noemen we de woordgroep endocentrisch; bij predikatief gebruik, bij attributief gebruik als nabepaling en bij gebruik als zin exocentrisch. Vgl. de opmerking in § 297; zie ook § 256.

De **volgorde** in de endocentrische groep met te + infinitief is vergelijkbaar met die in een persoonsvormconstructie met bijzinsorde (zonder uitloop); bij vervanging van te + infinitief door een persoonsvorm kan het geheel opgenomen worden in een zgn. bijzin: *(de) aan de ingezetenen tegen geringe vergoeding te verlenen (materiële bijstand) / aan de inge-*

zetenen tegen geringe vergoeding verleende / (de bijstand, die men) aan de ingezetenen tegen geringe vergoeding verleende.

De exocentrische constructie met *te* + infinitief komt voor als zinsdeelstuk, als zinsdeel en als zin. Als zinsdeelstuk zijn de constructies gebruikt in: *(Het plan) de volgende dag samen te gaan vissen (viel in het water)* (attributieve nabepaling; § 256, 7, opm.); *(Die wanorde), overigens met geen pen te beschrijven, (had ...)* (predikatief gebruikt; zie dezelfde opmerking); *Om nog maar te zwijgen over zijn aanmatiging* (tweede stuk van een voorzetselconstructie). Als zinsdeel: *Naar de mening van de minderheid niet te luisteren (lijkt me weinig democratisch)*. Als zin: *Wat lijkt je weinig democratisch? - Niet te luisteren naar de mening van de minderheid.* (Zie ook in dit verband de opmerking in § 297.)

De **volgorde** in al deze constructies is vergelijkbaar met die in een persoonsvormconstructie met bijzinsorde met of zonder uitloop, wanneer men *te* + infinitief vervangt door een persoonsvorm: *de volgende dagen samen gingen vissen, overigens met geen pen beschreef, nog maar zweeg over zijn aanmatiging, naar de mening van de minderheid niet luisterde, niet luisterde naar de mening van de minderheid.*

De persoonsvormconstructie

§ 303. De behandeling van de persoonsvormconstructie verloopt in de volgende paragrafen als volgt. Na wat algemene opmerkingen over zin, hoofdzin en bijzin, bespreken we achtereenvolgens de constructies naar gelang ze een persoonsvorm bevatten op de tweede of eerste plaats of ergens achteraan. Bij het bespreken van de plaatsen in de persoonsvormconstructie (het beginstuk, het eindstuk, de uitloop, het middenstuk en de aanloop, ieder met hun eigen plaatsen) zullen we uitgaan van de persoonsvormconstructie met bijzinsorde of van die met hoofdzinsorde. Vervolgens gaan we over op wat we de functoren van de zin noemen: gezegde, onderwerp, lijdend voorwerp, meewerkend voorwerp, voorzetselvoorwerp, oorzakelijk voorwerp en bepalingen.

§ 304. Vooral bij het beschrijven van de persoonsvormconstructie zullen we vaak gebruik maken van de term zinsdeel, die trouwens hierboven ook al een aantal malen gebezigd is. We maken binnen die term onderscheid in zinsdeel in engere zin en zinsdeel in ruimere zin. Onder **zinsdeel in engere zin** verstaan we zinsdeel naar de plaats: de 'vulling' van één bepaalde plaats in de persoonsvormconstructie (en dienovereenkomstig ook in de deelwoordconstructie, in de constructie met infinitief en die met *te* + infinitief). We onderscheiden dus daarbinnen evenveel zinsdelen als er eigen plaatsen zijn: *Hij / was kort voor de plechtigheid / ziek / geworden. Hij / had / er / zich / allang / op / verheugd. Kersen*

gestolen bij de bureu / heeft / hij / heel zijn leven. Voor zinsdeel in engere zin schrijven we steeds zinsdeel.

Onder **zinsdeel in ruimere zin** verstaan we zinsdeel naar de semantische functie: onderwerp, gezegde, lijdend voorwerp, meewerkend voorwerp enz. In de zin *Hij had er zich allang op verheugd* onderscheiden we dan *Hij / had verheugd / zich / erop / allang*; in *Hij was kort voor de plechtigheid ziek geworden: Hij / was ziek geworden / kort voor de plechtigheid*. De zinsdelen in ruimere zin noemen we steeds **functoren**. Vergelijk verder § 320.

§ 305. Tot hiertoe heeft hoofdstuk IV zich hoofdzakelijk beziggehouden met de inwendige bouw van verschillende woordgroepen. Zodra het woord zin valt, verandert het gezichtspunt volkomen: de term heeft betrekking niet op de inwendige bouw van een woordgroep maar op zijn verhouding tot de omgeving. Onder een **zin** verstaan we nl. een woord of een woordgroep met een eigen onafhankelijke intonatie die niet is opgenomen in een groter intonatiegeheel en met een eigen betekenis. In dit verband is het onlogisch de termen hoofdzin en bijzin te gebruiken voor bepaalde typen van persoonsvormconstructies. Toch zullen we van die termen gebruik maken met het oog op hun algemeenheid. De term zin bezigen we alleen in de zoëven bedoelde betekenis; met **hoofdzin** duiden we aan een persoonsvormconstructie met de persoonsvorm op de eerste of tweede plaats (hoofdzinsorde), met **bijzin** een persoonsvormconstructie met de persoonsvorm achterin (bijzinsorde).

OPMERKING I. Het zou mogelijk zijn alle vormen te noemen waarin een zin in het Nederlands kan verschijnen. Daaraan is echter zowel in hoofdstuk III alsook in hoofdstuk IV geregeld aandacht geschonken. We hebben bij de behandeling van de woordsoorten de zinsvalentie als een voorname eigenschap laten gelden. Het spreekt wel vanzelf dat, wanneer een substantief in het algemeen zinsvalentie heeft, hetzelfde gezegd kan worden van de substantiefsgroep; hetzelfde geldt voor de adjectiefsgroep, de telwoordsgroep, de voornaamwoordsgroep en de bijwoordsgroep. De zinsvalentie van de hierboven behandelde constructies heeft al enige aandacht gehad. In het algemeen kan men zeggen dat een constructie altijd zinsvalentie heeft. De persoonsvormconstructies maken hierop geen uitzondering. Het zijn zelfs de zinsvormen bij uitstek. Er mag op gewezen worden dat de werkwoordsgroep geen zinsvalentie heeft, tenzij in zeer bijzondere gevallen: *Laat liggen; Ga slapen*.

OPMERKING II. Wanneer we de persoonsvormconstructies verdelen in: met de persoonsvorm op de eerste of tweede plaats, respectievelijk ergens achterin, moet benadrukt worden dat dit hypothetische benaderingen zijn. We nemen eenvoudig aan dat de persoonsvorm *is* op de tweede plaats staat in *Karel is niet lekker, Dat Karel niet lekker was, is algemeen bekend, Die malle Karel, die is niet lekker*. Op basis van die veronderstelling beschrijven we de persoonsvormconstructies.

§ 306. Een persoonsvormconstructie (pvc) heeft hoofdzinsorde (is een **hoofdzin**) wanneer de persoonsvorm (pv) op de eerste of tweede plaats staat. Onder pv verstaan we alle werkwoordsvormen behalve de infinitief.

(N.B. Deelwoorden zijn afleidingen en worden dus niet als werkwoordsvormen aangemerkt.)

1. Onder de pvc's met de pv op de eerste plaats onderscheiden we die met een gebiedende wijs en andere. Een pv. in gebiedende wijs-vorm kan niet vervangen worden door een andere vorm van hetzelfde werkwoord, een andere pv. kan dat wel. Voorbeelden: *Ga eens even opzij, Vertel eens wat over gisteren, Kom eens bij me zitten; Heeft (had) hij vaker daarover gesproken? Nemen (namen) jullie altijd brood mee naar school?, Komt (kwam) er nog iets van?, Wordt (werd) er gebeld?*

Het onderscheid naar de betekenis is dat tussen **gebiedende** en **vragende** zinnen. In vergelijking met de vragende zinnen onder 2 noemen we dit type inversievraag: het kenmerk is dat het onderwerp achter de persoonsvorm staat terwijl de pv. op de eerste plaats staat.

OPMERKING. Soms staat ook in gewone beweerende zinnen de pv op de eerste plaats: *Gisteravond zit ik hier in Groningen in een café. Zeg ik tegen de ober: 'Hebt u een night-cap?' Zegt die ober: 'k Heb nait.'*

2. De pvc met de pv op de tweede plaats: *Gisteren om een uur of vijf is (was) het gebeurd, Hij zal (zou) er wel weer iets op tegen hebben; Wie heeft (had) dat gezegd?, Op welke manier wou (wil) je dat dan aanpakken?, Waarom ga (ging) je niet mee?* Naar de betekenis zijn dit **bevestigende** en **vragende** zinnen. De vragende zijn gekenmerkt door een vraagwoord (vraagwoordvragen).

OPMERKING. De aard van de vragen onder 1 is anders dan onder 2. *Heeft hij dat gedaan?* informeert of een bepaald iemand een bepaald iets heeft uitgevoerd; het is niet zeker dat hij 't gedaan heeft en zelfs is het mogelijk dat het helemaal niet gedaan is. De vraag *Wie heeft dat gedaan?* houdt in dat er inderdaad iets gedaan is, maar de vrager wil weten wie de dader is.

§ 307. Een pvc heeft de bijzinsorde (is een **bijzin**) wanneer de pv niet op de eerste of tweede plaats staat: *Omdat hij niet kan rekenen op het weer, Als het kan, Wie wil.* Het laatste voorbeeld als antwoord op bv. de vraag *En wie mag er dan mee? - Wie (dat toevallig ook maar) wil.*

Hieruit blijkt dat we de plaats in de bijzin niet tellend kunnen beoordelen. Een feitelijk op de tweede plaats staande pv kan best gewaardeerd moeten worden als staande op de laatste plaats, nl. wanneer de pvc een aantal onbezette plaatsen bevat; die onbezette plaatsen kunnen dan gevuld worden, zoals in het voorbeeld tussen haakjes is gedaan.

§ 308. Bij de behandeling van de plaatsen en stukken in en van de pvc zullen we steeds spreken over verschijnselen in de pvc met hoofdzinsorde en vergelijkbare in de pvc met bijzinsorde.

Het wezenlijke **verschil tussen hoofd- en bijzin** bestaat hierin, dat de pv in de hoofdzin deel uitmaakt van het beginstuk (hij is daar beginsignaal), in de bijzin van het eindstuk (daar is hij eindsignaal).

Gaan we uit van om het even welke pvc met bijzinsorde dan kunnen we daarvan steeds een pvc met hoofdzinsorde maken door verplaatsing van de persoonsvorm: (*omdat*) *hij er niet over dacht afstand te doen ten gunste van zijn zoon* wordt *hij dacht er niet over afstand te doen ten gunste van zijn zoon; die niet mee wilde bieden voor die Vermeer* wordt *die wilde niet meebieden voor die Vermeer; welk resultaat ons weinig bevredigde* wordt *welk resultaat bevredigde ons weinig*.

Wanneer de persoonsvorm aldus zo'n belangrijke sleutelpositie inneemt in de pvc kan men voor de beschrijving van het beginstuk het best de hoofdzin als uitgangspunt nemen en voor de beschrijving van het eindstuk het best de bijzin.

OPMERKING. De pvc in *omdat hij er niet over dacht afstand te doen ten gunste van zijn zoon* is alles wat volgt op het voegwoord *omdat*. Deze constructie heeft geen zinsvalentie, wel de voegwoordconstructie waarvan ze het tweede stuk is. Andere pvc's met bijzinsorde hebben wel zinsvalentie bijv. *die niet mee wilde bieden voor die Vermeer*.

§ 309. Leent iedere bijzin zich voor omvorming tot een hoofdzin door verplaatsing van de persoonsvorm, omgekeerd kunnen we niet van iedere hoofdzin slechts door verschuiving van de pv een bijzin maken: *Hij had het zelf willen doen / hij het zelf had willen doen; Er werd lang en hard gebeld / er lang en hard gebeld werd; Gisteren is hij ziek geworden / (gisteren hij ziek geworden is)*.

Dit hangt samen met de mogelijkheid om in een hoofdzin elk zinsdeel voorop te plaatsen. Zulk een vooropplaatsing, die aan het zinsdeel nadruk verleent, is in de bijzin niet mogelijk; de hoofdzin laat in zijn woordorde wel een subjectieve voorkeur van de spreker tot uiting komen, de bijzin niet. Wanneer we dus een hoofdzin willen vergelijken met een overeenkomstige bijzin, dan moeten we hem eerst van zijn eventuele **subjectieve ordening** ontdoen: *Kersen gestolen bij de buren heeft hij heel zijn leven / hij heeft heel zijn leven kersen gestolen bij de buren / hij heel zijn leven kersen gestolen heeft bij de buren*.

Zijdelings biedt de vergelijking van hoofd- en bijzin de mogelijkheid om het subjectieve karakter van de orde in de hoofdzin vast te stellen; is van een hoofdzin niet door verschuiving van de pv. een bijzin te maken, dan heeft die hoofdzin een subjectieve orde. Als we nagaan aan welke voorwaarden voldaan moet zijn wil een hoofdzin door verschuiving van de pv bijzin kunnen worden, dan blijkt het volgende.

De bedoelde omvorming is altijd mogelijk wanneer het onderwerp (§ 321) of het plaatsonderwerp (§ 325) eerste of tweede zinsdeel is: *Hij heeft het zelf gisteren gezegd* of *Heeft hij het zelf gisteren gezegd* naast *hij het zelf gisteren gezegd heeft*; *Werd er lang en hard gebeld* naast *er lang en hard gebeld werd*. Is het onderwerp niet tweede of eerste zinsdeel dan is de omvorming niet mogelijk als dat onderwerp een onbeklemtoond voornaamwoord is: *Gisteren heeft ie 't nog zelf gezegd* (naast *gisteren ie 't nog zelf gezegd heeft*). Deze hoofdzin heeft dus een subjectieve orde. Omvorming is weer wel mogelijk als het onderwerp in zo'n geval een substantiefgroep is: *Gisteren heeft de man 't nog zelf gezegd* naast *gisteren de man 't nog zelf gezegd heeft*. Toch spreken we ook hier van een hoofdzin met subjectieve orde; er is door verplaatsing van de pv weliswaar een bijzin te vormen, maar dat is slechts door toevallige omstandigheden zo. Samenvattend kunnen we zeggen: alleen een hoofdzin met **objectieve orde** aan het begin laat zich door verschuiving van de pv omvormen tot een bijzin. Objectieve orde heeft een hoofdzin als het onderwerp eerste of tweede zinsdeel is.

§ 310. Met het **beginstuk** van een pvc bedoelen we alles te zamen wat met het beginsignaal ondoordringbaar (vgl. § 265) verbonden is; omdat we het beginstuk behandelen van de hoofdzin kunnen we zeggen: alles wat met de pv ondoordringbaar verbonden is.

Met het **eindstuk** van een pvc bedoelen we alles tezamen wat met het eindsignaal ondoordringbaar verbonden is; omdat we het eindstuk behandelen van de bijzin kunnen we zeggen: alles wat met de pv ondoordringbaar verbonden is (zie echter ook § 313).

De beschrijving van het **middenstuk** van een zin levert voor de hoofdzin bepaalde moeilijkheden op (zie § 316, § 318), maar is voor de bijzin betrekkelijk eenvoudig.

We zullen zien dat behalve begin-, midden- en eindstuk ook nog iets bestaat dat vóór het beginstuk verschijnt en eveneens iets wat achter het eindstuk komt. We noemen dat resp. **aanloop** en **uitloop**.

In de volgende voorbeelden geven we met streepjes de verdeling van de zin in de verschillende stukken aan; A = aanloop, B = beginstuk, M = middenstuk, E = eindstuk, U = uitloop:

Zeg, Jan (A) / zou je me (B) / niet eens duidelijk (M) / willen zeggen (E) / waar het feitelijk op staat (U) /?

Dat jij dat niet wist (A) / daar had ik (B) / eerlijk gezegd nog niet (M) / bij stilgestaan (E) / Karel (U) /.

In het vervolg zullen de verschillende stukken tot in bijzonderheden besproken worden.

De zinsdelen

§ 311. Het **beginstuk van een hoofdzin** met de persoonsvorm op de tweede plaats omvat maximaal zes zinsdelen; staat de pv op de eerste plaats dan zijn 't er maximaal vijf. In de zin *Naar mijn idee had ie 't er zich niet van voorgesteld* kan een woord als *meestal* pas ingevoegd worden achter *zich*. Omdat *had* op de tweede plaats staat (dat is ons uitgangspunt; vgl. opm. 11 in § 305) is *Naar mijn idee* (een voorzetselconstructie) eerste zinsdeel; *had* is het tweede, *ie*, *'t*, *er*, *zich* zijn resp. het 3e, 4e, 5e en 6e zinsdeel.

Als we zeggen dat dit zestal een ondoordringbare groep vormt moeten we een uitzondering maken voor partikels als *echter*, *nu*, *evenwel*, *toch*, die zich in iedere hoofdzin kunnen nestelen achter het eerste zinsdeel: *Wie toch zou durven beweren, dat...*; *De volgende dag evenwel kwam...*; *Jan nu was...*; *Naar mijn idee echter had ie ...*

Als **eerste zinsdeel** kan iedere woordgroep en iedere constructie verschijnen: *Kersen gestolen bij de buren* (een deelwoordconstructie) *heeft ie heel zijn leven*; *Echt gemengd in de strijd* (een deelwoordconstructie) *hebben ze zich nog niet*; *Gerust op de ontwikkeling van deze situatie* (adjectiefsgroep) *zijn de Belgen allerminst*; *Model voor zijn forse heldengestalte* (adjectiefsgroep?) *stond een antiek Herculesbeeld*; *Daaraan vooraf (!) gaat een rouwdienst in de Duinzichtkerk in Den Haag*; *Daar* (deel van vnw. bijw.) *loopt hij nog steeds op*; *Een bod doen op het huis van de buren* (infinitiefconstructie) *durft ie niet*; *Van die jongens* (voorzetselconstructie) *heb ik de rapporten gezien*. N.B. Hier is een bijv. bep., een deel van een functor dus, gebruikt als zinsdeel.

Onbeklemtoonde voornaamwoorden die geen onderwerp zijn kunnen niet als eerste zinsdeel gebruikt worden; ook bepaalde bijwoorden kunnen niet op de eerste plaats staan (vgl. § 218).

Zesdelige beginstukken zijn: *Later kon ie 't 'm er* (*niet meer voor bieden*); *Later kon ie 't er 'm* (*niet meer voor bieden*); *Later kon ie 't er zich* (*niet meer van voorstellen*), *Later kon ie 't zich er* (*niet meer van voorstellen*). Het beginstuk bevat vijf zinsdelen in: *Later kon ie er zich* (*niet meer bij neerleggen*), *Later kon ie zich er* (*niet meer bij neerleggen*), *Later gaf ie 't 'm* (*weer terug*), *Later kon ie 't zich* (*niet meer herinneren*), *Later kon ie 't er* (*niet meer voor doen*), *Later kon ie 'm er* (*niet meer toe krijgen*), *Later kon ie 'm zich* (*niet meer herinneren*), *Later kon ie zich 'm* (*niet meer herinneren*). Het beginstuk bevat vier zinsdelen in: *Later gaf ie 't* (*met genoeg terug*), *Later kwam ie zich* (*bij mij beklagen*), *Later gaf ie 'm* (*een kwartje*), *Later gaf ie er* (*een kwartje voor*). Het beginstuk bevat drie zinsdelen: *Later kwam ie* (*weer bij zijn ouders terug*). Het bevat twee zinsdelen: *We kwamen* (*later weer bij hem terug*), *Kwam ie* (*later weer bij zijn ouders terug?*), *Kom er* (*maar eens mee voor de dag*). Het bevat één zinsdeel: *Kom* (*later maar weer eens terug*).

De plaats in het beginstuk achter de persoonsvorm kan - wanneer het eerste zinsdeel geen onderwerp is - alleen ingenomen worden door onderwerpen en door het woordje *er*, dit laatste als deel van een vnv. bijwoord of als plaatsonderwerp: *Wordt er (werkelijk zo vaak opgebeld?)*. Op de tweede plaats in het beginstuk achter de pv kunnen geen onderwerpsvormen staan; slechts voorwerpsvormen van voornaamwoorden en het woordje *er* zijn er mogelijk: *Veel kon ie 'm (niet laten zien), Veel kon ie er (niet geven)*. Voor de derde en vierde plaats in het beginstuk achter de pv geldt hetzelfde: *Veel kon ie 'm er (niet laten zien), Vaak kon ie 't 'm (kwalijk nemen)*.

Het beginstuk van de hoofdzin is, afgezien van het eerste en tweede zinsdeel, een stuk waar (behalve *er*) onbeklemtoonde voornaamwoorden thuis horen. Dit wil niet zeggen dat onbeklemtoonde voornaamwoorden die geen onderwerp zijn (de bezetters van de tweede en volgende plaatsen achter de pv) niet buiten het beginstuk kunnen voorkomen. Zodra als onderwerp achter de pv een substantiefsgroep wordt gebruikt, staat dit al buiten het beginstuk: *Later kon ie 't zich (niet meer herinneren)* is ondoordringbaar; *Later kon (mijn vader 't zich niet meer herinneren)* bevat een beginstuk van slechts twee zinsdelen, zoals blijkt uit *Later kon (meestal mijn vader 't zich niet meer herinneren)*. Andere voorbeelden waarin zinsdelen die in een beginstuk kunnen verschijnen zijn opgenomen in het middenstuk: *toen zij / bij de opstand van Madioen zich er / van overtuigden geen 'mensen' te vermoorden, maar slechts 'kippen'. dat / de zaak Nieuw-Guinea bekeken vanuit het Witte Huis er heel anders / uitzag dan bekeken vanuit Nederland of Djakarta. zonder dat men / morele grenzen er / tussen ziet.*

§ 312. Vergelijken we het **beginstuk** van de hoofdzin met dat **van de bijzin**, dan valt het eerste zinsdeel van de hoofdzin als dat geen onderwerp of persoonsvorm is buiten de vergelijkingsmogelijkheden. *Gisteren was ie nog kiplekker* heeft een subjectieve woordorde en moet dus voor we gaan vergelijken objectief gemaakt worden: *Hij was gisteren nog kiplekker*. (vgl. § 309). Uitgaande van de hoofdzin met objectieve woordorde kunnen we zeggen: het beginstuk van een bijzin is identiek aan dat van een hoofdzin als we afzien van de pv. Op het einde van de vorige paragraaf heeft zich echter een moeilijkheid aangekondigd. In *Later kon mijn vader 't zich niet meer herinneren* hebben we een beginstuk van twee zinsdelen, omdat het onderwerp niet een onbeklemtoond vnv. is; brengen we dit over in de objectieve orde (*Mijn vader kon 't zich later niet meer herinneren*), dan is het beginstuk vierledig. Wat gebeurt er nu bij omzetting in bijzinsorde?

We merken op dat naast (*omdat*) *mijn vader 't zich later niet meer kon herinneren* ook mogelijk is (*omdat*) *later mijn vader 't zich niet meer kon herinneren*. Zoals in de hoofdzin zien we ook in de bijzin dus een uitbreiding

in de ordeningsmogelijkheden zodra het onderwerp niet een onbeklemtoond vnw. is. (Naast *omdat ie 't zich later niet meer kon herinneren* is uitgesloten *omdat later ie 't zich niet meer kon herinneren*.) Zoals we in de vorige paragraaf moesten concluderen dat *Later kon mijn vader 't zich niet meer herinneren* slechts een beginstuk had met twee zinsdelen, concluderen we voor (*omdat*) *mijn vader 't zich later niet meer kon herinneren* tot: deze pvc heeft geen beginstuk. (Vgl. § 318 i.f.)

OPMERKING. Omdat de pvc waarom het hier gaat slechts kan verschijnen als tweede stuk van een voegwoordconstructie, kunnen we natuurlijk ook de orde bepalen tegenover dat voegwoord en definiëren: wat in een pvc die tweede stuk is van een voegwoordconstructie ondoordringbaar verbonden is met het voegwoord noemen we beginstuk.

Een bijzin heeft een beginstuk van maximaal vier zinsdelen: (*omdat*) *ie 't 'm er (niet meer voor kon bieden)*. In het algemeen kunnen we zeggen: beginstuk van een bijzin kan alles zijn wat in de hoofdzin binnen het beginstuk volgt op de persoonsvorm. Men zie daarvoor de vorige paragraaf.

Pvc's die niet verschijnen na een voegwoord wijken in hun beginstuk af in zoverre ze een onderwerp kunnen bevatten op de tweede plaats: *die ie 'm er niet voor kon geven*. Het eerste deel kan een uitgebreide woordgroep zijn: *op grond waarvan ie 't 'm*. Het woordje *of* in vragende zinnen behoort tot het eerste zinsdeel: *wat of ie 'm* (3 delen).

§ 313. Het **eindstuk van een hoofdzin** is een aanvulling op en een tegenhanger van het beginstuk. Een tegenhanger is het, doordat het de tweede helft is van de tang die de hele zin omklemt. Een aanvulling is het doordat bij de pv van het beginstuk de andere werkwoorden uit de werkwoordsgroep in het eindstuk volgen; zo ook volgt op het eerste stuk van een vnw. bijw. (*ervan*) dat in het beginstuk staat in het eindstuk het tweede deel, en op het tweede deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord dat in het beginstuk staat in het eindstuk het eerste deel: *Hij heeft 't / tot zijn spijt niet / gezien, Hij had er / nog nooit / aan gedacht. Hij legde / zijn ambt pas op hoge leeftijd / neer*. Op deze grond definiëren we het eindstuk van de hoofdzin als datgene tezamen wat, een ondoordringbare groep vormend, aanvullend is t.o.v. het beginstuk. Omdat er veel hoofdzinnen zijn zonder eindstuk behandelen we het eindstuk echter op basis van de bijzin; in de bijzin worden de bezetters van het eindstuk die zoëven genoemd zijn nog uitgebreid met de pv. Daar kunnen we definiëren: het eindstuk is datgene wat aanvullend is t.o.v. het beginstuk en wat met de pv samen een ondoordringbare groep vormt.

De definitie mag niet luiden: datgene wat met de pv samen een ondoor-

dringbare groep vormt (zonder meer). Omdat er nl. zinsdelen zijn die noodzakelijk de laatste plaats van het middenstuk innemen, kan de ondoordringbaarheid zich verder dan het eindstuk uitstrekken: *omdat hij er ziek-van-had-kunnen-worden*. *Ziek* staat echter buiten de onderlinge aanvulling van eind t.o.v. begin.

Het **eindstuk in de bijzin** omvat dus: (1) de gehele werkwoordsgroep; (2) het eerste stuk van een scheidbaar samengesteld werkwoord of andere woordgroepen die even direct op het centrale werkwoord betrokken zijn; (3) het tweede stuk van een (in zijn eerste deel onbeklemtoond) vnw. bijwoord.

OPMERKING. Dat we het eerste stuk van een scheidbaar samengesteld werkwoord en er syntactisch mee overeenkomende andere woorden of woordgroepen apart moeten noemen, houdt verband met het feit, dat ze in de hoofdzin eventueel in hun eentje, ook al in het eindstuk staan; het zijn dus aparte zinsdelen.

De onderlinge **volgorde** van de zinsdelen in het eindstuk van de bijzin wordt als volgt geformuleerd:

1. het tweede deel van een vnw. bijwoord neemt de eerste plaats in:... *van had willen terugkomen*.

2. het eerste stuk van een scheidbaar samengesteld werkwoord staat vóór het werkwoord (de werkwoordsvorm) waarbij het hoort: *van teruggekomen was, van was teruggekomen, van wilde terugkomen*. De overeenkomstige andere directe aanvullingen bij het werkwoord staan vlak achter het tweede deel van het vnw. bijwoord:... *voor naar huis had willen komen, ... mee op straat had willen lopen, ... door te pakken had kunnen krijgen, ... voor nodig had kunnen hebben (andere dingen die hij er voor nodig had kunnen hebben of die hij ervoor had kunnen nodig hebben), ... mee over weg kon, (omdat hij er meestal zijn begroting) mee te boven ging, (die hij er zelf) door in handen had gekregen, (omdat 't gevaarte er 's avonds) door naar beneden stortte*. De plaatsen van het eerste deel van een scheidbaar werkwoord enerzijds en die van overeenkomstige woorden en woordgroepen anderzijds zijn hier onderscheiden, maar het verschil is niet zo groot; bij *nodig* is al gewezen op een dubbele plaatsingsmogelijkheid. Ook het eerste deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord laat wel een dubbele plaatsing toe: *had willen weggaan, weg had willen gaan*. In het Vlaamse Nederlands kan zelfs een voorzetselconstr. direct bij het centrale werkwoord verschijnen: *had willen op straat spelen* i.p.v. *op straat had willen spelen*. De directe aanvullingen bij het werkwoord kenmerken zich syntactisch door hun plaats in het eindstuk van de bijzin achter het tweede deel van een vnw. bijwoord. Bij combinatie van verschillende hier bedoelde aanvullingen staat het deel van het scheidbare werk-

woord als laatste: (*dat hij hem er wellicht*) voor van school zou wegsturen of... voor van school weg zou sturen. (Vgl. § 318.)

OPMERKING. Een naamwoordelijk deel van het gezegde staat in het middenstuk: (*dat hij er ziek*) van had kunnen worden, (*dat hij er ziek*) van geworden was.

In de vorm te + infinitief echter of aan het + inf. staat het in het eindstuk: (*dat hij er vaak*) voor aan het werken was, (*wat er al niet*) voor te krijgen was.

3. de onderlinge orde van de werkwoordsvormen blijft die welke in de werkwoordsgroep geldig is; vgl. § 277.

OPMERKING. In een hoofdzin kan een zinsdeel dat bij objectieve ordening in het eindstuk staat bij subjectieve ordening voorop geplaatst worden: *weg stuurde hij 'm niet. Zitten vervelen bleef ie niet lang.*

§ 314. Het zinsdeel of de zinsdelen achter het eindstuk van een bijzin noemen we **uitloop**. We maken onderscheid tussen **noodzakelijk uitloop** en **toevallig uitloop**. Van noodzakelijk uitloop spreken we wanneer de 'vulling' niet op een andere plaats in de zin kan verschijnen (niet ander zinsdeel kan zijn), van toevallig uitloop wanneer de 'vulling' wel ander zinsdeel zou kunnen zijn (ergens anders zou kunnen staan).

1. **Noodzakelijk uitloop** zijn:

- a. voegwoordconstructies die bestaan uit *dat* of *of* + pvc en die functor zijn: *als er gezegd wordt dat de straten leeg waren tijdens een of andere tvuitzending, als ze alleen maar zouden toestaan dat het probleem werd opgelost, als tegelijkertijd verwacht wordt dat je ...*

OPMERKING. Als dergelijke constructies zinsdeelstuk (functorstuk) zijn kunnen ze natuurlijk ook elders staan; ze bezetten dan niet één volledige plaats in de zin maar slechts een gedeelte daarvan: (*omdat*) *het bericht dat hij komen zou (niet ontvangen was)* is eerste zinsdeel in het middenstuk.

In: (*omdat*) *het bericht niet ontvangen was dat hij komen zou* is *dat hij komen zou* zinsdeel in de uitloop; omdat het deel van het onderwerp is, is het toevallig uitloop.

- b. voegwoordconstructies die bestaan uit *als* of *dan* + een endocentrische groep of een pvc, indien deze deel van een bepaling zijn bij het noodzakelijk laatste zinsdeel van het middenstuk (functorstuk): *dat veel nijpender is dan de verdeeldheid van Duitsland; dat haast even belangrijk is als de vondst van de Dode Zee-rollen zelf; dat zij onder Djakarta beter af zouden zijn dan onder Den Haag; dat de huwelijksreis van Pele en zijn jonge bruid Rosemary dos Reis Cholby door Duitsland, Oostenrijk en Italië niet zo onschuldig was als ze wel leek.* (Theoretisch zouden deze zinsdelen misschien ook wel eens kunnen verschijnen als stuk van het laatste zinsdeel in het middenstuk: *dat er veel nijpender dan de verdeeldheid van Duitsland door is geworden.*)

- c. persoonsvormconstructies met bijzinsorde die functor zijn: *omdat hij niet wist wie het gedaan had*. Vgl. beneden onder punt 2c.
- d. constructies met te + infinitief die functor zijn: *die zich niet kan voorstellen ergens buiten te staan; die er zodoende wel in slaagde de jaloezie van heur echtgenoot op te wekken* (dit laatste met verwijswoord *er... in*). *Wanneer Brasser naar huis voer vond hij het onredelijk altijd te geven aan mensen die dachten dat zij geschapen waren voor niets anders dan plezier* (ook met verwijswoord).

2. Bij de zinsdelen die **toevallig uitloop** zijn moeten we onderscheid maken naar de wijze waarop ze in de intonatie aansluiten bij het voorafgaande. Toevallig uitloop **zonder breuk** in de intonatie zijn:

- a. voorzetselconstructies. De voorzetselconstructies (zowel functoren als stukken van functoren) hebben een zekere voorkeur voor een plaats in de uitloop, maar ze staan daar nooit noodzakelijk; altijd kunnen ze verplaatst worden naar het middenstuk van de zin. We geven een (ingewikkeld) voorbeeld met twee voorzetselconstructies: *dat de grote mogendheden elkaar zouden confronteren IN de Banda Zee MET Moskou en Peking achter Indonesië geschaard, terwijl Amerika de Nederlanders steunde*; ook mogelijk is: *dat de grote mogendheden, MET Moskou en Peking achter Indonesië geschaard, terwijl Amerika de Nederlanders steunde, elkaar IN de Banda Zee zouden confronteren*.
- b. functoren in de vorm van voegwoordconstructies die bestaan uit onderschikkend voegwoord (niet zijnde *of* of *dat*) + pvc: *die besloot zelf te gaan, omdat ik niet wilde*.
Deze kunnen ook zinsdeel zijn in het middenstuk. Vgl. de opm. onder punt 1a. Andere dan onder punt 1b genoemde groepen met *als* en *dan*: *waar ons land wordt genoemd als een van de EEG-landen*.
Bij andere toevallig als uitloop voorkomende zinsdelen is er een **breuk** in de intonatie te horen: na het sluiten van de zinsintonatie volgt nog een zinsdeel dat op dezelfde laagte wordt gesproken als reeds daarvoor bereikt was of dat een eigen intonatie heeft. Sommige zijn uitwerkingen van wat reeds met een enkel woord was aangeduid; we kunnen ook zeggen: sommige toevallig als uitloop gebruikte zinsdelen eisen een verwijswoord in het middenstuk. Andere zijn toevoegingen en herhalingen, bijstellingen en hervattingen; ook een aanspreking komt als uitloop voor:
- c. persoonsvormconstructies met bijzinsorde die niet functor zijn maar stuk daarvan: *omdat ik de man niet gezien had die hem dat vertelde*; de bijzin is een deel van het lijdend voorwerp (bijv. bep.). Vgl. onder punt 1c.

- d. substantiefgroepen, adjectiefgroepen, telwoordsgroepen en voornaamwoordsgroepen: *dat hij 'm niet gezien had, die rare kerel / die lange rooie / die vijfde van links; omdat hij 't niet gezien had, dat onheilspellende iets.* Deze uitloopzinsdelen eisen een verwijfwoord vóór de pv; het zijn hervattingen van functoren.
- e. Toevoegingen, herhalingen, bijstellingen en hervattingen in allerlei vormen: *omdat hij er niet geweest is, gisteren; dat de strijd tussen Joden en Arabieren op zijn hevigst was, waartussen Engeland een droeve rol vervulde* (pvc); *waarin de splitsing in het Israëliſche volk zich voltrok, de splitsing in de partij der Fariseeën en Saduceeën; Hij was lid van een illegale groep, waarom hij ook geweerd werd uit bestuursfuncties* (pvc in bijzinsorde); *dat hij een slappe wijsvinger op en neer ſchudde voor Kennedy's gezicht, een gebaar dat door Kennedy hoffelijk werd genegeerd; omdat men er heel veel ſkeletonten van opſtandelingen vond, papyri van Bar Kokhba en ſtukken van Griekſe tekſten der Kleine Profeten.* Alle onder c, d en e genoemde laag geïntoneerde uitloopzinsdelen naderen tot zelfſtandige toegevoegde zin of tussenzin. Vgl. § 353 over de bijſtelling.
- f. Tenslotte komen ook als uitloop voor hoofdzinnen met *al*: *Je zult er niet in ſlagen, al probeer je 't ook honderd keer*, en bijzinnen van het type *hoe hij ook zijn beſt doet, wat hij ook probeert*. Deze kunnen ook zinsdeel zijn in het middenſtuk en in de aanloop: *omdat hij er, al probeert ie 't ook honderd keer, niet in zal ſlagen; al probeert ie 't ook honderd keer, hij zal er niet in ſlagen.*

OPMERKING I. Over de betekenis van de uitloop bij vergelijking van deelwoordsgroepen en deelwoordconstructies, infinitiefgroepen en infinitiefconstructies zie men de paragrafen over deze woordgroepen.

OPMERKING II. Soms is een uitloop noodzakelijk uitloop naar de woordinhoud (karakter van de woordgroep) en toevallig uitloop naar de intonatie; vergelijk: *omdat hij er niet op rékende dat je mee zou doen* met *omdat hij er niet op rekende dat je méé zou doen*.

OPMERKING III. Men lette op gevallen als *Hij zei dat hij komen zou als het nodig was*. De zin heeft één noodzakelijke uitloop *dat hij komen zou als het nodig was*; het tweede ſtuk van de voegwoordconstructie met *dat* heeft een toevallige uitloop *als het nodig was*: *dat hij, als het nodig was, komen zou*.

§ 315. Het eindſtuk van de hoofdzin is, afgezien van de perſoonsvorm, identiek aan dat van de overeenkomſtige bijzin. Wanneer een bijzin in het eindſtuk alleen maar een pv bevat, miſt de overeenkomſtige hoofdzin een eindſtuk: *omdat hij niet kwam / hij kwam niet*. Zo is ook gemakkelijk na te gaan dat er hoofdzinnen kunnen voorkomen zonder eindſtuk maar met uitloop: *dat hij niet luisterde naar zijn vader / hij lui-*

sterde niet naar zijn vader. Nemen we echter deze laatste hoofdzin als vertrekpunt, dan laat zich door verplaatsing van de pv ook een andere bijzin vormen dan de zoëven genoemde: *dat hij niet naar zijn vader luisterde.* De conclusie moet zijn, dat we in een hoofdzin zonder eindstuk vaak niet kunnen beoordelen of we op het einde te maken hebben met **zinsdelen van het middenstuk of van de uitloop**. Treffen we een zinsdeel aan dat volgens de vorige paragraaf noodzakelijk uitloop is, dan is beoordeling weer wel mogelijk, zowel voor dit zinsdeel zelf als voor die welke nog volgen: *Hij beloofde niet dat hij 't zou doen, Ik zei je toch wie dat was?*

Er is nog een andere mogelijkheid om het uitloopkarakter van zinsdelen van de hoofdzin vast te stellen, nl. het feit dat ze verschijnen na het noodzakelijk laatste zinsdeel van het middenstuk: *Hij was ziek op die dag, Hij at vis bij zijn ontbijt.* Hierover nader bij de bespreking van het middenstuk van de zin.

§ 316. Voor de behandeling van het **middenstuk** hoeven we geen onderscheid te maken tussen pvc met hoofdzinsorde en pvc met bijzinsorde; er zijn nl. geen syntactische verschillen, noch op het punt van de volgorde noch op dat van de mogelijke vormen die de zinsdelen erbinnen kunnen hebben.

Het middenstuk is het gedeelte dat zich bevindt tussen het beginstuk en het eindstuk. De definitie is dus gegeven met die van begin- en eindstuk. Natuurlijk is het wel mogelijk dat een middenstuk niet wordt voorafgegaan door een beginstuk of niet wordt gevolgd door een eindstuk. Met voorbeelden: *omdat de volgende dag een vergadering zou worden gehouden* (zonder beginstuk); *Ze hielden de volgende dag een vergadering* (zonder eindstuk). In het eerste voorbeeld kan gemakkelijk een beginstuk worden toegevoegd: *omdat er de volgende dag een vergadering zou worden gehouden*; en het tweede voorbeeld kan op eenvoudige wijze worden omgebouwd zodat het een eindstuk krijgt: *Ze zouden de volgende dag een vergadering houden*. Met behulp van dergelijke proeven is verwarring te voorkomen met bijv. een uitloop in een zin zonder eindstuk: *Ze verkondigden luidkeels dat ze er part noch deel aan hadden.* *Luidkeels* is zinsdeel in het middenstuk, maar de voegwoordconstructie met *dat* is uitloop, zoals blijkt uit: *Ze hadden luidkeels verkondigd dat ...*

In het bovenstaande ligt opgesloten, dat we het middenstuk van een werkwoordelijke constructie vaak door syntactische proefjes moeten bepalen. Een erg voordehandliggende proef is die met behulp van een gescheiden vnw. bijwoord waarvan *er* het eerste lid is. Dat eerste lid - zo hebben we gezien in § 311 - is (vaak laatste) zinsdeel in het beginstuk en het tweede - zie hiervoor § 313 - is eerste zinsdeel in het eindstuk. De 'naden' tussen begin- en middenstuk en tussen midden-

en eindstuk kunnen dus gevonden worden door toevoeging van een gescheiden vnw. bijwoord met *er* (zie overigens § 318): *Ze hielden (er) de volgende dag een vergadering (voor); omdat (er) de volgende dag een vergadering (voor) zou worden gehouden.*

§ 317. In verband met het middenstuk doen zich de volgende vragen voor: welke **vorm** hebben de zinsdelen en welke regels beheersen hun **volgorde**?

I. Het middenstuk is de plaats bij uitstek voor

1. zelfstandige naamwoorden en substantiefgroepen; andere endocentrische groepen met een kern die in de valentie van een zelfstandig naamwoord is gebruikt.
2. bijwoorden en bijwoordsgroepen.
3. bijvoeglijke naamwoorden en adjectiefgroepen.
4. de woorden *zelf, allemaal, helemaal, samen* e.d. (Vgl. § 344 onder II 9).
5. voorzetselconstructies.

Verder kan het middenstuk voegwoordconstructies bevatten met onderschikkende voegwoorden maar niet met *dat* en *of* (*omdat, terwijl, ofschoon, indien* enz.). Deze schijnen evenwel een voorkeur te hebben voor de uitloop. Voor constructies met *dat* en *of* zie § 314. Voegwoordconstructies met *als* horen, wanneer ze functor zijn, ook in het middenstuk thuis: *toen hij als eerste de boot bereikte; toen hij als alle anderen eindelijk de boot bereikte.*

Onder de voorzetselconstructies hebben die met als tweede lid een constructie met *te* + infinitief (of *te* + infinitief) een voorkeur voor de uitloop. Alle andere voorzetselconstructies die zinsdeel zijn in het middenstuk kunnen ook gemakkelijk als uitloopzinsdeel voorkomen; een duidelijke voorkeur voor de uitloop hebben ze echter niet.

II. De volgorde van de zinsdelen in het middenstuk wordt grotendeels bepaald door accentverhoudingen. Gaat men uit van een of andere volgorde, dan kan die bij verandering van accent bijna onbepert worden gevarieerd. Iedere andere volgorde heeft eigen betekenisaspecten. We zullen ons daarom beperken tot volgorderegels die onafhankelijk van welk bijzonder accent ook geldig blijven, al is het moeilijk het accent buiten de beschouwingen te houden.

Verschillende zelfstandige naamwoorden of substantiefgroepen binnen het middenstuk worden op grond van hun volgorde semantisch geïnterpreteerd. Gaan we uit van twee zelfstandige naamwoorden X en Y in het zinnetje *toen X Y betrapt*, dan interpreteren we X als onderwerp en Y als lijdend voorwerp. Zelfs de congruentie met de persoons-

vorm is nauwelijks in staat die regel ongedaan te maken: *toen die vogels Jan zag* is wel ondenkbaar. We kunnen natuurlijk ook formuleren: binnen het middenstuk staat het onderwerp nooit achter het lijdend voorwerp.

Gaan we uit van drie zelfstandige naamwoorden, waarvan er een als meewerkend voorwerp en de andere als onderwerp en lijdend voorwerp worden opgevat, dan is de volgorde: onderwerp - meew. vw. - lijd. vw.: in *toen X Y Z gaf* is X onderwerp, Y meewerkend voorwerp, Z lijdend voorwerp.

OPMERKING. Bepaalde substantieven of substantiefgroepen kunnen ook als bijwoordelijke bepaling fungeren: *omdat Jan weken zijn broer niet gezien had. Weken* kan ook achter *zijn broer* staan.

Zodra we van bepaalde zinsdelen zeggen, dat ze noodzakelijk het laatste zijn in het middenstuk, brengen we eigenlijk het accent in het geding: *dat hij binnen weinig tijd als ie wou ziekenverpleger kon worden. Ziekenverpleger* staat noodzakelijk als laatste zinsdeel in het middenstuk, maar die noodzakelijkheid wordt opgeheven zodra *worden* een bijzonder accent krijgt. Hetzelfde geldt voor *leuk* in *dat ik het nou niet direct leuk vond*, voor *op mooi weer* in *omdat we in de vakantie altijd maar weer op mooi weer rekenen*, voor *vis* in *omdat hij bij zijn ontbijt altijd vis at*. Dat het accent hier een duidelijke rol speelt blijkt uit een vergelijking van *omdat hij altijd eerst óchtendbladen las* met *omdat hij ochtenbladen altijd eerst lás*. De onbepaaldheid van het lijdend voorwerp (en het naamw. deel van het gezegde, het voorzetselvoorwerp en in lijdende zinnen het plaats-lijdend voorwerp; vgl. § 325 opm. III) maakt het zinsdeel eerder tot een noodzakelijk laatste in het middenstuk. Zodra we *ochtenbladen* vervangen door *de ochtendbladen* doet het accent minder ter zake: *omdat hij de óchtendbladen altijd eerst las* en *omdat hij de ochtendbladen altijd eerst lás*. Voor het overige is de volgorde binnen het middenstuk betrekkelijk vrij.

OPMERKING. Zijdelings blijkt dat voor het meewerkend voorwerp heel verschillende regels gelden wanneer het een substantiefgroep is en wanneer het als voorzetselconstructie verschijnt. Als substantiefgroep heeft het een vaste plaats t.o.v. onderwerp en lijdend voorwerp, maar als voorzetselconstructie kan het in principe overal staan. Laat de plaats dat toe, dan zal de voorkeur uitgaan naar een substantiefgroep. Zo zal men eerder zeggen: *omdat hij Kees dat boek wilde geven* dan *omdat hij aan Kees dat boek wilde geven*. Overigens speelt ook bij deze keuze het accent en de gewenste nadruk een rol.

§ 318. Zowel tussen midden- en eindstuk als tussen begin- en middenstuk bestaan bepaalde spanningen, die het moeilijk maken nauwkeurig de grens tussen beide te bepalen.

Over de voorzetselconstructies is in § 314 gezegd, dat ze een voorkeur

hebben voor de uitloop maar daar nooit noodzakelijk staan; zijn ze uitloopzinsdeel, dan kunnen ze altijd verplaatst worden naar het middenstuk van de zin. Er zijn echter ook voorzetselconstructies die zinsdeel zijn in het eindstuk; deze kunnen noch naar voren (naar het middenstuk), noch naar achter (naar de uitloop) verplaatst worden. Het verschil met de voorzetselconstructies van § 314 ligt in andere

accentverhoudingen. Terwijl de uitloopzinsdelen en middenstukzinsdelen in de vorm van voorzetselconstructie altijd een afzonderlijke accentuering hebben, verdragen de eindstukzinsdelen in de vorm van een voorzetselconstructie geen afzonderlijk accent. Anders gezegd: wanneer zowel het werkwoord in het eindstuk alsook de voorzetselconstructie een accent vragen, dan kunnen ze niet samen in één stuk verenigd worden. Voorbeelden met vrz. constructie in het eindstuk zijn: *van Arnhem naar Nijmegen reed; naar de tóppen voerde; op een gúlden schat; over de bléekneusjes sprak; achter de regéringstafel troont; tot pijnlijke situáties leidt; met teveel báten blijft zitten; in augústus was; tot degénen behoorde die...; over meer mánkracht moest beschikken; in de oude tóestand bracht; in hánden heeft; over téksten beschikte; onder bekóring raakt van; in praktijk brengt; op niveáu bleef; aan het dénken zet; in rékening brengt; in een behóefte voorziet; van de tráp rolde; op gáng kwam; in de árm nam; in de knóop zat; aan bánden legde; naar hóut rook; in gebrúik stelde; ten gehóre bracht; naar hús ging; aan de dág legde enz. enz.* In al deze gevallen nestelt een tweede lid van een gescheiden vnw. bijwoord zich niet tussen de voorzetselconstructie en het werkwoord, maar het staat ervóór: *er... mee in een behóefte voorziet; er... door van de tráp rolde; er... mee in de knóop zat.* Anders is dat waar voorzetselconstructie en eindstuk elk een afzonderlijk accent hebben: *in het dórp arriveèrde; er... in het dórp mee arriveèrde (er... mee arriveerde in het dòrp); op het féest genoòt; er... op het feést van genoòt (er... van genóot op het feést).* Ook andere accenteenheden gedragen zich volgens deze regel, zodat ook daar van eindstukzinsdelen moet worden gesproken: *geméen heeft, geréed kwam, voltóoid raakte, terécht kon* e.d.

OPMERKING. Omvat de accenteenheid een zelfstandig naamwoord, dan is dat niet eindstuk- maar middenstukzinsdeel; *gebrúik (van) maakte; stáat (op) maakte; káns (door) maakte; pilóot (voor) werd; vís (bij) at* enz. Bijvoeglijke naamwoorden sluiten zich hierin bij de zelfstandige naamwoorden aan: *zíek (door) werd; groen en géel (aan) ergerde.* Vgl. § 317. Bijwoorden sluiten zich aan bij de voorzetselconstructies: *(mee) thús kwam; (mee) vandóor was.* De verschillen met scheidbaar samengestelde werkwoorden zijn niet groot. Vgl. § 313.

Een tweede spanningsveld ligt tussen beginstuk en middenstuk. In § 311, de laatste alinea, is al gewezen op het feit dat typische beginstukzinsdelen ook in het middenstuk kunnen voorkomen: *Later kon mijn vader 't zich meestal niet meer herinneren; Later kon meestal mijn vader 't zich niet meer herinneren.* In dergelijke zinnen is te zien, dat het onderwerp,

eventueel samen met andere zinsdelen, de neiging heeft tot aansluiting bij het beginstuk. Toch maakt het geen deel uit van het beginstuk, omdat de ondoordringbare vereniging met de persoonsvorm ontbreekt (overigens is dat natuurlijk een kwestie van terminologie). In de zoëven gegeven voorbeelden zouden we 't *zich* wel naar voren kunnen verplaatsen: *Later kon 't zich mijn vader meestal niet meer herinneren*, hoewel dat misschien al wat geforceerd aandoet. Anders is dat in gevallen als *Toch is menigeeen er zich niet van bewust dat...*; *Toch heeft iemand er zich later op verkeken*; *Toch is een aantal onderzoekers er niet zeker van dat ...* Hier is verplaatsing naar voren toe van *er* (*zich*) op zijn minst hachelijk, zoal niet geheel onmogelijk. Dit hangt misschien samen met het feit dat *er*, staande voor een woord zonder bepaald lidwoord, de betekenisfiguur van *er... veel* (= veel ervan) benadert. Wanneer men dus zegt *Toch is er een aantal ...* dan is daarmee gesuggereerd de betekenis 'Toch is een aantal hiervan...' en dat is in het betreffende geval niet de bedoeling. (Vgl. over *er* § 207.)

§ 319. Een **aanloop** komt alleen voor bij een hoofdzin. We verstaan eronder: alles wat staat vóór het eerste zinsdeel. We maken onderscheid tussen:

1. aanloopzinsdelen die hervat worden, meestal in het eerste zinsdeel; we kunnen zeggen: het aanloopzinsdeel heeft een verwijzwoord of recapitulerend woord verderop in de pvc;
2. aanloopzinsdelen die niet hervat worden.

Alles wat eerste zinsdeel kan zijn in een hoofzin kan ook aanloopzinsdeel met recapitulatie zijn: *Zijn vader, die heb ik niet gezien. Dat hij niet mee deed, dat wist ik niet. Wie er wilde meedoen, dat was mij niet bekend. Echt gemengd in de strijd, dat hebben ze zich nog niet.*

Er zijn misschien een paar uitzonderingen, maar dan betreft het eerste zinsdelen die zelf ook al ongewoon zijn; vgl. *Model voor zijn forse heldengestalte stond een antiek Herculesbeeld. Eraan deel namen verschillende leerlingen uit de hoogste klassen.*

OPMERKING. Wanneer het mogelijk is het eerste zinsdeel in zulke gevallen als functor te benoemen, is dezelfde benoeming ook toepasselijk op het aanloopzinsdeel. Het recapitulerende woord noemen we dan herhaald onderwerp, herhaald lijd. vw. enz. Waar zulk een benoeming voor het eerste zinsdeel onmogelijk is, omdat functor-zijn en zinsdeel-zijn niet samengaan, is een semantische benoeming voor het recapitulerende woord ook onmogelijk: *Echt gemengd in de strijd, dat hebben ze zich nog niet.* Wel kunnen we zeggen, dat *dat* de deelwoordconstructie recapituleert.

Hoofdzinnen in vragende en gebiedende vorm, als aanloopzinsdeel gebruikt, worden soms wel, soms niet gerecapituleerd: *Heb je hem be-*

ledigd, vraag dan excuus. Was hij geslaagd, dan zou hij dat baantje gekregen hebben. Werk hard, dan zul je er wel komen. De aanloop is hier bijw. bep. van voorwaarde. En zonder hervatting: *Was de aanvang reeds veelbelovend, het grote succes bleek pas na enige jaren. Hij mag knap wezen, handig is hij niet. Hij mag zich nog zo inspannen, je zult zien dat hij mislukt.* De aanloop is hier bijw. bep. van toegeving.

Ook een pvc in bijzinsorde wordt soms wel, soms niet hervat: *Hoe hij ook praat, ik geloof er geen woord van. Wie het ook beweert, ik geloof er geen woord van. Wat je ook onderneemt, toch zul je geen succes hebben. Hoe zeer hij 't ook probeerde, toch wou 't hem niet lukken.* Het hervattende *toch* kan ook verderop in de zin staan: *Wat je ook kermt, ze helpen je toch geen van allen.* Een hoofdzin met *al* wordt eveneens soms wel en soms niet hervat. *Al werk je nog zo hard, je zult er niet in slagen / je zult er toch niet in slagen / toch zul je er niet in slagen.*

Aanloopzinsdelen die niet kunnen worden hervat zijn de aansprekingen en de tussenwerpsels: *Teun, ga jij eens met me mee. Koos, wil je me niet even helpen? Zeg hee, loop eens door. Zeg hee, ja jij daar met je rode muts, loop eens door!* De volgende zin bevat aanloopzinsdelen van verschillende soort: *Zeg Jan, dat jij komt, (daar rekent niemand meer op).*

OPMERKING. In gesproken taal hoort men wel een aanloopconstructie gebruiken na een onderschikkend voegwoord; de volgende pvc heeft dan hoofdzinsorde: *en hij zei toch zelf, dat zijn vader die had 't 'm verboden.*

De functoren; zinsdelen in ruimere zin

§ 320. In de volgende paragrafen spreken we over de zinsdelen in ruimere zin, die we **functoren** noemen. We bedoelen daarmee bepaalde delen van de zin, niet beoordeeld naar hun syntactische functie (hun plaats in het geheel van de persoonsvormconstructie, de deelwoordconstructie en inf. constructies), maar beoordeeld op hun semantische betrekking tot de rest. Wanneer we van een of ander zinsdeel gezegd hebben, dat het laatste zinsdeel in het middenstuk is, hebben we over zijn betekenisbetrekking tot de andere delen nog niets gezegd: *Hij is vlak voor de plechtigheid ziek geworden; Hij heeft bij zijn ontbijt fruit gebruikt.* Zowel *ziek* als *fruit* zijn laatste zinsdeel in het middenstuk maar naar hun betekenis beoordeeld verschillen ze zeer. Wanneer we van *ziek* zeggen dat het naamwoordelijk deel van het gezegde is en van *fruit* dat het lijdend voorwerp is, benoemen we die zinsdelen als functor. Hieruit volgt dat zinsdeel in engere zin (zinsdeel genoemd) vaak materieel samenvalt met zinsdeel in ruimere zin (functor genoemd). Maar dat is niet steeds zo. In *Hij rekent vast op mooi weer tijdens de vakantie is op mooi weer één zinsdeel* (het is niet te beoordelen of het zinsdeel *is* in het middenstuk of in de uitloop; vgl. § 315); als functor benoemd is het

voorzetselvoorwerp. In *Hij rekent er vast op* is *er op* als functor benoemd ook voorzetselvoorwerp, maar als zinsdeel in engere zin valt het uiteen in tweeën: *er* is laatste zinsdeel in het beginstuk, *op* is zinsdeel in het eindstuk (in dit geval: eindstuk).

We zullen nu in de volgende paragrafen de verschillende functoren bespreken en daarbij voortdurend het zinsdeelkarakter in het oog houden.

Het onderwerp

§ 321. **Onderwerp** noemen we het deel van de zin waarmee de persoonsvorm overeenkomt in persoon en getal (regel van de congruentie). In twijfelgevallen kan men het onderwerp vinden door na te gaan welke verandering een wijziging in de pv met zich meebrengt: *Het bos (wordt omgehakt) / De bossen (worden omgehakt)*, *(Er is gisteravond) een bom (ontploft) / (Er zijn gisteravond) twee bommen (ontploft)*. Een dergelijke proef is ook vaak mogelijk als het onderwerp de vorm heeft van een voegwoordconstructie met *dat* + pvc in bijzinsorde: *Dat hij daar een tegenstander van is (was mij wel bekend) / Zijn bezwaren (waren mij wel bekend)*. Echter niet altijd: *Het is al vaak beweerd, dat hij daar een tegenstander van is*. De betekenisverhouding tussen deze constructie en de rest van de zin is echter vergelijkbaar met die in de andere gevallen. Daarom moeten we het **onderwerp** uiteindelijk semantisch definiëren: het onderwerp is dat deel van de zin waaraan datgene wat het gezegde formuleert wordt toegekend. Het gezegde nu formuleert een handelen, het ondergaan van een handeling, het verkeren in een toestand of het overgaan van één toestand in een andere. *Is beweerd* in het laatste voorbeeld formuleert het ondergaan van de handeling *beweren* en datgene waaraan dat ondergaan van die handeling wordt toegekend is *Dat hij daar een tegenstander van is*. Dat is dus het onderwerp.

§ 322. Bepaalde zinnen missen een onderwerp. Vooreerst zijn dat de gebiedende zinnen, die gekenmerkt zijn door een onveranderbare pv op de eerste plaats (zie § 306) *Ga aan het werk. Probeer dat nou eens*. Er is hier niet iets of iemand aan wie iets wordt toegekend. Het is juist de bedoeling dat iemand zodanig zal handelen, dat het bedoelde aan hem zal worden toegekend. De persoon die het betreft wordt vaak in aanspreekvorm genoemd (§ 326). Vervolgens zijn het ook zinnen als: *Er wordt veel gedebatteerd tegenwoordig. Er is wat gelachen op die avond*. Hier wordt de handeling als zodanig genoemd, buiten elk onderwerp om.

OPMERKING I. Andere zinnen zonder onderwerp zijn *Verzoeken beleefd antwoord. Zegge f 100. Dank je wel*. Dit zijn overblijfselen uit een oudere taalfase, toen in de vorm van het werkwoord opgesloten lag welke persoon als onderwerp wordt

gedacht: *verzoeken* = ik verzoek. Ook andere (archaïstische) constructies missen wel een onderwerp: *Mij walgt van dergelijke tonelen. Mij hongert. Me dunkt van wel.*

OPMERKING II. Zinnen als *Er wordt veel gedebatteerd tegenwoordig* hebben een plaatsonderwerp *er*; zie hierover § 325.

§ 323. In bepaalde zinnen zien we onregelmatigheden op het punt van de getals- en persoonscongruentie tussen onderwerp en persoonsvorm.

1. Persoonsvormconstructies die beginnen met het als betrekkelijk vnw. gebruikte *die* hebben een pv in de vorm *stam*, *stam + t*, *stam + en* (en overeenkomstige verschillen in de o.v.t.) naar gelang persoon en getal van het antecedent: *Ik, die dat alles heb meegemaakt;*; *Jij, die mijn beste vriend bent*,. We kunnen ook zeggen: het betr. vnw. *die* neemt persoon en getal over van het antecedent.
2. De pv. congrueert met het naamw. deel van het gezegde in *Het waren aardige lui. Dat worden grote stroppen. Dat groepje daar zijn studenten.*
3. Bevat een onderwerp een enkelvoudig substantief als kern en een meervoudige nabepaling van specificatie dan congrueert de pv wel met de nabepaling: *Een hele hoop smokkelaars werden gearresteerd.*

OPMERKING. Bestaat het onderwerp uit een nevenschikking (vgl. § 356) dan is de pv meervoudig: *Regering en volk vatten terstond de wederopbouw aan.* Soms echter vormt het meerledig subject zo'n eenheid dat de persoonsvorm enkelvoudig is: *Leven en werk van deze schrijver doet zich aan ons voor als één geheel. Schip en bemanning verdween in de diepte.*

§ 324. Het **onderwerp** verschijnt in verschillende **vormen**:

1. voornaamwoord, eventueel de onderwerpsvorm, of voornaamwoordsgroep;
2. een zelfst. nw. en alle in de valentie van een zelfst. nw. bruikbare andere woorden en woordgroepen waarvan zulke woorden kern zijn;
3. een pvc met bijzinsorde of een voegwoordconstructie met *dat* of *of* + pvc in bijzinsorde;
4. een constructie met inf. of met *te* + inf.;
5. een pvc in hoofdzinsorde of een elliptische zin.

Met de verschijningsvorm van het onderwerp komen bepaalde **plaatsingsmogelijkheden** overeen. Afgezien van de mogelijkheid om als eerste zinsdeel in een hoofdzin gebruikt te worden staat het onderwerp

1. in het beginstuk als het een onbeklemtoond vnw. is; achter de pv geplaatst volgt het als eerste zinsdeel: *Deed ie dat niet?*; is in een bijzin het eerste zinsdeel geen onderwerp, dat staat dit er onmiddellijk achter:

die 'k niet had gezien, waarom ie z'n mond niet hield; in een bijzin die ingeleid wordt door een voegwoord is het onderwerp eerste zinsdeel: *als 'k wou; wanneer je wilt.*

2. in het middenstuk als het een beklemtoond vnw. is of een vorm heeft die onder 2 hierboven bedoeld is: *Gisteren heeft tot mijn spijt juist hij verstek laten gaan; omdat meestal de laatste vijf niet meer in aanmerking komen.*
3. is het onderwerp een bijzin of een voegwoord + pvc in bijzinsorde, dan staat het in de uitloop: *'t Was mij niet bekend dat hij daar een tegenstander van is; omdat mij niet bekend was dat hij daar een tegenstander van is* (met mogelijk verwijswoord in het beginstuk); dezelfde plaatsingsregels gelden bijv. voor: *wie daar een tegenstander van is, of hij daar een tegenstander van is, of hij daar een tegenstander van was.* Onderwerpen in de vorm van infinitiefconstructies met of zonder *te* hebben dezelfde plaats: *'t Is mij aangenaam u van dienst te kunnen zijn; omdat 't mij aangenaam is u van dienst te kunnen zijn.* Er verschijnt altijd een verwijswoord (voorlopig onderwerp) in het beginstuk.
4. is het onderwerp een hoofdzin dan kan het in het middenstuk en in de uitloop verschijnen: *Er werd 'Leve de koning' geroepen; Er werd geroepen 'Leve de koning'* (met plaatsonderwerp in het beginstuk; zie de volgende paragraaf).

OPMERKING I. Door de intonatie geïsoleerd staan ook andere onderwerpen, vooral de onder 2 bedoelde, in de uitloop, maar nooit zonder verwijswoord in het beginstuk: *dat ie me niet heeft aangesproken, die vreemde snuiter. Ik vraag waarom ie niet durft op te staan, die 't daar zo goed schijnt te weten achter in de zaal.*

OPMERKING II. De onder 4 genoemde constructie met infinitief is alleen gewoon als eerste zinsdeel in een hoofdzin: *Iemand blij maken met een dode mus is oplichterij.* In de uitloop heeft de constructie met *te* de voorkeur: *Oplichterij is het, iemand blij te maken met een dode mus.*

OPMERKING III. In één uitzonderlijk geval kan het onderwerp een voorzetselconstructie zijn: *Van die groene waren er niet meer. Gisteren zaten er van die poppetjes in.* Eigenlijk kunnen we *van* hier geen voorzetsel meer noemen.

OPMERKING IV. Vergelijk voor het parallelisme tussen ond. en lijd. vw. § 332.

§ 325. Dat de 'natuurlijke' plaats van het onderwerp in de hoofdzin vlak bij de persoonsvorm is, in de bijzin helemaal vooraan of op de tweede plaats, blijkt uit het optreden van een **plaatsonderwerp** *het* en *er* in sommige gevallen dat het onderwerp daar niet staat. Deze woordjes nemen dan de plaats van het onderwerp in.

In **passieve zinnen** (lijdende vorm) luidt het plaatsonderwerp *er* wanneer het grammaticaal congruentie-onderwerp ontbreekt of niet

in het beginstuk staat: *Er werd gedanst. Er is gisteren een belangrijke brief ontdekt. Er werd besloten dat hij niet deel zou nemen. Er werd besloten niet meer mee te doen. Er werd een man terechtgesteld.*

Achter de pv is het plaatsonderwerp mogelijk, maar niet noodzakelijk: *Gisteren werd (er) besloten, dat hij ...; Gisteren is (er) een belangrijke brief ontdekt; Gisteren werd (er) besloten niet meer mee te doen.*

In 'actieve', **intransitieve zinnen** is het plaatsonderwerp *het* als het eigenlijke onderwerp ontbreekt of in de uitloop staat: *Het regent dat het giet. Het is lastig hem te pakken te krijgen. Het valt mee dat hij dat weet.* Staat een onbepaald onderwerp in deze zinnen in het middenstuk dan is het plaatsonderwerp *er*: *Er staat een man in de tuin. Gisteren stond er nog een vlag op het huis.* In **actieve transitieve zinnen** is *er* plaatsonderwerp als het onderwerp niet in het beginstuk staat en *iemand*, *niemand* luidt of althans onbepaald is: *Er roken veel mensen shag tegenwoordig. Er heeft iemand een ruit gebroken. Er heeft een jongen een steen gegooid.*

OPMERKING I. In zinnen als *Het regent, Het waait*, e.a. met een plaatsonderwerp *het* noemt men dit ook wel loos onderwerp, omdat het geen verwijzing naar iets, wat dan ook, inhoudt. In zinnen waar naast het plaatsonderwerp *het* wel een logisch onderwerp staat noemt men *het* ook wel voorlopig onderwerp.

OPMERKING II. Dat het gebruik van de plaatsonderwerpen *het* en *er* niet altijd deze regels heeft gevolgd blijkt uit het Zuidnederlandse *Het drijven watten wolkskens* en Mnl. *Het waren twee conincskinderen, Het viel de regen, het quamen de vloede, het waiden de winde.*

OPMERKING III. *Er* is ook plaatsonderwerp in *wie er ook ...* (vgl.: *hoe hij ook...; waar hij ook...; wat hij ook...; wanneer hij ook ...*).

OPMERKING IV. Zinnen met een plaatsonderwerp zijn altijd vergelijkbaar met andere met een gewoon onderwerp: *Er is een brief gevonden / Hij heeft een brief gevonden; Er werd besloten niet mee te doen / Hij heeft besloten niet mee te doen; Er staat een man in de tuin / Hij ziet een man in de tuin.* (De vergelijking is niet mogelijk bij transitieve zinnen.) Door deze vergelijking blijkt dat in een zin met een plaatsonderwerp het eigenlijke onderwerp plaatslijdendvoorwerp is (staat op de plaats die blijkens andere zinnen aan het lijdend voorwerp toekomt).

OPMERKING V. In een zin met een plaatsonderwerp blijft congruentie bestaan tussen het grammaticale onderwerp en de pv: *Er zaten veel fouten in het werk.*

§ 326. De aangesproken persoon wordt genoemd in de aanloop, in de uitloop of in een 'tussenzin'. *Jan, neem eens even de telefoon aan; Gisteren, jongelui, is er een belangrijk besluit gevallen over de a.s. zomervakantie; Wie van jullie wil daarvoor zorgen, jongens?*

Zulke zinsdelen noemen we als functor **aanspreking**.

Het gezegde

§ 327. Bij de behandeling van het **gezegde** van een pvc (deelwoordconstructie of infinitiefconstructie met of zonder te) maken we onderscheid tussen werkwoordelijk gezegde en naamwoordelijk gezegde.

Een **werkwoordelijk gezegde** is materieel identiek met de werkwoordsgroep die als kern een zelfst. werkwoord bevat of met het enige zelfst. ww. in de zin (vgl. § 268).

Wanneer we de groep werkwoordsgroep noemen letten we op de wijze waarop de woordgroep gebouwd is, wanneer we hem werkwoordelijk gezegde noemen letten we op de semantische functie: in het zg. gezegde wordt iets omtrent het onderwerp uitgezegd.

OPMERKING. Wanneer het zelfstandig werkwoord noodzakelijk wederkerend is (vgl. § 136), noemen we het wederkerend voornaamwoord als een deel van het gezegde: *(Hij) vergist zich* = werkw. gezegde. Vgl. § 333.

Wanneer het kernwerkwoord of het enige ww. van een zin duidelijk en principieel beperkt is in zijn vervangingsmogelijkheden noemen we het **koppelwerkwoord**; *zijn, worden, blijven, blijken, lijken, schijnen, heten, dunken* en *voorkomen* worden vaak als koppelww. gebruikt. De Latijnse naam is copula (mv. copulae). De werkwoordsgroep te zamen met de semantische aanvulling noemen we **naamwoordelijk gezegde**. *(Hij) schijnt ziek geweest te zijn; (Hij) is dominee geworden; (Dat) komt (me) verdacht voor.*

Als aanvulling bij een koppelwerkwoord komen voor:

1. voornaamwoorden (zie § 328, opm. IV) en voornaamwoordsgroepen.
2. bijv. nw. en zelfst. nw. en woordgroepen met deze woorden als kern (ook telwoorden).
3. voorzetselconstructies.
4. infinitieven met *te* of een groep *aan het* + infinitief.
5. een pvc in bijzinsorde en een voegwoordconstructie met als tweede deel een pvc in bijzinsorde.
6. een pvc in hoofdzinsorde en een elliptische zin.

De aanvulling noemen we **naamwoordelijk deel van het gezegde**, het koppelwerkwoord of de werkwoordsgroep **werkwoordelijk deel van het gezegde**.

§ 328. De **plaats** van het werkwoordelijk deel is behandeld in de paragrafen over de pvc. Het naamwoordelijk deel heeft verschillende plaatsingsmogelijkheden al naar gelang zijn **vorm**. Behalve eerste zinsdeel in een hoofdzin kan het zijn:

1. zinsdeel in het beginstuk (echter niet eerste zinsdeel in een hoofdzin) als het een onbeklemtoond vnw. is: *Hij was nog niet ziek, maar hij dacht dat ie 't zou worden.* Als het onderw. in het beginstuk achter de pv staat, komt het nw. deel erachter.
2. zinsdeel in het middenstuk als het een beklemtoond vnw. is of een vorm heeft, in de vorige paragraaf bedoeld onder 2; in dit laatste geval is het noodzakelijk laatste zinsdeel in het middenstuk:
dat ie er dát niet voor had willen zijn, dat ie er ziek van geworden was, dat ie er soldaat voor geworden was, dat ie er 100 mee kon worden.
3. zinsdeel in het eindstuk, eventueel vlak achter een tweede deel van een vnw. bijwoord, als het een vorm heeft onder 3 en 4 bedoeld in de vorige paragraaf:
dat hij er niet voor te paaien was, dat hij er niet mee in z'n schik was.
4. zinsdeel in de uitloop als het een andere vorm heeft: *dat ie er niet door geworden was wat hij altijd gewild had.* Door de intonatie geïsoleerd kunnen ook adjectieven e.d. in de uitloop staan; ze hebben dan echter een noodzakelijk verwijfswoord (voorlopig nw. deel) in het beginstuk: *omdat ie 't uiteindelijk toch niet geworden was, middenvoor in zijn favoriete club.*

Andere dan de in de voorbeelden bedoelde woordgroepen als nw. deel van het gezegde brengen steeds de mogelijkheid mee het nw. deel als onderwerp en het onderwerp als nw. deel te interpreteren. Men vergelijk § 329.

OPMERKING I. Het volt. deelwoord, in de valentie van een adjectief gebruikt als nw. deel van het gezegde, hoort syntactisch behandeld te worden als *ziek*. Toch hoort men het tegenwoordig in radio en krant bijna uitsluitend gebruikt worden in de syntactische valentie van een volt. deelwoord als deel van een werkwoordsgroep (vgl. § 277): *die niet bij de zaak was betrokken, het vele werk dat met de aanleg van nieuwe wegen was gemoeid, die al jaren gelukkig waren getrouwd.* Dat gebruik moet onjuist geacht worden. Een voltooid deelwoord dat zinsdeel is in het middenstuk is daardoor gekenmerkt als geen deel uitmakende van de werkwoordsgroep. Het is dan vaak nw. deel van het gezegde: vgl.: *als ik daar dan getrouwd voor ben met als ik daar dan voor getrouwd ben.* Een zin zonder duidelijk herkenbaar eindstuk laat zich op twee manieren interpreteren: *Ik ben getrouwd* (ww. gez. of nw. gez.).

OPMERKING II. Het naamwoordelijk deel van het gezegde is te karakteriseren als: de functor die in directe samenhang met de werkwoordsgroep of het werkwoord van de zin iets over het onderwerp uitzegt. We kunnen dat zinsdeel slechts op grond van betekeniservaring herkennen. Wel blijken de zinsdelen die we als nw. deel van het gezegde hebben herkend bepaalde syntactische eigenschappen te hebben; zie boven.

OPMERKING III. Het nw. deel van het gezegde in de vorm van pvc noemen we gezegdezin.

OPMERKING IV. Voornaamwoorden als nw. deel van het gez. gebruikt verschijnen in objectsvorm: *als ik hem was; hemel, 't is 'm; Ik ben u en gij zijt mij* (SCHARTEN).

OPMERKING V. Ook andere dan de boven genoemde werkwoorden komen wel als koppelwerkwoord voor: *Ik zit verlegen om geld. De kans staat goed. Het werk viel hem zwaar. Dat betekent een groot verlies.*

§ 329. Doordat soms de pv congrueert met het nw. deel van het gezegde is in een aantal zinnen moeilijk te bepalen wat **onderwerp** en wat **naamwoordelijk deel** is. Daar komt bij dat vaak getal en persoon van onderwerp en nw. deel dezelfde zijn. *Mijn mening is dat je je vergist hebt. Mijn verzoek was of hij mee mocht gaan. De vraag is: kunnen we de trein nog halen. De moeilijkheid was hoe hem te vinden. De opdracht was: onmiddellijk naar de voorste linie.* In dergelijke gevallen levert slechts de betekeniservaring uitsluitel: datgene waarover de spreker iets in het midden wil brengen is het onderwerp (psychologisch onderwerp), datgene wat daaromtrent in het midden gebracht wordt is gezegde (psychologisch gezegde). Hetzelfde kan gezegd worden van *Dat zijn schippers*. Ook hier kan zowel *dat* als *schippers*, los van de samenhang, beschouwd worden als onderwerp en als nw. deel. Bedoelt men *dat* (bijv. zwijgzaam) *zijn schippers*, dan is *dat* nw. deel; bedoelt men *dat* (t.w. die mensen waarover je spreekt) *zijn schippers*, dan is *dat* onderwerp. Parallel met deze verschillende bedoelingen staat het verschil in de bijzin: *dat schippers dat zijn* en *dat dat schippers zijn*. Deze bijzinnen laten dus wel een interpretatie toe.

OPMERKING I. De onderwerpsvormen van het voornaamwoord zijn altijd onderwerp: *Dat was ik. Dat waren we / wij.*

OPMERKING II. Men lette op constructies als *Het zijn de Vlielanders, die hen zo noemen. Het was Jan, die me gelijk gaf.* Het is plaatsonderwerp; *de Vlielanders* en *Jan* zijn als onderwerp op te vatten of als naamw. deel en dienovereenkomstig de bijzinnen met *die* als nw. deel of als onderwerp. De bijzin zou ook geen uitsluitel bieden, doordat de zin met *die*, in welke functie ook, noodzakelijk uitloop is.

§ 330. Soms vertoont het laatste zinsdeel in het middenstuk van een zin of een zinsdeel van het eindstuk samen met de werkwoordsgroep of het werkwoord een zodanige betekenisisolering, dat we de beide samen als eenheid ervaren; *het land hebben, de pee inhebben, de geest geven, zoete broodjes bakken, de draak steken, de mantel uitvegen.* We noemen dergelijke verbindingen **werkwoordelijke uitdrukkingen**.

Een ww. uitdrukking bevat een zelfst. ww. Een geval als *in zijn schik zijn*

noemen we nw. gezegde, hoewel we hier 'oorspronkelijk' ook met het zelfst. ww. *zijn* te maken hebben; gaat een groep als deze betekenisisolering vertonen, zodat er een eigenschap wordt bedoeld, dan is het zelfst. ww. koppelwerkwoord geworden. De ww. uitdrukkingen duiden nooit op eigenschappen die aan het onderwerp worden toegekend.

Het lijdend voorwerp

§ 331. Voor het lijdend voorwerp kan men gebruik maken van deze definitie: het is het deel dat onderwerp wordt als we een bedrijvende zin overbrengen in de lijdende vorm: *Heb je 'n appel gegeten? / Is er 'n appel door jou gegeten? - Dat zei hij / Dat werd door hem gezegd.* Als we echter willen aangeven wat we bedoelen met in de lijdende vorm zetten, dan moeten we zeggen: in de werkwoordsgroep wordt een hulpwerkwoord van de lijdende vorm toegevoegd, het onderwerp wordt een bepaling met *door* en het lijd. voorwerp wordt onderwerp. Zo draaien we dus in een vicieuze cirkel.

Daar komt bij dat de omzetting niet bij alle zinnen met een lijd. vw. mogelijk is: *Hij heeft een nieuwe auto. Wie krijgt daar nou geen kippevel van. Hij bezit veel landerijen. Zijn verklaring bevatte de volle waarheid.*

Een andere benadering - en die past ook op de laatste voorbeelden - is: **lijdend voorwerp** noemen we de functor waarin wordt genoemd de persoon of zaak die de handeling, in het gezegde genoemd, ondergaat of daar het resultaat van is.

§ 332. Naar zijn **vorm** verschijnt het lijdend voorwerp als

1. een voornaamwoord, eventueel de voorwerpsvorm, of een voornaamwoordsgroep.
2. een zelfst. nw. en alle in de valentie van een zelfst. nw. bruikbare andere woorden en woordgroepen waarvan zulke woorden kern zijn.
3. een pvc met bijzinsorde of een voegwoordconstructie met *dat* of *of* + pvc in bijzinsorde.
4. een constructie met inf. of met te + inf.
5. een pvc in hoofdzinsorde of een elliptische zin.

Met de verschijningsvorm van het lijdend vw. komen bepaalde **plaatsingsmogelijkheden** overeen: Afgezien van de mogelijkheid om als eerste zinsdeel in een hoofdzin gebruikt te worden staat het lijdend voorwerp:

1. in het beginstuk als het een onbeklemtoond vnw. is (maar niet als eerste zinsdeel in een hoofdzin).
Staat het onderwerp in het beginstuk achter de pv dan staat het vóór

het lijdend vw. Dienovereenkomstig is ook de volgorde in een pvc met bijzinsorde, al of niet ingeleid door een voegwoord: *omdat ie 'm niet gezien had, dat ie 't niet wist, die 't niet had gehoord.*

2. in het middenstuk als het een beklemtoond voornaamwoord is of een vorm heeft, bedoeld onder 2 hierboven.
3. in de uitloop als het een pvc met bijzinsorde is of een voegwoordconstructie met *dat* of *of* + pvc in bijzinsorde: *dat hij niet wist wie het gedaan had; dat hij niet wist of hij zou komen; dat hij niet begreep dat dat niet kon.* Ook in de uitloop staan de lijdende voorwerpen bedoeld onder 4 hierboven; ze hebben vaak een verwijswoord (voorlopig lijdend voorwerp) in het beginstuk: *dat ik ('t) vervelend vind daarop te moeten antwoorden.* De onder 5 bedoelde staan ook meestal in de uitloop en hebben geen verwijswoord: *dat hij durfde beweren: 'Ik ken die man niet.'*

OPMERKING I. Door de intonatie geïsoleerd staan ook andere lijdende voorwerpen, vooral de onder 2 bedoelde, in de uitloop, maar nooit zonder verwijswoord in het beginstuk: *dat ik 'm niet heb ontmoet, die mooie sinjeur; dat ik 't niet wist, wie 't gedaan had.*

OPMERKING II. De onder 4 genoemde constructie met inf. is alleen gewoon als eerste zinsdeel in een hoofdzin: *lemand blij maken met een dode mus noem ik oplichterij.* In de uitloop heeft de constructie met *te* de voorkeur: *Ik noem het oplichterij, iemand blij te maken met een dode mus.*

OPMERKING III. Zoals het onderwerp kan ook het lijdend voorwerp in één uitzonderlijk geval een voorzetselconstructie zijn: *In 't museum bewaren ze van die ouderwetse brandspuiten. We hebben van alles gegeten. Heb je nog van die blauwe draadjes?* Dit *van* is eigenlijk niet meer als voorzetsel te waarden.

§ 333. Sommige lijd. voorwerpen vragen even een afzonderlijke vermelding omdat ze semantisch bijzonder zijn: *Het regende kogels. Hij stierf de heldendood. Zij droomde zoete dromen. De trein reed een slakkegangetje. Ze streden een zware strijd. Hij leefde een lui leventje.* In het algemeen worden de hier transitief gebruikte werkwoorden onovergankelijk toegepast. Syntactisch echter is er niets bijzonders aan de hand. Vergelijkbaar zijn de volgende gevallen, waar het ww. slechts in combinatie met een resultaatieve bepaling overgankelijk kon worden: *Hij peinsde zijn hoofd suf. Ze schreide haar ogen rood. Ik loop mijn voeten stuk.* Vgl. § 344. Het wederkerende vnw. noemen we lijdend voorwerp als het werkwoord toevallig wederkerend gebruikt is; we benoemen het als een deel van het gezegde, als het werkw. noodzakelijk wederkerend gebruikt is (vgl. § 163). (Over het wederkerende vnw. als meewerkend voorwerp zie § 336).

§ 334. In § 279 is gesproken over gevallen als *Ik hoor hem van de trap afkomen, Ik zie hem uit het raam leunen, Ik voelde het water over mijn rug stromen, Ik leerde hem vlot Arabisch lezen*. Op grond van de mogelijkheid van *Van de trap afkomen hoorde ik hem niet, Uit het raam leunen zag ik hem niet* enz. en de onmogelijkheid van *Hem van de trap afkomen hoorde ik niet* e.d. moeten we concluderen dat *hem* en de constructie met infinitief afzonderlijke zinsdelen zijn. *Hem* noemen we lijdend voorwerp; de constructie met infinitief bepaling van gesteldheid. Zie hiervoor § 344. De vorm van die bepaling is een infinitiefconstructie die dus zelf weer een lijd. vw. kan bevatten: *Ik hoor hem een brief voorlezen, Ik leer hem Arabisch lezen*.

Moeilijker wordt het in gevallen als *Ik heb hem van de trap horen komen, Ik heb hem uit het raam zien leunen, Ik heb het water over mijn rug voelen stromen, Ik heb hem vlot Arabisch leren lezen* (vergelijk § 280, oneigenlijke werkwoordsgroepen). Ook hier zijn omzettingen mogelijk als *Van de trap horen komen heb ik hem niet, Uit het raam zien leunen heb ik hem niet, Over mijn rug voelen stromen heb ik het water niet direct, Vlot Arabisch leren lezen heb ik hem niet bepaald*. In deze laatste voorbeelden zowel als in de eerste noemen we *heb horen komen, heb zien leunen, heb voelen stromen, heb leren lezen* oneigenlijk werkwoordelijk gezegde. Oneigenlijk, omdat *komen, leunen, stromen* en *lezen* gewaardeerd kunnen worden als lijdende voorwerpen bij *heb horen, heb zien, heb voelen* en *heb leren*; maar toch werkwoordelijk gezegde omdat de formele verhoudingen tussen de gebruikte werkwoordsvormen zich tegen die interpretatie verzetten: *heb horen komen* enz. zijn eenheden. *Hem* en *het water* zijn dus in deze zinnen ook lijdend voorwerp. *Van de trap, uit het raam, over mijn rug* zijn bijwoordelijke bepalingen. Maar wat is *Arabisch* dan? De zin bevat reeds een lijd. voorwerp bij het oneigenlijke werkw. gezegde *heb leren lezen* nl. *hem* en er zijn logische bezwaren tegen twee lijdende voorwerpen die niet nevenschikkend verbonden zijn.

OPMERKING I. De omvorming - zo kunnen we van logisch standpunt uit zeggen - van *heb horen gehoord, heb leunen gezien, heb stromen gevoeld, heb lezen geleerd* tot *heb horen komen* enz. levert voor de benoeming van de functoren grote bezwaren. We kunnen natuurlijk wel zeggen: *heb horen* is gezegde, *hem* is lijdend voorwerp, *van de trap komen* is bepaling van gesteldheid (zoals boven), maar dan spreken we tegen de taalvormen in: *heb horen* kan niet het gezegde zijn, omdat de taalvorm het zo niet voorstelt. Dit levert een duidelijk voorbeeld dat de functoren eigenlijk geen zinsdelen zijn maar resultaten van logische (en niet taalmatige) ontleding. Dat blijkt ook als we naast de laatste voorbeelden de omzettingen zien tot: *Hem vlot Arabisch leren lezen heb ik nou niet bepaald*, waarin een infinitiefconstructie met twee lijdende voorwerpen erin zinsdeel is, terwijl het gezegde verspreid is over het eerste en tweede zinsdeel. Dat kan niets anders betekenen dan dat de taalvorm nauwelijks een lijdend voorwerp kent. De taalvorm kent hoofdzakelijk plaatsregels en op basis daarvan interpreteren we de

delen naar de inhoud. Zodra we onze op die inhouden toegepaste begrippen een eigen karakter toekennen dat niet meer correleert met de taalvormen, drijven we van de taal weg de logica in.

In deze samenhang blijkt ook, dat onze voorstelling van de werkwoordsgroep aanvechtbaar is. Er is een band weliswaar tussen persoonsvorm en werkwoordelijke aanvullingen in het eindstuk van de hoofdzin, maar feitelijk gaat het te ver het eenheidskarakter met de term werkwoordsgroep zo sterk te benadrukken: pv in het beginstuk en werkwoordelijke aanvulling in het eindstuk zijn aparte zinsdelen. Daarop moet het accent vallen, zoals trouwens bij de behandeling van de pvc is geschied.

OPMERKING II. In *Ik liet hem een sigaar opsteken* moeten we twee lijd. vw. onderscheiden: *hem* bij *liet opsteken* en *een sigaar* bij de infinitief uit het werkw. gez., omdat we *liet opsteken* als werkwoordsgroep moeten opvatten; vgl. § 275.

Het meewerkend voorwerp

§ 335. Met de naam meewerkend voorwerp worden heel verschillende zinsdelen (in engere zin) aangeduid nl. bepaalde voorzetselconstructies die beginnen met *aan* of *voor* en zinsdelen in andere vorm. Onder **meewerkend voorwerp** verstaan we de functor die de persoon of zaak noemt die aan het gebeuren dat in de zin genoemd wordt zijn medewerking verleent, resp. bij dat gebeuren (of toestand of verandering van toestand) belang heeft, zonder dat hij/zij als onderwerp of lijdend voorwerp wordt voorgesteld: *Ik leen mijn vriend een boek* (*Het boek wordt door mij aan mijn vriend geleend*), *Jan geeft Koos een potlood* (*Een potlood wordt door Jan aan Koos gegeven*). In deze vier zinnen noemen we resp. *mijn vriend*, *aan mijn vriend*, *Koos*, *aan Koos* meewerkend voorwerp. Degene die meewerkt is meestal ook belanghebbende, maar een belanghebbende hoeft niet ook medewerker te zijn. Zo kan soms naast een meewerkend voorwerp een belanghebbend voorwerp onderscheiden worden: *Ik kocht mijn vriend een kijker* (*Een kijker werd door mij voor mijn vriend gekocht*); *Dat was voor hem een buitenkansje*; *Dat viel je niet mee, hé*.

De keuze tussen een meewerkend voorwerp met of zonder *aan* of *voor* heeft uiteenlopende syntactische figuren tot gevolg.

§ 336. Behalve in de **vorm** van een voorzetselconstructie met *aan* of *voor*, waarvan het tweede lid een endocentrische woordgroep of een pvc is (*voor zijn broer*, *voor wie het hebben wilde*), komt het meewerkend voorwerp voor in de volgende vormen:

1. een onbeklemd vnv., in objectsvorm eventueel, of een voornaamwoordsgroep.

2. een zelfst. nw. of een in de valentie van een zelfst. nw. gebruikt ander woord of een woordgroep waarvan zo'n woord kern is.
3. een vnv. bijwoord op *-aan* of *-voor*.
4. een pvc in bijzinsorde.

OPMERKING. Een meewerkend voorwerp kan ook verschijnen in de vorm van een wederkerend voornaamwoord: *Hij beloofde zich een prachtcarrière als 't zou lukken, maar 't hielp allemaal niets.*

§ 337. De **plaats** waar het meew. vvw. verschijnt is afhankelijk van zijn vorm. Betreft het een voorzetselconstructie dan is de plaats niet anders te benaderen dan voor welke voorzetselconstructie dan ook: behalve als eerste zinsdeel in een hoofdzin kan het verschijnen als zinsdeel in het middenstuk en in de uitloop (toevallig uitloop).

Voor een meewerkend voorwerp in andere vorm geldt dat het, behalve als eerste zinsdeel in een hoofdzin, kan verschijnen als:

1. zinsdeel in het beginstuk als het de vorm heeft van een onbeklemtoond vnv. (niet als eerste zinsdeel in een hoofdzin); staat in het beginstuk achter de pv een onderwerp en een lijd. voorwerp dan komt het meewerkend voorwerp daarachter: *Gisteren gaf 'k 't 'm, Geef 't 'm toch, Ik gaf 't 'm*; vlak achter de pv is het alleen mogelijk als het onderwerp en/of lijd. voorwerp niet (tenzij als eerste zinsdeel) in het geginstuk staan: *Geef 'm toch een koekje.*
2. zinsdeel in het middenstuk als het een beklemtoond vnv. is of een vorm heeft die in de vorige paragraaf onder 2 bedoeld is: *Gisteren was 't mijn broer niet duidelijk. Gisteren was 't immers mij niet duidelijk. Gisteren gaf ie immers zijn moeder dat tientje terug.* Ook een vnv. bijw. staat wel in het middenstuk: *Ja, eer ik daaraan geef!*
3. een onbeklemtoond vnv. bijwoord is met z'n eerste deel zinsdeel in het beginstuk, met z'n tweede deel noodzakelijk eerste zinsdeel van het eindstuk: *Als ik er een stuiver aan geef!*

OPMERKING I. Een pvc in bijzinsorde die meewerkend voorw. is verschijnt bijna uitsluitend als eerste zinsdeel in een hoofdzin: *Wie het horen wilde vertelde hij gisteren luidkeels de hele toedracht.* Elders in de zin is de constructie overwegend slechts bruikbaar als tweede stuk van een voorzetselconstructie: *Gisteren vertelde hij aan wie het horen wilde luidkeels de hele toedracht (of luidkeels aan wie het horen wilde); Gisteren vertelde hij luidkeels de hele toedracht aan wie het horen wilde.* Evenwel: *Geef ere wie ere toekomt* (bijzin: *dat hij wie ere toekomt, ere geeft; dat hij ere geeft wie ere toekomt*).

OPMERKING II. Door het accent geïsoleerd in de uitloop en met een verwijswoord in het beginstuk kan een meewerkend voorwerp ook verschijnen, maar nooit als voorzetselconstructie: *Gisteren heb ik 'm duidelijk de waarheid gezegd, die rare snuiter. Morgen zal ik 'm een zakje dropjes meebrengen, dat aardige kereltje.*

OPMERKING III. Uit de regels volgt dat een meew. vw. in het middenstuk zowel de vorm kan hebben van een endocentrische groep als van een voorzetselconstructie: *Hij heeft de regering de nodige steun gegeven; Hij heeft aan de regering de nodige steun gegeven; Hij heeft de nodige steun aan de regering gegeven.* Niet: *Hij heeft de nodige steun de regering gegeven.* De regel luidt: het meew. vw. verschijnt in het middenstuk noodzakelijk als voorzetselconstructie wanneer het achter het lijdend voorwerp staat; in andere gevallen kan het als voorzetselconstructie en als endocentrische woordgroep verschijnen. (In een zin als *Dat boek is zeer nuttig voor hem* staat *voor hem* in de uitloop.) Vgl. § 317.

OPMERKING IV. In het algemeen is er geen mogelijkheid tot nevenschikking tussen een vnw. en een voorzetselconstructie. Toch leest men ergens: *Onderzoeksrechter Louis Zollinger wordt met de instructie belast, maar minister Frey noch de politiediensten verschaffen hem of aan het ministerie van justitie de hoogst kostbare en gedetailleerde gegevens waarover ze beschikken.*

OPMERKING V. In sommige gevallen is het niet uit te maken of men met een lijdend of met een meewerkend (belanghebbend) voorwerp te doen heeft, bijv.: *Ik verzoek de heren niet te roken. Dat middel baat hem niet.* Hoewel men hier van meew. vw. kan spreken is daarnaast zeer gewoon: *De heren worden verzocht niet te roken en hij wordt er niet door gebaat.* Naast: *De meid deed mij open* hoort men in Holland soms ook: *Ik werd door de meid opengedaan.* Ook: *Je hebt hem op de tenen getrapt en Hij is door jou op de tenen getrapt. Men ziet hem nogal naar de ogen en Hij wordt naar de ogen gezien.*

Hieruit blijkt dat die zinsdelen voor sommigen lijdende voorwerpen zijn geworden. Vergelijk ook: *De werkgever betaalde zijn arbeiders f 50, - per week. Hij betaalde zijn arbeiders per week. De arbeiders werden per week betaald.*

OPMERKING VI. Sommige meew. vw. laten zich niet vervangen door een voorzetselconstructie met *aan* of *voor*, hetgeen consequenties heeft voor de plaatsing:

1. *Je moet hem altijd op de vingers zien. Het boek viel haar uit de handen. Hem* duidt hier aan van wie de vingers zijn; *haar* wie d'r handen bedoeld worden (possessieve datief). Pleonastisch is: *Mijn handen deden mij zeer.* Er bestaan in het gebruik regionale verschillen. Holland prefereert *Mijn handen werden (mij) koud*, Noord- en Oost-Nederland *De handen werden mij koud*; zelfs: *De hond is hem doodgegaan* i.p.v. *Zijn hond is doodgegaan.*

2. *Jij bent me d'r ook eentje! Het is je daar een lawaai als een oordeel!* (ethische datief).

Het voorzetselvoorwerp

§ 338. Met voorzetselvoorwerp bedoelen we de functor die een persoon of zaak noemt die niet als onderwerp, of meewerkend voorwerp op de handeling of de toestand die in de zin wordt uitgedrukt betrokken is, maar als object. We zouden kunnen zeggen als lijdend voorwerp wanneer deze term niet gebonden was aan de omzettingmogelijkheid tot lijdende vorm en niet uitsluitend werd toegepast op functoren die niet als voorzetselconstructie verschijnen.

Tussen het lijd. vw. en het voorzetselvoorwerp bestaat een grote semantische overeenkomst maar een even groot (of groter) formeel verschil. Zeggen we *Hij rekent op mooi weer* dan is het mooie weer evenzeer het object van zijn geestelijke act als wanneer we zeggen: *Hij wenst mooi weer, Hij verlangt mooi weer (Hij verlangt naar mooi weer)*.

Voorzetselvoorwerp noemen we het object dat als voorzetselconstructie verschijnt. Er zijn werkwoorden die een object in deze vorm eisen: *denken aan, denken over, spotten met, verlangen naar, rekenen op, vertrouwen op, aansporen tot, overhellen tot, opwegen tegen, vrezen voor, haken naar, uitzien naar, hopen op, delen in, klagen over, spreken van, spreken over, reppen van, gewagen van* enz. Ook noodzakelijk wederkerende werkwoorden: *zich beroemen op, zich verzadigen aan, zich bezondigen aan, zich hechten aan, zich ergeren aan, zich vergissen in, zich verblijden in/over, zich bemoeien met, zich verdiepen in, zich bekommeren om, zich neerleggen bij, zich verbazen over, zich uitspreken over, zich verwonderen over, zich schamen over, zich toeleggen op, zich verliezen in* enz. Verder komt een voorzetselvoorwerp voor in verbinding met een naamw. gez.: *gewoon zijn aan, betrokken zijn bij/in, verdiept zijn in, verlegen zijn met/om, in zijn schik zijn met/over, verzot zijn op, verliefd zijn op, dol zijn op, tuk zijn op, meester zijn van/over, afkerig zijn van, bevreesd zijn voor, bang zijn van/voor, begaan zijn met* enz. Ook andere verbindingen met werkwoorden (werkwoordelijke uitdrukkingen): *prat gaan op, belang hebben bij, belang stellen in, medelijden hebben met, (zich) rekenschap geven van, nota nemen van*.

OPMERKING. Omdat een benoeming als voorzetselvoorwerp zich uitspreekt over betekenisverhoudingen kan een voorzetselconstructie bij een werkwoord nu eens als vrz. vw. dan weer als bepaling benoemd worden: *Hij hangt aan de rekstok* (bepaling), *Hij hangt aan zijn broers* (vrz. vw.).

§ 339. Een voorzetselvoorwerp verschijnt in de volgende **vormen**:

1. een vnw. bijwoord.
2. een voorzetselconstructie met als tweede stuk een endocentrische groep of een pvc.
3. een voegwoordconstructie met *dat* of *of* + pvc.

4. een constructie met te + infinitief.
5. een pvc in bijzinsorde.

De **plaats** van het vrz. vw. is afhankelijk van zijn vorm:

1. een onbeklemtoond vnw. bijwoord staat met zijn eerste deel in het beginstuk, met zijn tweede in het eindstuk van de pvc: *Ik reken er meestal maar niet meer op.*
2. zinsdeel in het middenstuk is het vrz. vw. in de vorm van een beklemtoond vnw. bijw.: *omdat ie meestal daarop niet rekende.*
3. zinsdeel in het middenstuk of in de uitloop is een vrz. vw. als voorzetselconstructie: *omdat men immers op wat jij zegt niet kan bouwen (niet kan bouwen op wat jij zegt); omdat ie op mooi weer rekende (rekende op mooi weer).* Een proef met een toegevoegd vnw. bijwoord laat echter zien, dat het voorzetselvoorwerp in de vorm van een voorzetselconstructie ook wel in het eindstuk kan staan: *omdat ie er immers door op herstel begon te hopen tegenover omdat ie er immers op herstel door begon te hopen.* Het is zeker gewoner hiervoor te zeggen: *omdat ie er immers door begon te hopen op herstel* (uitloop). Vgl. § 318.
4. zinsdeel in de uitloop is een vrz. vw. als voegwoord-constructie met *dat* of *of*, als infinitiefconstructie met *te* en als pvc in bijzinsorde. Er is meestal een verwijswoord (voorlopig voorzetselvoorwerp) in de vorm van een vnw. bijwoord (dat eigen plaatsingsregels heeft): *Hij heeft er altijd op gerekend dat het door zou gaan; Hij heeft er altijd op gerekend er zijn steentje aan te mogen bijdragen; Hij twijfelde eraan wat de gevolgen zouden zijn.* Zonder verwijswoord: *Hij heeft altijd gerekend dat het door zou gaan. Ik ben benieuwd wie er zullen komen (of het door zal gaan).*

Als eerste zinsdeel in een hoofdzin kan een vrz. vw. alleen verschijnen in de vorm van een voorzetselconstructie of een beklemtoond vnw. bijwoord: *Op kwade trouw rekt geen mens; Op wat jij zegt kan niemand bouwen; Daarop rekt toch niemand.* Een onbeklemtoond vnw. bijwoord komt nooit in aanmerking voor vooropplaatsing. Voegwoordconstructies, constructies met te + inf. en een pvc in bijzinsorde kunnen alleen in de aanloop voorop geplaatst worden: *Dat hij nog slaagt met zijn kabinetsformatie, daarop rekt niemand meer. Zijn dochter nog eenmaal terug zien, daar hoopt hij nog steeds op. Wat de gevolgen zouden zijn, daaraan twijfelde hij nog.*

OPMERKING I. Het verschil tussen lijdend vw. en voorzetsel vw. is dikwijls even vaag als dat tussen lijdend en meewerkend (belanghebbend) voorwerp. Vele werkwoorden toch komen zowel met als zonder voorzetselverbinding voor: Vooral als het vrz.vw. de vorm *dat* + pvc heeft, valt het voorlopig voorwerp meermalen uit: *Ze vertrouwden (erop) dat wij hen zouden steunen. Tevergeefs hoopten de*

arme schipbreukelingen (erop) dat er hulp zou komen. Dan is het onderscheid dus verdwenen. Ook het verschil tussen oorzakelijk voorwerp en voorzetsel-voorwerp is niet scherp: *Hij was gewend aan zware arbeid (hij was zware arbeid gewend).*

Wanneer een voorwerp onderwerp kan worden van een passieve zin, noemen we het steeds lijdend.

OPMERKING II. In *Ik twijfel aan de goede afloop* en *de twijfel aan de goede afloop* is de betekenisverhouding tussen *de goede afloop* en *twijfel* goeddeels dezelfde. Toch spreken we in het tweede geval niet van een voorzetselvoorwerp maar van een bijvoeglijke bepaling. De term *vrz. vw.* reserveren we dus voor delen van een pvc (en deelwoordconstructie, constructie met *inf.* en met *te + inf.*). In *Hij was dol op een ijsje* kunnen we *op een ijsje* *vrz. vw.* noemen maar ook bepaling bij *dol*; in *Dol op een ijsje was hij niet bepaald* kunnen we *op een ijsje* het best nabepaling noemen bij *dol*, omdat het hier zinsdeelstuk is (van het eerste zinsdeel). In gevallen als *Hij had geen hoop meer op uitkomst* hangt de benoeming van *op uitkomst* af van de vraag of men *hoop hebben* waardeert als een werkwoordelijke uitdrukking; in *Hoop op uitkomst had hij niet meer* kiest men weer het best voor bijvoeglijke nabepaling bij *hoop*. In *Hij wilde er geen twijfel over laten bestaan wat de gevolgen zouden zijn* kunnen we de bijzin ook moeilijk anders dan als *bijv. bep.* opvatten; *er... over* is dan voorlopige *bijv. bepaling*.

Het oorzakelijk voorwerp

§ 340. Veel voorzetselvoorwerpen hadden vroeger een andere vorm en wel de genitief zonder voorzetsel. *Ontferm u over mij* was vroeger (en nu in deftige taal nog wel) *ontferm u mijner*. *Hij is zich bewust van zijn verantwoordelijkheid* luidde eens: *Hij is zich zijner verantwoordelijkheid bewust*. Dikwijls is voor de genitief een objectsvorm in de plaats gekomen zonder een voorzetsel. Betreft het geen vnw. maar zelfst. nw. dan is het zinsdeel een endocentrische groep geworden. Genitiefvoorwerpen en overeenkomstige zinsdelen in andere vorm noemen we **oorzakelijk voorwerp**. Voorbeelden: *Hij herinnerde zich mij* (vroeger *mijner*) *niet*. *Dat herinnert hij zich niet*. *Hij herinnert zich die dag niet*. *Dat is de moeite* (vroeger *der moeite*) *niet waard*. *Die stoel is geen twee kwartjes meer waard*. *De vijand was de stad* (vroeger *der stad*) *meester*. *Hij is de kunst van het zwemmen niet machtig*. *Ik ben dat gezanik moe*.

Oorzakelijke voorwerpen komen vooral voor in verbinding met een naamw. gez.: *iets van plan zijn, iets beu zijn, iets indachtig zijn, iets machtig zijn, iets moe zijn*. Zoals bij het voorzetselvoorwerp doet zich ook in dit verband de vraag voor of we zullen moeten spreken van een voorbepaling bij het adjectief of van een oorzakelijk *vw.* dat zinsdeel is bij het *nw.* gez. Vgl. ook § 259 onder 2.

OPMERKING I. Bij een naamw. gezegde past geen lijd. voorwerp, aangezien het overzetten in de lijd. vorm niet mogelijk is. Men mag dus in: *We waren dat van*

plan 'dat' geen lv. noemen, al is het synoniem van *We hadden dat besloten*. Een meew. of belangh. voorwerp is het evenmin; als onmisbaar zinsdeel kan het dus alleen een oorz. voorwerp zijn. Zo ook in: *We waren van plan in een hotel te overnachten*.

OPMERKING II. In zinnen als: *Het wemelde er van mieren; Het krioelde er van wandelaars; 't Regende er van verwijten; 't Hagelde er van stenen*, kan men de *van*-groep voorzetselvoorwerp noemen. De benoeming oorzakelijk voorwerp kan gelden voor vormen zonder voorzetsel: *Het wemelde bezoekers; 't Regende verwijten; 't Stroomde telegrammen*, enz. (Sommigen noemen in dit geval *bezoekers, verwijten, telegrammen*, enz. lijdend voorwerp. Vgl. § 333.)

OPMERKING III. In: *De zaal was vol mensen (van mensen)* is (*van*) *mensen* oorzakelijk voorwerp, resp. voorzetselvoorwerp te noemen. Vgl. echter § 260, opm. III.

OPMERKING IV. Het oorzakelijk voorwerp verschijnt in dezelfde vorm en op dezelfde plaatsen als het lijdend voorwerp. Men vergelijk § 332. Een oorzakelijk voorwerp in de vorm van een pvc in hoofdzinsorde of in de vorm van een elliptische zin is theoretisch: *'Leve Kareltje' was Kareltje zelf beu geworden*.

Bepalingen

§ 341. Alle overige functoren noemen we **bepalingen**. We maken daarin onderscheid tussen: 1e. bijwoordelijke bepalingen, 2e. bepalingen van gesteldheid. Het verschil is van formele en semantische aard. Een bijwoordelijke bepaling heeft in de eerste plaats betrekking op het gezegde van de zin (of op het gezegde plus de hele rest, afgezien van de bijw. bep.); een bep. van gesteldheid heeft weliswaar verband met het gezegde van de zin maar geeft in de eerste plaats een eigenschap e.d. aan van een of ander zelfstandig zinsdeel, het onderwerp of een van de voorwerpen. Op basis van dit verschil in de betekenisverhoudingen kunnen we vaststellen in welke vorm en op welke plaatsen de verschillende bepalingen verschijnen. Wij hebben hier het oog op functoren en niet op delen van functoren. Over delen van functoren die ook bepalingen worden genoemd, spreken we in § 345.

De bijwoordelijke bepaling

§ 342. Bijwoordelijke bepalingen komen voor in de volgende **vormen**:

1. een bijwoord of bijwoordsgroep, een bijw. nw. of adjectiefsgroep.
2. een voorzetselconstructie.
3. een voegwoordconstructie met als tweede lid een pvc in bijzinsorde.
4. een voegwoordconstructie met als tweede lid een endocentrische woordgroep.
5. een substantiefsgroep.
6. een pvc in bijzinsorde.

Voorbeelden:

1. *Morgen komt hij. Meestal slaapt hij. Misschien gaat hij wel niet weg. Gisteren is hij hier geweest.*

Ook bijvoeglijke nw.: *Hij schrijft keurig. Hij werkt vlot. Hij studeert hard.* Zie verder in hoofdstuk III, de paragrafen over het bijwoord en hierboven die over de bijwoordsgroep.

OPMERKING. Van een nw. deel van het gezegde en van een resultatieve bepaling (van gesteldheid) onderscheiden deze bijv. nw. zich bij het nominaal maken van de constructie: *Hij wordt ziek - het ziek worden; hij is trouw - het trouw zijn; hij vindt het lekker - het lekker vinden; hij steelt zich rijk - het zich rijk stelen;* dit alles tegenover: *hij werkt vlot - het vlotte werken; hij studeert hard - het harde studeren; hij schrijft keurig - het keurige schrijven.* Zo blijkt dat wat we bijwoordelijke bepaling noemen inderdaad het werkwoord bepaalt, terwijl dat van een nw. deel en van een bep. van gesteldheid niet gezegd kan worden.

2. *Hij is in huis. Hij gaat naar IJsland. Hij is sedert jaren invalide. Hij doet het om geld.*

Ook voorzetselconstructies met als tweede deel een infinitiefconstructie met te: *Hij doet het om er beter van te worden. Zonder iets te zeggen ging hij weg. In plaats van te bellen bonkte hij op de deur.*

3. *Omdat het niet wou lukken, hield hij ermee op. Terwijl het buiten stortregende, zaten we te dromen bij onze vakantiefoto's.* Verder alle constructies met onderschikkende voegwoorden; zie § 296.

4. *Hij praat als Brugman. Hij praat als 'n kip zonder kop. Hij heeft mij geholpen als 'n vriend, hoewel wij toch jaren tegenover elkaar hebben gestaan als vijanden.*

OPMERKING. Bijwoordelijke bepalingen in deze vorm zijn soms moeilijk te onderscheiden van er sterk op lijkende bepalingen van gesteldheid. De betekenistegenstelling komt het best tot uiting als het tweede lid een enkelvoudig zelfst. nw. bevat dat geen eigennaam of stofnaam is; in de bijwoordelijke bep. verschijnt dan nl. een onbepaald lidwoord, in de bepaling van gesteldheid niet: *als vriend raadde hij mij aan - als 'n vriend raadde hij mij aan.* Bepalingen met eigennamen zijn voor tweeërlei uitleg vatbaar: *Als Paus Paulus verklaarde hij..., maar als kardinaal Montini had hij beweerd ...* (bepalingen van gesteldheid); *Als Paus Paulus drong ook de wereldraad van kerken aan op ...* (bijw. bep.). In het eerste geval is de 'hij' Paus Paulus, resp. kardinaal Montini zelf; in het tweede geval is er sprake van vergelijking. De bepaling van gesteldheid houdt dus een identificatie in. Op basis daarvan beoordeelt men ook: *als goud kon men de synthetische stof gemakkelijk op de markt brengen;* de synthetische stof zag er uit als goud. En evenzo bepalingen met een meervoudig tweede stuk: *als vijanden stonden ze tegenover elkaar.* Het verschil is het duidelijkst vast te stellen aan de vervangbaarheid van *als* door *zoals*; is die vervanging mogelijk, dan hebben we te maken met een bijw. bep.

5. *Ze waren weken onvindbaar. Ze kregen de boot een uurtje. Zaterdag vertrekken we. We blijven de hele maand. Het boek kostte f 8,90.* (Ook in genitiefvorm: *des zondags, zijns weegs*: deze zijn echter bijwoorden geworden.) Dergelijke zinsdelen worden als ze niet goed verstaan worden met bijwoorden 'opgevraagd': *Hoelang? Wanneer?* (*Hoeveel?* is een telwoord.)
6. De voorbeelden met een bijw. bepaling in de vorm van een pvc in bijzinsorde zijn weinig talrijk. Misschien horen ertoe zinnen als *Waar het beekje ontspringt*, maar dat is een moeilijke kwestie i.v.m. het karakter van *waar* (voegw. of bijwoord; vgl. § 233). Verder slechts: *wat mij betreft, wat dat aangaat*.

§ 343. Naar de **betekenissen** verdeelt men de bijwoordelijke bepalingen in:

1. bijw. bep. van tijd (temporeel): *gisteren, lang; in die maand; tot vier uur, sedert 1940; toen hij beter was, terwijl het regende, nadat hij vertrokken was* (en voegwoordconstructies met *als, wanneer, sedert, nu, eerdat, voordat, zodra; maanden, vijftien jaar, tientallen eeuwen*).
2. bijw. bep. van plaats (lokaal): *hier, daar, hiervandaan, erlangs; in deze omgeving, op die plaats, tussen de huizen; waar nu golvende korenvelden zijn* (vgl. voor het problematische karakter van *waar* § 233).
3. causale bijw. bep., te onderscheiden in bijw. bep. van reden, van oorzaak en van grond: *daarom, daardoor, dientengevolge, zodoende, dus; vanwege de regen, door de gladheid, wegens zijn ziekte; omdat hij niet wou, doordat het glad was*; ook constructies met het voegwoord *dat*: *Hij zal ziek zijn, dat hij niet gekomen is*.
4. bijw. bep. van gevolg (consecutief): *tot mijn spijt, in zijn nadeel (uitvallen); zodat het mislukte, (het vriest) dat het kraakt*.
OPMERKING. Een bijwoordelijke bepaling van graadaanduidend gevolg is functorstuk: *zo hard dat horen en zien je verging*.
5. bijw. bep. van doel (finaal): *daartoe, waartoe; tot herstel van zijn gezondheid, om den brode; om er beter van te worden, teneinde weer op krachten te komen; opdat hij er beter van werd, (haast je toch), dat we de trein nog halen*.
6. bijw. bep. van voorwaarde (conditioneel): *desnoods; in geval van nood, op die voorwaarde, bij slecht weer; indien je wilt, wanneer het niet gaat, als je tenminste kunt*.
7. bijw. bep. van toegeving (concessief): *desondanks, niettemin, toch; ondanks zijn hulp, in weerwil van zijn tegenwerpingen; hoewel hij niet tegensprak, ofschoon 't beter zou kunnen*.
8. bijw. bep. van middel: *waarmee, ermee; met een vulpen, met wat tact*.
9. bijw. bep. van hoedanigheid: *hoe, zo, aldus; slordig, hard, keurig* (bijv. nw.; vgl. de opm. in § 342 onder 1); *met veel omhaal, zonder omwegen*.

10. bijw. bep. van beperking: *in hoeverre; wat mij betreft, wat dat aangaat; naarmate men ouder wordt, naar gelang men ouder wordt* (deze laatste worden ook wel bijw. bep. van verhouding genoemd).
11. bijw. bep. van vergelijking: *evenzo, eveneens; als een man, als een groot acteur* (vgl. opmerking in § 342 onder 4); *alsof hij 't in Keulen hoorde donderen, zoals iedereen weet*.
12. bijw. bep. van omstandigheid kan men noemen voegwoordconstructies met *terwijl* (*terwijl hij toch beter moest weten*) en constructies met *zonder dat...., in plaats dat ...* e.d., wanneer de inhoud gewaardeerd moet worden als een begeleidende omstandigheid in verhouding tot de mededeling van de rest van de zin.
13. bijw. bep. van modaliteit: *misschien, wel, niet* (ontkenning); *zonder twijfel, met zekerheid; naar het schijnt, naar men zegt*. Vgl. § 381.

Het onderscheiden van semantische verschillen in de betrekkingen tussen bijwoordelijke bepalingen en de rest van de zin kan nog wel verder worden voortgezet. Men houde in het oog dat we slechts gesproken hebben over functoren en niet over delen van functoren. Ook binnen zinsdelen en functoren kunnen we van bijw. bep. spreken. Zie daarover § 345.

De bepalingen van gesteldheid

§ 344. De naam **bepaling van gesteldheid** passen we toe op functoren die zinsdeel zijn in de engere zin van het woord. Naar de betekenis houden ze een mededeling (predikaat) in omtrent een ander zinsdeel (onderwerp of voorwerp). Het verschil t.o.v. de predikatieve toevoeging (zie § 353) bestaat uitsluitend in het zinsdeelkarakter (de predikatieve toevoeging is nl. een zinsdeelstuk).

De bepalingen van gesteldheid verdelen we in twee groepen aan de hand van hun (on)mogelijkheid om ook als zinsdeelstuk te verschijnen.

I. De volgende bepalingen van gesteldheid kunnen uitsluitend als zinsdeel verschijnen:

1. een bijv. nw. of adjectiefsgroep die een bevinding of resultaat noemt van een waarneming of gedachte, hetzij van een werking: *groen* (*verven*), *leuk* (*vinden*), *lekker* (*vinden*), *dom* (*noemen*), (*zijn stem*) *hees* (*schreeuwen*), (*zich*) *krom* (*lachen*), (*de ogen*) *rood* (*schreien*), (*de voeten*) *stuk* (*lopen*), *dood* (*verklaren*). Dat het hier geen bijwoorden betreft blijkt uit de nominale constructie: *het groen verven, het leuk vinden* (en niet: *het groene verven, het leuke vinden*; vgl. § 342, de opm. onder 1).
2. een overeenkomstig zelfst. nw. of substantiefsgroep: *een schurk* (*vinden*); *een misdadiger* (*noemen*).

3. een overeenkomstige groep met *als*, *tot* of *voor*; *als aanvoerder* (aanstellen), *tot voorzitter* (benoemen), *voor vuile vis* (uitmaken), *als uitzondering* (behandelen), *voor dom* (houden), *tot ridder* (slaan), *tot leugenaar* (maken).

Ter onderscheiding van andere typen noemen we deze bepalingen van gesteldheid **resultatieve werkwoordsbepalingen**.

II. Andere bepalingen van gesteldheid kunnen ook als zinsdeelstuk (predikatieve toevoeging) verschijnen, al is voor het zinsdeel waarbij ze horen dan wel een bepaalde vorm vereist (vgl. § 353 onder B):

1. een bijv. nw. of adjectiefsgroep: *Rauw* (blief ik die groente niet). *Zo helder blauw* (bevalt me dat behang toch beter).
2. een deelwoord of deelwoordconstructie: *Gebakken in de pan* (heb ik ze veel liever) (als zinsdeelstuk t.o.v. ze niet bruikbaar; wel bijv. met *vroege aardappeltjes*). *De dienstbode meegerekend* (bestond het gezin uit zeven personen). *Zingend dat het een lieve lust was* (trok hij door de straten).
3. een bijwoordsgroep: *Op straftocht uit* (heeft hij nogal huisgehouden in die stad). Vgl. § 286.
4. een voorzetselconstructie: *In een rode sarong* (stond ze op het toneel); met in het tweede deel een endocentrische predicerende groep: *Met de handen omhoog* (stond hij daar).
5. een voegwoordconstructie met *als*: *Als vriend* (raadde hij mij aan ...), *Als militair attaché in Warschau* (heeft hij...), (Hij heeft zeven jaar) *als doelman* (in het Nederlands elftal gestaan). *Als minister* (heeft hij een verantwoordelijke functie). Vgl. de opmerking in § 342 onder 4.
6. een endocentrische predicerende groep: *De handen / wit in de schoot* (zat zij voor zich uit te staren), *De vlag / in top* (voer het schip uit). *De pet / scheef op het hoofd* (zat hij voor de deur te slapen). Vgl. § 353.
7. een voegwoordconstructie met *hoewel*, *mits*, *indien* of *ofschoon*. *Hoewel aan hard werken gewoon* (was hij tegen zijn taak niet opgewassen), *Indien voldoende voorbereid* (kan zo'n plan wel succes hebben), *Mits hard werkend*, (*zul je er wel komen*), *Ofschoon met hun tienen* (waren ze toch niet sterk genoeg). Vgl. § 296, opm. 1.
8. een substantiefsgroep: (*En langs zich*,) *zwart fantoom*, (*ziet hij den stoet verdwijnen* *In 't melken licht der maan en*,) *'t oor / in 't zand geleend*, (*Hoort hij*,) *een dof gerucht*, (der keemlen draf *verkwijnen*, *Een heft zijne oogen op naar de eenzaamheid*, *en wéent!*) (GOSSAERT).

9. het vnv. *zelf*, de telwoorden *beide* en *alle*, de bijwoorden (?) *samen*, *allemaal* en *alleen*: *zelf was hij...*, *beiden zijn zij...*, *alle waren het...*, *samen gingen Karel en Koos...*, *allemaal zijn 't...*, *alleen kon hij ...* Ook *alles*, maar niet als eerste zinsdeel: *Dat was alles bedrog*.

Bepalingen van gesteldheid in deze negen vormen noemen we **vrije predikatieve toevoeging** bij het zelfst. woord waaromtrent ze een mededeling inhouden.

OPMERKING I. Zowel de resultatieve ww. bepaling als de vrije predikatieve toevoeging zijn verwant aan een nw. deel van het gezegde. De grens tussen beide zinsdelen is zeer vaag. In: *Hij zat een poosje verlegen te kijken* is *verlegen* bep. van gesteldheid, in *Hij zat een poosje verlegen om hulp* is het nw. deel. Ook het verschil tussen bijwoordelijke bepaling en bepaling van gesteldheid is niet scherp aan te geven. In *Hij zat rustig voor het venster* zou men *rustig* bep. van gesteldheid kunnen noemen, in *Hij zat rustig te kijken* heeft het heel wat meer adverbiale kracht. In *Hij werkte haastig* zal men *haastig* bijwoordelijke bepaling noemen, tenzij men beslist weet dat het woord meer de geestesgesteldheid van de persoon uitdrukt dan zijn wijze van werken.

Soms wordt de adverbiale functie zo sterk dat de bepaling van gesteldheid lid wordt van een scheidbaar samengesteld werkwoord: *losgaan*, *vastmaken*, *doodslaan*, *goedkeuren*, *liefhebben*, *hoogachten*.

OPMERKING II. Vooral de voorbeelden onder 7 laten zien hoe hachelijk een benoeming op semantische gronden kan zijn: het verschil tussen *Indien het voldoende voorbereid is kan zo'n plan wel slagen* en het gegeven voorbeeld hierboven is natuurlijk maar gering. In de benoeming levert dat het onderscheid tussen bijw. bep. (van voorwaarde) en bepaling van gesteldheid.

III. Van bepaling van gesteldheid spreken we ook in *Van de trap afkomen* (*hoorden we hem niet*). Voor zinnen als *We hebben hem van de trap af horen komen* zie men § 280 en § 334.

Ook in zinnen als *Daar komt hij aanlopen*, *Daar komt hij aangelopen*, *Ik heb daar vier koeien lopen*, noemen we *aanlopen*, *aangelopen* en *lopen* bepalingen van gesteldheid. Ze onderscheiden zich duidelijk van zowel de resultatieve werkwoordsbepalingen als van de vrije predikatieve toevoegingen.

Zinsdeelstukken

§ 345. Ook binnen de zinsdelen en binnen functoren (het onderscheid is in dit verband niet van gewicht) kunnen we de semantische verhoudingen naspeuren en in termen vangen. We hebben eerder al gezien dat de termen lijdend voorwerp, onderwerp, gezegde ook toepasselijk zijn in infinitiefconstructies en deelwoordconstructies. Daarover willen we nu niet meer spreken. Wel willen we nog enkele opmerkingen maken i.v.m. de verhoudingen binnen endocentrische woordgroepen.

Van bijvoeglijke bepalingen spreekt men i.v.m. voor- en nabepalingen die een eigenschap of nadere aanduiding noemen van een in de kern van de woordgroep genoemde zaak: *(een gezicht) om op te schieten, (de vierde) van links, (die) met die baard.*

Van bijwoordelijke bepalingen spreekt men (ook; vgl. § 342) i.v.m. voor- en nabepalingen die een eigenschap of nadere aanduiding noemen van het in de kern genoemde, als dat niet als een persoon of zaak wordt voorgesteld: *diep (rood) van kleur; bijzonder (fraai);* bijwoordelijke bepalingen van hoedanigheid en van graad.

De term bijvoeglijke bepaling kan dus alleen gebruikt worden in woordgroepen waarvan de kern is een substantief of een in de valentie van een substantief gebruikt ander woord.

De term bijwoordelijke bepaling wordt, binnen een woordgroep, slechts gebruikt i.v.m. bijv. nw. en bijwoorden als kern.

OPMERKING I. De vrije bepalingen in alle endocentrische woordgroepen kan men bijw. bepalingen noemen.

OPMERKING II. Over de bijstelling zie men § 353.

Bijzondere samengestelde zinnen

§ 346. Een samengestelde zin is een zin die meer dan een pvc bevat; de tweede (e.v.) pvc kan zinsdeel zijn, zinsdeelstuk of deel van een nevenschikking. Indien een pvc zinsdeel of zinsdeelstuk is spreken we van een afhankelijke zin (deze term wordt ook wel toegepast op voegwoordconstructies die als tweede lid een bijzin bevatten).

In het algemeen is een samengestelde zin volledig te beschrijven met behulp van de hierboven gegeven onderscheidingen. Sommige samengestelde zinnen echter vragen om aparte behandeling omdat ze met de uiteenzettingen tot hiertoe niet te benaderen zijn.

§ 347. Sommige zinnen bestaan uit twee pvc's met hoofdzinsorde, zonder dat van een nevenschikking gesproken kan worden en zonder dat de ene pvc een plaats bezet in de andere. We onderscheiden de volgende typen:

Het scheelde weinig of we hadden de trein gemist. Er was niemand, of hij had er genoeg van. We waren nauwelijks thuis, of we moesten weer vertrekken. Ik twijfel er niet aan, of de zaak is de wereld uit. Ik kan nergens komen of hij is er ook. De voegwoordconstructie met *of* staat noodzakelijk als 2e in het geheel. *Of* is geen nevenschikkend voegwoord omdat verwisseling van de delen onmogelijk is (*We hadden de trein gemist of het scheelde weinig*); het is ook geen onderschikkend voegwoord omdat het tweede stuk een pvc met hoofdzinsorde is. Door de intonatie zijn de delen toch zeer

nauw aan elkaar gebonden: het eerste heeft een stijgende intonatie, het tweede een dalende.

Bij de beoordeling van de semantische functie kunnen we twee kanten op: *Het scheelde maar weinig dat we de trein gemist hadden*, *We hadden op'n haartje na de trein gemist*. Zowel het ene als het andere stuk laten zich dus waarderen als functor in het geheel.

Een formele eigenschap van de eerste hoofdzin in deze constructies is dat er steeds een ontkennend woord in staat of een woordgroep die een ontkenning impliceert (*niet, niemand, niets, nauwelijks, weinig, nog maar even* e.d.).

OPMERKING. *We gaan vanmiddag uit of het moest regenen* is heel anders te beoordelen. Ook hier hebben we een hoofdzin en een voegwoordconstructie met *of*, waarachter een pvc in hoofdzinsorde (hoofdzin). Ook hier zijn de delen onverwisselbaar. De onverwisselbaarheid hangt echter samen met het modale hulpwerk. *moest*, waaraan de tweede zin zijn semantische betrekking tot de eerste dankt. De intonatie is ook geheel anders dan in de bovenbedoelde gevallen. We spreken hier van nevenschikkend zinsverband.

§ 348. In de volgende gevallen is een van de pvc's wel zinsdeel; de constructies zijn feitelijk niet erg 'bijzonder':

1. *Al sputter je nog zo hard, je zult het deze keer niet winnen. Al ben je ook honderd keer de beste, je komt niet in aanmerking voor de onderscheiding. Je gaat niet mee, al haal je er je hele familie bij.* Het woordje *al* is geen voegwoord maar bijwoord, getuige het feit dat het als eerste zinsdeel verschijnt: *al (haal) je ...* De zin met *al* kan vooropstaan of volgen (aanloop of uitloop). In beide gevallen is de intonatie van de eerste zin aan het einde open, zwevend, niet gesloten. Naar de semantische functie beschouwen we de zin met *al* als een bepaling bij de andere (van toegeving). Vgl. § 360.
2. *Hij liep als hing zijn leven ervan af. Hij sprak meer dan een uur over die futiliteit, als gold het een zaak van het hoogste belang.* De groep *als ...* bezet hier een plaats in de ene pvc die de zin is (uitloop); die groep is dus zinsdeel, ook al heeft hij de hoofdzinsorde. Als aanloop: *Als hadden de Rotterdammers op de tweede dag van de lente al last van voorjaarsmoetheid, zo lusteloos traden zij MVV tegemoet.*
3. *Heb je hem beledigd, vraag dan excuus. Hij mag knap wezen, handig is hij niet. Werk hard dan kom je er wel.* Hier treffen we twee hoofdzinnen aan waarvan de eerste aanloop is van de tweede. Ze zijn dus niet nevenschikkend verbonden; verwisseling is niet mogelijk. Wel komt in de tweede vaak een woord voor dat naar de aanloop verwijst (*dan, toch*). De aanloop is een pvc met gebiedende, bevestigende of vragende

woordeorde. De semantische functie is bepaling van voorwaarde of toegeving. Vgl. § 360.

OPMERKING I. Een dergelijke verhouding bestaat ook tussen het tweede deel van de nevenschikking en de derde pvc in: *Als het mooi weer is en je hebt zin, kom me dan halen voor een wandeling*. De pv *kom* staat op de eerste plaats in een gebiedende zin; de aanloop bevat een nevenschikking tussen een voegwoordconstructie met *als* + bijzin en een pvc in hoofdzinsorde. Deze laatste persoonsvormconstructie zou in z'n eentje niet in de aanloop kunnen staan; de voorwaardelijke betekenis zou dan de vragende woordschikking eisen: *Heb je zin, kom me dan halen*. Omdat de voorwaardelijke functie wordt aangegeven door nevenschikkende verbinding met de voegwoordconstructie met *als*, kan de vragende woordschikking in het tweede deel vervallen. Ook over het verwijswoord *dan* kan iets opgemerkt worden: luidde de aanloop alleen *Als het mooi weer is*, dan zou het verwijswoord *dan* noodzakelijk zijn; luidde de aanloop alleen *Heb je zin*, dan zou het weglaatbaar zijn. In het gegeven voorbeeld is *dan* dus enerzijds onmisbaar, anderzijds weglaatbaar.

OPMERKING II. Duidelijke zinsdelen zijn ook de pvc's met hoofdzinsorde in *Hij zei: 'Ik ben dadelijk klaar'* (directe rede), *Hij zei, hij was dadelijk klaar* (half indirecte rede).

§ 349. Bij de **tussenzinnen** (geïntercaleerde zinnen, intercalatie) is het vaak moeilijk de grens tussen onderschikking en 'bovenschikking' te bepalen.

Naast *Hij zei: 'Ik kom dadelijk'* en *'Ik kom dadelijk, 'zei hij* is ook mogelijk *'Ik kom, 'zei hij, 'dadelijk na de voorstelling.'* In de eerste beide gevallen staat de pvc tussen aanhalingstekens als 3e en als 1e zinsdeel: *Hij zei x, x zei hij*. Daar is het dus een zinsdeel in de pvc met *zei*. Maar in het 3e voorbeeld gaat dat niet meer op: *ik kom* zou 1e zinsdeel zijn, *zei* pv, *hij* 3e zinsdeel, *dadelijk na de voorstelling* 4e zinsdeel. Dat dit tot geheel onlogische conclusies voert blijkt uit: *Een grote bommenwerper met, zei hij, twee waterstofbommen aan boord*. Zoiets is niet meer te beschrijven als een pvc met *zei*.

Daarom beschouwen we *zei hij* in het derde voorbeeld niet als 2e en 3e zinsdeel maar als intercalatie in de zin *Ik kom dadelijk na de voorstelling*. Ook de lage intonatie had ons daartoe kunnen doen concluderen.

OPMERKING. Ook in *Ik kom dadelijk, zei hij* kunnen we *zei hij* beschouwen als een laag geïntoneerde toevoeging (uitloop) i.p.v. als 2e en 3e zinsdeel.

§ 350. Een eigenaardigheid van de geïntercaleerde zin is dat hij naar zijn woordeorde beïnvloed kan zijn door de omgeving. In een voorbeeld als *Ik kom, zei hij, dadelijk na de voorstelling* zou de tussengevoegde zin op zichzelf genomen de vragende woordschikking hebben. Toch wordt dat niet bedoeld. De woordschikking wordt echter bepaald door *Ik*

kom: hetgeen vóór de tussengevoegde zin staat beïnvloedt de orde in de intercalatie.

Een zin van VAN EYCK levert een mooi voorbeeld: (*Ik wil daarbij ook nog op Platoon een beroep doen, die 'ons leven lang de schoonst mogelijke spelen te spelen' in zijn 'Wetten' onze ingeschapen bestemming noemde en in het eerste boek van hetzelfde geschrift paidia en paideia, spel - dat 'beijverenswaardigste' - en opvoeding, spel en cultuur zouden wij inderdaad misschien mogen zeggen, (door die karakteristieke samenklank van hun namen in het innigst verband bracht).*

Wat niet tussen haakjes staat is substantiefgroep in de pvc met *bracht* (2e zinsdeel in het middenstuk): *spel... opvoeding* is bijstelling bij *paidia en paideia*; *spel... zeggen* is tweede bijstelling, waarbinnen het laag en afzonderlijk geïntoneerde *zouden wij inderdaad misschien mogen zeggen* een tussenzin is, ten opzichte waarvan *spel en cultuur* (bijstelling bij *paidia en paideia*) als eerste zinsdeel verschijnen. Naar hun semantische functie zijn tussenzinnen vaak modale bepalingen: *lijkt mij, schijnt 't, beweert hij, zou men kunnen zeggen, zegt hij, vonden we, dunkt me.*

OPMERKING I. Het komt ook voor dat een geïntercaleerde zin enerzijds in zijn eigen woordorde beïnvloed wordt door het voorafgaande, terwijl hij anderzijds zelf van invloed is op de structuur van wat volgt: *Wat denk je dat er gebeurd is? Een ongeluk zei hij dat er gebeurd was. Wie, dachten ze, dat dat gedaan had? De alpinisten schat ik dat tegen eind november terug zullen zijn. De volgende avond meende hij dat ik ook zou komen.* Ten opzichte van het voorafgaande hebben we te maken met tussenzinnetjes; het lage intonatie-niveau wijst daarop; maar de rest is in zijn bouw afhankelijk van de tussenzin zelf.

OPMERKING II. Andere tussenzinnen hebben andere semantische verhoudingen tot de zin die ze onderbreken of tot een deel daarvan. Geen van alle worden ze, in afwijking van de modale, in hun bouw beïnvloed door de omgeving. Het zijn predikatieve toevoegingen bij de zin (vgl. § 353) of anderszins verklaringen: *Redenen voor dit uitstel zijn, dat regisseur Walter Tillemans wegens ziekte zijn regiecontract niet kan nakomen, dat de in te richten accommodatie - het programma wordt niet in een schouwburg gebracht - nog niet tot stand is gekomen en dat Berend Boudewijn nog een buitenlandse reis maakt.* In kranteproza treft men vaak tussenzinnen tussen aanhalingstekens die een persoon karakteriseren door een uitspraak van hem aan te halen: *Richard Paping (42) dronk gulzig zijn koffie op, wierp de schaatsen in een hoek ('Ik kom ze morgen wel halen'), leende een paar schoenen en vloog naar de trein. Een stads-Groninger zegt het, een man die een beetje verliefd op Oldenzaal is geworden omdat hij ('...mijn werk is mijn hobby ...') er heerlijke mogelijkheden ziet om zijn kunnen dienstbaar te maken.*

§ 351. Sommige zinnen bestaan uit **twee pvc's met bijzinsorde**, zonder dat van nevenschikking gesproken kan worden en zonder dat één constructie een zinsdeel is in de andere: *Hoe later het werd, hoe beter het werk vlotte. Hoe dichter we het terrein naderden, hoe ontzettender het*

schouwspel werd. Het is onmogelijk de eerste pvc te beschouwen als eerste deel van de 2e, want het verbindingswoord *hoe* is noodzakelijk eerste zinsdeel van de bijzin. Hun combinatie is dus een bijzonder verschijnsel. Semantisch wordt de eerste bijzin ervaren als ondergeschikt aan de tweede: *naarmate het later werd, vlotte het werk beter.*

§ 352. Sommige zinnen bestaan uit een woord of woordgroep gevolgd door een voegwoordconstructie met *dat* (of *als*): *Gegeten dat we hebben! Gek dat ie was! Ver dat het was! Laat dat het geworden was! 'n Schurk dat het geworden was na die jaren! 'n Vis dat er op dat vijvertje zat! 'n Paarden dat ie had lopen! 'n Knaap van 'n huis dat die man heeft!* De betekenis is wel duidelijk: wat hebben we toch ontzettend gegeten, wat was ie toch ontzettend gek, wat zat er toch ontzettend veel vis, wat had ie toch een boel paarden lopen enz. Het is een zinstype dat zich aan onze beschrijvingswijze onttrekt. Het betreft woordgroepen met een sterke gevoelswaarde. Ze vormen een duidelijke eenheid. Het eerste zinsdeel is een aanvulling die in de pvc achter *dat* of *als*, op zichzelf genomen, niet zou kunnen ontbreken. (Volt. deelw.; bijv. nw.; substantief.)

Andere woordgroepen (Endocentrisch predicerend)

§ 353. Een eerste type van woordgroepen die na het voorgaande nog om bespreking vragen zijn die welke weliswaar endocentrisch zijn zonder dat we echter mogen spreken van kern + nabepaling. Vooral op grond van de intonatieverhoudingen binnen de groep moeten we onderscheid maken tussen (attributieve) nabepalingen en predikatieve toevoegingen.

Men lette op het verschil tussen *Gerrit de Stotteraar* (nabepaling) en *Napoleon, de Keizer van alle Fransen*. Zulk een door een afzonderlijke, vaak identieke intonatie gekenmerkte toevoeging aan een kernwoord (groep) noemen we **bijstelling** (of appositie) wanneer de delen onderling kunnen worden verwisseld naar functie en plaats: *De keizer van alle Fransen, Napoleon*. We noemen ze in andere gevallen **predikatieve toevoeging** (waarbij men echter dient te bedenken dat een bijstelling een bijzonder soort predikatieve toevoeging is). Een woordgroep welke een predikatieve toevoeging bevat noemen we een **endocentrische, predicerende woordgroep**.

A. Voorbeelden van groepen met een **bijstelling** zijn: *Memphis Slim, piano, en Willie Dixon, bas, / een combinatie die in de blues niet veel voorkomt;*

ginds / bij de werven; daar / in die wildernis; hier / op deze plaats; Amsterdam / de hoofdstad van ons land; (Alle huisjes zijn geflankeerd door) bomen en struiken / massieve linden, hoge populieren, zilvergrijze wilgen, dichte vlieren; Mijn vriend, / de ontvanger, (gaat op reis); Een andere punt van het eiland / de westelijke, (werd ook omspoeld door een riviermond); (Dit is nu echt) een landtong, / een tong van zand die in het water steekt (DU PERRON); Krijgslieden kwamen uit den stand der yeomanry / de vrije landbouwers / de boogschutters en piekeniers die Crécy wonnen en Azincourt (VAN SCHENDEL). (In deze zin staat een bijstelling op afstand bij krijgslieden en een andere bij yeomanry vlak achter dit woord. Het is ook mogelijk de groep de boogschutters en piekeniers die Crécy wonnen en Azincourt zinswaarde toe te kennen.)

Soms staat een bijstelling bij een exocentrische woordgroep (constructie): *Hij is in de vakantie bij zijn oom in Zwitserland gevraagd, / een buitenkansje. Het bassin was te klein, de waterverversing liet te wensen over, de kleedhokjes moesten worden vernieuwd evenals de pompinstallaties, / omstandigheden die de vraag deden rijzen of een geheel nieuwe badinrichting niet de voorkeur verdiende boven herstel van de oude.*

Een bijstelling wordt soms in de zin opgenomen: *En toen is de man - een vervelende historie - ermee naar de politie gelopen.* De appositie kan ook de woordorde van een hoofdzin hebben: *In die omstandigheden heeft hij - het zal niemand verbazen - ontslag genomen.* Vgl. ook: *Binnen een week was alles gereed, / een reuze succes; Binnen een week - een reuze succes - was alles gereed.* De bijstelling staat vóór het deel waarop ze betrekking heeft: *(En (hij) ziet hoe over 't vlek, in hemelen matguldig, Rijst), bode van de rust, / de ivoren voorjaarsmaan (GOSSAERT).*

OPMERKING I. Hervatting van de hoofdzin zelf treffen we aan in: *Dit was boerenarbeid, dit was het werk met de grond, met de natuur.* Van hervatting kan men het best spreken ook in andere gevallen waar twee exocentrische woordgroepen (constructies) van dezelfde bouw naast elkaar staan: *Op Java, ergens op Midden-Java, (tussen de bergen Lawoe en Willis in, maar dichter naar de kant van Lawoe toe, lag diep in een ommuurde tuin onder donkere groene bomen een huis) (MARIA DERMOÛT); tussen... toe* is een bijstelling bij de herhaalde constructie met *op*.

OPMERKING II. Een bijstelling is een epitheton ornans, als ze een louter versierende toevoeging is: *voort schreed Achilles, de snelvoetige.* Een bijstelling kan een logisch causale verhouding hebben t.o.v. de kern: *Elk haatte Hitler, de tiran.*

B. Bij de (andere) **predikatieve toevoeging** is de betekenisverhouding tussen de beide delen van de woordgroep niet anders dan bij de woordgroep met een bijstelling. Het verschil is dat de delen nu onderling niet verwisselbaar zijn in die zin dat het ene als predikaat bij het andere maar ook het andere als predikaat bij het ene zou kunnen wor-

den gebruikt. Soms kunnen de delen van plaats wisselen, maar nooit van functie.

Voorbeelden: (*een ruime villa met*) *een garage / opzij*, (*opzij / een garage*); (*met*) *de vlag / in top*; (*met*) *in top / de vlag*; *het betoog / kort samengevat (komt hierop neer)*; *Zijn werk / ofschoon de vrucht van grondige kennis (is reeds lang overtroffen)*; *goederen / te leveren tegen inkoopprijs*; *het fruit / voorzichtig geplukt en verpakt*; *de jongste bediende, / rood van opwinding*; *Henk van Ulsen / als volleerd acteur (vertolkte op volmaakte wijze de rol van de gek)*; *de linksbuiten / als een volleerd acteur (bleef liggen in het strafschoopgebied)*; *het schip / met de vlag in top (voer uit)*.

OPMERKING I. Predikatieve toevoegingen kunnen zeer verschillend zijn naar hun inwendige bouw; men zie de voorbeelden. Vgl. ook § 344 onder II.

OPMERKING II. Wanneer, bij eenzelfde betekenisverhouding, beide delen niet samen als één zinsdeel verschijnen, spreken we van een vrije predikatieve toevoeging of bepaling van gesteldheid (*Als volleerd acteur vertolkte Henk van Ulsen op volmaakte wijze de rol van de gek*) of van een bijwoordelijke bepaling (*Als een volleerd acteur bleef de linksbuiten liggen in het strafschoopgebied*). Vergelijk § 344.

OPMERKING III. Niet altijd is het achtergeplaatste bijv. nw. te beoordelen als een predikatieve toevoeging. In de middeleeuwen werd het attributieve bijvoeglijke naamwoord dikwijls achter het substantief geplaatst, bijv.: *Dat volc geleert. Syns vaders almechtich. Doe Elegast die ridder goet / Quam in des conincs sale*. Tegenwoordig gebeurt dit alleen nog in gedichten en in enkele isoleringen waarin het oude gebruik is bewaard gebleven. Bijv. in: *Zo waarlijk helpe mij God almachtig!, maandag eerstkomende, vrijdag aanstaande*.

't Gebruik in verzen staat in verband met rijm en ritme. Zo schrijft VAN EEDEN in *Lioba: Toen heeft het bei zijn armkens warm / Rondon mijn hals gebogen*. Volksliederen verhalen ons van *een ruiter koen* en *een meisje loos*.

De intonatieverhoudingen zijn hier anders dan bij de predikatieve toevoegingen, die geïsoleerd en op lagere toon worden gesproken.

OPMERKING IV. De uitbreidende bijv. bijzin (vgl. § 256, 6, opm. II) kan steeds beoordeeld worden als een predikatieve toevoeging. Ook hier is de intonatie het kenmerk.

De elliptische zin

§ 354. Een tweede type van woordgroepen die in het voorafgaande nog niet tot hun recht konden komen brengen we samen onder de benaming **elliptische zinnen**. Negatief kunnen we ze definiëren als volgt: woordgroepen die niet kunnen worden beschreven als substantiefgroep, adjectiefgroep, telwoordsgroep, werkwoordsgroep, voornaamwoordsgroep, bijwoordsgroep, woordgroep met een voorzetselconstruc-

tie of voegwoordconstructie als kern, voorzetselconstructie, voegwoordconstructie, deelwoordconstructie, infiniefconstructie, constructie met te + infinitief of persoonsvormconstructie. Daarmee is echter over de bouw van de elliptische zin nog niets gezegd.

Omdat die echter pas beoordeeld kan worden, wanneer we de elliptische zin uitbreiden tot een persoonsvormconstructie, volstaan we met het geven van voorbeelden. Tussen haakjes geven we een mogelijke uitbreiding.

*Aardige lui (zijn) onze nieuwe burenen; Nader commentaar (is) overbodig; En daarmee (gaan) ook grote risico's (gepaard); Dat wel! (Dat is natuurlijk wél zo!; Dat deed ie wel!); Spanningen (zijn er) genoeg op de Franse markt; Spanningen (zijn er) ook in Duitsland; (Maar) dan (zijn 't) ook wel hele goeie!; Alvorens daarover nader te spreken (volgt hier) nu eerst de bezetting van de band; Beter laat dan nooit (Het is beter laat iets te doen dan nooit; vgl. het geheel anders gebouwde *beter vakman dan Karel* = een in vergelijking met Karel beter vakman); *Beter hard geblazen dan de mond gebrand* (Het is beter hard geblazen dan de mond gebrand); *Zo gezegd, zo (werd) gedaan; Zo (gebeurde) ook nu weer; Goedkoop (is) duurkoop; Oost west, thuis best* (wat men ook neemt, oost of west, thuis is het toch het best); *Hoe ouder (men is), hoe gekker (men wordt);* krantekoppen als: *Feyenoord (is) in blakende conditie; Graafschap (speelt) tegen Xerxes om (de) beker; Vermoedelijk (komen er) tien nieuwe Statenleden.**

OPMERKING. Zinnen die wel als een van de bovengenoemde woordgroepen kunnen worden beschreven noemen we dus niet elliptisch: *Liefst in het bijzijn van zijn eigen vader* moet beoordeeld worden als een voorzetselconstructie indien *liefst* een vrije bepaling is; *En niet alleen omdat hij niet wou* is een voegwoordconstructie met als tweede lid een voegwoordconstructie voorafgegaan door een vrije bepaling. *En daarmee basta!* is ook een voegwoordconstructie, maar het tweede lid daarvan is een elliptische zin. *Met als gevolg dat hij niet mee deed* is een voorzetselconstructie met als tweede lid een woordgroep waarin *als gevolg* een predikatieve toevoeging is bij de voegwoordconstructie met *dat*.

Woordgroep - Zinsdeel - Functor

§ 355. In dit hoofdstuk werd veelvuldig gebruik gemaakt van de termen woordgroep, zinsdeel (in engere zin) en functor (zinsdeel in ruimere zin). We willen tenslotte deze drie nog eens naast en tegenover elkaar plaatsen om de begrippen zo nauwkeurig mogelijk te bepalen. De term **woordgroep**, toegepast op iedere combinatie van woorden die een zelfstandige bruikbaarheid heeft, wordt gebruikt met het oog op enerzijds de afgezonderdheid t.o.v. de omgeving, anderzijds 'n bepaalde innerlijke bouw. Een woordgroep kan verschijnen als zin, als

zinsdeel (in engere zin), als bepaling in een endocentrische groep, als tweede lid van een voorzetsel- of voegwoordconstructie, als stuk van een predicerende groep (§ 353) of als functor.

Passen we de term woordgroep toe dan spreken we ons niet uit over de aard van het verband met de omgeving. (Vgl. ook § 249.) Laatste criterium voor het woordgroeps karakter is de mogelijke zinswaarde. (De werkwoordsgroep heeft een afwijkende aard.)

De term **zinsdeel** spreekt zich niet uit over de vraag of iets woordgroeps karakter heeft; zelfs is het mogelijk dat een deel van een woord (en natuurlijk ook één woord alleen) zinsdeel karakter heeft. Een zinsdeel is de 'vulling' van één bepaalde plaats in een persoonsvormconstructie, deelwoordconstructie, constructie met infinitief of constructie met te + infinitief. In andere woordgroepen is de term niet van toepassing. Verschillende zinsdelen kunnen samen één woordgroep vormen, bijv. het eerste zinsdeel en de uitloop samen in *Die man heb ik al vaker gezien, die daar op de voorste rij zit*.

Zoals de term woordgroep zich niet uitspreekt over de verhouding tot de omgeving maar slechts het eenheids karakter en de binnenbouw op het oog heeft, spreekt de term zinsdeel zich niet uit over de binnenbouw; hij doelt slechts op plaatseigenaardigheden van delen van bepaalde constructies.

De term **functor** (zinsdeel in ruimere zin) passen we toe op delen van dezelfde constructies waarin we ook zinsdelen in engere zin aanwijzen. We bedoelen ermee bepaalde eenheden met het oog op wat zij semantisch voor het begripen van het geheel inbrengen. Zo noemen we functor (lijdend voorwerp) *Die man die daar op de voorste rij zit* in *Die man heb ik al vaker gezien die daar op de voorste rij zit*. Deze functor is eerste zinsdeel en uitloop en als woordgroep een substantiefgroep. In zeer veel gevallen is er materiële samenvallende van functor en zinsdeel, maar er doen zich ook de ingewikkeldste verhoudingen voor (vgl. § 319, opm.).

OPMERKING. Er is geen enkel bezwaar tegen om de term functor ook te gebruiken i.v.m. delen van bijv. een deelwoordsgroep of adjectiefgroep. Zo kan men in *tegen geringe vergoeding aan ingezetenen verstrekte (...)* de voorbepaling *aan ingezetenen* meew. vw. noemen en zo ook *voor de regering* in ('n) *voor de regering onaanvaardbare (motie)*.

Nevenschikking

§ 356. Bij het bespreken van de verschillende woordgroepen hebben we nergens aandacht besteed aan nevenschikking. Alleen bij de behandeling van de voegwoorden in hfdst. III is de kwestie impliciet aan de orde geweest.

Met behulp van nevenschikkende voegwoorden kan iedere woord-

groep en bijna ieder zinsdeel meerledig gemaakt worden. *Jan en Karel zijn thuis gebleven* bevat als eerste zinsdeel *Jan en Karel*. Deze woordgroep noemen we een nevenschikkende substantiefgroep omdat het eerste lid een substantief bevat en het tweede lid (een voegwoordconstructie) in zijn tweede stuk eveneens.

De woordgroep *Jan en Karel* bevat echter geen bestanddeel dat de syntactische functie van het geheel kan overnemen. Kenmerk van een nevenschikkende groep is dat hij een tweede stuk heeft dat eventueel met een nevenschikkend voegwoord begint, terwijl het eerste lid altijd van plaats kan wisselen met het (tweede stuk van het) tweede lid. Staat er aan het begin van ieder lid een voegwoord, dan kunnen de beide tweede stukken van de twee leden van plaats wisselen: *zowel rode als groene (signalen)*: *zowel groene als rode (signalen)*. Een nevenschikkende groep kan ook meer dan twee leden hebben: *zowel a, als b, als c, alsook d*. Ook zonder voegwoorden erin kan een groep nevenschikkend zijn; altijd kan dan echter een nevenschikkend voegwoord toegevoegd worden: *Kees, Toon, Albert, komen jullie eens even mee*. De regel voor het gebruik van *en* in een nevenschikking is aldus: men gebruikt het voor het 2e, 3e, 4e enz. lid, ofwel men gebruikt het alleen voor het laatste lid, ofwel men gebruikt het nergens: *a en b en c en d en e*; *a, b, c, d en e*; *a, b, c, d, e*.

OPMERKING I. Aan de hand van deze regel zal men de structuur moeten benaderen van bijv.: *In Duitsland en in Frankrijk, in Denemarken en Noorwegen en Zweden*; twee leden zonder voegwoord, het eerste lid bestaat uit twee met *en* verbonden leden, het tweede uit drie met *en* verbonden leden.

OPMERKING II. Men houde in het oog dat 'een voegwoord toevoegen' natuurlijk een populaire voorstelling van zaken is. De woordgroepstructuur verandert nl. volkomen: *Kees, Toon, Albert* is een nevenschikkende substantiefgroep met drie leden in de vorm van zelfst. nw.; *Kees en Toon en Albert* is een nevenschikkende substantiefgroep bestaande uit een substantief + een voegwoordconstructie; het tweede lid van die voegwoordconstructie bestaat weer uit een substantief + een voegwoordconstructie; het tweede lid hiervan is *Albert*.

OPMERKING III. Sommige leden van nevenschikkende groepen kunnen door bijkomstige oorzaken niet van plaats wisselen: *Daar komt mijn broer; die heb je nog niet gezien / Die heb je nog niet gezien; daar komt mijn broer*.

Men zal bij omkering van de leden de persoon in het eerste lid noemen en in het tweede aanduiden: *Mijn broer heb je nog niet gezien; daar komt ie (die)*. En overeenkomstig: *Hij mocht niet gaan fietsen; toch heeft hij 't gedaan / Hij is gaan fietsen; toch mocht hij 't niet*. Als men dit wat ver vindt gaan - het is nl. een ingewikkeld procédé - kan men de nevenschikking herkennen aan de toevoegbaarheid van *en* of *maar* e.d.: *Hij mocht niet gaan fietsen en toch heeft hij 't gedaan*.

OPMERKING IV. In *Ik had 't je al gezegd, je moest op je tijd passen; Ze voelden het wel, wij waren niet enthousiast; Reken er maar op, ze komen* is geen sprake van nevenschikking maar van uitloopzinsdelen met verwijswoord in het beginstuk.

§ 357. In verband met de mogelijkheden tot nevenschikking moet gewezen worden op de volgende bijzonderheden:

1. nevingeschikt kunnen worden verbonden zelfst. nw. en voornaamwoorden: *Jan en ik; hij en Karel; de groene exemplaren en deze hier.*
2. nevenschikking is ook mogelijk tussen voorzetselconstructies en voegwoordconstructies: *vanwege de kou en omdat hij geen kolen had.*
3. ook tussen bijwoorden en voegwoordconstructies: *daarom en omdat hij geen kolen had.*
4. ook tussen bijwoorden en voorzetselconstructies: *daarom en vanwege gebrek aan kolen.*
5. nevenschikking komt voor met alle zinsdelen die geaccentueerd kunnen worden. De delen van het beginstuk achter de pv laten dus geen nevenschikking toe, alle andere wel, zelfs het tweede deel van een vnv. bijwoord: *Omdat ie er niet in maar op zat* (overigens naast *Omdat ie niet erin maar erop zat*).
6. nevenschikking komt ook voor tussen voorzetsels en onderschikkende voegwoorden (*in en om het huis; omdat en doordat 't geregend had*) en tussen de tweede leden van groepen die met een voorzetsel of met een onderschikkend voegwoord beginnen (*in de huiskamer en de kelder; omdat hij er niet was en Piet niet meeging*).

§ 358. Naar de betekenisverhoudingen maakt men onderscheid tussen **aaneenschakelend**, **tegenstellend** en **redengevend** verband in nevenschikkingen.

1. Aaneenschakelend is het verband wanneer de leden eenvoudig naast elkaar gesteld worden of opgesomd: *Jan en Karel en Teun. Gisteren, morgen, overmorgen en volgende week. Hij is officier, zijn broer studeert, zijn zus is verpleegster.* Met versterking van het verband: *niet alleen rijk maar ook gierig. Niet alleen in Spanje maar ook op Gibraltar. Zowel omdat het koud was als vanwege het vochtige klimaat.*

2. Tegenstellend is het verband wanneer de leden logische tegenstellingen zijn of als tegenstellingen worden geïnterpreteerd: *Jan werkt maar Piet is een lui lak. Rijk maar gierig. Rijk of arm. Koos of Karel.*

Van een beperkende tegenstelling spreken we, wanneer de ene helft van de nevenschikking een tegenstelling vormt met een logische conclusie uit de andere helft: *Hij is geniaal maar hij heeft nog nooit wat bereikt.* Uitsluitend is een tegenstelling als: *Hij rookt of hij drinkt, als je hem ziet.*

Vervangend is een tegenstelling als: *Hij is niet ziek maar hij simuleert.*

3. Redengevend is het verband als in de ene helft van de nevenschikking de oorzaak of reden genoemd wordt van de inhoud van de andere helft: *Het heeft geregend en daardoor staan er plassen op het veld. Ik ben ziek en daarom blijf ik liever thuis. Henk kende zijn rol niet en maakte dus geen beste beurt.*

Natuurlijk wordt de aard van het verband niet alleen door de voegwoorden maar ook door andere woorden tot uitdrukking gebracht.

Samentrekking

§ 359. Van **samentrekking** spreken we wanneer twee nevenschikte woordgroepen een of meer delen gemeenschappelijk hebben, terwijl ze toch slechts in de ene woordgroep materieel voorkomen; als het delen van woorden betreft duiden we de samentrekking in de spelling aan met een streepje: *een begaan- en berijdbare weg, in- en verkoop van boeken, omdat ie niet wou en liever in z'n eentje thuisbleef* (samengetrokken op *omdat* en *ie*).

Is de aard van samentrekking in het algemeen niet zo moeilijk te begrijpen, lastiger wordt het als we de gevallen van meer nabij bezien: *in Duitsland en Frankrijk* kunnen we volgens de vorige paragrafen beschouwen als een voorzetselconstructie met nevenschikking in het tweede lid: *in (Duitsland en Frankrijk)*; maar het is ook mogelijk er twee nevenschikte voorzetselconstructies in te zien die samengetrokken zijn op het voorzetsel: *in Duitsland en (in) Frankrijk*.

Het dilemma is natuurlijk niet te doorbreken. Voor de praktijk houde men zich aan deze regel: van **samentrekking** spreekt men alleen dan wanneer de taalvormen niet (met hetgeen in § 357 over de nevenschikking is opgemerkt) als nevenschikkingen zonder samentrekking beschreven kunnen worden.

Een zin als *Jan is er vandaag geweest en Karel gisteren ook* leent zich niet voor zulk een beschrijving en hier nemen we dus samentrekking aan: *Jan is er vandaag geweest en Karel (is er) gisteren ook (geweest)*. Soms is een deel weggelaten in het eerste en een ander in het tweede stuk: *Jan is er vandaag (geweest) en Karel (is er) gisteren geweest*. Niet altijd moeten gemeenschappelijke delen in dezelfde vorm worden aangevuld: *Jij gaat niet mee, maar ik (ga) wel (mee)*.

OPMERKING. Samentrekking tussen nevenschikte hoofdzinnen is alleen correct als het betrokken zinsdeel dezelfde betekenisrelatie heeft met de rest. Is het in de ene zin bijv. lijd. vw. en in de andere mw. vw., dan is ze onjuist: *Ik heb hem gisteren nog gezien en toen een boek gegeven*. Is er een verschil in betekenisrelatie dan krijgt de samentrekking soms een (meestal gewild) komisch effect. Zo bijv. in de Camera: *Pieter is onder zijn verhalen afgetrokken, rookt wanhopig door als er een vertelsel en stopt een nieuwe als een pijp uit is. De hoornist blies zijn wangen op, zijn ogen uit en zijn hoorn vol. Vergelijk verder: Hij heeft een prachtig buiten en zijn schaapjes op het droge. Hij is vee-, wet-, stal- en boekhouder. Goddank, dat wij matrozen Jan! En zelden maar aan wal zijn* (DE CORT). T.a.v. het onderwerp geldt de beperking dat het in de tweede hoofdzin slechts mag worden weggelaten, als het in de eerste vóór de pv staat (als er tenminste niet tevens samentrekking in de pv plaats heeft): *Morgen komt de minister van zijn buitenlandse reis terug en brengt hij een bezoek aan de president (hij is hier dus noodzakelijk)*.

§ 360. Samentrekking, zou men kunnen zeggen, komt ook voor in zinnen van het type, genoemd in § 348 onder 1: *Al komen er nog zoveel, hij niet. Al gaat hij ook honderd keer mee, ik niet één keer*, en in zinnen van het type genoemd in § 348 onder 3: *Heb jij hem beledigd, ik niet. Heeft hij zich verdienstelijk gemaakt voor de vakbeweging, zijn broer voor de politieke partij*.

Het verschil tussen typen van samentrekking die in de vorige § bedoeld werden en de hiergenoemde gevallen is echter, dat de eerste een woordgroep tot gevolg kunnen hebben die niet zelfstandig bruikbaar is (*Karel gisteren geweest*), terwijl dat bij de hiergenoemde uitgesloten is. Daarom kunnen we beter formuleren: het tweede deel van een constructie als bedoeld in § 348, 1 en 3, kan ook een elliptische zin zijn.

OPMERKING. Wie niettemin ook in deze typen van samentrekking wil spreken, moet concluderen dat ook bijv. **antwoordzinnen** samentrekking vertonen t.o.v. de vraag: *Wat heb je de hele dag gedaan? - Zakjes geplakt = (Ik heb de hele dag) zakjes geplakt*. Omdat we hier echter te doen hebben met taaleenheden die in tijd en 'mond' volkomen losstaan van andere, kunnen we ze beter als zelfstandige grootheden zien, die we op zichzelf moeten beschrijven (deelwoordconstructie; zie § 299). Dat ze alleen in samenhang begrijpelijk zijn is natuurlijk waar, maar dat geldt niet minder voor: *Ik heb 't nooit in m'n eentje gedaan*. Ook daarbij moet men, voor een goed verstaan, weten wie *ik* is, wat 't voorstelt en waarop *gedaan* doelt. Over blijft dus alleen een andere grammaticale structuur.

§ 361. Bij de behandeling van de voegwoorden is opgemerkt dat bij de nevenschikkende voegwoorden een endocentrische woordgroep kan volgen, bij de onderschikkende niet. Een uitzondering werd echter gemaakt voor **als**, **zoals**, **evenals**, **gelijk** en **dan**; deze kunnen, ook als onderschikkend voegwoord, een endocentrische groep voorafgaan. In dit verband doen zich verschijnselen voor die we het best in samenhang met de samentrekking kunnen bespreken.

We geven eerst een aantal voorbeelden zonder endocentrisch tweede stuk: *zoals men altijd in de stad zegt; evenals daar gebeurde; gelijk men weet, (net) als vorige week in Amsterdam te zien was*; het tweede stuk is een pvc in bijzinsorde.

Voorbeelden met 'n soort samentrekking: *Zoals altijd in de stad (beweert men nu ook op het platteland, dat ...); (Hij is tegenwoordig al net zo rijk) als zijn vader toen hij stierf; Gelijk Napoleon zijn legers in het begin van de vorige eeuw (stuurde Hitler zijn beste troepen de Russische kou in); Evenals meestal in zulke omstandigheden (komt alles neer op de kleine man)*. De groepen zijn te vervolledigen: *zoals men altijd in de stad beweert; als zijn vader rijk was toen hij stierf; gelijk Napoleon zijn legers in het begin van de vorige eeuw de Russische kou instuurde; evenals meestal in zulke omstandigheden alles op de kleine man neerkomt*. De vorm achter het voegwoord kan ook zo kort zijn dat we met een endocentrische groep te maken hebben: *zoals altijd, gelijk Napoleon, als zijn vader, evenals meestal*. In zulke gevallen

is het verschil met de nevenschikkende voegwoorden (§ 228) erg klein geworden: *zoals hij (heb ik het nooit gedaan); zoals hem (heeft hij mij nooit opgehemeld)*.

Groepen met *als* en *dan* die gebruikt worden in verband met een stellende of vergrotende trap, zijn soms niet te vervolledigen. Was het geval *als zijn vader (rijk was) toen hij stierf* al wat hachelijk, onmogelijk te vervolledigen zijn: *(Hij is groter) dan je zou zeggen*, *(Hij is zeker) dan hij lijkt*. Toch 'missen' ook deze bijzinnen iets: *zeggen* is overgankelijk maar mist een lijdend voorwerp, *lijkt* is koppelwerkwoord maar mist een naamwoordelijk deel. In *(Hij is groter) dan je zou zeggen dat hij is* is wel een lijdend vw. aanwezig (*dat hij is*), maar daarin ontbreekt weer het nw. deel van het gezegde.

Samenvattend kunnen we zeggen:

1. Achter *zoals*, *evenals* en *gelijk* zijn woordgroepen mogelijk die samentrekkingsverschijnselen kunnen vertonen t.o.v. een hoofdzin waarvan ze zinsdeel zijn; anders dan bij de gewone samentrekking kan 'weglating' alleen plaatshebben achter de voegwoorden en niet in het andere stuk.
2. Groepen met *als* en *dan* 'missen' op zichzelf noodzakelijke zinsdelen, zonder dat het gemis door vervollediging kan worden opgeheven.
3. Groepen met *zoals*, *evenals* en *gelijk* komen voor als zinsdeel en als zinsdeelstuk: *Zoals hij drinken er niet veel. Een man zoals hij drinkt niet veel. Zoals hij 't gewoon is, drinken er niet veel. Een man zoals hij is drinkt niet veel.*
4. Groepen met *als* en *dan* komen eveneens voor als zinsdeel en als zinsdeelstuk, zij het dat een voegwoordconstructie met *dan* niet eerste zinsdeel kan zijn: *Als burgemeester heeft hij niet veel gepresteerd. Hij heeft evenveel gepresteerd als burgemeester. Hij heeft evenveel gepresteerd als een burgemeester. Evenveel als een burgemeester heeft hij niet gepresteerd. Hij heeft meer gepresteerd dan een burgemeester. Meer dan een burgemeester heeft hij niet gepresteerd. Hij was langer gemeenteraadslid dan burgemeester. Langer gemeenteraadslid dan burgemeester was hij niet naar ik meen.*

Dat we in gevallen die daarvoor in aanmerking komen niet met gewone samentrekking te doen hebben blijkt ook hier uit de onmogelijkheid om een 'gemeenschappelijk' zinsdeel weg te laten in de hoofdzin: *Evenveel als een burgemeester gepresteerd heeft, (heeft) hij niet (gepresteerd)*.

Hoofdstuk V

Semantica

Betekenis en betekenisfiguren

§ 362. In dit hoofdstuk komen betekenisverschijnselen aan de orde voor zover ze niet correleren met één bepaalde grammaticale vorm. Waar een betekenisaspect karakteristiek is voor één bepaalde grammaticale vorm hoort behandeling ervan in de spraakkunst te geschieden. Meestal of althans vaak blijft die daar echter toch achterwege, bijv. omdat het wat overbodig is er uitvoerig bij stil te staan. Wie verwacht van een handboek, dat het uitvoerig zal verwijlen bij de betekenis van de vorm ongeleed zelfst. nw. tegenover die van ongeleed zelfst. nw. + en/s? Of bij de betekenis van *loop* tegenover *lopen*? Meestal volstaat men met: 'enkelvoudsvorm' - 'meervoudsvorm', 'enkelvoud o.t.t.' tegenover 'meervoud o.t.t.' Dat zijn natuurlijk slechts termen; meervoudsbetekenis bij een werkwoord is heel wat anders dan meervoudsbetekenis bij een zelfst. nw. Toch neemt men met die termen vaak genoegen, omdat de spreker van het Nederlands in het algemeen de betekenissen (misschien niet onder woorden kan brengen maar dan toch) intuïtief wel kent.

§ 363. Als de grammatica, de spraakkunst, zich bezighoudt met alle systematische vorm-betekenisverschijnselen en zich dus automatisch occupeert met bepaalde vormen en bepaalde daarmee corresponderende betekenissen, komt de vraag naar betekenis-heel-in-het-algemeen niet aan de orde. Die vraag hoort thuis op het niveau waar gesproken wordt over de-taalvorm-in-het-algemeen. Definieert men taal als: klank + betekenis, in sociaal gebruik, dan blijft er, aangenomen dat de spraakklank geen moeilijkheden levert, de vraag naar **het wezen van betekenis**.

§ 364. Laten we echter niet beproeven de laatste sluier over 'betekenis' weg te nemen. Niet alleen in de taalwetenschap maar ook in de poëzie, de muziek, de psychologie, de schilder- en beeldhouwkunst doet zich de kwestie van **vorm** en **inhoud** voor: wat we waarnemen is iets anders, iets meer, dan wat het zintuig, de bandrecorder of het foto toestel registreert, maar de verhouding tussen het uiterlijk waarneembare en dat 'andere', dat 'meerdere' is zeer problematisch. We zullen opereren met de definitie: **betekenis** is datgene wat bepalend is voor de wijze van gebruik (de gebruiksmogelijkheid). Het woord *appel* wordt op bepaalde wijze gebruikt op grond van zijn betekenis. Het is de betekenis van het woord die het bruikbaar maakt i.v.m. bijvoorbeeld bepaalde vlezige en sappige groeisels of vruchten die je in een groentewinkel kunt kopen. Het mogelijke gebruik van *appel* is daarmee echter niet volledig beschreven; we moeten eraan toevoegen dat het woord gebruikt wordt

als zelfst. nw. Het gebruik heeft dus grammaticale en niet grammaticale regels, anders gezegd: **de betekenis is ten dele grammaticaal** en ten dele niet-grammaticaal.

§ 365. Het genoemde onderscheid is dat tussen systematische en onsystematische betekenisverschijnselen. We spreken van **grammaticale betekenis**, wanneer één bepaald vormverschijnsel in verschillende taalvormen telkens eenzelfde verschil in betekenis (en dus in gebruiksmogelijkheid) veroorzaakt in verhouding tot andere vormen: zo heeft de uitgang -ə telkens hetzelfde effect in *haarden, paarden, zwaarden, zwoerden, boeren, baren, beren, peren* enz. in verhouding tot *haard, paard, zwaard, zwaard*, enz. De genoemde woorden hebben één betekenis gemeen: ze zijn meervoudsvormen van zelfst. nw. Geen gemeenschappelijk formeel element is aan te wijzen bij: *paard, vee, koeien, ongedierte, wild, dierlijk, beestachtig, gevogelte*. Deze woorden hebben dus geen grammaticale betekenis gemeen. Dat wil niet zeggen dat ze helemaal geen grammaticale betekenis zouden hebben (*paard* hoort thuis bij de enkelvoudige zelfst. nw., *vee* bij de stofnamen, *koeien* is zelfst. nw. mv., *ongedierte* is weer een stofnaam, *wild* eveneens, *dierlijk* en *beestachtig* zijn, overigens nog weer verschillend te beoordelen, bijv. nw., *gevogelte* is weer een stofnaam), maar ze hebben niet met z'n alle één grammaticaal bepaalde gebruiksmogelijkheid. Waar hetzelfde vormverschijnsel correleert met eenzelfde gebruiksmogelijkheid, is de betekenis systematisch beschrijfbaar; in andere gevallen noemen we ze **lexicaal**. De woorden *zwaard, paard, baard*, verschillen naar de betekenis niet systematisch van *zwaard, poort, boord*. De *aa* en de *oo* hebben dus geen grammaticale betekenis. De betekenis van *zwaard* is grammaticaal voor zover de vorm morfologisch en syntactisch identificeerbaar is, voor zover de vorm willekeurig is, is de betekenis lexicaal. Een slagwerktuig dat we aanduiden met het woord *zwaard* zou ook aangeduid kunnen worden - dat zou een kwestie van afspraak kunnen zijn - met het woord *zweerd*. Geen grammaticale betekenis kennen we dus toe aan fonemen. De **fonemen** zijn op zichzelf betekenisloze taalvormen die betekenisdragende taalvormen constitueren en herkenbaar maken. De *i* en de *a* maken het onderscheid mogelijk tussen *wit* en *wat*, de *aa* en de *oo* tussen *zwaard* en *zwaard*. Waar *wat* mogelijk is, hoeft *wit* niet mogelijk te zijn; waar *zwaard* kan gebruikt worden, kan *zwaard* onmogelijk zijn.

Niet de fonemen hebben dus een eigen betekenis of gebruiksmogelijkheid, maar de foneemgroepen. Een spraakkunst kan niet het betekenisverschil behandelen tussen *zwaard* en *zwaard*, aangenomen dat deze woorden syntactisch en morfologisch identiek zijn. Met de behandeling van de lexicale betekenissen houdt zich het woordenboek bezig.

OPMERKING. Een woordenboek geeft echter meestal veel meer dan uitsluitend de lexicale betekenissen. Bij een zelfst. nw. wordt gezegd m., v. of o. en dat is een syntactische inlichting; de aanduiding 'zelfst. nw.' zelf bevat inlichtingen van morfologische en syntactische aard. Gewoonlijk treedt het woordenboek dus ten dele op als spraakkunst.

§ 366. Alle taalvormen die in een spraakkunst behandeld worden hebben grammaticale betekenissen, zowel de morfologische verschijnselen als de syntactische: niet alleen een zelfst. nw. enkelvoud, een bijv. nw. op -e, een werkwoordstam + en, een telwoord + en, maar ook onderwerp + persoonsvorm, bep. lidwoord + zelfst. nw., aanw. vnw. + bijv. nw. + zelfst. nw. enz. enz. We onderscheiden dus grammaticale betekenissen bij bepaalde morfemen, bepaalde woorden, bepaalde typen woordgroepen, bepaalde typen zinnen. Grammaticale betekenissen worden aangeduid met de gekozen grammaticale terminologie. Het is wel mogelijk om de betekenis van bijv. de vorm zelfst. nw. + *en* anders te formuleren dan 'meervoudig substantief', maar dat heeft betrekkelijk weinig zin.

§ 367. De **lexicale betekenis** zou men kunnen definiëren als: de niet grammaticaal beschrijfbare regels voor het gebruik van een taalvorm. In een zin als *de hond is ziek* is het gebruik van *hond* in plaats van alle andere woorden die hier ook mogelijk zijn, niet in grammaticale termen te vangen. Wel kan een spraakkunst regels geven waaruit volgt dat er alleen maar een enkelvoudig zelfst. nw. kan staan, maar de keuze tussen *plant*, *vrouw*, *man*, *jongen*, *markt*, *president*, *belhamel* enz. enz. kan niet aan de hand van grammaticale regels gedaan worden. Het gebruik wordt dus ook ten dele door niet-talige oorzaken bepaald.

§ 368. Bij de meeste woorden kan niet op eenvoudige manier gezegd worden onder welke voorwaarden (buiten de spraakkunst om) ze gebruikt kunnen worden. Men ga maar eens na welke verschillende situaties en voorwerpen in de realiteit worden bedoeld met het woord *school* in de volgende zinnen: *Hij gaat elke morgen om negen uur naar school. Onze school is verleden jaar afgebrand. Na een week is de school weer begonnen in een leegstaand herenhuis. De hele school is naar de brand gaan kijken. Onze school heeft tegen die maatregel gestemd. Die school staat uitstekend bekend. De navolgers van Cats noemt men wel de Dordtse school. De Hollandse school was op die schilderijtentoonstelling goed vertegenwoordigd.* Of met het woord *post*: *De post levert geen inkomsten aan het rijk. Breng die brief naar de post. De post is nog niet uitgezocht. Daar rijdt de post voorbij. Ik ben nieuwsgierig naar de post. Kijk, daar komt de post; hij gaat voorbij.*

De meeste woorden vertonen zo een **brede spreiding in hun gebruiksmogelijkheden**, die er oorzaak van is dat we ons de uiteen-

lopendste voorstellingen en gedachten kunnen maken bij het horen van een individueel woordenboek-woord. Alleen bij wetenschappelijke termen is dat anders; om misverstand uit te sluiten heeft men het gebruik van een woord zeer nauwkeurig afgebakend, zodat het bij de hoorder - als die tenminste van het vak is - een zeer nauwkeurig te bepalen voorstelling of gedachte oproept: *middellijn*, *hypotenusa*, *zwavelzuur*, H_2O , *substantief*, *U238*, *proton*.

§ 369. In studies over lexicale woordbetekenissen bedient men zich gewoonlijk van termen die gebaseerd zijn op de voorstellingen en gedachten die bij gebruiker en hoorder met het gebruik en het horen gepaard gaan. Men spreekt dan feitelijk niet meer over de gebruiksmogelijkheid van een woord maar over wat men denkt en voelt in het woord. Dit laatste is echter het gevolg van het eerste: wie het woord *bank* honderd maal heeft horen gebruiken (i.v.m. meubels, financiële instellingen, zandplaten, wolkenformaties, gebouwen, gokspelinstituten, ongerezen lagen in gebakken broden) kan dank zij die ervaring bepaalde gedachten met dat woord verbinden (en dan natuurlijk omgekeerd ook met bepaalde gedachten het woord *bank* combineren). In het 'gedachtelijke' dat zo het woord vergezelt kan men 'begrijpelijke' (intellectuele, min of meer exacte) en gevoelsaspecten onderscheiden. Het begrijpelijke aspect noemt men ook wel de betekenis en de gevoelsaspecten de gevoelswaarde.

§ 370. Het komt vaak voor dat verschillende woorden, beoordeeld op hun begrijpelijke aspecten, veel overeenkomst vertonen. Men zegt *vlees braden* en *aardappels bakken*; *aardappels poten*, *bonen zetten* en *erwten zaaïen*; *een functie vervullen*, *een ambt bekleden* en *een post bezetten*. Het aantal woorden met dergelijke raakpunten is enorm groot. Woorden die naar de begripsinhoud geheel of ten dele overeenkomen noemt men **synoniemen**, wanneer ze grammaticaal tot dezelfde klasse behoren. Ook omgekeerd komt het voor dat één bepaalde taalvorm zeer uiteenlopende begripsinhouden heeft. In dat geval spreekt men soms van één woord met verschillende betekenisaspecten (er mag dan grammaticaal geen enkel verschil bestaan tussen het gebruik van het woord in de ene en in de andere betekenis), soms van verschillende woorden. Zo is *vorst* een ander woord in *De vorst deed afstand van de troon* dan in *De vorst hield in februari '56 onafgebroken aan* en in *De vorst van het dak werd door een vallende tak vernield*. In dit geval spreekt men van **homoniemen**. Van **homofonen** kan men spreken wanneer twee woorden weliswaar fonologisch dezelfde inhoud hebben, maar grammaticaal geheel verschillend beoordeeld moeten worden: *arm* (subst.) en *arm* (adjectief), *licht* (subst.) en *licht* (adjectief), *kan* (subst.) en *kan* (werkvw.), *dat* (vnw.) en *dat* (voegw.). Het kan wel eens moeilijk zijn te conclu-

deren tot homonymie of homofonie. Wie zal zeggen of het woord *die* (aanwijzend vnw.) hetzelfde woord is als *die* (betr. vnw.), *dat* (vnw.) hetzelfde als *dat* (voegw.)?

§ 371. Met de **gevoelswaarde** van een woord wordt bedoeld wat het woord aan gevoelens opwekt, de emotie die het teweegbrengt, de beoordeling (goedkeuring of afkeuring) die het inhoudt.

Vergelijk het woord *burgerlijk* in de volgende zinnen: *Dat is een eis van burgerlijke beleefdheid. Dit noodlottig onderscheid (tussen spreek- en schrijftaal) is oorzaak, dat sinds lang onze spreektaal ons zelve plat, burgerlijk, onze schrijftaal daarentegen stijf en koud klinkt* (J.W. MULLER). Men voelt dadelijk dat het woord in de laatste zin een afkeurend oordeel uitdrukt; de gevoelswaarde wordt hier zelfs hoofdzaak. Vergelijk ook *heer* in de volgende zinnen: *Een heer en een dame wandelden voor ons uit. Hij is op en top een heer. Van zo'n heer kun je alles verwachten! 't Is een mooi heer!*

De gevoelswaarde hangt dikwijls af van de beoordelaar; de een noemt bijv. *sluw* wat een ander *slim* vindt. Zo staan ook naast elkaar *trots* en *fier*; *traag* en *langzaam*; *gierig*, *schriel*, *zuinig* en *spaarzaam*; *peuterig* en *stipt*; *vlug* en *vluchtig*; *jokken*, *onwaarheid spreken* en *liegen*. Woorden als *revolutie* en *bolsjewiek* hebben een andere gevoelswaarde voor een conservatief dan voor een communist. Soms staan twee woorden die een beroep of stand aanduiden, naast elkaar, zo dat het ene geringschatting uitdrukt, het andere niet: *schoolmeester* (in vele streken althans) naast *onderwijzer*, *komediant* naast *toneelspeler*, en, met een ander verschil, ook *muzikant* en *musicus*.

§ 372. De gevoelswaarde speelt een grote rol bij het gebruik van zogenaamde **eufemismen** of verzachtende woorden en uitdrukkingen. In vele gevallen vervangt men om redenen van bijgeloof, kiesheid of fatsoen het rechtstreeks noemende woord door een andere, meer algemene naam, dikwijls ook door een vreemd woord of een wetenschappelijke term. De folklore of volkskunde leert ons verschillende dergelijke eufemismen bijv. voor duivel, alle berustend op het bijgeloof dat het noemen van sommige woorden noodlottig is voor de spreker. De woorden waarvan het gebruik verboden is, zijn **taboe**.

Eigenlijk slaat deze term op de inhoud van het woord: aan het genoemde mag niet worden geraakt (het heilige), er mag niet over gesproken worden (het goddelijke of duivelse). *'De animistische godsdienst brengt het gebruik mede, dat alle sprekers ener zelfde taal niet mogen beschikken over de gehele woordenschat. Voor iedereen is er een groter of kleiner aantal woorden, die hij niet mag gebruiken, maar vervangen moet door andere. Dat zijn bijv. de namen zijner ouders en schoonouders, eigene en aangetrouwde ooms en tantes, grootouders, oudooms en oudtantes. En behalve de namen der verwanten aan wie men eerbied schuldig is, noemt men ook niet de namen van gevaarlijke dieren, zoals krokodillen en slangen, of lastige dieren, zoals muskieten, bosbladluizen en*

bloedzuigers, wanneer men vist, vaart, in 't bos of op reis is. Op de jacht vermijdt men de namen van zijn gereedschap en van de dieren, op welke men jaagt; ook de hond noemt men dan niet. Dit alles geschiedt, omdat men met de naam iemands ziel of geestelijke wezen roept, waardoor dus zijn ziel van hem zou kunnen afgeroepen worden, of ongewenste dieren zouden komen, alsof zij geroepen waren, of men zou daardoor zijn bedoelingen te duidelijk te kennen geven, zodat de onzichtbare machten die zouden kunnen verstoren.' (N. ADRIANI).

Men gebruikt daarom voor alle taboebegrippen aanduidingen, omschrijvingen, vervormingen van namen, enz., bijv.: *de Almachtige, de Eeuwige, de Heer der Heerscharen, de Alvader; de boze, de zwarte, de nikker, de drommel, de droes, Heintje Pik; de man met de zeis, magere Hein; hij is wat achterlijk, wat vreemd, wat eigenaardig; iemand ter aarde bestellen; de dodenakker, het kerkhof; het gemak, het huisje, het privaat; mag ik even naar achteren?; wat verhoging hebben.*

Vreemde woorden aanvaarden wij zonder hun gevoelswaarde; ze kunnen daardoor uitstekend dienen ter 'camouflage' bij taboebegrippen: *idioot, imbeciel, bête, transpireren, pantalon, tuberculose, en negligé zijn.* Ter aanduiding zijn letterwoorden uitstekend bruikbaar: *de p inhebben; t.b.c. of t.b.; w.c.* Natuurlijk staan de begrippen taboe en eufemisme nauw in verband met de sfeer der bevolkingsgroep: kinderen op school noemen *het achteren* wat op het platteland nog wel *het huisje* heet en in beschaafde kringen aangeduid wordt met *w.c., retirade*, enz. Als zo'n camouflagewoord algemeen bekend wordt is het onbruikbaar! Zo is *tering* vervangen door *tuberculose*, dit door *t.b.c.* en dat sinds enige jaren door *t.b.* Heel wat beeldspraak is oorspronkelijk uit taboe en eufemisme ontstaan.

§ 373. De betekenis van een woord (in de gebruikelijke zin) is, zoals in § 369 werd gesuggereerd, afhankelijk van het gebruik dat men van het woord maakt (hoewel natuurlijk omgekeerd het besef van de 'inhoud' ook het gebruik beïnvloedt). Een nieuwe gebruikswijze betekent zo een nieuwe mogelijkheid tot zingeving. Niet zo lang geleden heeft het woord 'ergens' een reuzenzwaai gemaakt, toen het mode werd in de zin van 'enigszins, op een of andere manier, op een onbepaalde moeilijk nader te noemen wijze': *Ergens vind ik hem een bijzonder aardige kerel. Ergens heb je wel gelijk. Ergens ben ik een gelukkig mens.* Bij zo goed als alle woorden zien we de gebruiksmogelijkheden in de loop van de eeuwen geleidelijk veranderen. Niet alle mensen hebben precies dezelfde ervaringen met een woord; hun eigen wijze van toepassing van dat woord verschilt overeenkomstig hun ervaring lichtelijk van die van andere sprekers. De mogelijkheid tot '**betekeniswijziging**' zit er dus altijd wel in. Een duidelijk voorbeeld geeft *geweer*, vroeger een wapen om zich mee te weren, bijv.: *Alhier, daer 't leger lagh, is 't veld alsins bezaeyt / Met wapens en geweer, verbaest van 't lijf gereten* (VONDEL). Om bijzondere wapens aan te duiden bediende men zich van omschrijvingen of samenstellingen (*zijdgeweer, schietgeweer*). Later werd het woord gespecialiseerd als naam voor een bepaald soort van vuurwapen, het wapen bij uitnemendheid. Ook *verbaest* (= in paniek) heeft nu een andere betekenis, nl. verwonderd. *Winkel* betekende oorspronkelijk

hoek (vgl.: *winkelhaak*) nu: huis waar iets te koop is. Een *kerkhof* is de naam van elke begraafplaats, al is die ook ver van een kerk gelegen. Men heeft niet alleen *stallingen* voor vee, maar tegenwoordig ook voor fietsen en zelfs voor boten. *Landen* kunnen niet alleen schepen, maar ook vliegtuigen.

In bepaalde (vak)kringen krijgen woorden van een algemene betekenis een meer speciale zin. Als een boer zegt: *Mijn beesten staan op stal*, bedoelt hij zijn koeien. In het drukkersbedrijf spreekt men van *pers*, *zetten*, *proef* en men hecht er een bepaalde betekenis aan, die iedereen in het bedrijf kent. *Pers* en *proef* kunnen door weglating (ellips) zijn verkort uit *drukpers*, *drukproef*, maar de nieuwe betekenis kan ook direct ontstaan. Een huisvrouw vat *pers* weer anders op. Het woord *varen* betekende vroeger gaan (vgl. *welvaart*); in 't oosten van ons land, waar weinig water is, *vaart* men ook met een wagen, in 't westen betekent het alleen per schip gaan.

Ridder staat etymologisch in verband met *rijden*. Eerst betekende het een man die veel paardrijdt, een ruiter dus. Later werd *ridder* gebruikt voor ruiter in een leger en toen deze ruiters een afzonderlijke, bevoorrechte stand vormden is het gaan betekenen: lid van een bepaalde klasse, behorende tot de adel. Het verband met *rijden* wordt niet meer gevoeld.

Van **betekenisisolering** spreekt men wanneer een woord of morfeem in een bijzondere combinatie (met andere woorden of morfemen of in een samenstelling) een gedachte oproept die geen verband meer heeft met de gedachten die hetzelfde woord in andere verbanden wekt. We constateren die voor *kwart*, *dubbel* en *tien* in *kwartje*, *dubbeltje*, *tientje*, voor *elfde*, *elf*, *dertigste* en *ijzer* in *te elfder ure*, *op z'n elfendertigste*, *een gouden oorijzer*. Men kan het ook betekenispecialisering noemen.

OPMERKING. Men verwarre betekenisisolering niet met **betekenisverdichting** of **concentratie**. Deze term wordt toegepast op gevallen als *aanstaande* i.p.v. *aanstaande vrouw*, *pils* i.p.v. *pilsener bier*, *boemel* i.p.v. *boemeltrein*, *port* i.p.v. *portwijn*, *zorg* i.p.v. *zorgstoel*, *demi* i.p.v. *demisaison* enz. De gebruikswaarde van een deel van een geheel komt overeen met die van het geheel. Soms is het 'geheel' in onbruik geraakt: *min*(*nemoeder*), *krant* (*courante nouvelle*), *bestje* (*beste moeder*), *straat* (*via strata*, de geplaveide weg).

§ 374. Betekenisisolering treft men ook aan in het vlak van de gevoelswaarden. Veel woorden krijgen nl. in bepaald verband een gunstige of ongunstige bijbetekenis. Voorbeelden: *Hij is een man van naam, van stand, van karakter*. *Aardig* betekende oorspronkelijk een aard hebbende, nu prettig, vrolijk, opgewekt van aard. *Slank* (naast *slinken*) was vroeger mager, ingevallen (*syn ors was mager ende slanc*), nu rijzig. *Grijsaard*, vroeger ongunstig (*grisaert* = grijskop, oude paai), is nu een eerwaardige oude man. *Minister*, vroeger dienaar, is nu een lid van de regering.

Een ongunstige betekenis kreeg *simpel*, vroeger eenvoudig, gewoon, ongeleerd, nu suf, zwakzinnig. *Slecht* was vroeger gewoon, een eenvoudig (*een slecht soldaat*), later gering, onbeschaafd en daarna boos, zedelijk verkeerd. *Achterbaks* betekent eigenlijk achter de rug, nu in 't geheim, in 't geniep. Een *kastelein* (Mnl. *castelein*) was een slotvoogd, burggraaf, nu een herbergier. *List* (verwant met *leren*) betekende oorspronkelijk het weten, de wijsheid, en wordt nu alleen in minder gunstige zin gebruikt. *Hoogdravend* betekende vroeger (o.a. bij VONDEL) verheven, nu gezwollen, opgeschroefd. Aanvankelijk werd het alleen gezegd van paarden!

Zo zijn de werkwoorden *smijten* en *zuipen* in aanzien gedaald. Begrippelijk zijn ze vrijwel dezelfde gebleven, ze hebben echter een andere gevoelswaarde gekregen.

§ 375. Door de specialisering in goede of slechte zin werd het mogelijk dat van woorden van oorspronkelijk gelijkwaardige betekenis het ene tot de hogere, meer deftige, het andere tot de meer alledaagse taal ging behoren. *Ros* en *paard* betekenen hetzelfde, maar tegenwoordig is *ros* een woord uit de verheven taal, *paard* het gewone woord. *Vrouw* was in de middeleeuwen de titel van een gehuwde adellijke dame; met *wijf* werd in 't algemeen een vrouwelijk persoon aangeduid. Later werden beide woorden zonder verschil van betekenis gebruikt, terwijl de gevoelswaarde van *wijf* nu bijna uitsluitend ongunstig is.

Woorden als *gelaat*, *overlijden*, *heden*, en *gezicht*, *sterven* of *doodgaan*, *vandaag* hebben respectievelijk ongeveer dezelfde begripsinhoud. De eerste drie horen echter in een andere taalsfeer thuis, zijn deftiger. Vele mensen vinden dit deftige aangenamer, beleefder; de alledaagse woorden klinken voor hun gevoel plat, banaal. Heel wat Nederlanders vinden in vreemde woorden een gevoelswaarde (geleerdheid, deftigheid!) die zij missen in de inheemse, wat aanleiding geeft tot frequent gebruik.

§ 376. Betekenisisolering doet zich ook voor in die gevallen waar de stilistiek spreekt van **metonymia** en **metafoor**. Het verschil is slechts dat wij het oog hebben op gevallen zonder stilistische waarde.

1. **Metonymia**. Er zijn hierbij verschillende typen van naamsoverdracht te onderscheiden.

De naam berust op een karakteristiek onderdeel van de voorstelling (pars pro toto): *een vloot van honderd zeilen* (schepen), *over de kling jagen* (zwaard), *een bemanning van veertig koppen* (mannen), *zet even een kaars neer* (blaker met kaars), *per as vervoeren* (wagen), *veel handen maken licht werk* (werkkrachten).

Soms past men de naam van een kenmerkend of opvallend deel van

zijn lichaam of kleding op de persoon toe: *een klabak* (politieagent), *een slaapmuts* (sufferd), *een broekje* (een klein of jong kereltje), *een bochel*. Zo zijn ook te verklaren woorden als: *kromneus*, *spitsneus*, *witkiel* (kruier), *blauwbaard*, *domkop*, *pekbroek*. (Zie voor deze samenstellingen ook § 58). Eigennamen van deze oorsprong zijn bijv.: *Withaar*, *Korthals*, *Geelhoed*. Een hotel, café of andere inrichting wordt genoemd met de naam van het kenmerkende uithangbord: *de Kroon*, *de Gouden Leeuw*.

Muntnamen werden vroeger gekozen naar het stempel: *een gouden rijder*, *een kroon*, *een gouden Willem*, *een pop* (gulden).

De naam berust dikwijls ook op een opvallende eigenschap. Dit is het geval wanneer een adjectief als substantief wordt gebruikt: *een dwaas*, *een zot*, *een zieke*, *een blanke*, *een rooie*, en met verkleiningsuitgang: *een oudje*, *een blondje*, *een grauwtje*, *een bittertje*, *een zuurtje*. Tal van familienamen behoren tot deze groep: *De Groot*, *Klein*, *Blauw*.

De naam wordt ook gegeven naar de stof waarvan een voorwerp is vervaardigd: *een glas* (drinkglas, lampegglas, weerglas), *een hoorn* (drinkhoorn, muziekinstrument), *een kurk*, *een tricot*, *een flanel*, *het wolletje*, *een kraal* (uit koraal), *een balein*. De gedachte aan de stof kan geheel verdwijnen, bijv.: *een houten vouwbeen*, *een mica lampegglas*, *een gouden oorijzer*, *een linnen laken*, *een koperen blik*.

De naamsoverdracht berust in al deze gevallen op enigerlei betrekking tussen het aangeduide en datgene wat met het woord overigens wordt genoemd.

2. Wanneer naamsoverdracht berust op overeenkomst tussen het genoemde en datgene wat met het woord overigens wordt aangeduid, spreekt men van **metafoor**.

Wanneer twee voorstellingen met samengestelde inhoud gewichtige kenmerken gemeen hebben - vooral die welke in een bepaald geval op de voorgrond komen - passen we al heel gauw de naam van de ene voorstelling ook op de andere toe: *de ogen van een dobbelsteen*, *de benen van een passer*, *de mond van een kanon*, *de kop van een spijker*, *de kam van een haan*, *de arm van een rivier of van een handwijzer*. Door ieder wordt aan deze woorden onmiddellijk de 'nieuwe' voorstelling verbonden. Tot vergelijking komt men hier alleen door redenering. Bij het woord *wiek* is de latere betekenis (*wiek van een molen*) de gewone geworden, de oorspronkelijke (*vleugel*) de ongewone. Vergelijk ook: *maatstaf*, *speelbal*, *richtsnoer*, *drijfveer*.

De gewichtige kenmerken van de voorstellingen die overeenkomen, kunnen betrekking hebben op de vorm: *bergrug*, *de hals van een fles*, *de tanden van een zaag* of *van een kamrad*, en op de functie: *het hoofd van een familie* of *van een inrichting*, *de voet van een tafel*, *Zus is Moeders rechterhand*. Woorden voor ruimtevoorstellingen zijn tijdsaanduidingen geworden: *lang*, *kort*, *tijdruimte*, *tijdvak*, *in die tijd*, *binnen een week*. Ook uitdrukkingen

ter weergave van bewegingen zijn overgedragen op de tijd: *de tijd vliegt voorbij, in de loop van het jaar*.

Typisch zijn vele spot- en scheldnamen, waarbij men zich de vergelijking nog goed bewust is: *ezel, aap, kat, serpent, gans, bonestaak, sok, 'n kachelpijp, 'n kaasbolletje, 'n kaasmes, lat* (voor sabel).

Overeenkomst tussen gewaarwordingen van verschillende zintuigen geeft eveneens aanleiding tot een andere betekenis. *Zoet* geldt oorspronkelijk alléén voor de smaak, nu ook voor de reuk; *hel* voor geluiden, nu vooral voor kleuren. Men spreekt van *bittere verwijten, sterk sprekende kleuren, een scherp woord, zwaar verdriet, een doffe pijn, een soepele klank, zachte tinten*. STREUVELS schrijft: *Het felle morgenlicht... botste kletterend tegen 't kalkwit der muren ...*

§ 377. Wordt bij betekenisisolering een woord in bepaald gebruik semantisch gescheiden van hetzelfde woord in ander verband, bij **volksetymologische vervormingen** wordt juist gestreefd naar een semantische aansluiting. Zo is het minder heldere *rhetyker* gewijzigd tot *rederijker*, een woord dat bekende elementen had: *rede* en *rijk*. *Caprifolium* is geworden tot *kamperfoelie*. Het vreemde *hamac(a)*, van Haïti afkomstig, werd vervormd tot *hangmak* en later tot *hangmat*. De uitdrukking: *iemand kennen van avere tot avere* (= van geslacht op geslacht) is veranderd in: *van haver tot gort*. Of men zo onzin kreeg deed minder ter zake, als de afzonderlijke woorden maar bekend leken. *Hijlikmaker* werd bijv. *heiligmaker* (een soort gebak); *geehonger* werd *geeuwhonger* door de bijgedachte aan geeuwen, terwijl *gee* etymologisch *plotseling, heftig opkomend* betekende (vgl. Mnl. *geedoot* en *gadoot*, beroerte) en niets met *geeuwen* te maken had. *Uitweiden* brengt men in verband met *wijd*; etymologisch heeft het te maken met *weide, jachtweide, cafézaal, met (ge)weide, ingewanden* (Duits *Eingeweide*).

Een enkele keer komt het voor dat door een dergelijke invloed de betekenis enigszins verandert. *Potig* (*poot* = kop) zei men vroeger van iemand met een eigen wil, nu van iemand die van zich af kan slaan (*poot* = arm). *Hanteren* (van *hanter* = omgaan), in verband gebracht met *hand*, kreeg de betekenis *behandelen, gebruiken*. *Ophemelen*, oorspronkelijk *schoonmaken* (nog gewestelijk), is nu *hoog verheffen* (tot de *hemel*). De soldaten gingen vroeger met groot verlof naar huis met hun *spekzak* op de rug (*spekzak* = *inspectiezak*).

§ 378. De semantiek of betekenisleer heeft ook iets te zeggen over de **contaminatie**, waaronder men verstaat de samensmelting van twee woorden of uitdrukkingen tot één nieuwe. Uit *voor twee jaar* en *twee jaar geleden* is *voor twee jaar geleden* ontstaan. Naast *assurere* ontstond *verassurere* door de bijgedachte aan *verzekerere*.

Zulke vormen zijn natuurlijk eerst individueel, soms slechts ver-

sprekingen. Vooral bij kinderen komen ze veel voor. Sommige worden in bepaalde kringen gebruikt, enkele dringen in de algemene taal door, bijv.: *helemaal* uit *helend'al* en *allemaal*, *moeras* uit *moer* en *maras* (Oudfra.: *marasc*).

Andere voorbeelden (niet algemeen): *verexcuseren* (*excuseren* en *verontschuldigen*), *ik ben* (*iets*) *verloren* (*ik ben kwijt* en *ik heb verloren*), *dit hoort van mij* (*dit hoort aan mij* en *dat is van mij*), *dat kost duur* (*dat kost veel* en *dat is duur*), *optelefoneren* (*opbellen* en *telefoneren*), *opnoteren* (*optekenen* en *noteren*), *bekritisieren* (*kritisieren* en *beoordelen*), *aanrecommanderen* (*recommanderen* en *aanbevelen*), *stophouden* (*stoppen* en *halt houden*).

De contaminatie is slechts te begrijpen tegen de achtergrond van de overeenkomstige betekenis van de beide woorden of uitdrukkingen die vervlochten worden.

Aspect

§ 379. Bijzondere betekenisverschijnselen doen zich niet alleen op woordniveau voor. Op zinsniveau zijn te noemen de **aspecten** waaronder een gebeuren kan worden voorgesteld: het verschijnt als zich voltrekkende, aan de gang zijnde of zich plotseling voordoende, of als voltooid en beëindigd, terwijl slechts het resultaat ervan nablijft. Van aspecten spreken we meestal slechts in verband met het werkwoord of de werkwoorden in een zin.

We onderscheiden:

1. het momentane aspect, waarbij nog weer verschil kan worden gemaakt tussen gebeurtenissen die een begin en gebeurtenissen die een einde betekenen. Het begin wordt genoemd in: *Op een morgen als ze wakker worden, zien ze dat het geducht gesneeuwd heeft. Huiverend staan ze op... Pake gaat in de kombuis. Allard neemt een bijl en hakt het wak open ...* (E. ZANDSTRA). Het eindpunt wordt genoemd in: *Het doek valt. Eindelijk kreeg ik hem te pakken.*
2. het duratieve aspect. De handeling wordt voorgesteld niet als iets van één moment maar als iets wat een zekere tijdsruimte in beslag neemt en dus duur heeft: *Toen ik binnenkwam lagen ze al een tijd wakker te worden. Het sneeuwde. De duinrozen bloeiden nog en hun fijne, zachte geur mengde zich met die van het thijmkruid, dat op de duintop groeide* (VAN EEDEN). *Diep voorover gebogen zeulen ze hun lichamen voort tegen het geweld van de wilde sneeuwstorm. De vlokken dringen binnen de kleren... De ruwe wind schaaft over de huid* (E. ZANDSTRA). Het verschil tussen het momentane en duratieve aspect vindt men het duidelijkst uitgedrukt, wanneer ze in het zinsverband naast elkaar op-

treden: het eerste wordt dan nl. weergegeven door een gewone, het tweede door een omschreven werkwoordsvorm, bijv.: *Terwijl ik daar zo sta te kijken* (duratief), *klopt* (momentaan) *me iemand op de schouder*. *Toen we ons bewogen* (momentaan), *merkte* (momentaan) *het hert, dat eerst rustig liep te weiden* (duratief), *blijkbaar onraad, want het verdween* (momentaan) *eensklaps in het bosje*.

OPMERKING I. Vgl. over de hulpwerkwoorden van aspect de paragrafen 270 en 271.

OPMERKING II. Omschrijvingen met *liggen, zitten, staan, lopen* e.d. zijn in onze taal ter uitdrukking van het duratieve aspect bijna even normaal als in het Engels de zg. *progressive form*. Het Frans kent ervoor - alleen in de verleden tijd - de *imparfait*, de *passé défini* drukt een momentaan aspect uit. Een zin als: *Je lisais le journal quand il entra* zeggen wij bij voorkeur: *Ik zat de krant te lezen, toen hij binnenkwam*.

3. het perfectieve aspect. De handeling wordt voorgesteld als voltooid; ze is in het verleden begonnen maar is ten einde gekomen en heeft nu een toestand of enig ander resultaat tot (blijvend) gevolg. Bijv. *Hij was vreselijk geschrokken*. *Hij had 't nou eenmaal gezegd en dus zat ie eraan vast*. *Heb je dat al gehoord?* *Hij is naar Noorwegen geweest* (in dit laatste geval is het resultaat: hij is nu een man met die ervaring). *De kous is af*. Door toevoeging van bijwoorden verandert het aspect overigens gemakkelijk: *Dat werk is allang af*. *Hij is altijd naar Noorwegen geweest in zijn vakanties*. *Dat heb ik altijd wel gedacht*. Een perfectief aspect kan onderkend worden in alle zinnen met een hulpww. van tijd (*hebben* of *zijn*) en met het hulpww. van de lijd. vorm *zijn*.

OPMERKING. De onderscheiding van de aspecten kan gemakkelijk verfijnd worden, zodat men ook kan spreken van resultatief aspect wanneer een resultaat van een handeling wordt genoemd, ter onderscheiding van het perfectieve aspect dat alleen op de voltooidheid doelt: *Hij was helemaal schor gepraat* tegenover *Hij heeft al gesproken*. Het momentane aspect wordt ook wel inchoatief aspect genoemd als het om een begin van een handeling gaat: *Hij schoot in de lach*.

§ 380. Naast aspect onderscheidt men nog de zg. **Aktionsart**. Daarmee bedoelt men niet het momentane, duratieve of perfectieve dat in de voorstelling gegeven is, maar de wijze waarop de (duratief, momentaan of perfectief voorgestelde) handeling verloopt. De werkwoorden *slenteren, sjokken, lopen, stappen, marcheren, treden, schrijden* noemen bijv. alle een Aktionsart van: zich voortbewegen door middel van zijn benen; *opkijken, opzien, kijken, zien, staren* van: gewaarwordingen krijgen door middel van de ogen.

De term Aktionsart wordt echter doorgaans beperkt tot die vormen

van hetzelfde werkwoord waardoor verschillende wijzen van het gebeuren worden uitgedrukt. Men onderscheidt:

1. de inchoatieve Aktionsart, die 't (plotseling) beginnen aangeeft, bijv. *het hout ontbrandde; hij sloeg zijn ogen op*. Met 'hulpwerkwoord': *het kind begon te huilen*. Met bijwoord: *plotseling keek hij op; hij barstte in snikken uit*.
2. de iteratieve of frequentatieve Aktionsart, die de herhaling uitdrukt: *Ik kon niet slapen; de machines stampten en dreunden*. Met hulpwerkwoord: *Hij pleegt elke dag te wandelen*. Me bijwoord: *Je ziet hem geregeld. Telkens rijdt hij voorbij*.
In vroeger tijd vormde men voor deze Aktionsart afgeleide werkwoorden op -elen en -eren als *wiegelen, huppelen, stotteren, wapperen*, de zg. frequentatieve of iteratieve werkwoorden.
3. de intensieve Aktionsart, uitdrukking dat een handeling op heftige, krachtige wijze plaatsvindt: *Het regent niet, het giet, het stroomt. Hij roste zijn vuile rug schoon. Vader ranselde erop*.
Vroeger kende men intensieve vormen van werkwoorden, bijv. *bukken* (buigen), *jachten* (jagen), *zwichten* (bezwijken). Iteratief-intensief zijn bijv.: *hakkelen* (*haken*), *waggelen* (*wagen* = bewegen), *stotteren* (*stoten*).
4. Een andere Aktionsart dient om een handeling van één keer te onderscheiden van een herhaalde daad. Vgl. *Hij greep naar de bal, toen die langs hem vloog - Hij greep naar de bal, als die langs hem vloog*. Heel duidelijk wordt de daad van één maal gekenmerkt door middel van omschrijvingen: *Hij doet een greep* (= grijpt); *hij maakt een sprong* (= springt); *ze slaakte een gil* (= gilde); *de jongen gaf een trap* (= trapte) *tegen de deur*.
Vooraf *doen* wordt veel gebruikt als 'hulpwerkwoord van Aktionsart': *een poging doen, een greep doen, een sprong doen*, enz.

OPMERKING. In: *Roken doet hij niet* dient *doet* om een gewoonte (iteratief) sterker te karakteriseren. Men zou hier kunnen spreken van een iteratief duratief aspect. Zo ook in: *O, mijn verlaten, o! mijn arm, droef Lam! / Het doet zoo bang om zijnen Herder blaten* (VAN EEDEN) (= blaas al maar door zo erbarmelijk). In: *De heilige driekoningen hoesten en doen* (LEOPOLD) geeft *hoesten en doen* een iteratiefintensief duratief aspect aan. Vgl. § 281 sub 9.

Modaliteit

§ 381. Een gangbare definitie van **modaliteit** is: de verhouding waarin naar het oordeel van de spreker de inhoud van de gesproken zin staat tot de werkelijkheid. Zegt iemand echter *Ik wou dat ie nou maar 'ns kwam!* en men vraagt zich af (a) wat is de inhoud van de gesproken zin (antwoord: *Ik wou dat ie nou maar 'ns kwam!*) (b) wat is de werkelijkheid (antwoord: dat de spreker wou dat ie nou maar 'ns kwam; natuurlijk zijn er nog wel andere werkelijkheden maar daarover spreekt de zin zich niet uit), dan is er dus blijkbaar een moeilijkheid: de verhouding tussen inhoud en werkelijkheid is hier een gelijkheid en dat is het steeds bij niet-vragende zinnen.

De definitie vraagt dus om een aanvulling aldus: de werkelijkheid die men vindt door eliminatie van alles wat betrekking heeft op gevoelens en wensen van de spreker. *Ik wou dat ie nou maar 'ns kwam* moet men om de 'werkelijkheid' te vinden eerst 'ombouwen' tot: *Hij komt*. Dit betekent dat we de modaliteit alleen kunnen vinden als we het modale al kennen. We kunnen daarom beter definiëren: modaliteit van een zin is het logisch constateerbare gebrek aan objectiviteit in de weergeving van objectieve feiten.

Modaliteit is dus nooit op grammaticale wijze te achterhalen, wel op logische wijze door redenering. Onder objectiviteit moet men verstaan: een zich zonder subjectieve vertroebeling bepalen tot feiten die objectief zijn, d.w.z. door iedereen kunnen worden waargenomen. Als we vanuit deze gedachte de zin *Ik wou dat ie nou maar 'ns kwam* benaderen, moeten we het willen van de spreker en het subjectieve in de voorstelling van dat-komen-van-die-man als modaal bestempelen.

We moeten onmiddellijk aan het voorgaande toevoegen, dat er geen taaluitingen bestaan die geheel on-modaal zijn; altijd zijn het uitingen waarin de spreker min of meer, bijv. met zijn zeer subjectieve neiging tot objectiviteit, aanwezig is.

§ 382. De modaliteiten zijn velerlei en het aantal nuanceringen is buitengewoon groot. Er kunnen echter twee hoofdgroepen onderscheiden worden:

1. zekerheidszinnen: de modaliteit van de zin bestaat in de tot uiting komende subjectieve zekerheid van de spreker;
2. onzekerheidszinnen: de modaliteit van de zin bestaat in de tot uiting komende subjectieve onzekerheid van de spreker.

Zowel de eerste als de laatste kunnen bevestigend en ontkennend zijn, bijv.:

- a. *Moeder is thuis. Moeder is niet thuis.*
- b. *Moeder is misschien thuis. Moeder is misschien niet thuis. Is moeder thuis? Is moeder niet thuis?*

Bij de onzekerheidszinnen kunnen we onderscheid maken naar gelang er een twijfel, een mogelijkheid, een waarschijnlijkheid of een wenselijkheid wordt uitgesproken.

§ 383. De middelen waarmee het modale karakter aan de zin gegeven wordt zijn zeer verschillend. Gewoonlijk dient niet één middel daartoe, maar werken verschillende factoren samen. De voornaamste hiervan zullen we thans nagaan.

1. De modaliteit van een zin wordt in de eerste plaats aangegeven door de intonatie. Zo kan 't zinnetje: *Moeder is thuis*, juist door de toon geheel verschillende betekenissen krijgen. Gewoonlijk zal het een eenvoudige mededeling zijn, maar 't kan ook een vraag betekenen: *Moeder is thuis?* of een uitroep van verwondering: *'Wat zeg je, moeder is thuis? En ze zou eerst met de laatste trein komen!'*

Het is een uiting van vreugde, als bijv. de moeder na een ernstige operatie het ziekenhuis weer heeft mogen verlaten: *Moeder is thuis!*

Een bijzondere plaats nemen de zogenaamde retorische vragen in, die alleen naar de vorm vragend zijn, maar naar de betekenis een sterke bevestiging inhouden. Dit wordt mee aangegeven door de toon. Voor de grote invloed daarvan vergelijk men § 44.

Voor een juiste interpretatie is de hoorder natuurlijk aangewezen op het verband waarin de zin voorkomt, zowel naar context als naar situatie.

2. Ook de woordschikking helpt de modaliteit mee uitdrukken. Zo staat in mededelende zinnen het onderwerp gewoonlijk vóór de persoonsvorm, bijv.: *Hij schrijft morgen*, terwijl in vragende zinnen de persoonsvorm vaak voor 't onderwerp komt: *Schrijft hij morgen?* Eveneens: *Moeder is thuis*, en: *Is moeder thuis?* In bevelende en wensende zinnen komt deze 'inversie' eveneens veel voor, bijv.: *Schrijf jij dat eens gauw over! Schreef hij nu maar!* Ook hier zijn echter weer vele variaties en combinaties mogelijk. Wil men bijv. een woord bijzonder doen uitkomen, dan plaatst men het in de zin voorop en geeft het meer klemtoon. Op een vraag als: *Schrijft hij morgen stellig?* kan men bijv. op besliste toon antwoorden: *Mòrgen schrijft hij.*

3. Modale bepalingen en modale bijzinnen en tussenzinnen helpen dikwijls mee om het zekere of onzekere aan te geven, bijv.: *Hij komt misschien. Hij komt waarschijnlijk. Hij komt stellig. Naar mijn mening komt hij*

niet. Volgens de laatste berichten komt hij niet. Hij komt denkkelijk niet. Hij komt, denk ik, niet. Hij komt niet, naar men denkt.

Ook voorwaardelijke en toegevende bijzinnen dragen bij in de modale betekenis, bijv.: *Als hij de trein gemist heeft, komt hij niet meer op tijd. Ook al haalt hij die trein, dan komt hij toch niet meer op tijd.* Vooral de voegwoorden in dergelijke en ook in vele andere zinnen zijn modaal, bijv.: *tenzij, indien, mits, ofschoon.* Uit de voorbeelden blijkt dat ook door dit hulpmiddel tal van schakeringen van de modaliteit aangegeven kunnen worden.

4. Verschillende werkwoorden hebben een modale betekenis, waarbij de stemming van de spreker een grote rol speelt, bijv. *hopen, wensen, denken, menen, verwachten, constateren, vermoeden, veronderstellen, geloven, vrezen, bevelen, verordenen, weten,* die een wens, verwachting, veronderstelling, mogelijkheid, vrees, bevel of zekerheid uitdrukken. Mede door 't gebruik van zulke werkwoorden in de hoofdzin geeft men de modaliteit in de bijzin te kennen, bijv.: *Ik hoop dat hij komt. Ik verwacht dat hij komt. Ik weet dat hij komt.*

5. Ook afzonderlijke hulpwerkwoorden dienen om de modaliteit mee aan te geven, zoals in: *Het gerucht kan waar zijn. Zo zal 't niet bedoeld zijn! Hij mag knap zijn, maar ik heb 't nog niet gemerkt. Zij moet er toch geweest zijn! Soms wil het lukken. Laat-ie 't dan gedaan hebben, zo erg is dat toch niet!* In bovenstaande zinnen geven de hulpwerkwoorden een mogelijkheid of waarschijnlijkheid te kennen.

6. In een vroegere taalperiode waren vooral de wijzen der werkwoorden belangrijk als aanduiders van de modaliteit, maar in de tegenwoordige taal is hun betekenis heel wat verminderd. De voorwaardelijke wijs is geheel verdwenen, de aanvoegende in de spreektaal bijna geheel. De aantonende wijs daarentegen heeft een veel uitgebreider gebruik gekregen en doet tegenwoordig ook dienst in vele gevallen waar vroeger een aanvoegende, gebiedende of voorwaardelijke wijs voorkwam. We zien hier weer 't gewone nivelleringsverschijnsel dat in de geschiedenis van een taal veelvuldig is op te merken: de vroeger zo grote verscheidenheid van vormen maakt plaats voor meer gelijkheid. De oorzaak van deze nivelleringen is, dat in de functie van dergelijke vormen thans op andere wijze wordt voorzien: de vormen verdwenen, doordat ze overbodig waren.

De aantonende wijs, voor zover die niet de plaats heeft ingenomen van oude andere wijzen, wordt nu meestal als werkelijkheidswijs gebruikt. De gebiedende wijs dient vaak tot uitdrukking van een sterke wens of van een eis maar wordt ook wel in 'n zwakke modaliteit gebruikt: *Ga nu asjeblijft 'n beetje opzij, als je wilt.* Voor zover de aanvoegende wijs nog voorkomt dient die tot uitdrukking van (1) een (reële of irreële) wens:

Het ga je goed. Ware hij toch verstandiger geweest. (optatief); (2) een onvervulde of onvervulbare voorwaarde: *Ware zijn vader hier geweest, dan was het leed niet geschied. Ware hij slechts bereid tot medewerking, dan zou alles nog goedkomen.* (conditionalis), (3) een (on-)mogelijkheid: *Had hij zich beter ingespannen, dan ware hij geslaagd* (potentialis). Als men het karakter van onwerkelijkheid benadrukt, kan men in al deze gevallen ook spreken van een irrealis.

Hoofdstuk VI

Voornaamwoordelijke aanduiding en spelling

Voornaamwoordelijke aanduiding

§ 384. Onder voornaamwoordelijke aanduiding verstaat men het geheel van regels volgens welke de voornaamwoorden *hij, zij, het, dit, dat, die, deze, zijn, hem, haar* en *hun* en de genitieven *der, dezer, dier, wier, ener, mijner, diens, wiens, dezes, mijns, welks* e.d. worden gebruikt. Het eigenaardige is nl. dat het gebruik niet alleen door de syntaxis wordt bepaald en zelfs niet alleen door de grammatica in het algemeen.

Het is bekend dat we éénzelfde persoon of zaak op zeer verschillende wijze kunnen noemen. Laten we als voorbeeld nemen een bepaalde figuur uit de Europese geschiedenis, nl. de Franse staatsman-veldheer die we gewoonlijk noemen met het woord *Napoleon*. Deze man wordt behalve met het woord *Napoleon*, genitief *Napoleons*, ook wel aangeduid met '*de grote Franse keizer*', '*de man die Rusland onderschatte*', '*hij*', '*dat zelfingenomen kereltje*', '*dat*' enz.; en in ander grammaticaal verband: *zijn, diens, dezes*. Het gebruik van de aanduiding *Napoleon* of van *dat zelfingenomen kereltje* is natuurlijk niet in een spraakkunst te behandelen. Eigenlijk zou daar ook niet thuis horen een behandeling van de aanduiding met *hij* of *dat*, ware het niet dat het gebruik van de voornaamwoorden mede door grammaticale zaken beheerst wordt of althans beheerst dient te worden. Op zichzelf genomen zou het mogelijk zijn te zeggen: *Napoleon, dat heb ik altijd verafschuwd*, wanneer de spreker nl. 'denkt': *dat zelfingenomen kereltje*. De regels voor de voornaamwoordelijke aanduiding echter verbieden het aanduiden van iets of iemand met behulp van voornaamwoorden die grammaticaal tot een andere groep behoren dan eerder gebruikte niet-voornaamwoordelijke aanduidingen. *Napoleon* is een woord van de de-klasse (*de veelgesmade Napoleon*), *dat* correleert met woorden van de het-klasse (*het kereltje, dat zelfingenomen kereltje, dat*).

Bij het gebruik van *hij* en *zij* spelen bovendien nog andere overwegingen een rol: het gebruik wordt beheerst door de regels van de syntaxis, door de regels van de voornaamwoordelijke aanduiding en door het biologisch geslacht wanneer het over personen gaat.

In de volgende paragrafen zullen we het gebruik van de voornaamwoorden bespreken voor zover dat correleert met niet-voornaamwoordelijke aanduidingen.

§ 385. Eertijds onderscheidde het Nederlands mannelijke, vrouwelijke en onzijdige woorden, drie afzonderlijke klassen van zelfstandige naamwoorden, gekenmerkt door eigen uitgangen en door verschil in buiging van de bijvoeglijke woorden. In die periode correleerde het gebruik van de voornaamwoorden *hij, zij, het* en overeenkomstige andere met

mannelijke, vrouwelijke en onzijdige zelfstandige naamwoorden.

In de middeleeuwen schreef men *den, enen, ouden, de, ene, oude* enz. in overeenstemming met de uitspraak, en met het geslacht van de substantieven.

Door een fonetisch proces, nl. 't afslijten van de uitgangen, werd de verbuiging van woorden met verschillend geslacht langzamerhand vrijwel aan elkaar gelijk, terwijl bovendien vaak naamvallen door elkaar gebruikt werden.

Vele mannelijke en onzijdige woorden op een toonloze *e* werden vrouwelijk gebruikt, en omgekeerd heel wat vrouwelijke die een tweede naamval op *-s* hadden, mannelijk of onzijdig.

Bovendien kwam hetzelfde verschijnsel voor dat nu in verschillende Nederlandse dialecten nog is op te merken, nl. 't gebruik van *dien, den* enz. in de nominatief, bijv.: *Meester, desen raet es goet. An sinen hals hinc enen inchtoren. Daer is den brief.*

Ook het tegengestelde kende men: weglating van de *-n*, waar men die wel zou verwachten, bijv.: *In levende live, des levende gods; van den lopende water.*

In de 16e en in 't begin van de 17e eeuw werkte dit proces verder door: *de en den, der en des* worden voortdurend naast en door elkaar gebruikt, bijv.: *ende den man staet op, naast: het berooft de mensche ook van zijn sinnen ende verstant; des Maeght naast der Schepper.*

Met dit gebruik stemmen overeen de vormen die opgegeven worden in de Twee-spraak van de Nederduitsche Letterkunst, een spraakkunst, in 1584 uitgegeven door de bekende Amsterdamse Rederijkerskamer 'In Liefde bloeyende'. Mannelijke en vrouwelijke woorden worden daarin gelijk verbogen, bijv.:

1. *de heer, de vrouw, het dier,*
2. *des heers, vrouws, diers,*
3. *den here, vrouwe, diere,*
4. *de òf den heer, vrouw, het dier.*

Door deze ontwikkelingen in het vormsysteem werd de voornaamwoordelijke aanduiding onzekerder, omdat ze geen aanknopingspunten meer had. Men kan, wanneer een woord dat aanvankelijk een aanduiding met *hij* naast zich had opeens een aanduiding met *zij* krijgt, spreken van een verandering van geslacht van het woord. Feitelijk echter is het woordgeslacht verdwenen en komt de voornaamwoordelijke aanduiding in het luchtledige terecht.

In de 17e eeuw kwam er evenwel langzamerhand verandering en wel onder invloed van 't steeds meer beoefende Latijn met zijn vast systeem van verbuiging. Zo'n vast stelsel trachtte men ook voor 't Nederlands weer in te voeren, en vooraanstaande schrijvers brachten dit punt in hun onderlinge bijeenkomsten ter sprake. Vooral HOOFT en VONDEL, in

wier werken vele vormen als boven gebruikt voorkomen, trachtten de geslachten van de woorden vast te stellen en zich bij elk geslacht aan een vaste verbuiging te houden. Elke onderscheiding die men maakte, was echter subjectief en dus willekeurig. HOOFT en VONDEL lieten zich bij het kiezen van mannelijk of vrouwelijk geslacht vooral leiden door hun gehoor, hun dichterlijk gevoel en door het geslacht, dat 't woord in een andere taal had, vooral in 't Latijn of in 't Duits. Hun keuze was dus zéér persoonlijk. 't Natuurlijk gevolg hiervan is dat zij lang niet altijd dezelfde keuze deden en zelfs een woord nu 't ene, dan weer 't andere geslacht gaven.

Op deze subjectieve keuze van VONDEL en HOOFT hebben latere schrijvers gesteund, vooral de grammatici. In 1700 verscheen een werk dat op de latere onderscheiding der geslachten een grote invloed heeft geoefend, nl. de *Aenmerkingen over de Geslachten der Zelfstandige Naemwoorden* door DAVID VAN HOOGSTRATEN, waarin verschillende woorden opgenomen zijn met het geslacht dat VONDEL en HOOFT eraan toekenden. Als die autoriteiten het niet eens waren, deed HOOGSTRATEN zelf een keuze. Deze geslachtslijsten zijn telkens uitgebreid, vooral door professor KLUIT, die HOOGSTRATENS werk herzien heeft en vele regels heeft vastgesteld (1759). De latere geslachtsregels zijn bijna alle reeds bij KLUIT te vinden. SIEGENBEEK, die op last van 't staatsbestuur in 't begin van de 19e eeuw de spelling regelde, en WEILAND, die in dezelfde tijd een officiële spraakkunst samenstelde, hielden zich aan de lijst en de regels van KLUIT. Ook de *Woordenlijst* van DE VRIES en TE WINKEL (1866) berustte in hoofdzaak daarop.

We komen dus tot deze conclusie: de onderscheiding van mannelijke en vrouwelijke woorden bij DE VRIES en TE WINKEL berustte voor een groot deel op een subjectieve keuze door HOOFT en VONDEL, in een tijd toen dat onderscheid in de dialecten waaruit ons A.N. ontstaan is, reeds niet meer leefde.

§ 386. De **woordgeslachten** die wij nog kennen zijn feitelijk slechts het de- en het het-geslacht. Slechts in het opzicht van combineerbaarheid met het lidwoord van bepaaldheid (en de -e van bijvoeglijke woorden) is er nog genus-verschil tussen de substantieven. We zijn echter, om het zo eens te zeggen, blijven zitten met de voornaamwoorden *hij* en *zij* naast *het*. In verband met mannelijke en vrouwelijke personen is hun gebruik niet moeilijk in een regel te vangen; maar naast de tweedeling bij de zelfst. nw. hebben we de ongemakkelijke driedeling in het pronominale vlak behouden. In zoverre is er dus behoefte aan regels.

§ 387. De woordenlijst van 1954 (en in navolging hiervan de handwoordenboeken) geeft bij zelfst. nw. aan: *m.* (mannelijk), *v.* (vrouwelijk),

o. (onzijdig), *v.* (*m.*) (vrouwelijk, maar ook mannelijk), *m.v.* (mannelijk of vrouwelijk, naar gelang er een man of een vrouw wordt bedoeld), *m.* en *o.* (mannelijk en onzijdig).

m. betekent: wordt iets of iemand met dit woord aangeduid, dan dient hetzelfde in dezelfde samenhang als enkelvoud voornaamwoordelijk met *hij* te worden aangeduid.

v. betekent: wordt iets of iemand met dit woord aangeduid, dan dient hetzelfde in dezelfde samenhang als enkelvoud voornaamwoordelijk met *zij* te worden aangeduid.

o. betekent (*idem, idem*) aanduiding met *het*.

v. (m.) betekent: aanduiding met *hij* of *zij*.

m.v. betekent: wordt iemand met dit woord aangeduid, dan geschiedt in de context de voornaamwoordelijke aanduiding in het enkelvoud op grond van het biologisch geslacht; bij een man *hij*, bij een vrouw *zij*.

m. en o. betekent: aanduiding met *hij* of met *het*.

v. (m.) en o. betekent: aanduiding met *hij* of *zij*, maar ook met *het*.

Aanduiding met *hij* houdt in het mogelijk gebruik in desbetreffende gevallen, van *hem, die, deze, zijn, des, diens, wiens, dezes, mijns* e.d.

Aanduiding met *zij* houdt in het mogelijk gebruik in desbetreffende gevallen van *haar, ze, die, deze, haar, der, dier, wier, dezer, mijner* e.d.

Aanduiding met *het* houdt in het mogelijk gebruik in desbetreffende gevallen van *hem, dat, dit, zijn, des, diens, welks, dezes, mijns* e.d.

In het meervoud doen zich t.a.v. de voornaamwoordelijke aanduiding geen moeilijkheden voor; de daar mogelijke voornaamwoorden zijn voor alle 'geslachten' *zij, die, deze, hen, hun, der, dier, wier, dezer, mijner* e.d.

Opmerkingen

- I. *Dit, dat* en *het* worden ook wel verwijzend gebruikt volgens andere regels dan de genoemde: *'t Zijn me een boeven, die jongens van jou. Een vreselijke lastpost, dat was 't. Dat waren juist de beste voetballers. Dit zijn nu de dochtertjes van Karel. Dit is nu Piet en dat is zijn moeder. Een vreselijke zeurpiet, dat vind ik hem.* Naar personen kunnen deze woorden slechts verwijzen in een zin met een predikatief attribuut. Het is overigens wel zeker, dat in het laatste voorbeeld niet naar een persoon wordt verwezen. Andere gevallen zijn: *De aanleiding tot de ruzie is nog steeds onbekend. Ze zullen het wel nooit ontdekken. Zijn gezondheid? 't Is uitstekend. Wil je de waarheid weten? Goed, dan zal ik 't je vertellen. Ik vraag een portie haver. Ze brengt het in een tenen mandje* (BUYSSE).
- II. Lang niet altijd is nauwkeurig aan te geven waarop men met een bepaald vnv. precies doelt. Men ga dat maar eens na in het volgende: *'Nu krijgt een verstandig mens het ook niet in zijn hoofd in een bouwvolder de gebaande wegen te verlaten en door de klei te gaan ploeteren of de tarwe plat te lopen, maar in weidestrecken is dat (?) iets anders en menig stedeling heeft het al met een verbolgen boer aan de stok gehad, als*

hij over het damhek was gekomen om in het hoogstaande hooiland te gaan wandelen. Zo'n (?) strook plat gelopen gras geeft nl. aanmerkelijke moeilijkheden met maaien en daarom is de ontstemming van de boer, die maar moet zien hoe hij dat (?) er nog zo goed mogelijk afkrijgt, heel goed te begrijpen. In het weiland komt dit (?) er natuurlijk veel minder op aan.' (BARENDRECHT en KRUSEMAN JR.)

- III. Naast o.-woorden zien we vaak vnw. aanduidingen die er niet bij passen. In die gevallen weegt meestal het biologisch geslacht van het aangeduide zwaarder dan de aard van de aanduiding die is voorafgegaan: *Het vermiste jongetje is weer terecht: de politie heeft hem opgespoord. Dat meisje is heel vlug, ze is de eerste van de klas. Ik heb 't hoofd al gesproken, hij (zij) was nog in school.*
Soms geeft *hij (zij)* min of meer een personificatie te kennen; vandaar dat van een horloge bijv. kan worden gezegd: *Hij staat nooit*; van een klokje: *Hij tikt zo gezellig*; van een paard: *Is-ie mak? Ik berijd hem vandaag voor 't eerst.*
- IV. In de ietwat ambtelijke taal dringt *der* meer en meer door, ook waar 't bepaalde woord dat volgens de regels niet toelaat: *de besluiten der gemeenteraad, de bestrating der weg, de taak der voorzitter.*
- V. Is een o.-woord een persoons- of diernaam, dan heeft voornaamwoordelijke aanduiding plaats met *hem* of *haar*. (1) als het meewerkend voorwerp is en wordt voorafgegaan door een lijdend voorwerp *het*. (2) Na een voorzetsel: *Ik heb het (paard) gevoerd. Ik heb het al voer gegeven. Ik heb het hem gegeven.* - *Heb je het (kind) gezien? Heb je het iets beloofd? Ik heb het hem (haar) beloofd. Ik heb al iets voor hem (haar) gekocht.*
- VI. *Zij* wordt uitsluitend gebruikt ter aanduiding van personen; in alle andere gevallen treedt *ze* op. *Zij (ze, de vrouw) heeft het zelf verdiend. Ze (de kwestie) is me niet recht duidelijk.* (Ook: *het is me niet recht duidelijk.*) Met nadruk: *Die (de kwestie) is de wereld uit.* In het meervoud geldt hetzelfde.
- VII. *Haar* als objectsvorm slaat in de spreektaal uitsluitend op personen: *Heb je haar al gesproken? Nee? Vertel haar dan niet te veel.* In alle andere gevallen wordt *ze* gebruikt. *Ik heb ze (= de regeling) uitvoerig besproken. Het is onbekend wanneer de minister ze (de wet) zal indienen.*
- VIII. Hoewel voor het vrouwelijk meervoud als bez. vnw. ook *haar* voorkomt, is *hun* toch heel gewoon: MIJNSSSEN: *Zo zijn de vrouwen: hun daden zijn altijd in tegenspraak met hun woorden.* VAN LOOY: *De vrouwen scholen dichter weg in hun kleurige omslagdoeken.* SCHARTEN-ANTINK: *Vochten de jonge koninginnen (bijen) niet zo hun giftige gevecht, tot de allersterkste alleen overbleef?*
- IX. *Hen* en *hun* (dit laatste alleen als meewerkend en belanghebbend voorwerp) worden uitsluitend voor personen gebruikt. In andere gevallen geldt *ze*. Vgl.: *We zetten hen (ze) op een rij (= de mensen) - wij zetten ze op een rij (de stoelen).* *Hen* en *hun* en ook het bezittelijk voornaamwoord *hun* gelden voor het meervoud van alle geslachten: *We zagen hen (ze) gaan. We beloofden hun (ze) te komen. Wat heb je aan hen verteld?* Voor vrouwen gebruikt men in de schrijftaal ook *haar*.

§ 388. Aangezien de spreker van het Nederlands op grond van zijn taalervaring slechts het verschil kent tussen *de-* en *het-*woorden en op het punt van de voornaamwoordelijke aanduiding, als hij het gebruik van zijn eigen (beschaafde) milieu volgt, herhaaldelijk fouten maakt tegen de betrekkelijk willekeurige emmetjes, ootjes en veetjes van de woordenlijst, kan hij zijn nut doen met het volgende:

I.V.-woorden zijn:

1. de namen van vrouwen en vrouwelijke dieren: *Waar is moeder toch? Ze is boven. Nu heeft Marie alweer haar boeken vergeten; ze is ook zo vergeetachtig. Als onze hond jongen heeft, moeten we voorzichtig met haar zijn; ze bijt dan ieder die haar te na komt.*

OPMERKING. Als v.-woorden worden ook behandeld m.- en o.-woorden die vrouwelijke wezens noemen: *De moervos (m.) verliet voorzichtig haar hol; ze moest uit op prooi voor haar jongen. Het arme kind (o.) was doodziek; ze had zware longontsteking.*

2. de abstracta en collectiva, uitgaande op de Nederlandse achtervoegsels:

- a. **-de**, bijv.: *hulde, koude, waarde*, evenals de daaruit verkorte vormen als *kou, vreugd*, enz.; *vre(d)e* is m. en v.
- b. **-te, -heid, -nis, -schap**, bijv.: *lengte, hardheid, begrafenis, wetenschap*.
- c. **-ij, -arij, -erij, -enij, -ernij**, bijv.: *maatschappij, ambtenarij, bedriegerij, artsenij, slavernij*.
- d. **-ing** en **-st** achter stammen van werkwoorden, bijv.: *beloning, kroning, gunst, winst*. Uitzondering: *dienst* (m.).

3. de abstracta en collectiva, uitgaande op de vreemde achtervoegsels:

- a. **-ade, -ide, -ode, -ude, -age, -ine, -se**, bijv. *maskerade, insekticide, episode, prelude, slijtage, discipline, accuratesse*.
- b. **-ea (-oea), -ee**, bijv.: *alinea, odyssee, farmacopee* of *farmacopoea*.
OPMERKING. Woorden als *jamboree, pedigree*, waarin *-ee* wordt uitgesproken als *-ie*, vallen buiten deze regel.
- c. **-ie (-tie, -agogie, -logie, -sografie, enz.)**, bijv. *serie, vakantie, demagogie, filologie, theosofie*.
- d. **-iek (-ica, -ika)**, bijv. *epiek, filippica*.
- e. **-sis, -tis, -xis**, bijv. *crisis, bronchitis, syntaxis*.
- f. **-theek, (-teek), -teit, -tuur (-ture), -suur (-sure)**, bijv. *bibliotheek, rariteit, cultuur, vacature, tonsuur, coupure*.

4. de volgende namen van abstracta en collectiva:
deugd, drift, eer, faam, haast, hoop (verwachting), *hulp, jeugd, Kerk, keus, kracht, leer, macht, min, moraal, pers* (dagbladwezen), *pijn, praal, praktijk, rede* (denkvermogen), *rust, school* (fig.), *schrift, schuld* (tekortkoming), *smart, spraak, straf, taal, teelt, trouw, tweespalt, vlijt, vrees, wel, wijs, wraak, ziel, zorg, zucht* (ziekte, nijging).
5. Enige wetenschappelijke termen, bijv. alle Latijns-Griekse vrouwelijke woorden op -a; bijv. *fauna, flora, mensa, Stoa, vulgata*, ook *algebra*.

II. Behalve de o.-woorden, eenieder die Nederlands spreekt door ervaring bekend, mogen alle andere een aanduiding met *hij* naast zich hebben.

OPMERKING I. Veel van bovengenoemde woorden herkent men gemakkelijk aan oude vormen op -e en door bewaarde naamvals vormen als oorspronkelijk vrouwelijke woorden: *ter ere van, te goeder naam en faam, inderhaast, in de hope des eeuwigen levens, de Heer is mijn hulpe, ter kerke gaan, de keuze, de lere, niet bij machte zijn, in der minne, ter perse, niet de pijnne waard, ter ruste gaan, de schole, de smarte, ter sprake brengen, wel ter tale zijn, te goeder trouw, de vreze des Heren, derwijze, ter ziele zijn, enz.*

OPMERKING II. De aanduiding v.-woord geldt voor de woorden onder 2, 3 en 4 alleen, wanneer ze abstracta of collectiva noemen. De onder 4 genoemde staan als v. (m.) in de woordenlijst. *De fotografie is ruim een eeuw oud; ze is een Franse uitvinding.* Maar: *Dit is een fotografie van vader; ze (of hij) lijkt sprekend.* Woorden als *leuning, woning, lekkernij* zal de Noordniederlander meestal met *hij* aanduiden, daar ze concreta zijn. Dit kan zelfs raadzaam zijn: *trouw*, huwelijk, bijv. is nl. een verplicht *hij*-woord. En zo zijn er meer.

Spelling

§ 389. De spelling omvat het geheel van regels volgens welke de klanken ener taal door geschreven tekens worden aangeduid. Het Nederlands heeft een klankspelling, zoals alle Europese talen: andere talen kennen een woord- of lettergreepspelling, bijv. het Chinees.

De spelling moet eenvoudig en logisch zijn. Men kan daarom moeilijk alle klanken door tekens weergeven. Dat is trouwens ook niet nodig: het is voldoende, tekens te hebben voor de klanken met foneemwaarde. De Nederlandse spelling benadert dit ideaal maar gedeeltelijk, doch vergeleken bij die van naburige talen is ze redelijk, daar ze foneemverschillen op eenvoudige wijze weergeeft en betrekkelijk weinig gevallen kent van verschillende tekens voor gelijke klanken. Een dezer gevallen is het (kunstmatig gemaakte) verschil tussen *nog* en *noch*, andere zijn: *rijst - reist, rauw - rouw*. Ook de overneming van vreemde woorden met hun spelling bracht onregelmatigheden: vgl. *liter - gieter; logé - stee*, enz.

Reeds vroeg werd het hier gewoonte lange, d.i. zwakgesneden, klinkers, weer te geven met *twee* gelijke tekens in gesloten, met *één* in open lettergrepen.

Scherpgesneden vocalen kregen één teken; men gaf hun karakter zo nodig aan door verdubbeling van het volgende medeklinkerteken. Wij volgen nog deze

methode bijv.: *baal - balen; bal - ballen; steel - stelen; stel - stellen; rook - roken; rok - rokken.*

Voor de oppositie *u - eu* en *i - ie* kennen we weliswaar niet de verdubbeling van het klinkerteken, doch wel volgt de spelling hier dezelfde methode: *reus - reuzen; rus - russen; giet - gieten; git - gitten.*

Alleen [ò] en [ɔ] worden niet onderscheiden. Wij weten echter dat vele Nederlanders hier ook geen foneemverschil kennen.

Het *accent*-melodisch zowel als expiratorisch - en het *tempo* worden maar zelden en zeer onvoldoende door tekens aangegeven. De overgangsklanken worden meestal verwaarloosd, evenals de assimilatie. Zo zegt men *iksaletfragen* en *hijzalwelvragen*, maar men schrijft in beide gevallen *zal* en *vragen*, omdat dezelfde woorden zoveel mogelijk met dezelfde tekens worden geschreven.

Men neemt de beschaafde uitspraak tot grondslag, maar volgt die niet geheel: velen spreken bijv.: *kouwe drukte hebbe* en schrijven: *koude drukte hebben.*

§ 390. **Eenheid in de spelling** is natuurlijk gewenst, anders ontstaat verwarring en misverstand. Evenwel mag het belang van de spelling niet overdreven worden: het geschreven woord is het werkelijke woord niet. Het verandert aan het eigenlijke woord niets, of men *lopen* schrijft of *loopen*, *afvragen* of *affragen*, *hand* of *hant*. Als proef leze men het volgende hardop.

1. Afkeurenswaardig dilettantisme noem ik het, als men zich in een of ander belangrijke menselijke werkzaamheid in kunst, techniek, wetenschap of algemeene wijsheid met groot vertoon komt presentereen als gezaghebbend deelneemer of zelfs leeraar, terwijl men daarbij blijk geeft volstrekt niet te weten wat er reeds door anderen in soortgelijke werkzaamheid is verricht en tot stand gebracht. (Spelling F. VAN EEDEN.)

2. Afkeurenswaardig dilettantisme noem ik het, als men zich in een of ander belangrijke menselijke werkzaamheid in kunst, techniek, wetenschap of algemeene wijsheid met groot vertoon komt presentereen als gezaghebbend deelnemer of zelfs leeraar, terwijl men daarbij blijk geeft volstrekt niet te weten, wat er reeds door anderen in soortgelijke werkzaamheid is verricht en tot stand gebracht. (Ongewijzigde spelling DE VRIES en TE WINKEL.)

3. Afkeurenswaardig dilettantisme noem ik het, als men zich in een of ander belangrijke menselijke werkzaamheid in kunst, techniek, wetenschap of algemeene wijsheid met groot vertoon komt presenteren als gezaghebbend deelnemer of zelfs leraar, terwijl men daarbij blijk geeft volstrekt niet te weten, wat er reeds door anderen in soortgelijke werkzaamheid is verricht en tot stand gebracht. (Spelling 1947.)

We hebben hier een stuk hedendaags Nederlands, dat op drieërlei wijze is gespeld; met de taal heeft dit niets te maken.

§ 391. Door het streven naar een zo eenvoudig en praktisch mogelijke spelling heeft er nogal eens **spellingverandering** plaatsgevonden. Uit het bovenstaande blijkt reeds dat nog niet alle Nederlanders gelijk spellen. Vroeger was het verschil nog veel groter. In de middeleeuwen en later, tot in de 18e eeuw, had

men geen vast systeem. Door het gebruik en het voorbeeld der grote schrijvers was er wel enige regelmaat in de spelling gekomen, maar van een algemeen aangenomen stelsel was geen sprake.

De Franse tijd had 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' tot leuze. Als gevolg van het heersende streven naar gelijkheid droeg de agent (minister) van onderwijs Van der Palm aan de hoogleraar **Siegenbeek** op de spelling te regelen en deze spelling-Siegenbeek is ruim 50 jaar van kracht gebleven. Als typerende voorbeelden ervan vinden we bij auteurs der vorige eeuw: *blaauw*, *magt*, *maaijen* en *kagchel*.

In 1863 gaven de taalgeleerden **De Vries en Te Winkel** nieuwe regels voor de spelling, toegelicht in *De Grondbeginselen der Nederlandsche Spelling*, die ze hadden ontworpen voor een grote uitgave, het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Sins 1882 verschijnen daarvan de afleveringen. De gevolgde regels zijn tot 1934 op de scholen onderwezen en in de officiële spelling gebruikt.

In 1891 schreef **Dr. Kollewijn** een artikel (*Onze lastige Spelling*) waarin hij wees op het onpraktische en tegenstrijdige erin, en verschillende veranderingen voorstelde. Tengevolge hiervan werd een Vereniging tot Vereenvoudiging opgericht en langzamerhand begonnen velen de Vereenvoudigde Spelling (de Spelling-Kollewijn) te gebruiken.

Men spelde o.a. 't achtervoegsel *-lijk* als *-lik* (*vrolik*), liet de onuitgesproken *ch* weg (*mens*, *menselijk*) evenals alle naamvals-*n*'s, door DE VRIES EN TE WINKEL geëist, en gebruikte op het eind van open lettergrepen *e* en *o* evengoed als *a* en *u*. Even hard als velen vochten voor de vereenvoudigde spelling, even vinnig werd die als 'lik-spelling' door anderen bestreden.

In 1918 bracht een staatscommissie aan de regering een rapport in bemiddelende geest uit over de spelling en de regeling van het grammatisch geslacht en het daarmee samenhangende gebruik der naamvalsvormen, maar het bevredigde voor- noch tegenstanders.

In 1930 verscheen een besluit van Minister TERPSTRA waarbij voor de eindexamens van de Gymnasia, de Middelbare Scholen en de Kweekscholen een eenvoudiger regeling van het woordgeslacht en daarmee van de verbuiging facultatief werd gesteld.

In 1934 zijn bij Koninklijk Besluit en door latere aanvullingen van Minister **Marchant** in de Spelling-De Vries en Te Winkel verschillende vereenvoudigingen aangebracht die door de spellingbeweging-Kollewijn en de besluiten van Minister Terpstra reeds waren voorbereid.

In 1936 heeft Minister SLOTEMAKER DE BRUÏNE in de besluiten van Minister Marchant enige wijzigingen aangebracht, die echter geen spellingverandering tengevolge hadden.

De gewijzigde spelling De Vries en Te Winkel, sedert 1934 op de scholen onderwezen, is bij de wet van 14 februari 1947 algemeen ingevoerd als regeringsspelling, dus ook buiten de school. De Belgische regering heeft dezelfde spelling voorgeschreven.

Wat bij die regeling nog onzeker was gebleven is door een nieuwe Nederlands-Belgische staatscommissie in studie genomen. Uit haar werk is in 1954 voortgekomen een '*Woordenlijst van de Nederlandse Taal*', samengesteld in opdracht van de Nederlandse en Belgische regering. In die lijst is niet alleen de spelling der meest gebruikte woorden vastgelegd, doch ook van alle zelfst. nw. het ge-

slacht aangegeven. Voor de spellingpraktijk is zeer belangrijk de *Leidraad*, aan deze Woordenlijst voorafgaand. Inmiddels is voor de spelling der bastaardwoorden een nieuwe commissie aan het werk getogen. In 1967 heeft zij rapport uitgebracht.

§ 392. Algemeen is men het erover eens, dat een woord, hoe het ook in de zin voorkomt, m.a.w. welke klanken er ook voorafgaan of volgen, altijd op gelijke wijze geschreven moet worden. Het aanleren van de spelling en ook het lezen wordt daardoor zeer vergemakkelijkt. Dit is de regel van de gelijkvormigheid. Verschil van mening heerst evenwel met betrekking tot andere principes. Wordt de regel der gelijkvormigheid op de voorgrond gesteld, dan kan men daarna de spelling zoveel mogelijk laten aansluiten bij de beschaafde uitspraak. Ook kan men de spelling afhankelijk maken van de taal (uitspraak en spelling) van vroegere eeuwen, m.a.w. de spelling een historische grondslag geven.

§ 393. De voornaamste regels, die de **grondslag** vormen **voor ons spelling-systeem**, zijn:

1. de regel van de beschaafde uitspraak. Deze regel leert dat de woorden zoveel mogelijk geschreven worden met de tekens die gebruikelijk zijn voor de klanken, in de beschaafde uitspraak gehoord: *klaar, pet, niet, uit*.
2. de regel van de gelijkvormigheid. Deze regel schrijft voor dat een woord of woorddeel zoveel mogelijk steeds met dezelfde lettertekens wordt geschreven. Wij spreken uit: *uitvallen, ontvallen*, maar we schrijven *uitvallen, ontvallen* vanwege *vallen*. We zeggen: *hant*, maar schrijven *hand, handje, bij de hand*, overeenkomstig *handen* en *handig* (evenwel: *het bijdehante kind*). De uitspraak is *waacht*, we schrijven *waagt* evenals *wagen*. Een uitzondering op de regel der gelijkvormigheid is de spelling van *leef, leefde* naast *leven; huis, verhuisde* naast *huizen* (zie § 404). Naast *vrezen - gevreesd* zou men verwachten *wezen - geweest*. Naast *gevreesd* staat echter *vreesde* en *gevreesde*, waarom hier de regel der gelijkvormigheid toegepast wordt. Bij *geweest* houdt men zich aan de regel van de uitspraak. Deze spelregel houdt ten nauwste verband met woordvorming en buiging.
3. de regel van de afleiding of etymologie. De schrijfwijze wordt bepaald door de vroegere vorm van het woord. Deze regel is zeer lastig, doordat we bijv. de [ɛi] nu eens moeten spellen met *ij*, dan weer met *ei*, al naar het ontstaan van de klank uit oudere vormen: *ij* uit [i.], *ei* voornamelijk uit *ai*. Zo is het ook met de voorstelling van de klank [ɔu]: we schrijven nl. *ou, ouw, au, auw: ik zou, rouw* of *rauw, dauw* of *douw*, enz. (Zie § 403). De klank is volkomen gelijk, behalve misschien in *au* [au.], uitroep van pijn en soms in *miauw*.
4. de regel van de analogie of overeenkomst. Bij de schrijfwijze van een woord laat men zich soms leiden door een overeenkomstig woord dat op gelijksoortige wijze is gevormd. Men schrijft *dorpskerk* (samengesteld uit *dorp* en *kerk* met een verbinding-s) in overeenstemming met de regel der beschaafde uitspraak. Naar dit voorbeeld spelt men nu ook *dorpsschool* (samengesteld uit *dorp* + *school*; de verbindingsletter horen we nu niet), *handelsschool* naast *handelshuis* en *handelsinrichting*. Maar we kennen ook *handelmaatschappij*. Daarom keurden De Vries

en Te Winkel *handelsschool* en *handelschool* beide goed, maar volgens de Woordenlijst spellen we nu het woord met *ss*. Op analogie berust ook de spelling van *hij baadt, wordt naast hij loopt, hij werkt* enz.

5. De regel van het gebruik. In enkele gevallen worden bovenstaande regels niet toegepast, als het nl. tegen de sinds lang overgeleverde spelling zou indruisen. Men schrijft een woord dan met de tekens waarmee het sinds lange tijd is geschreven, bijv. *thee*. Naar de uitspraak was *tee* te verwachten. Zo schrijven we *alleen* (= *al*, geheel + *een*, alleen), maar daarnaast *alom*, *aloud*.

§ 394. Reeds vroeger (§ 38) is gesproken over de verdeling van de gesproken woorden in klankgroepen. Voor het geschreven woord geldt een verdeling in **lettergrepen**, die van belang is voor het afbreken van de geschreven woorden op het eind van een regel.

In het algemeen richt men zich bij de lettergrepenindeling naar de klankgroepen, bijv.: *da-ge-lijks*, *on-der-da-an*, *zin-ken* ($n = [\eta]$). Niet altijd komen deze overeen, daar men bij de eerste dikwijls meer let op de vorming van het woord dan op de uitspraak. Zo worden bij samengestelde woorden de lettergrepen naar de samenstellende delen gescheiden: *aard-ap-pel* en niet, zoals de verdeling in klankgroepen zou doen verwachten, *aar-dappel*.

Lettergrepen die op een medeklinker eindigen, heten gesloten, de andere open.

§ 395. De **regels** voor de **verdeling in lettergrepen** zijn:

1. Bij samengestelde woorden scheidt men de delen van de samenstelling: *daar-om* (niet *daa-rom*), *rust-uur* (niet *rus-tuur*), *elk-an-der* (niet *el-kan-der*), *kwabaal*, *eer-ambt*, *mein-edig*, *door-een*.
2. Bij afleidingen scheidt men voor- en achtervoegsels van het grondwoord: *be-han-gen*, *ver-overen*, *aarts-dom*; *raam-pje*; *paard-je*, *paar-tje*, *koord-je*, *koor-tje*, *bui-ig*, *draai-en*, *draai-ing*. Een uitzondering vormen de woorden met achtervoegsels die met een klinker beginnen: *lo-per*, *die-naar*, *le-raar*, *lera-res*, *tijge-rin*, *Hei-land*. Woorden op *-aard*, *-aardig* en *-achtig* volgen echter de regel: *grijs-aard*, *wreed-aard*, *blood-aard*, *wreed-aardig*, *schaap-achtig*, *geel-achtig*, *steen-achtig*, *rood-achtig*, maar: *vein-zaard*, op grond van *vein-zen*.
3. Het teken voor een intervocalische consonant, ook *ch*, wordt bij de volgende lettergreep gevoegd: *hoe-den*, *we-ken*, *la-chen*.
4. Van twee tekens voor intervocalische consonanten, ook *ng*, hoort de eerste tot de voorgaande, de tweede tot de volgende lettergreep: *wor-den*, *zeg-gen*, *bak-ken*, *zin-gen*, *mees-te*, *mees-te-res*. Het woord *zingen* is wel een sterk bewijs dat de lettergrepenindeling heel iets anders is dan de verdeling in klankgroepen: *ng* is slechts één klank $[\eta]$; zo ook de *sj* in *muis-je* $[\ʃ]$, de *stj* in *kast-je* $[\ʃ]$, de *nj* in *Spanje* $[\tilde{n}]$, de *gn* in *compagnon* $[\tilde{n}]$, enz.
5. Zijn er meer tekens voor intervocalische consonanten, dan behoren er zoveel tot de volgende lettergreep, als aan 't begin van een Nederlands woord kunnen voorkomen: *bor-stel*, *ven-ster*, maar: *schurf-tig*, *koort-sig*, *amb-te-naar*, *erwten*, *prak-tisch-te* (maar *indi-sche*).

6. In vreemde woorden en eigennamen gaat men naar de uitspraak te werk, bijv.: *le-proos, bi-os-coop, A-dri-aan*. (Zie Woordenlijst blz. LIV en LV, waar veel vreemde woorden in lettergrepen zijn verdeeld.)
7. *Paatje, parapluutje, Kootje, strootje, sleetje, logeetje* breke men af *pa-tje, paraplu-tje, Ko-tje, stro-tje, slee-tje, logé-tje* of *logee-tje*.
8. De tweeklanken *aai, oei* en *ooi* worden niet gesplitst: *fraai-er, gloei-en, koei-en, mooi-er*.
9. In woorden met de tweeklanken *auw, ouw, eeuw, ieuw* plaatsen we het afbrekingsteken na de *u*: *dau-wen, sjou-wen, meeu-wen, nieu-we*.

§ 396. De **scherpgesneden klinkers** *a, e, i, o, u* als in *dak, pet, wit, kop, kon, put* worden steeds door één teken voorgesteld.

§ 397. In **gesloten lettergrepen** worden de **lange klinkers** *a, e, o, u* door een dubbel teken aangegeven: *paal, haar, wees, weer, dood, door, Truus, buur*.

Alleen *u* voor *w* schrijft men steeds enkel: *ruw, gruw*.

Eu en *oe* staan in alle posities: *sneu, reus, geuzen, roe, zoem, boeken*. In Nederlandse woorden schrijft men [i] gewoonlijk als *ie*: *riet, Mie, bieten*. De klank wordt gespeld met *i*, als er geen klemtoon op valt, mits een toonloze *e* of een beklemtoonde klinker volgt: *neuriën, meniën, krioelen, miauwen*. Over de spelling van vreemde woorden zie § 398.

In **open lettergrepen** schrijft men een enkel teken: *vla, vader; heren, deze; grote, onnozel, stro; nu, bureu*.

Men houde echter het volgende in het oog: (1) Men schrijft *a* in vormen op 's: *a's, nota's, Anna's jas*. (2) Naast *eega's, la's, ra's, tra's* en *vla's* spelt men ook *eegaas, laas, raas, traas, vlaas*. (3) Voor *-tje* spelt men *aa*, behalve als het woord voor die uitgang wordt afgebroken: *mamaatje, slaatje, Kaatje*, doch: *mama-tje, sla-tje, Ka-tje*. (4) Het verkleinwoord van *a* is *a'tje*. (5) We spellen *bazaar* en *hangaar* ook *bazar* en *hangar*. Steeds echter *bazaartje*. (Let op: *la, laas, laatje*, maar *laden* (van *lade*), enz.)

Men spelt **-ee** op het wordeinde en in buigingsvormen, afleidingen en samenstellingen van zulke woorden: *twee, slee, thee, Goeree, dominee, tweeën, tweede, sleeën, hij sleede, theepot, Goereeër, 't Goereese Gat, overzeese, zeeman, Pyreneeën, Pyreneese, rosaceeën*.

Men lette op: (1) *idee, ideeën, ideetje*, maar (*ee* zonder klemtoon): *ideaal, idealist*, enz. (2) de woorden *deemoed, eega, leewater, meekrap, sleedoorn*. (3) op *slee - sleeën*, maar *sleden* (van *slede*), *sneden* naast *sneetje*, enz. (4) het verkleinwoord van *e* is *e'tje*.

Wat de *o* en de *u* betreft geldt het volgende: (1) Voor *-tje* spellen we twee tekens: *strootje, zootje, parapluutje, Ruutje*. Bij afbreking wordt de grondvorm hersteld: *Ko-tje, vlo-tje, menu-tje, reçu-tje*. (2) De verkleinwoorden van *o* en *u* zijn *o'tje* en *u'tje*; ook *ulo'tje*, enz. (3) Meervoudsvormen en die der 2e naamvallen van woorden

op o en u hebben 's: *To's jurk; de beide Ru's; bewaar die reçu's*. Men lette op *gouchelen, goochem* en *loochenen*. Vgl.: *pochen, rochelen, Lochem*, enz.

§ 398. T.a.v. *i* en *ie* gelden de volgende regels: Men spelt *i* op 't wordeinde in:

1. *januari, februari, juni, juli, alibi, confetti, demi, gummi, kali, kiwi, quasi, macaroni, mi, si, ski, spaghetti, taxi*. Het meervoud dezer woorden gaat uit op 's: *alibi's, demi's, kiwi's, taxi's*. Ook de 2de nv.: *Tini's boek*, enz. Hun verkleinwoorden eindigen op *-ietje: demietje, taxietje*. Maar bij afbreken: *demi-tje, taxi-tje*. Afleidingen van deze woorden krijgen *ie*, als *i* tot een verkeerde uitspraak zou leiden: dus *skiër, skiën*, maar *hij skiet, geskied*, hij *taxiede*. Zo naast *meniën* en *neuriën* ook: *neuriet, gemenied*, enz.
2. In andere gevallen staat op 't wordeinde *ie*: *actie, ceremonie, komedie, olie, poëzie, genie*. Het meervoud dezer woorden gaat doorgaans uit op *-s*, als *ie* onbeklemtoond is: *acties, tralies*. Met *-iën* komen voor: *provinciën (provincies)* en *traliën (tralies)*; verder als regel: *bacteriën, evangeliën, financiën, poriën, victualiën*. Op *-ieën* gaan uit de meervouden der woorden, eindigend op beklemtoonde *-ie: calorieën, industrieën, melodieën, fantasieën*.
3. *i* in gesloten lettergreep staat in *souvenir*. Het verkleinwoord is *souveniertje*, bij afbreken *souvenir-tje*.
4. *i* in open lettergreep komt voor: in woorden als: *familie, solide, centime, kilo, liter, traditie*; (zie ook *ie* 3); in het suffix *-isch: Belgische, wettisch*; op onbeklemtoonde plaatsen (zie onder *ie* 3); in vreemde meervouden: *medici, musici, colli*, enz.

ie staat in Nederlandse woorden:

1. in open en gesloten lettergrepen: *riep, riepen, knie*.
2. in vreemde woorden aan 't wordeinde: *melodie, provincie*. (Voor het meervoud zie *i* 2.)
3. in de uitgangen *-ief, -iek, -iel, -iet* met klemtoon: *fabrieken, civiele, substantieven, Israëlieten*. Als van deze woorden andere worden gevormd waarin de *ie*-klank geen accent heeft, wordt hij gespeld met *i: fabriceren, civilisatie, criticaster, limiteren, mobilisatie*. Voor Nederlandse achtervoegsels blijft echter *ie: karmelieter, karmelietes, markiezin* (maar *markizaat!*).

In de lettergreep vóór *-isch* spelt men *i* ondanks de klemtoon: *islamitisch, Israëlitisch, jezuïtisch, Semitisch* (maar *islamieten, Israëlieten, jezuïeten, Semieten*); *juridisch, patricisch, perspectivisch*.

Naast *centime, solide* spelt men ook *centiem, solied*. De comparatief van dit laatste adjectief is dus *solider* of *solieder*; de superlatief is *soliedst*.

't Verkleinwoord van *aspirine, machine* enz. is *aspirientje, machientje* of *machinetje*.

In vele woorden staat *y* voor *ie*-klank: *analyse, baby, dynamo, fysica, hypnose*. Het teken wordt nogal eens vervangen door *i: cilinder, cipres, Libië, piramide, satire, sibile, tiran*; soms door *ie: asiel, zefier, poliep*.

§ 399. De onduidelijke klinker [ə] wordt meestal voorgesteld door het letterteken *e*, bijv.: *de, bodem, wandelen, Arnhem*. Verder door *i* (voor *g, k, ng, nk* en soms voor

s): *enig, perzik, woning, koninkje, vonnis, notaris*; door *ij* in de uitgang *-lijk*: *werkelijk, dadelijk, onmiddellijk*, en in *mijn, zijn*; door *u* in plaatsnamen als *Dokkum, Workum*; door *o* in *Stavoren*; door *ee* in *een*; door een *'*in: *m'n, z'n, 'n, 't*.

§ 400. De tekens voor de **tweeklanken** zijn: *aai, au, auw, ei, ij, eeuw, ieuw, oei, ooi, ou, ouw, ui, uw: waai, au!, miauw, gauw, leeuw, kieuw, foei, gooi, (ik) zou, (ik) houw, lui, ruw.*

§ 401. De klank [ɛi] wordt geschreven met **ei** en **ij**.

Ei wordt geschreven: (1) als de *ei* afwisselt met een *ee*, bijv.: *heil (heel), verbreiden (breed)*. (2) als *ei* is ontstaan uit *ege*, bijv.: *teil, peil, zeil, zeide* en *leide* uit *tegel, pegel, zegel, zegede, legede*. (3) in de achtervoegsels *-heid, -lei, -teit* (Frans *-té*): *gehoorzaamheid, tweeërlei, flauwiteit*. (4) in woorden, aan 't Frans ontleend, wanneer ze in die taal geen *i* hebben: *feit, (fait), pastei (pâté), karwei (corvé), kapitein (capitaine)*.

Ij wordt geschreven: (1) in sterke werkwoorden en woorden die daarmee verwant zijn (uitgezonderd *scheiden*): *bijten, schijnen, strijken*. Doch: *beitel*. (2) in woorden die in een dialect (vooral in Friese en Saksische dialecten) een *ie*-klank hebben, bijv.: *dijk, pijp, vijl, rijs, wijf*. (3) in ontleende woorden, wanneer ze in 't Frans een *i* hebben: *wijn (vin), andijvie (endive)*. (4) in de achtervoegsels *ij, (-nij, -(e)rij)* en *-lijk*, bijv.: *voogdij, lekkernij, bakkerij, boekerij, razernij, vrolijk*.

§ 402. Op grond van de regel der afleiding onderscheidt de spelling de volgende homoniemen met [ɛi]:

bei (bes) - *bij* (voorzetsel en insekt); *beleid* (bestuur, bedachtzaamheid) - *belijd* (erken); *bereiden* - *berijden*; *blei* (vis) - *blij*; *brei* (van breien) - *brij* (pap); *brein* (hersenen) - zo zout als *brijn* (pekkel); *ei* (van vogel; uitroep) - *IJ* (water bij A'dam); *eik(en)* - *ijken* (waarmerken); *feit* - *fijt* (ontsteking); *geil* (bv. nm.) - *gijl* (zelfst. nw.); *gerei* - *gerij*; *grein* (klein gewicht) - *grijn(en)*; *hei* (van *heide* of *heien*) - *hij*; *karwei* (werk) - *karwij* (plant); *lei* (steen, legde) - *lij* (van lijden; luw); *leiden* - *lijden*; *mei* - *mij*; *meid* - *mijd(en)*; *meineed* - *mijn eed*; *neigen* - *nijgen* (buigen); *neiging* - *nijging*; *peil* - *pijl*; *rei* - *rij*; *rein* - *Rijn*; *reizen* - *rijzen*; *steil* - *stijl*; *trein* - *Trijn*; (uit) *weiden* - (in-, ont) *wijden*; *veil* - *vijl*; *veilen* - *vijlen*; *verleiden* - *verlijden*; (zich) *vermeien* - (iets) *vermij(d)en*; *verweiden* - *verwijden*; *vleien* - *vlijen*; *wei* - *wij*; *weide* - *wijde*; *weiten* (meel) - (ver) *wijten*); *zei* - *zij*; *zeil* - *zijl*.

Let ook op: bij iemand in 't *gevlj* komen, *weidse* praal, *zeis* en *sijs*, *eisen* en *ijzen*.

§ 403. Reeds in § 393 is meegedeeld dat **au(w)**, **ou(w)** spellingen zijn voor dezelfde klank [ɔu]. Ook hier maken vooral de homonieme vormen de schrijfwijze lastig. Het zijn:

(na) *bauwen* - *bouwen*; een *boud* optreden - een ijzeren *bout* - hij *bouwt*; *wenkbrauwen* - bier *brouwen*; *dauw(en)* - *douw(en)* (duwen); *gauw* - *gouw* (landstreek); *gauwe* handjes - een *gouwe* (gouden) horloge; *hauw* (zaaddoos) - *hou* en *trouw* - ik *hou* van hem - *houw* (slag); *jijen* en *jouen* - *uitjouwen*; een *kauw* (vogel) - ik *kauw* - in de *kou* - de *kouw* (kooi); hij *kauwt* - hij *kout* (praat) - hij is *koud*; *lauw* water - januari of *louwmaand*; katten *mauwen* - wijde *mouwen*; *nauw* (eng) - *nou* (nu); *rauw* vlees - in de *rouw*, ik *wou* - de *wouw* (soort valk); ge *zoudt* - 't is *zout*.

§ 404. **Medeklinkers**. Zoveel mogelijk worden de worden steeds met dezelfde tekens geschreven. In overeenstemming hiermee wordt op het eind van een woord de stemloze consonant met het teken van de overeenkomstige stem-

hebbende consonant geschreven, als in de verbuiging, vervoeging of afleiding de medeklinker in de uitspraak stemhebbend is (regel der gelijkvormigheid): *schub - schubben, ik tob - wij tobben, hand - handen, ik baad - wij baden, zand - zandig, lood - loden, weg - wegen, ik buig - wij buigen*.

Aan 't eind van een woord schrijft men evenwel geen *v* en *z*, maar *f* en *s*, bijv.: *stoof - stoven, huis - huizen*. Ook plaatst men die niet - zelfs in strijd met de uitspraak - aan 't eind van een lettergreep voor een zachte medeklinker: *leef-de, verhuis-de*.

OPMERKING I. Bij sommige woorden komt het voor dat in de verbuiging een stemloze medeklinker gehoord wordt, terwijl het afleidingen zijn van woorden met de overeenkomstige stemhebbende medeklinker. Uitspraak + verbuiging geven dan de doorslag voor de eindconsonant, bijv.: *bint - binten (binden), rit - ritten (rijden), bijdehand - bijdehante (bij de hand), boert - boertig (boerde), zat - zatte (verzadigen)*. De neutralisering is definitief-geworden; de *d* is hier *gedefonologiseerd*.

OPMERKING II. De werkwoordelijke persoonsuitgang *-t* brengt geen verandering in de spelling van de slotmedeklinker *b*, *d* en *g*, dus: *hij tobt* [topt], *lijdt* [leit], *zaagt* [za.xt]; ook al in overeenstemming met de regel der gelijkvormigheid. Onregelmatige werkwoordelijke vormen schrijft men evenwel naar de uitspraak: *hij mocht, hij placht, hij dacht, hij zocht*, enz.

OPMERKING III. Bij onverbuigbare woorden vervalt de regel der gelijkvormigheid en kan men dus altijd volgens de regel der uitspraak spellen. Die woorden worden daarom steeds met een scherpe eindconsonant geschreven: *met, voort (mede - verder)*. *Noch* en *nog* schrijft men opzettelijk verschillend.

§ 405. Bij afleidingen en samenstellingen wordt de consonant gewoonlijk in overeenstemming met de vorming van het woord geschreven, bijv.: *sinds* (verwant met *sedert*), *ginds* (*ginder*), *zeventig* (*zeven*), *onverhoeds* (*verhoeden*), *hoogte* (*hoog*), *bergje, gebergte* (*berg*), *onmiddellijk* (*middel-lijk*); *Middellandse, alom, aloud, thuis, (al)thans*, (*al-te-hand-s*), *nochtans*, (*nog-dan-s*), *verglaassel* (*verglazen - verglaas-sel*; vgl. *maken - maak-sel*); *omwindsel* (*omwind-sel*), *aanwensel* (*aanwen-sel*), *voorwensel* (*voorwend-sel*). Maar: *alleen* < *al een*.

Men schrijft evenwel: *booste, dwaaste; praktische; beeltenis* (*beeld*), *lafenis* (*laven*), *ontsteltenis, ontstentenis; breedte, gezindte; koninkje* (*koning*), *jonkheid* en *jonkheer* (*jong*), *lankmoedig* (*lang*), *sprinkhaan* (*springen*). In deze laatste voorbeelden gaat de uitspraak dus boven de afleiding of de samenstelling.

Verder *samen* (uit: *tezamen*) naast *verzamelen* en *gezamenlijk*.

§ 406. Men schrijft *vonkelen* (in letterlijke zin) en *ontvonken* naast *fonkelen* (figuurlijk) en *fonkelnieuw*.

Verder lette men op de spelling van *beweeglijk, draaglijk, ontzaglijk, heuglijk*, waarin de scherpe *ch* gehoord wordt, maar om de gelijkvormigheid *g* wordt geschreven. De onduidelijke klinker voor de uitgang *-lijk* wordt in deze woorden niet geschreven, wel in: *mogelijk, degelijk, dagelijks*, die een zachte *g* hebben. *Liefelijk, vreselijk, huiselijk, aanvankelijk* hebben de scherpe medeklinker (ook in de uitspraak) en tevens de *e*.

§ 407. **Medeklinkers** die als tussenletters voorkomen, worden **verdubbeld**, wanneer ze worden voorafgegaan door een gedekte klinker, bijv.: *vatten, petten, lekken, putten, bakken, narcissen, Haarlemmer, Hilversummer*.

Ch en *ng*, die één klank aanduiden, worden nooit verdubbeld, bijv.: *kachel, richel, kuchen; zingen*.

Niet verdubbeld wordt een medeklinker als tussenletter, als er een lange, een onduidelijke klinker of een tweeklank voorafgaat: *haken, gehate, gesmede, weder, bieden, gepote, poten, turen, leugen, moeder; dreumesen, Dokkumer, haviken, leeuweriken, monniken, aardige, vrolijke, wemelen; bijlen, beitel, houden, Pruisen*.

Let op de schrijfwijze van *vonnissen, notarissen, dromedarissen, commissarissen* e.d., waarin men wel *ss* schrijft, ofschoon de *i* in de uitspraak van de meeste Nederlanders een onduidelijke klinker is geworden. *Moesson* is een uitzondering.

OPMERKING. In *verglaassel, adellijk, grootte, daggeld, middellijn*; ik *heette, baadde, vergrootte* hebben we te doen met een verdubbeling op grond van woordvorming of vervoeging; er is achtervoeging van een lettergreep die toevallig met dezelfde consonant begint als waarop de vorige eindigt.

§ 408. **Sch** wordt alleen dan geschreven, als de *ch* uitgesproken wordt, bijv.: *school, schip, schrikken, bisschop, misschien, manschappen*.

Een uitzondering vormen de woorden op *-isch*, waarin de *ch* wel geschreven, maar niet gehoord wordt. Deze uitgang moet algemeen geschreven worden, dus niet alleen, als men duidelijk met het achtervoegsel *-isch* te doen heeft zoals in *Pruisisch*, maar ook in gevallen waar men geneigd zou zijn het bijvoeglijk naamwoord door middel van *s* af te leiden van een grondwoord op *ie, ië* of *i*, bijv.: *historisch, academisch, Belgisch, Indisch, Kedirisch, Balisch*.

N.B. De *ch* wordt echter niet geschreven in afleidingen van Nederlandse plaatsnamen welke eindigen op *ie*, bijv.: *Krommeniese, Overschiese, Middeliëse*.

§ 409. De klank [j] wordt zeer verschillend gespeld, nl.: *sj: sjouwen, sjofel, sjees, meisje, muisje, musje, sjacheren, sjako; stj: lijstje, kastje; ch: China, chirurg, Chili*.

De klank [z] wordt in bastaardwoorden voorgesteld door *g*: *horloge, bagage*, maar door *s* in de verbinding *verhuis je, verhuis jelui* (*huisje* wordt met [j] uitgesproken).

OPMERKING. Vergelijk de uitspraak van dergelijke paren van werkwoordsvormen en verkleinwoorden: *blaas je - blaasje; eis je - ijsje; kies je - kiesje* (§ 28, 2 Opm. 1).

§ 410. De regeling omtrent het gebruik van **naamvals vormen**, door DE VRIES EN TE WINKEL opgesteld, is door het Belgische spellingbesluit van 1946 en de Nederlandse spellingwet van 1947 voor de bijvoeglijke woorden, zoals lidwoorden, bijvoeglijke naamwoorden en bijvoeglijke voornaamwoorden, facultatief gesteld. De thans geldende regel voor 't gebruik van de naamvals-*n* in het enkelvoud luidt: De naamvals-*n* mag worden geschreven in bijvoeglijke woorden op *-e* bij substantieven die in de lijst het teken 'm', hebben, en bij substantieven met het teken 'm.-v.' indien deze laatste niet een vrouwelijk wezen aanduiden.

Het gebruik is beperkt tot: zinsdelen die meewerkend voorwerp of lijdend voorwerp zijn of die met een voorzetsel beginnen; resultatieve werkwoordsbepalingen die betrekking hebben op de in een van de genoemde zinsdelen aangeduide persoon; bijstellingen bij een genitief: *Velen verwonderen zich over het aftreden des ministers, den bekenden staatsman*. In het meervoud komt slechts de functie van meewerkend voorwerp in aanmerking, echter in alle geslachten: *Help dien blinden man. Hoor den haan kraaien. De bomen langs den smallen weg werden gekapt. Ik geef dengenen de voorkeur die belangstelling hebben getoond. Algemeen noemt men hem den voornaamsten schuldige*.

Wie de naamvals-*n* gebruikt moet dat ook doen in *degene, dezelfde, diegene, die, wie*, bijv.: *De polis wordt gesteld op naam van dengene wien de verzekering aangaat. Wees voorzichtig wien je je vertrouwen schenkt*. De naamvals-*n* blijft verplicht in staande uitdrukkingen waar die *n* soms wordt gesproken: *in koelen bloede, in groten getale, in arren moede, in den lande, om den brode, met dien verstande, ten derden male, te dezen, uit dien hoofde, met den aankleve van dien*, enz. Al naar eigen uitspraak zal men dus schrijven *in die* (of *dien*) *zin, van die* (of *dien*) *aard, op de* (of *den*) *duur*. Ook op adressen blijft vanzelfsprekend *Den Heer, Den Hooggeleerden Heer*, enz. mogelijk, voor velen stellig zelfs regel.

OPMERKING. In Leopolds: *een hooghartig streven eenzamer dan den eenzame te zijn* is de *n* van *den* een naamvalsuitgang na het als voorzetsel gewaardeerde *dan*.

§ 411. Men verwarre de naamvals-*n* niet met de meervouds-*n*, die soms wordt gebezigd achter bijvoeglijke woorden, nl. wanneer ze zelfstandig zijn gebruikt en personen aanduiden. Ze wordt toegepast, evenals de naamvals-*n* achter bijvoeglijke woorden op -*ə*: *de onzen, dezelfde, zulken, anderen, de goeden met de slechten, de laatsten zullen de eersten zijn*.

§ 412. De Woordenlijst geeft regels voor de *n* als **tussenletter in samenstellingen**. In de uitspraak komt hij in 't Hollands zelden voor. Voor de oorspronkelijke betekenis van deze tussenletters zie § 60.

Men schrijft de *n*:

1. als het eerste lid van een samenstelling een meervoudige betekenis heeft, bijv.: *brievenbesteller, hoedenmaker, dievenbende, beestenspel, Monumentenzorg, wegenwacht*. Daarentegen *speldeknoop, eendevleugel, mollevel* wegens de enkelvoudige betekenis van het eerste lid. Ook de samenstellingen op -*boom* en -*struik* schrijft men zonder *n*, bijv.: *berkeboom, beukeboom, eikeboom; aalbessestruijk*.
2. als het eerste lid van de samenstelling een persoonsnaam is: *herenhuis, boerenzoon, vrouwenkleed, ziekenhuis, weduwenstaat*.

Uitzondering:

- a. als het eerste lid één bepaalde vrouw noemt: *Koninginnedag, Prinsesselaan, Onze-Lieve-Vrouwekerk*.
- b. *hereboer, petekind, petemoei, pillegift, lekebroer, lekezuster, lekedicht, lekespel, reuzeleuk, reuzegroot*.

Doch: *herenhuis, herensociëteit, lekenbiecht, lekenkennis, reuzenarbeid, reuzenhagedis, enz.*

- c. als het eerste lid geen meervoud heeft op *-n*: *danseusejurk, horlogewinkel*.
- d. als het eerste lid een werkwoordsvorm is: *krullebol*.

In alle niet onder 1 en 2 besproken gevallen is de tussenklank *e*: *eendeëi, eendekroos*, maar *eendenkooi*; *vossestaart, vossehol, vossejacht, vossejong; paardekop, paardestaart*, maar *paardenfokkerij*. Een *vossejacht* kan op één vos gericht zijn; een *paardestal* behoeft niet voor meer paarden te zijn ingericht. Als dat uit de tekst blijkt, *kan* men in zulke gevallen het eerste lid meervoudig nemen. Waar het meervoud niet vaststaat mag men *e* schrijven.

De *s* als tussenletter wordt geschreven:

- 1. als hij in de uitspraak gehoord wordt: *bakkersknecht, dorpskerberg*;
- 2. als de regel van de overeenkomst een *s* eist, d.w.z. als het tweede lid met *s* begint en in overeenkomstige woorden, waarbij het tweede deel niet met *s*-klank aanvangt, de *s* toch gehoord wordt: *dorpsschool* (naast *dorpskerk*), *stadszegel* (naast *stadswapen*), *handelsschool* (naast *handelshuis*);
- 3. in: *alleszins, anderszins, enigszins, geenszins, veelszins*.

§ 413. Als enige woorden te zamen een nieuwe eenheid vormen schrijft men als teken van die eenheid de delen gewoonlijk aaneen of plaatst men er een koppelteken tussen (zie § 417): *schooldeur, inderdaad, allesbehalve, javakoffie, een kruidje-roer-mij-niet*. Maar uitdrukkingen als: *van streek zijn, op de loop gaan, voor de wind gaan* worden niet aan elkaar geschreven. De grens tussen uitdrukking (niet aan elkaar geschreven) en samenstelling is niet altijd scherp aan te geven, bijv.: *aankomen naast aan zijn, dezelfde naast een zelfde, mijnheer naast mijne heren*.

Men schrijft aan elkaar:

- 1.
 - a. de namen der getallen van 1 tot en met 100: *drieëntwintig, zevenentachtig*.
 - b. de getalnamen van 1, gevolgd door *honderd*: *driehonderd, vijftienzeventighonderd*.
 - c. de getalnamen van 1 en 2, gevolgd door *duizend*: *achtduizend, vierenzestigduizend, achthonderdduizend*.
 OPMERKING I. Men schrijft dus gescheiden: *zeshonderd zes; achtduizend negenhonderd twaalf; zeven miljoen achthonderdduizend*. Maar 204000 wordt geschreven: *tweehonderd vier duizend*.
 OPMERKING II. De rangtelwoorden schrijft men als de hoofdtelwoorden: *drieënnegentigste, honderd vierde*, enz.
 OPMERKING III. Een breuk schrijft men zoals men die leest: 709/2318: *zevenhonderd negen tweeduizend driehonderd achttiende*.

2. de bijwoorden *er, hier, daar, waar* en een onmiddellijk erop volgend bijwoord dat erbij behoort, worden aaneengeschreven: *eraan, erbij, erom, erover, eromheen, eronderdoor, hierover, daarnaar, waarmee, waaroverheen*, enz.
Maar: *Wat zit er in die doos? Ga er voorbij. Hier overkomt je niets.*

3. de zelfst. naamwoorden met een bepalend woord worden aaneengeschreven als eerste lid van een samenstelling. *De beet van een dolle hond is een dollehondsbeet*. Zo ook: *heteluchtkachel, hogedrukgebied, vollemaansgezicht, oudemannenhuis, rijkeluiskind, lageronderwijswet*.
Is in het eerste lid het eerste woord geen bepaling bij het tweede, dan worden ze verbonden door koppeltekens: *dag-en-nachtevening, olie-en-azijnstel, een 't-kan-niet-erger-stemming*; zie § 417.
4. samenstellende afleidingen als *hardnekkig, stijfkoppig, draaihartig*, maar ook dergelijke substantivische vormen, ontstaan uit een gezegde met een voorwerp (*grappen maken*), met een bepaling, enz. (*in bewaring geven*): *grappenmaker, inbewaringgeving (inbewaargeving), telaar komen, tenuitvoerlegging, teraardebestelling*.
5. titels, beginnende met *Wel-, Zeer-, Edel-, Hoog-*: *Weledelgeboren, Zeergeleerd, Edelachtbaar, Hooggeleerd, Hoogeerwaarde*.
6. werkwoorden, samengesteld met een bijwoord: *doorkruisen, uitkomen, heengaan*. Infinitieven, voorafgegaan door *te*, worden daarmee niet verbonden: *Ik beveel je door te vertellen*, maar: *Ga doorvertellen*.
7. werkwoorden, samengesteld met zelfst. nw. of bijv. nw., wanneer de betekenis gewijzigd is en we dus met samenstellingen te doen hebben: *aderlaten, ademhalen, lesgeven, houthakken*.
8. verschillende partikels waarin een ouderwetse constructie is bewaard: *ternauwernood, vandaag, integendeel, desnietteenstaande*.
9. bijv. naamwoorden als *Noordhollands, Oostindonesisch*, naast *Noord-Holland, Oost-Indonesië*. Maar: *Zeeuws-Vlaams, Nederlands-Belgisch*, enz.

§ 414. **Aardrijkskundige namen** leveren moeilijkheden op, doordat niet al deze namen officieel vastgesteld zijn en bovendien doordat er in de pers, in aardrijkskundeboeken en atlanten allerlei afwijkingen van de officiële schrijfwijze voorkomen. De Nederlandse spelling van buitenlandse aardrijkskundige namen berust op niets anders dan gewoonte.

Hun schrijfwijze zal nader worden geregeld bij algemene maatregel van bestuur. Totdat deze is afgekomen zijn de regels voor de *e(e)*, *o(o)* en *sch* niet van toepassing. Er gelden nu de volgende voorschriften:

1. Namen van Nederlandse landstreek, steden, dorpen, rivieren, kanalen, meren, polders enz. behouden de oude spelling: *Zeeuwsch-Vlaanderen, Vijfheerenlanden, 's-Hertogenbosch, Hoogezand, Grootegast, Hooge-Zwaluwe, Hollandsche IJssel, Keulsche vaart, Heeger Meer, Friesche Gat, Goereesche Gat*.
2. Namen van landen, zeeën, steden, rivieren, bergen enz. buiten Nederland volgen de gewone regels, als het Nederlands er een eigen vorm voor heeft: *Verenigde Staten, Duitsland, Middellandse Zee, Chinese Zee, Rode Zee, Grote Belt, de Hoge Tatra, Wenen*.

3. Bijvoeglijke naamwoorden die van aardrijkskundige namen zijn afgeleid (en geen deel zijn van zulke namen), worden in de uitgang en in de laatste lettergreep van de eigennaam vereenvoudigd: *Leidse, Overmase, Sneker, Goerese, Schier-*

monnikoger, Hese (van Hees). Maar: *Sneeker Meer, Mooker Hei*, enz. als eiggennamen.

De afleidingen van aardrijkskundige namen op *sch* behouden de (s)*sch*, dus: *Bossche koek, de Hondsbossche zeewering*.

De namen van straten, pleinen, lanen en dergelijke worden niet als aardrijkskundige namen behandeld en volgen wel de bovengenoemde regels voor de uitgang en de open lettergreep die onmiddellijk aan het achtervoegsel voorafgaat: *Herengracht, Herestraat, Grote Markt, Rosendaalselaan, Hoogeveensestraat, Leidsegracht*.

§ 415. **Bastaardwoorden** verschillen van vreemde woorden, doordat ze in uitspraak, vorm of gebruik geheel in onze taal zijn opgenomen. Vreemde woorden spelt men natuurlijk als vreemdelingen: ze houden de vorm hunner herkomst. Bastaardwoorden werden in België reeds lang meer vernederlandst dan in onze spelling. De commissie was daardoor gedwongen tot een compromis, dat weinigen geheel heeft bevredigd.

Vele bastaardwoorden zijn in de *Woordenlijst* in twee spellingvormen opgenomen. Ze zijn aangeduid met 'zie ook'. Beide vormen zijn dan als gelijkwaardig toegelaten. Van de meeste bastaardwoorden geniet echter één der beide vormen voorkeur. Deze is aangeduid, doordat met 'ook' naar de tweede wordt verwezen. Bij die tweede staat 'zie', dat naar de **voorkeurspelling** verwijst. In de scholen, evenals in ambtelijke stukken, moet deze voorkeurspelling worden gevolgd.

We zullen de belangrijkste veranderingen in de spelling der bastaardwoorden aangeven in alfabetische volgorde der lettertekens:

ae: werd doorgaans *e*: *cesarisme, equator, mecenas, pedagoog, presens*; bleef uitsluitend of bij voorkeur *ae* in: *faecaliën, graecisme, graecus, gynaecoloog, hetaere, jaeger, mediaevist, prae* (voordeel), *praeses* (maar *presideren, presidium*), *propaedeuse, propaedeutisch, quaestor*.

c: werd *k* (uitsluitend of bij voorkeur) in: *akkoord, akoestiek* (van een zaal), *akoestisch, akte, alkalisch, alkaloïde, anakoloet, anekdote, anekdotisch, baskuul* (maar: *bascule*), *brokaat, brokaten, elektricien, elektriciteit, elektrificatie, elektrificeren, elektrisch, elektriseren, elektrode, elektrokutie, elektrolyse, enz., frikadel, harmonika, helikopter, insekt, insektivoor, interlokaal, jakobijn(s), jakobsladder, enz., kabbalistisch, kadaver, kadetje, kaduuk, kakofonie, kakografie, kalligraaf (-grafie), kalligraferen, kameleon, kandelaber, kandidaat, kandidatuur, kano, kantie, kantine, kaolien, kapucijn, kapucijner(s), karamel, karavansera(i), karbies, karbonade, kardinaal, kariatide (caryatide), karikaturiseren, karikatuur, karikaturist, karmelieter, karmelietes, (het) kartel, kartellering, karteren, kartering, karton, kartonnage, kartonneren, kasjmier (cachemir), kassa, kasserol, kasuaris, katafalk, katalysator, katalyse, katalytisch, katapult, kathete, katholiek, catholicisme, klasseren, klavecimbel, kleptomaan, kleptomanie, klerikaal, klerikalisme, klimatologie, klimatologisch, kliniek, klinisch, klinist, klysmas, kodak, koket, koketteren, koketterie, koloriet, kolorist, kolossus, komediant, komedie, komisch, komplot, komplotteren, kompres, konfijten, Kongo, Kongolees, konvooi(eren), kopie, kopiëren, kopiist(e), kopij, kopra, kordon, korjaal, korps (maar met Franse uitspraak: *corps*), korpus, korset, cosmetiek, cosmetisch, kosmisch, kosmograaf, kosmografie, kosmopoliet, kosmopolitisch, kosmopolitisme, kosmos, kostumeren, kostuum, kotelet, krediet, kritiek, kri-*

tisch, kritiseren, kroep, krokus, kynologie, kynologisch, kynoloog, leukoplast, lokaal, lokaliseren, lokaliteit, oktober, periskoop, praktijk, praktisch, predikaat, predikatief, produkt, produktie, produktief, produktiviteit, publikatie, rekruteren, rekrut, reproductie, reproductief, sekreet, sektariër, sektarisch, sektarisme, sekte, streptokok, sukade, traktaat, traktatie, traktement, trakteren, tweetaktmotor, vakantie, viertaktmotor.

é: werd e in de eerste lettergreep van een woord: *egards, resumé, évacué*; bleef é op 't wordeinde. Het meervoud dezer woorden spelt men met -és: *cafés, coupés, logés*. Het verkleinwoord gaat uit op -eetje: *coupeetje, logeetje*; bij afbreken *coupé-tje*, enz. Let op de spelling *dominee*.

ée: werd -ee: *matinee, soiree*; bleef ée in vrouwelijke persoonsnamen, afgeleid van mannelijke op -é: *logée, introducée*. Het verkleinwoord is *logeetje* (maar: *logée-tje*).

er: bleef: *diner, souper*. Doch: *dineetje, soupeetje*. Maar *diner-tje*, enz.

gh: werd h in *getto*.

i-ie: In voorlaatste lettergrepen schrijft men *ie* voor een Nederl. achtervoegsel met klemtoon: *karmelietes, markiezin*. Men spelt *i* in dezelfde positie voor een vreemd achtervoegsel en voor -isch: *markizaat; Israëlitisch, Semitisch, jezuiïtisch*. Woorden op *i* hebben een meervoud op *i's*, een verkleinwoord op -ietje: *ski's; demietje, taxietje*. Bij afbreken: *demi-tje*, enz. Woorden op *ie* hebben een meervoud op -ies, -iën of -ieën: *tralies, oliën, knieën*.

ll: werd *lj* in: *biljart, biljet, briljant, biljoen, miljard, miljardair, miljoen, miljonair, vermiljoen*.

kh: werd *k* in bijv.: *kaki, kan* (vorstentitel), *kanaat, kedive* (vorst).

n: wordt niet verdubbeld na -io (-jo, yo, -eo), behalve als een toonloze e volgt: *constitutioneel, dictionaire, functioneren, spionage, embryonaal, miljonair, accordeonist*.

Dus: *spionnen, spionne, spionnetje*, maar *spionage, spioneren; stationeren, stationair*, maar *stationnetje*. Natuurlijk ook: *kanonnen, kanonneerboot, kanonnade, festonneren, festonnage*, enz.

oe: gesproken ee, werd e: *celibaat, econoom, economie, economisch, feniks, homeopaat, homeopathisch, obsceen, penitent(ie)*. Men schrijft *Croesus, poenaal, op poene van*, enz., als men ze met *eu* uitspreekt; met e bij uitspraak met die klank: *Cresus, penaal, pene*.

oi: werd oo in *exploot*. Gelijkwaardig zijn *executoor - executoir; interlocutoor - interlocutoir; provisoor - provisoir; redhibitoor - redhibitoir; rekwisitoor - requisitoir; territoor - territoir*.

ou: werd oe of bij voorkeur oe in: *akoestiek, akoestisch, anakoloet, bedoeïen, boeket, boernoës, foerage, foerageren, foerier, gnoe, groepage, groeperen, Hindoe, hindoeïsme, jaloezie, koer* (binnenplaats, schoolplein), *kroep, loep, maraboe, maraboet, moeseliënen, pandoeren, poelet, pompadoer, soeverein, soeveriniteit, taboeret, tatoeage, tatoeëren, toer, toerauto, toerisme, toerist, toernooi, tompoes*, (mv. *tompoezen*), *troebleren, zoeaaf*.

ph: werd overal *f*: *farao, filantropie, filosofisch, tyfus*.

qu: werd *k* of bij voorkeur *k* in: *boeket, bruuskeren, debarkeren, demaskeren, embarkeren, koket, markeren, plak* (plaat), *rekest* (naast *rekwest*), *rekestreren* (naast *rekwestreren*), *riskant, riskeren*; werd voorgoed of bij voorkeur *kw*: *diskwalificatie, diskwalificeren, kwadrant, kwadrant, kwadrateren, kwadratuur, kwalificatie, kwalificeren, kwalitatief, kwaliteit, kwantitatief, kwantiteit, kwartet, kwarto, kwatrijn, kwestie, kwestieus, kwint, kwintessens, kwintet, kwitantie, kwiteren, rekwest*,

rekwestreren, rekwestrant, rekwirant, rekwireren, rekwisiet, rekwisiteur, rekwisitie, relikwie, sekwester, sekwestreren.

rh: werd overal *r*: *catarre, reumatisch, ritme, rododendron*.

th: werd *t* aan 't wordeinde en voor Nederlandse uitgangen: *monoliet, monolieten, chrysanten, telepaat*, doch: *megalithisch, telepathie, telepathisch*, enz.; vóór een medeklinker en ná *f* en *ch*: *antraciet, antroposoof, astma, atleet, atletiek, etnografie, filantropisch; difteritis, diftong, monoftong, autochtoon*; in *gotisch, gotiek*.

x: werd *ks* in: *sekse, seksen, seksualiteit, seksueel, tekstueel*.

y: werd *i* of bij voorkeur *i* in: *analist(e), cilinder, cimbaal, cipres, kariatide, Libië, Libisch, mirre, mirt(e), piramide, ritme, ritmisch, sibille, sifon, stilist, stilus, tiran*; werd *ie* of bij voorkeur *ie* in: *asiel, zefier*.

§ 416. Men schrijft met een **hoofdletter**:

1. Het eerste woord van een zin of aanhaling: *Kom maar. Jan zei: 'Dat kan ik niet doen.'*

Uitzonderingen: Zinnen, beginnend met '*k, 'n, 's, 't*: de hoofdletter staat hier in het daarop volgende woord. '*k Ga dus. 'n Mens zijn lust is 'n mens zijn leven. 's Zomers is het er leuk. 't Kan verkeeren.*' Zinnen, met een cijfer beginnend, krijgen geen hoofdletter: *71 is ondeelbaar*.

2. De namen van God en Christus en de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden die op die namen slaan: *Gedankt moet zijn de Heer, de God die eeuwig leeft, dat Hij ons 't Zijner eer, dees overwinning geeft. De Almachtige hoede u; Hij zij u tot een eeuwige Beschermmer. Christus, de Heiland, met Zijne discipelen*.
3. Eigennamen: voor- en familienamen, aardrijkskundige namen, namen van straten, enz., van talen, kerkelijke feestdagen, geologische tijdperken, sterren en sterrengroepen, instellingen en andere lichamen, schepen, kranten, enz.: *Koos, K. van Driel, Ter Veer, Karel de Stoute, Sint-Pieter, Nederland, het Gooi, Utrechtsestraat, Engels, Pasen, het Primair, Diluvium, Orion, de Grote Beer, de Tweede Kamer, De Nieuwe Rotterdamse Courant, Het Wapen van Leiden*.

OPMERKING. Als eigennamen tot soortnamen zijn geworden, krijgen ze geen hoofdletter: *een ford, een philips, een messerschmidt, het sint-janskruid, de sint-bernard (hond), jakobs ladder, javasuiker*. Maar: *een Frans Hals, een echte Rubens*, enz., omdat ze nog sterk aan een eigennaam doen denken.

Namen van gezindten, partijen, geestelijke stromingen, die hunner aanhangers, en tijdperken uit de geschiedenis krijgen alleen een hoofdletter, als ze inderdaad als eigennaam zijn gebruikt: *een jezuïet*, maar: *De Jezuiten* zijn een bekende orde. *Het boeddhisme beheerst een belangrijk deel der aarde*. Maar: *Christendom en Islam streden op leven en dood*.

4. Afleidingen van eigennamen die nog duidelijk aan de eigennaam doen denken: *Oostvlaams, Luikenaar, Zweeds*. Maar *flamingant* herinnert niet zozeer aan Vlaanderen als wel aan een bepaalde strijd in België.
5. Titels: *Hare Koninklijke Hoogheid, Zijne Excellentie*.
6. Niet-eigennamen, als eigennamen gebruikt in beeldspraak: *Wat toeft gij, Lente, met uw bloementwijgen?*

7. In vele afkortingen: *A.D.*, *P.S.*, *N.B.*, *R.-K.*, *een C.H.-man*, ook als men 't niet verkorte woord zonder hoofdletter schrijft.
8. Opschriften. Men schrijft dan vaak alle woorden of alle zelfst. naamw. met hoofdletter: *De Vergulde Leeuw. Nederland Tulpenland. Verklarend Handwoordenboek der Nederlandse Taal.*

§ 417. Het **koppelteken** wordt gebruikt:

1. In samenstellingen met letters, lettercombinaties, cijfers en andere tekens: *g-snaar, abc-boek, Karel I-sigaar, 40+-kaas, het ±-teken, t.b.c.-gevaar, T.T.-races.*
OPMERKING. Afleidingen van letterwoorden, enz. krijgen: ': *beide a's, dat b'tje, enige N.V.'s, h.b.s.'er.*
2. In samenstellingen met *Sint (St.)* als eerste lid: *Sint-Michiel, St.-Bernard, een sint-bernard.*
3. In samenstellingen, een rang of waardigheid enz. noemend, waarvan het eerste lid ook zelfstandig kan voorkomen als persoonsnaam: *adjunct-directeur, aspirant-kwekeling, majoor-titulair, secretaris-generaal.*
4. In samenstellingen waarvan het tweede lid bepaling is bij het eerste: *de wet-Van Houten, het ministerie-Drees, Scheveningen-Bad, Amsterdam-Zuid.* Als het tweede lid uit meer dan één woord bestaat worden deze door koppeltekens verbonden, uitgezonderd eigennamen: *kruidje-roer-me-niet, coupé-niet-roken, sta-in-de-weg*, maar: *de commissie-Nijland van Heusden, het plan-De Vries.* Wel weer in: *het ontwerp-Willems-De-Geus* (Willems en De Geus zijn de beide ontwerpers).
Uitzondering. Geen koppelteken wordt geschreven als een volgende bepaling **uit** letters of andere tekens bestaat: *groep B, akte KV, klasse 5, Amsterdam Z, een V 1* (bom).
5. In namen van gehuwde vrouwen: *Mevrouw Fortanier-De Wit.*
6. In eigennamen met een onverbogen bepalend deel: *Oost-Groningen, Nieuw-Zeeland, Voor-Indië, Boven-Digoel.*
OPMERKING. Afleidingen van zulke samenstellingen worden aaneengeschreven, behalve wanneer het eerste lid een afleiding is van een aardrijkskundige naam: *Westfriese, Achterindische, de Benedenrijnse laagvlakte*, maar: *Zeeuws-Vlaamse, Belgisch-Limburgse.*
7. In nevenschikkende samenstellingen: *Belgisch-Nederlands, christelijk-historisch, 't station Hoogkerk-Vierverlaten, stadhouders-koning, de schilder-schrijver Van Looy.*
8. In ongewone samenstellingen en woordformaties: *de niet-roker, Tweede-Kamerzitting, pro-Duits, ex-keizer, 's-Heerenberg, niet ver-oordeeld, maar geoordeeld.* Ook ter vergemakkelijking van het juist lezen: *pijp-etuitje, radio-omroep, aniline-inkt.*

9. Bij afbreking in samentrekkingen: *hout- en steenhandel, de voor- en nadelen.*

§ 418. Het **deelteken** of **trema** dient ter vermindering van verkeerd lezen. Het duidt aan dat twee lettertekens, doorgaans gebruikt ter aanduiding van één klinker of tweeklank, in het gegeven geval als afzonderlijke tekens moeten worden opgevat: *Aäron, Israëliet, Kaïn, beëdigd, eendeëi, reeën, meeëten, farizeïsch, reünie, knieën, oliën, patiënt, poëet, poëzie, zoëven, egoïst, coöperatief, ruïneren, altruïsme, vacuüm.*

Waar verkeerd lezen onmogelijk is blijft het deelteken achterwege: *naogen, beamen, boa, aorta, verfraaiing, kopiïst.* Geen deelteken wordt verder geschreven op de uitgangen: *-ei, -eum, -eus, -ieel, -ien: extranei, vox Dei, petroleum, museum, baccalaureus, extraneus, partieel (maar partiële, enz.), ministerieel, opticien, elektricien.*

Ook na tweeklanken blijft het deelteken weg: *aaien, roeien, eieren, kruier.*

OPMERKING. In samenstellingen verdient het koppelteken voorkeur boven het deelteken, als het woord zeer lang is: *radio-omroepvereniging, insuline-inspuitingen, diepzee-expeditie.*

§ 419. Het **samentrekkingsteken** wordt gebruikt, wanneer men lettergrepen samentrekt die gewoonlijk in de niet-samengetrokken vorm voorkomen, bijv.: *boôm* voor *bodem*, *daân* voor *daden*. Dus niet in woorden als *elkaar, mee, slee, broer.*

§ 420. Het **weglatings-** of **afkappingsteken** (de apostrof) staat:

1. Om de genitief aan te duiden van eigennamen op *-s, -z, -x*: *Beets' gedichten, Johannes' woorden, Van Heutsz' expeditie, Alex' plannen.*
2. In 's, doorgaans afkorting van *des*: *'s morgens, 's-Gravenhage.*
3. Voor de *s* van genitief en meervoud van woorden op een klinker, waar zonder apostrof verkeerd zou worden gelezen: *Anna's boek, de twee Maria's, ave's, ski's, piano's, menu's, baby's.* Vgl.: *Ko's fiets* en *Koos' fiets*. In de spreektaal zegt men: *Ko zijn* en *Koos zijn; Kee d'r werk* en *Kees zijn tas.*
Geen apostrof in: *cafés, logées, dominees, jamborees, Jansjes, garages, edities, jockeys, etuis, tennes, milieus,* enz. Evenmin is daarvoor reden in: *Van Looy's werk, Verwey's gedichten, Rembrandt's etsen, Churchill's memoires,* al plaatst men hier het teken dikwijls (onder Engelse invloed).
OPMERKING. Naast *eega's, la's, ra's, tra's, vla's* is *eegaas, laas, raas, traas, vlaas* toegestaan.
4. In genitieven en meervouden van letterwoorden en afleidingen daarvan: de *h's* en *k's*, de *s'en* en *z's*, *a'tjes* en *o'tjes*, *K.B.'s*, *een N.V.'tje*, *K.V.'er*, *h.b.s.'er*, *h.b.s.'je*, *V.V.V.'achtig*, *A.N.W.B.'erig.*
5. In verkleinvormen van woorden op medeklinker, gevolgd door *y*: *baby'tje.*
6. In ongewone genitief- en meervoudsvormen: *Al die van's klinken lelijk, terwijl teveel der's en des'en te plechtig zijn. Wat koop ik voor jouw dank-je-wel's en asjeblijft's?*
7. In 'k, 't, 'n, z'n, m'n, d'r, enz. Men moet het gebruik van deze vormen vermijden waar ze in de spreektaal onnatuurlijk klinken, zoals in: *'k Kan niet. Je hebt 't al gezegd. 'n Uur geleden.*

§ 421. Als **afkortingsteken** dient de punt: *p. 6 of pag. 6; b., bl. of blz. 8; K.B.; bv., b.v. of bijv.; nl. of n.l.; prof.; t.a.v.; r.-k.; chr.-hist.; N.R.U., D.D.T.* Ook achter afkortingen waarvan de laatste letter wel wordt geschreven: *mr., dr., ir., drs.*

Geen afkortingsteken staat achter vaste symbolen: *m, l, g, kg, hl, V, A, SO₄, H₂O* en achter 'gelezen' letterwoorden: *Benelux, ijsco, telex, radar, Esso.*

OPMERKING. Naast *Co.* en *Cie.* schrijven we zonder punt *C^o*, *Cie*, *M^{ij}*, enz.

§ 422. **Leestekens** geven de indeling van de volzinnen aan en vergemakkelijken daardoor het juist lezen. Het zijn toon- en rusttekens. Het gebruik van leestekens heet interpunctie.

Men plaatst een **punt** om het eind van een zin aan te duiden: *Het is mooi weer. Ik vroeg of hij mee ging.*

Een **komma** wordt in 't algemeen gebruikt om een korte rust aan te geven tussen gelijkwaardige zinnen of zinsdelen, behalve als die door *en* of *of* zijn verbonden: *We zijn te Leeuwarden, Franeker en Harlingen geweest, Jan, zijn vriend Kees en ik. Hij zei dat hij er pas geweest was, maar Wim vroeg hoe hij dan van niets had gehoord.*¹ Het plaatsen van komma's staat dus in nauw verband met de grammatische bouw en het ritme van de zin. Als er tussen de delen van een samengestelde zin niet gerust wordt, plaatst men ook geen komma.

Sommigen schrijven ten onrechte voor *en* en *of* nooit een komma. Die moet wèl worden geplaatst, als er een duidelijke rust wordt gehoord. Dus: *Het was hem voorgehouden en nog eens voorgehouden. Hij las en werkte de hele vakantie. Ik weet niet of hij komt of thuis blijft. Maar: Het was hem voorgehouden en voorgehouden, en toch deed hij het. Je bent oerstom, of je bent niet wijs.*

Men plaatst geen komma voor een beperkende bijvoeglijke bijzin. *De agent die daar loopt, is onze buurman.* Een uitbreidende bijvoeglijke bijzin daarentegen staat tussen komma's: *De agent, die immers het gezag vertegenwoordigt, moet gehoorzaamd worden.*

In 't algemeen plaatst men achtergeplaatste werkwoordelijke constructies tussen komma's: *De inbreker, zijn kans op ontsnapping verloren ziend, liet zich rustig arresteren.*

Natuurlijk is een komma onmisbaar waar misverstand kan ontstaan: *Mijn bedoeling was eigenlijk niet te blijven* moet worden geschreven met een komma achter *eigenlijk* of achter *niet*.

Na de aanspreking boven een brief plaatst men een komma en geen uitroepeteken: *Amice, Geachte Heer,* enz.

Een **kommapun**t (;) duidt een rust aan met toondaling als aan 't eind van een zin. Twee bijeenbehorende hoofdzinnen worden gewoonlijk door een kommapun

1 Velen passen de interpunctie aan bij de grammatische bouw van de zin; zij scheiden 'hoofd-' en bijzin en de bijzinnen onderling door komma's, maar consequent is bijna niemand in deze logische of grammatische interpunctie.

't Gebruik van de kommapunt is vrij willekeurig. De een zal bijv. een komma zetten waar de ander een kommapunt plaatst. Bij dichters is de interpunctie soms heel afwijkend van de gewone (bijv. bij STARING); ze dient dan ter verduidelijking van bepaalde zinsverbanden.

Een **dubbele punt** geeft te kennen dat er een verklaring, een opsomming, een aanvulling of een aanhaling volgt. *Ik denk niet dat we morgen kunnen meegaan: oom heeft ons gevraagd. Albert munt in heel wat vakken uit: Frans, wiskunde, tekenen, geschiedenis. Nelson zei voor de slag bij Trafalgar: 'Engeland verwacht dat ieder zijn plicht zal doen.'*

Aanhalingstekens ('...') gebruikt men als iemands woorden letterlijk geciteerd worden, bijv.: *Ik hoorde de man roepen: 'Help me toch.'* Hij seinde: *'Kom morgen.'* Bij de indirecte rede (afhankelijke mededeling of vraag) worden geen aanhalingstekens gebruikt, bijv.: *Ik hoorde de man roepen dat men hem moest helpen.* Soms plaatst men een eigenaardig gebruikt woord tussen aanhalingstekens, bijv.: *In soldatentaal heet dat 'geuren'.*

Een **vraagteken** (?) staat na een directe vraag (niet na een indirecte), bijv.: *Heb je 't hem al gezegd?* Ook dient het om twijfel uit te drukken of ironisch gebruik van een woord of uitdrukking: *Uit Indonesië is bericht ontvangen dat luitenant Monen(?) gesneuveld is. Die lectuur was een buitengewoon(?) genot voor me.*

Een **uitroepteken** (!) staat na een zin die als een uitroep beschouwd moet worden (ook wensen, bevelen, waarschuwingen), bijv.: *Wat heeft hij gewerkt! Wat liep hij! Help! Hoera! Leve de jubilaris!*

Een **gedachtenstreep** (-) duidt gewoonlijk een lange rust aan, of iets wat we niet verwacht hadden, bijv.: *We zouden een heerlijke fietstocht doen, maar - daar begon het me te regenen dat het goot.* Hij dient ook om een tussenzin aan te geven:

*De schooljeugd - zij vindt haar genoegens
Op 't kerkhof als overal -
Loopt saam, er wordt begraven,
Dat is een aardig geval. (DE GENESTET)*

Het **beletselteken** (...) geeft een plotseling afbreken van de zin aan. Soms wordt ook een gedachtenstreep met hetzelfde doel gebruikt, bijv. in het volgende verhoor:

De officier van justitie: Jij weet natuurlijk waarvoor ik jou - (*Ansing houdt zich met bevende handen aan 'n stoelleuning vast; z'n lippen trillen in angst*) - Kijk me àn, als ik met je spreek.

Ansing (*in benauwing het voorhoofd vegend*): Ik - ik... (*wankelt*).

De officier: Jij staat te beven van angst - als jou geweten zuiver was, zou jij...

Ansing (*interrumperend*): Mag 'k gaan zitten - 'k ben niet lekker - 'k mankeer 't hier... (SAMUEL FALKLAND).

Haakjes duiden aan dat een of meer woorden buiten het gewone zinsverband staan. Men zie de voorbeelden onder beletselteken.

Bibliografische aantekeningen

Tijdschriften

- Driemaandelijke Bladen* (= Driem. Bl.); sinds 1949.
Leuvense Bijdragen (= Leuv. Bijdr.); sinds 1896.
Forum der Letteren (= F.d.L.); sinds 1959.
Foundations of Language (= Found.); sinds 1965.
Taal en Letteren (= T. en Lett.); 1890-1906.
Taal en Leven (= T. en Lev.); 1937-1943.
Taal en Tongval (= T. en T.); sinds 1949.
De Nieuwe Taalgids (= N. Tg.); sinds 1907.
Onze Taaltuin (= O.T.); 1932-1942.
Levende Talen (= Lev. T.).
Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (= Ts.); sinds 1881.
Tijdschrift voor Taal en Letteren (= T.T.L.); 1913-1941.
Verslagen en Mededelingen van de Kon. VI. Academie voor Taal en Letterkunde
 (= V.M.V.A.).

Woordenboeken

- Franck - Van Wijk - Van Haeringen, *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche taal*, 1936.
 Jan de Vries, *Nederlands Etymologisch Woordenboek*, 1963 (nog onvoltooid).
 Verwijs - Verdam - Stoett, *Middelnederlandsch woordenboek*, in 1941 voltooid.
 Verdam, *Middelnederlands Handwoordenboek*, sinds 1929 volledig door het supplement van Ebbinge Wubben.
Woordenboek der Nederlandsche Taal (W.N.T.), begonnen in 1882 door M. de Vries en J. te Winkel; nog onvoltooid.
 Van Dale, *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, 8e druk 1961.
 Koenen - Endepols, *Verklarend Handwoordenboek der Nederlandse Taal*, 26e druk 1966.
 L.M. Brouwers, *Het juiste Woord*, 3e druk 1958.

Werken van algemene aard

- F. Balk-Smit Duyzentkunst, *De grammatische functie*, 1963.
 G.F. Bos, *Het probleem van de samengestelde zin*, 1964.
 J.S. ten Brinke, *Onafhankelijke en afhankelijke grootheden in het taalgebruik*, 1963.
 Noam Chomsky, *Syntactic structures*, 2e druk 1962.
 Noam Chomsky, *Current issues in linguistic theory*, 1965.
 Noam Chomsky, *Aspects of the theory of syntax*, 1965.
 W.S.Cooper, *Set theory and syntactic description*, 1964.
 B.C.Damsteegt, *In de Doolhof van het Nederlands*, 7e druk 1964.
 R.M.W. Dixon, *Linguistic science and logic*, 1963.
 F.G.Droste, *Grondbeginselen van de Nederlandse Grammatica*, 2e druk 1965.
 F.G.Droste, *Betekenis als syntactisch stramien: woordsoorten en woordgroepen in het Nederlands*, Lev. T. 225.
 G.A.van Es, *Principes en toepassing van de Stilistische grammatica*, Ts. 70.
 R.Galderoux, *Zinsontleding met behulp van elektronische ordinateuren*, N. Tg. 55.

- A.W. de Groot, *Inleiding tot de Algemene Taalwetenschap*, 1963.
- A.W. de Groot e.a., *Studies op het gebied van het hedendaagse Nederlands*, 1963.
- C.B. van Haeringen, *Neerlandica*, 1949, 2e druk 1963.
- C.B. van Haeringen, *Rationalisering en efficiency in taal*, N. Tg. 49.
- C.B. van Haeringen, *'Taaleconomische' tendenties in het Duits en het Nederlands*, N. Tg. 49 en Gramarie.
- C.B. van Haeringen, *Netherlandic Language Research*, 2e druk 1960.
- C.B. van Haeringen, *Gramarie*, 1962.
- A.G. van Hamel, *Geschiedenis der taalwetenschap*, 1945.
- Zellig Harris, *String analysis of sentence structure*, 2e druk 1964.
- J. Hoogteijling, *Taalwaarneming als aanvang en doel*, Lev. T. 217.
- M.J. Langeveld, *Taal en Denken*, 1934.
- C.P.F. Lecoutere - L. Grootaers, *Inleiding tot de Taalkunde en tot de Geschiedenis van het Nederlands*, 6e druk 1948.
- J.A. Meyers, *Taal en Leven*, 1941.
- J.A. Meyers, *Kies uw woord*, 1948.
- J.A. Meyers, *Uit het leven der woorden*, 1954.
- J.A. Meyers, *Het woord, ontstaan, gebruik en ontwikkeling*, 2e druk 1964.
- L. Michels, *Trekken van taalgebruik*, 1962.
- E. Nuytens, *De tweetalige mens*, 1962.
- P.C. Paardekooper, *Syntaxis, Spraakkunst, Taalkunde*, 1955.
- Jean Perrot, *La Linguistique*, 1959.
- H.J. Pos, *Inleiding tot de taalwetenschap*, 1926.
- A. Reichling, *Wat is algemene taalwetenschap?* 1948.
- A. Reichling, *Verzamelde studies over hedendaagse problemen der taalwetenschap*, 3e druk 1965.
- A. Reichling e.a., *Taalonderzoek in onze tijd*, 1963.
- G. Révész, *Ursprung und Vorgeschichte der Sprache*, 1946.
- H. Roose, *Het probleem van de woordsoorten*, 1964.
- G. Royen, *Spraak en Taal*, 1933.
- E. Sapir - A.L. Sötemann, *Wat is taal*, 1949.
- H. Schultink, *De morfologische valentie van het ongelede adjectief in modern Nederlands*, Den Haag z.j.
- H. Schultink, *Statische of dynamische taalbeschrijving*, 1963.
- H. Schultink, *Transformationeel-generatieve taalbeschrijving*, N.Tg. 60.
- C.F.P. Stutterheim, *Zin, spraak, taal*, Album L. Kaiser, 1951.
- C.F.P. Stutterheim, *Gevoel, stem, zin*, Lev. T. 228.
- C.F.P. Stutterheim, *Taalwetenschap tussen beschrijven en verklaren*, Algemeen Nederlands Tijdschrift voor wijsbegeerte en psychologie, 1960-'61.
- C.F.P. Stutterheim, *Taalbeschouwing en Taalbeheersing*, 1954.
- E.M. Uhlenbeck, *Taalwetenschap, een eerste inleiding*, 1959.
- P.A. Verburg, *Taal en functionaliteit*, 1952.
- P.A. Verburg, *Algemene Taalwetenschap en encyclopedie*, 1958.
- A.A. Verdenius, *In de Nederlandse Taaltuin*, 3e druk 1946.
- C.G.N. de Vooy, *Verzamelde Taalkundige Opstellen*, 3 dln, 1925-1947.
- Jos H. Vossen, *Over inzicht inzake taal*, N. Tg. 53.
- U. Weinreich, *Languages in contact*, 1963.

Nederlandse Spraakkunst

- B. van den Berg, *Beknopte Nederlandse Spraakkunst*, 5e druk 1967.
 B. van den Berg, *Bijdragen tot de syntaxis van het Nederlands*, I en II, N. Tg. 58, III, N. Tg. 60, IV, N. Tg. 60, V, N. Tg. 61.
 B.H. Erné - J.C. Smit, *Nieuwe Nederlandse Spraakkunst met oefeningen*, 3 dln., 6e-8e druk, 1960-1961.
 G.A. van Es, *Nederlandse syntaxis in klein bestek*, 1966.
 G.A. van Es en P.P.J. van Caspel, *Publicaties van het archief voor de Nederlandse Syntaxis*, R.U. Groningen 1971 e.v.
 C.H. den Hertog, *Nederlandsche Spraakkunst*, 3 dln, 2e druk 1903.
 A. Kraak - W.G. Klooster, *Syntaxis*, 1968.
 G.S. Overdiep, *Stilistische Grammatica van het moderne Nederlands*, 2e druk verzorgd door Van Es, 1949.
 P.C. Paardekooper, *Kleine A.B.N.-Syntaxis*, 1958.
 P.C. Paardekooper, *Beknopte A.B.N.-Syntaxis*, 1963.
 P.C. Paardekooper, *A.B.N.-Spraakkunst, Voorstudies II, III en IV*, 1958-1962.
 D.C. Tinbergen - Th.H.D'Angremond - F. Lulofs, *Nederlandse Spraakkunst*, 2 dln., 1957.
 C.G.N. de Vooys, *Nederlandse Spraakkunst*, 5e druk bewerkt door M. Schönfeld, 1960 (6e druk 1964).
 A.J.J. de Witte - N.C.H. Wijngaards, *De structuur van het Nederlands*, 1961.

Uit de geschiedenis van het Nederlands

- L.L. Hammerich, *Indeling en ontwikkeling van het Germaans*, 1946.
 Th. Frings, *Die Stellung der Niederlande im Aufbau des Germanischen*, 1944.
 K. Heeroma, *Ingwaeoons*, Ts. 58.
 J. Verdam - F.A. Stoett, *Uit de geschiedenis der Nederlandsche Taal*, 4e druk 1923.
 C.G.N. de Vooys, *Geschiedenis van de Nederlandse Taal*, 5e druk 1952.
 J.W. Muller, *De uitbreiding van het Nederlandsch taalgebied, vooral in de 17e eeuw*, 1939.
 M. Valkhoff, *Geschiedenis en actualiteit der Frans-Nederlandse Taalgrens*, 1950.
 G. Kloeke, *Herkomst en groei van het Afrikaans*, 1950.
 M. Valkhoff, *De expansie van het Nederlands*, 1945.
 W. Foerste - K. Heeroma, *Westfaalse en Nederlandse Expansie*, 1955.
 G. Kloeke, *De Hollandse expansie in de zestiende en zeventiende eeuw*, 1927.
 A. van Loey, *Schönfeld's Historische Grammatica van het Nederlands*, 7e druk, 1964.
 W.G. Hellinga, *De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands*, 1938.
 P.C. Paardekooper, *Fonologie en diftongering*, Ts. 65.
 C.B. van Haeringen, *Opmerkingen bij de apocopering van -e*, N. Tg. 31.
 C.B. van Haeringen, *Intervocaliese d in het Nederlands*, Ts. 46.
 C.B. van Haeringen, *Weder en weer, neder en neer, mede en mee*, 1963.
 N. van Wijk, *Zoogenaamde d-epenthesis*, Ts. 26.

- G.S. Overdiep, *Vormleer van het Middelnederlandsch der XIIIde eeuw*, uitgegeven door Van Es, 1946.
 A. van Loey, *Middelnederlandse Spraakkunst*, 2 dln., 4e druk 1964-1965.
 A.C. Bouman, *Middelnederlandse Bloemlezing met Grammatica*, 2e druk 1948.
 G.S. Overdiep, *Zeventiende-eeuwsche Syntaxis*, 3 dln., 1931-'35.
 A. Weijnen, *Zeventiende-eeuwse Taal*, 4e druk 1965.

Hoofdstuk I. Inleiding

M.J. Langeveld, *Taal en Spraak*, N. Tg. 29.

Algemeen Nederlands, Verscheidenheid in het Nederlands

- C.G.N. de Vooys, *Het gezag van het Algemeen Beschaafd*, N. Tg. 8.
 C.B. van Haeringen, *Eenheid en nuance in beschaafd Nederlandse uitspraak*, N. Tg. 18 en Neerlandica.
 G.S. Overdiep, *Standaard-Nederlands*, O.T. 3.
 G. Kloeke, *Deftige en gemeenzame taal*, 1937.
 E. Kruisinga, *Eenheid in het A.B.N.*, N. Tg. 30.
 G. Kloeke, *Beschaafdentaal*, Ts. 69.
 G. Kloeke, *Gezag en norm bij het gebruik van verzorgd Nederlands*, 1951.
 G. Kloeke, *Verzorgd Nederlands*, V.M.V.A. 1954.
 G. Kloeke, *A(lgemeen) B(eschaafd) N(ederlands)*, in bundel Kossmann, 1958.
 C.B. van Haeringen, *Gedistingeerdheid in taal*, N. Tg. 42 en Gramarie.
 C.B. van Haeringen, *Standaard-Nederlands*, N. Tg. 44 en Gramarie.
 M.C. van den Toorn, *Beschaafde taal en beschaafdentaal*, N. Tg. 55.
 C.B. van Haeringen, *Spanningen in hedendaags Nederlands*, 1946.
 G. Royen, *Ongaaf Nederlands*, 3e druk 1946.
 J.A.M. Weterman e.a., *Nette en onnette woorden*, 1962.
 H. Beem, *Het Jiddisj en zijn resten in het Nederlands*, Lev. T. 208.
 H. Beem, *Joodse woorden in het Nederlands*, Lev. T. 223.
 Maria A.F. Ostendorf, *Studie van 'Sporttaal'*, N. Tg. 54.
 C. Kostelijk, *Een bijdrage tot het hedendaagse toneelspelersjargon*, N. Tg. 54.
 D.C. Hesseling, *De invloed van de geschreven op de gesproken taal*, N. Tg. 6.
 J.W. Muller, *Spreektaal en schrijftaal in het Nederlands*, Verz. Taalk. Opstellen, 1924.
 C.G.N. de Vooys, *Boekentaal*, N. Tg. 48.
 C.G.N. de Vooys, *Bezwaren tegen de onderscheiding van 'spreektaal' en 'schrijftaal'*, N. Tg. 48.
 G. Brom, *Boekentaal*, 1955.
- A. van Loey, *L'action de la langue écrite sur la langue parlée commune Néerlandaise*, Med. v.d. 'Klasse der Lett. in de mor. en staatk. Wetenschappen' van de Kon. VI. Academie, 1957.
 C.G.N. de Vooys, *Hedendaags woordgebruik in Zuid- en Noord-Nederland*, N. Tg. 36.
 A. van Loey, *Algemeen Beschaafd Nederlands in België*, 1945.

- J.L. Pauwels, *Het Algemeen Beschaafd in Vlaanderen*, N. Tg. 42.
 A. Weijnen - Fr. van Coetsem, *De rijksgrens tussen België en Nederland als taalgrens*, 1957.
 W. Pée, *Anderhalve eeuw taalgrensverschuiving en taaltoestand in Frans-Vlaanderen*, 1957.
 W. Gobbers, *Heeft het Nederlands nog toekomst in België?*, Wetenschappelijke Tijdingen, febr. 1961.
 O.v.d. Hallen, *Nogmaals: de toekomst van het Nederlands in België*, Wetenschappelijke Tijdingen, juni 1961.
 S.S.H.M. Boelen, *De Nederlandse taal in Vlaanderen*, Wetenschappelijke Tijdingen, juli/aug. 1961.
 J. Leenen - R. Claeys, *De Nederlandse taal in Vlaanderen*, Wetenschappelijke Tijdingen, sept. 1961.
 J. Goossenaerts, *De Nederlandse taal in Vlaanderen III*, Wetenschappelijke Tijdingen, okt. 1961.
 P.C. Paardekooper, *Er zijn geen Belgen!*, 1962.
- J. Kempen, *Nederland in Duitsland*, 1962.
 P.C. Paardekooper, *Nederland in Frankrijk*, 1960.

Dialecten

- P.J. Meertens - B. Wander, *Bibliografie der dialecten van Nederland 1800-1950*, 1958.
 J. van Ginneken, *De studie der Nederlandsche streektalen*, 1943.
 J. van Ginneken - J. Endepols, *De Regenboogkleuren van Nederlands Taal*, 2e druk 1931.
Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland.
 Blancquaert, *Reeks Nederlandse Dialectatlassen.*
 K. Heeroma, *Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden.*
Album Grootaers, 1950.
Album Edgar Blancquaert, 1958.
 H.L. Bezoen, *Het historisch onderzoek van de landstaal*, Tijdschrift voor Geschiedenis, 56.
 L. Grootaers - K. Heeroma, *Het dialectonderzoek in verleden en toekomst*, 1956.
 K. Heeroma - K. Fokkema, *Structuurgeografie*, 1961.
 A. Weijnen, *Betekenis en mogelijkheden der heemtaalkunde*, 1939.
 A. Weijnen, *De Nederlandse Dialecten*, 1941.
 A. Weijnen, *Wezen en waarde van het dialect*, 1948.
 A. Weijnen, *Dialectologie en fonologie*, Album Grootaers 1950.
 A. Weijnen, *De Dialecten*, in G.J.A. Mulder, *Handboek der Geografie van Nederland II*, 1951.
 A. Weijnen, *De oriëntatie van de dialectstudie*, 1958.
 A. Weijnen, *Het bewustzijn van dialectverschil*, 1961.
 A. Weijnen, *Nederlandse Dialectkunde*, 2e druk 1966.
 J. Schrijnen, *Benrather-, Uerdinger- en Panninger-linie*, Ts. 21.
25 Jaar Dialectbureau, 1955.
 E. Blancquaert, *Na meer dan 25 jaar dialect-onderzoek op het terrein*, 1948.

- H. Entjes - C.B. van Haeringen, *De school tussen dialect en cultuurtaal*, 1954.
 H. Arink, *Provincialismen in het Oosten*, Driem. Bl. 3.
 P.C. Paardekooper, *ABN en Dialekt*, Den Bosch, z.j.
 G. Kloeke, *Over provincialismen*, Driem. Bl. 3.
 G. Kloeke, *Een oud sjibboleth: de gewestelijke uitspraak van 'heeft'*,
 Verhandelingen van de Kon. Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde,
 N.R. LVIII, no. 1.
 B.W. Schippers, *Taal en spraak in stad en streek*, 1961.
 A. Sassen, *Endogeen en exogeen taalgebruik*, N. Tg. 56.

Invloed van vreemde talen op het Nederlands

- A. Kluyver, *Het Nederlands en de wereldtalen*, 1924.
 J.A. Huisman, *Het Nederlands tussen dialect en wereldtaal*, 1965.
 J. van Dam, *Nederlands en Duits*, Lev. T. 145.
 E. Kruisinga, *Nederlands en Duits*, 1947.
 C.B. van Haeringen, *Nederlands tussen Duits en Engels*, 1956.
 C. Soeteman, *Het Nederlands, een dialect van het Duits?*, 1956.
 W. de Vries, *Overneming uit verwante spraak*, N. Tg. 32.
 B.W. Schippers, *Welcome en ongewenste 'vreemdelingen'*, 1959.
 K. Heeroma, *De erfenis van het Latijn*, in Algemene aspecten van de grote
 cultuurtalen, 1956.
 K. Heeroma, *Das Lateinische Erbe*, Eckart Jahrbuch 1961/62.
 G. Royen, *Latijn en Grieks dat wij allen spreken*, 1954.
 M.A. Schwartz, *Vreemde woorden. Griekse en Latijnse woordelementen in het
 Nederlands verklaard en toegelicht*, 1956.
 J. Salverda de Grave, *De Franse woorden in het Nederlands*, 1906.
 C.B. van Haeringen, *Romaanse invloed door Zuidnederlandse bemiddeling*,
 N. Tg. 28 en Neerlandica.
 C.B. van Haeringen, *Herverfransing*, 1957 en Gramarie.
 J.A. Huisman, *Germaanse repatrianten in de Nederlandse woordenschat*,
 Annalen van het Thijmgenootschap 46.
 C.G.N. de Vooyoys, *Engelse invloed op de Nederlandse woordvoorraad*, 1951.
 C. Kostelijk, *Hallo*, Lev. T. 214.
 M.J.G. de Jong, *Het kostelijk(e) woord 'Hallo'*, Lev. T. 215.
 C. de Deugd, *Is 'Hallo' van Engelse oorsprong?*, Lev. T. 215.
 R.W. Zandvoort, *English in the Netherlands*, 1964.
 C.G.N. de Vooyoys, *Duitse invloed op de Nederlandse woordvoorraad*, 1946.
 C.B. van Haeringen, *Duits en Nederlands*, N. Tg. 50.
 C. van Dam, *De Spaanse woorden in het Nederlands*, Bundel Opstellen - De
 Vooyoys.
 C.F.A. van Dam, *Een hispanisme in het Nederlands*, N. Tg. 54.
 J.J. Poelhekke, *Naar aanleiding van 'Een hispanisme in het Nederlands'*, N.
 Tg. 54.
 C.A. Zaalberg, *De taalleraar als taalpoliticus*, 1960.
 J. Bartels, *Het gebruik van de moedertaal in het tegenwoordige bedrijfsleven*,
 Lev. T. 213.
 J. Bekets, *Taalverhoudingen op regeringsvlak*, Wetenschappelijke Tijdingen,
 juni 1961.
 D.J. Rueb, *De vreemde talen in het tegenwoordige bedrijfsleven*, Lev. T. 213.

Hoofdstuk II. Foniek en accent

Foniek, algemeen

- Zwaardemaker - Eykman, *Leerboek der Phonetiek*, 1928.
 N. van Wijk, *Moderne studie der taalsystemen en ouderwetse linguïstiek*, N. Tg. 24.
 A.W. de Groot, *De wetten der phonologie en hun betekenis voor de studie van het Nederlands*, N. Tg. 25.
 A.W. de Groot, *Phonologie en fonetiek*, N. Tg. 25.
 N. van Wijk, *De moderne phonologie en de omlijning van taalkategorieën*, N. Tg. 26.
 A.W. de Groot, *De Phonologie van het Nederlands*, N. Tg. 26.
 N. van Wijk, *Morphonologie*, N. Tg. 28.
 N. van Wijk, *Analogie en phonologisch systeem*, N. Tg. 29.
 N. van Wijk, *Positieve en negatieve opmerkingen over de definitie van phoneem*, N. Tg. 30.
 N. van Wijk, *Phonologie*, 1939 (fotomechanische herdruk 1965).
 N. van Wijk, *Parallellisme tussen 'phonologie' en 'grammatica'*, N. Tg. 33.
 J. van Ginneken, *De grondslagen der phonologie*, O.T. 9.
 E. Kruisinga, *Fonetiek en Fonologie*, T. en Lev. 1943.
 A. Weijnen, *Morphologisch gekenmerkte phonemen*, Ts. 63.
 L. Kaiser, *Phonetiek*, 2e druk 1964.
 A. Teeuw, *Een nieuwe ontwikkeling in de fonologie: het werk van Roman Jakobson*, N. Tg. 47.
 F. Balk-Smit Duyzentkunst, *De betekenis van de phonologie voor de linguïstiek*, N. Tg. 48.
 L. Eykman, *Phonetiek van het Nederlands*, 2e druk bezorgd door M. Knoop, 1955.
 K. Heeroma, *Taalkunde en fonetiek*, N. Tg. 50.
 C.B. van Haeringen, *Fonetiek en taalkunde*, N. Tg. 51.
 L. Kaiser, *Manual of Phonetics*, 1957.
 A. Cohen e.a., *Fonologie van het Nederlands en het Fries*, 2e druk 1961.
 J.'t Hart, *Fonetische steunpunten*, N. Tg. 62.
 B.v.d. Berg, *Foniek van het Nederlands*, 6e druk 1972.
 H. Hermkens, *Fonetiek en Fonologie*, 1968.
 Clara N. Bush, *Phonetic variation and acoustic distinctive features*, 1964.

Assimilatie

- L. Eykman, *Assimilatie*, N. Tg. 27.
 G.L. Meinsma, *Assimilatie en assimilatie-onderzoek*, T. en T. 10.
 L.C. Michels, *Assimilatie, een kwestie van terminologie*, N. Tg. 50.
 A. Verdenius, *Anticipatie- en perseveratieverschijnselen*, De Gids 1944.
 W. Pée, *Regressieve of progressieve assimilatie?*, in *Miscellanea J. Gessler*.
 L. Kaiser, *Onderzoek naar assimilatieverschijnselen*, Album Blancquaert 1958.
 P.C. Paardekooper, *Assimilatie*, N. Tg. 53.
 K. Heeroma, *Wat is assimilatie?*, N. Tg. 54.
 A. Weijnen, *Contactdissimilatie of analogie?*, Ts. 63.
 C.B. van Haeringen, *Is tat juist, op tie manier*, T. en T. 7 en Gramarie.
 G. Kloeke, *Op tie manier, is tat algemeen Hollands?*, Ts. 74.

Diverse over fonetiek en fonologie

- B.v.d. Berg, *Naar aanleiding van de o's van P.C. Hooft*, Ts. 75.
- B.v.d. Berg, *Morfeem en foneem*, N. Tg. 48.
- E. Blancquaert, *Occlusief, explosief, etc.*, Album Dr. Louise Kaiser 1951.
- R.C. Boer, *Syncope en consonantengeminatie*, Ts. 37.
- B. van Danzig, *De korte o-klanken in het Nederlands*, 1940.
- J. van Ginneken, *De correlatie van harde en weke medeklinkers in oud- en nieuw-Nederlands*, O.T. 3.
- J. van Ginneken, *De tweeklanken of diphthongen*, O.T. 6.
- J. van Ginneken, *Gedekte en ongedekte klinkers*, O.T. 10.
- A.W. de Groot, *Neutralisation d'oppositions*, Neophilologus 25.
- C.B. van Haeringen, *'Spelling pronunciations' in het Nederlands*, N. Tg. 31 en Neerlandica.
- C.B. van Haeringen, *Over z.g. 'paragogische' consonanten in het Nederlands*, N. Tg. 32 en Neerlandica.
- C.B. van Haeringen, *V en W*, N. Tg. 37.
- C.B. van Haeringen, *De plaats van ie, oe en uu in het Nederlandse klinkerstelsel*, Album Blancquaert 1958 en Gramarie.
- K. Heeroma, *De korte o-klanken in het Nederlands*, N. Tg. 35.
- K. Heeroma, *De ie als plus-foneem van de reductievocaal*, Ts. 77.
- K. Heeroma, *Nasalering en moullering*, N. Tg. 52.
- K. Heeroma, *De plaats van ie, oe en uu in het Nederlandse klinkersysteem*, N. Tg. 52.
- W. Hellinga, *De wordingsgeschiedenis van de phonemen van het Nederlands Beschaafd*, O.T. 10.
- W. Hellinga, *De geschiedenis van de bilabiale w*, N. Tg. 37.
- E. Krusinga, *Vokaal en konsonant*, N. Tg. 4.
- E. Krusinga, *Begin en eind van Nederlandse woorden*, T. en Lev. 2.
- E. Krusinga, *De medeklinkers in de bouw van onze woorden*, T. en Lev. 3.
- L.C. Michels, *Het woord 'koningin' als structureel probleem*, N. Tg. 55.
- N. Morciniec, *De plaats van de reductievocaal in het Nederlandse foneemsysteem*, N. Tg. 56.
- P.C. Paardekooper, *De weke t̂ als Nederlands foneem*, N. Tg. 38.
- P.C. Paardekooper, *De foneemwaarde van de svarabhakti-vocaal*, N. Tg. 42.
- P.C. Paardekooper, *De lettergreep en zijn begrenzing*, N. Tg. 42.
- H. Roose, *De pauze als taalteken*, N. Tg. 53.
- J. Schrijnen, *De anlautende schr- in het A.B.*, O.T. 3.
- C.F.P. Stutterheim, *Eenheid, tweeheid en drieheid van tweeklanken*, F.d.L. 1962.
- A. Verdenius, *Uit de geschiedenis van de bilabiale w in het Nederlands*, N. Tg. 24.
- M. de Villiers, *Die oor as faktor in klankverandering*, N. Tg. 54.
- M. de Villiers, *Pseudo-affikse en ander morfonologische verskijnsels*, N. Tg. 57.
- W. de Vries, *Iets over vocaalquantiteit*, Ts. 26.
- W. de Vries, *Metathesis van korte vocaal tussen r en dentaal*, Ts. 28.
- W. de Vries, *Naar aanleiding van bilabiale w*, N. Tg. 24.
- N. van Wijk, *De plaats der tweeklanken ei, ou en ui in het Nederlandsche fonologische systeem*, N. Tg. 33.

- N. van Wijk, *'Silbenschnitt' en quantiteit*, O.T. 9.
 N. van Wijk, *Klinker en medeklinker*, N. Tg. 34.
 N. van Wijk, *Scherp en zwak gesneden klinkers*, N. Tg. 35.

Accent

- B.v.d. Berg, *De accentuatie van Nederlandse samenstellingen en afleidingen*, N. Tg. 46.
 A.S. Bijl, *Opmerkingen over de klemtoon in Nederlandse Plaats- en Straatnamen*, N. Tg. 10.
 B. Ernc, *Eenheidsklemtoon in samenstellingen*, N. Tg. 42.
 Fransen, *Tegenstrijdigheden bij woord- en zinsbetoning*, in *Miscellanea J. Gessler*.
 J. van Ginneken, *Accent*, N. Tg. 4.
 A.W. de Groot, *De Nederlandse zinsintonatie in het licht der structurele taalkunde*, N. Tg. 37.
 L.J. Guittart, *De intonatie van het Nederlands*, 1925.
 K. Heeroma, *Klemverschuiving bij samengestelde woorden*, N. Tg. 42.
 D.C. Hesseling, *Iets over nadruk*, N. Tg. 4.
 R.A. Kollewijn, *Spelling, klemtoon, interpunctie*, T. en Lev. 4.
 M. Ostendorf, *Functie en accent*, N. Tg. 46.
 G. Overdiep, *Zinsklankvorm en intonatie*, O.T. 5.
 P.C. Paardekooper, *De verhouding spraak - taal*, N. Tg. 43.
 G. Royen, *Intonatie en gramm. functie in het Nederlands*, 1952.
 M. Schönfeld, *Iets over het woordaccent*, N. Tg. 17.
 W. Simons, *Waarde-accent en spraakkunstabegrip*, N. Tg. 38.
 Smit, *Accentverschuiving in het Nederlands*, T. en Lev. 1942.
 Z. Stokvis, *Opmerkingen over de klemtoon in Nederlandse plaats- en straatnamen*, N. Tg. 10.
 C.F.P. Stutterheim, *Functie en intonatie*, N. Tg. 46.
 J. Schrijnen, *De klemtoon in Nederlandse plaats- en straatnamen*, N. Tg. 10.
 J. Schrijnen, *Klemtoonverschuiving in plaatsnamen*, N. Tg. 11.
 J. Wils, *Pleidooi voor het accent*, Album Kaiser.
 N. van Wijk, *Een opmerking over Nederlandse accentverschuivingen*, N. Tg. 14.
 N. van Wijk, *Quantiteit en intonatie*, Med. Ned. Ak. van Wet., N.R. afd. Letterkunde III, no. 1.

Hoofdstuk III. Woordleer

§ 50

- P.A.M. Seuren, *Het probleem van de woorddefinitie*, TS 82 (1966).
 R. Eeckhout, *Naar lexicale bouwregels of een woordvormings-subcomponent*, N. Tg. 65.

§ 52

- A.J.J. de Witte, *Semantemen*, N. Tg. 49.
 J. Vergote, *Semantemen en morphemen*, N. Tg. 49.

§ 54

- G. Royen, *Buigingsverschijnselen in het Nederlands*, 4 dln., 1947-'54.
 G. Overdiep, *Vorm, betekenis en functie van woorden*, N. Tg. 20.
 H. Schultink, *Productiviteit als morfologisch fenomeen*, F.d.L. 1961.
 H. Buiskool, *Over het ontstaan en de vorming van nieuwe woorden*, 2e druk 1942.
 G.J. Uitman, *Woordvorming in ambtelijke taal*, Lev. T. 195.

§ 57

- J. van Lessen, *Samengestelde naamwoorden in het Nederlands*, 1928.
 J. van Lessen, *Iets over verbindingsklanken in samenstellingen en afleidingen*, Onze Taal, 1943.
 G. Overdiep, *De samenstelling als korte taalvorm in de krant*, O.T. 1.
 C.B. van Haeringen, *Ingekorte samenstellingen*, N. Tg. 41 en Gramarie.
 F. Jansonius, *Samenstellingen of pseudo-samenstellingen*, N. Tg. 59.
 F. Mars, *Concentratietendenties*, N. Tg. 61.

§ 67

- C.B. van Haeringen, *Bij en om het prefix her-*, N. Tg. 55.
 H. Schultink, *De bouw van nieuwvormingen met her-*, Ts. 80.

§ 69

- G. Royen, *Studies over Nederlandse suffixen*, T. en Lev. 1941.
 L.C. Michels, *Woordwording van affixen*, N. Tg. 50.
 C.B. van Haeringen, *-Aar of -er*, N. Tg. 44 en Gramarie.
 B. Hesseling, *De woorden op -loos*, N. Tg. 2.
 J.J.M. Bakker, *Chambrette*, N. Tg. 54.
 Th. Oudkerk-Pool, *Nog eens -ette*, N. Tg. 54.
 C.B. van Haeringen, *Het achtervoegsel -ing: mogelijkheden en beperkingen*, N. Tg. 64.

§ 73

- L.C. Michels, *Over de z.g. letterwoorden*, N. Tg. 47.

J.J. Mak, *Letterwoord en/of verkorting (afkorting?)*, N. Tg. 59.

J.J. Mak, *Taal en spel*, N. Tg. 60.

G.J. Steenbergen, *Letterwoord, initiaalwoord, verkorting, afkorting*, N. Tg. 60.

§ 78

C.G.N. de Vooys, *De z.g. tussenwerpsels*, N. Tg. 24.

M.J. Langeveld, *De z.g. tussenwerpsels*, N. Tg. 25.

- A. Verdenius, *Interjecties op drift*, N. Tg. 35.
 F.G. Droste, *Het stiefkind onder de woordsoorten: de interjectie*, Lev. T. 211.
 M.C. van den Toorn, *De interjectie als woordsoort*, N. Tg. 53.
 A.W. de Groot, *De interjectie*, in *De Groot Studies*, 1963.

§ 83

- C.B. van Haeringen, *De meervoudsvorming in het Nederlands*, 1947.
 C.B. van Haeringen, *Naamvallen bij eigennamen van personen en bij verwantschapsnamen*, N. Tg. 40 en *Neerlandica*.
 P.C. Paardekooper, *Het getal als grammaticale categorie in het A.B.N.*, N. Tg. 44.
 W.H.M. Mattens, *De indifferentials, een onderzoek naar het anumerieke gebruik van het substantief (...)*, 1970.

§ 95

- R.A. Kollewijn, *De geschiedenis van de geslachten der zelfstandige naamwoorden in het Nederlands*, 1892.
 J. Naarding, *Het geslacht der koppelingen met ontwerp*, N. Tg. 54.
 G. Worgt, *Het genus van deksel*, N. Tg. 58.
 M.J. Langeveld, *Abstrakt en konkreet*, N. Tg. 26.
 J.E. van der Laan, *Abstrakt en konkreet*, N. Tg. 26.
 H. Roose, *Voorstudie tot een classificatie van substantieven*, in *De Groot Studies*, 1963.

§ 103

- E. Krusinga, *De vorm van de verkleinwoorden*, N. Tg. 9.
 W. de Vries, *De verkleinuitgangen in het Nederlands*, Ts. 43, 44, 45, 46, 47 en 49.
 E. Krusinga, *Diminutieve en affectieve suffixen in de Germaanse talen*, 1942.
 C.B. van Haeringen, *Concentratie door diminuering*, N. Tg. 45 en *Gramarie*.
 A. Cohen, *Het Nederlandse diminutiefsuffix; een morfonologische proeve*, N. Tg. 51.
 C.B. van Haeringen, *Participia praeverbalia*, N. Tg. 42 en *Gramarie*.
 J. van Lessen, *Bestaan er participia praeverbalia?*, N. Tg. 43.

§ 128

- K. Heeroma, *De telwoorden*, N. Tg. 41.
 D.C. Tinbergen, *Nog enkele opmerkingen over telwoorden*, N. Tg. 42.
 K. Kooiman, *Het telwoord bij namen van vorsten en pausen*, N. Tg. 42.
 C.B. van Haeringen, *Een paar aantekeningen bij telwoorden*, N. Tg. 42.
 C.B. van Haeringen, *Zeventig maal zeven maal*, N. Tg. 56.

§ 129

- E. Krusinga, *Met z'n achten*, T. en Lev. 1943.

§ 143

J. van Ginneken, *De tijden van het werkwoord*, N. Tg. 5.

J.M. Acket, *De tijden der werkwoorden*, N. Tg. 6.

W. de Vries, *Losse opmerkingen over het werkwoord*, N. Tg. 20.

C.B. van Haeringen, *De hoofdvormen van het Nederlandse werkwoord*, N. Tg. 43 en Gramarie.

P.C. Paardekooper, *De tijd als spraakkunstgroep in het A.B.N.*, N. Tg. 50.

F.G. Droste, *Het temporele stelsel in het moderne Nederlands*, N. Tg. 51.

- A. Verdenius, *Congruerende imperatieven*, N. Tg. 34.
 P.C. Paardekooper, *De imperatief als grammatische categorie in het A.B.N.*, N. Tg. 44.
 F.C. Driessen, *Imperativus voor praeteritum*, N. Tg. 26.
 G. Overdiep, *Een opmerking over het Nederlandse perfectum*, N. Tg. 17.
 C.B. van Haeringen, *De taaie levenskracht van het sterke werkwoord*, N. Tg. 34 en *Neerlandica*.
 G. Royen, *Taaie onregelmatigheid*, N. Tg. 35.

§ 168

- G. Overdiep, *Over het Nederlandse participium praesens*, Ts. 36 en 44.
 J.H. Kern, *De met het participium praeteriti omschreven werkwoordvormen in het Nederlands*, 1912.
 K. Kooiman, *Enige opmerkingen over het verleden deelwoord*, T. en T. 1.
 F. Buitenrust Hettema, *Causatieven en nog wat*, T. en Lett. 2.

§ 177

- P.C. Paardekooper, *Verstoffelijking van schimonderwerpen*, N. Tg. 60.
 Ph.J. Simons, *Lege voornaamwoorden*, N. Tg. 14.

§ 180

- E. Kruisinga, *Onze persoonlijke voornaamwoorden*, N. Tg. 33.
 F.G. Droste, *Structuurverhoudingen in de categorie van het pronomen personale*, Ts. 78.
 J.A. vor der Hake, *De aanspreekvormen in het Nederlands 1*, 1908.
 J.W. Muller, *Bijdrage tot de geschiedenis onzer Nieuwnederlandse aanspreekvormen*, N. Tg. 20.
 M.C. van den Toorn, *De herkomst van het enklitische pronomen ie, resp. die/tie*, N. Tg. 52.
 R.A. Kollwijn, *We, je en ze als onbepaald voornaamwoord*, T. en Lett. 4.
 J.H. Kern, *Jou deug niet*, Ts. 46.
 G. Karsten, *Hem en hun als onderwerp*, N. Tg. 33.
 J. Hoogteijling, *De syntactische valentie van 'het'*, N. Tg. 58.

§ 196

- Ph.J. Simons, *Is het zwaktonige die een aanwijzend of een persoonlijk voornaamwoord?*, N. Tg. 3.

§ 207

- Gunnar Bech, *Ueber das niederländische Adverbialpronomen er*, 1952.

§ 214

- T. Terwey, *Over de onderscheiding der partikels*, T. en Lett. 3.

§ 226

P.C. Paardekooper, *Behalve als zn-patroondeel*, N. Tg. 59.

M.C. van den Toorn, *Balansschikking en disjunctie*, N. Tg. 65.

§ 232

M.A. Schenkeveld-Van der Dussen, *Dan en als bij vergelijkingen*, N. Tg. 56.

J. de Rooy, *Als - of - dat, enkele conjuncties in het A.B.N., dialect en Fries*, 1965.

§ 237

P.C. Paardekooper, *Voor- en achterzetsels*, N. Tg. 52.

C.P. van Geffen, *De locale voorzetsels in het Nederlands*, in *De Groot Studies*, 1963.

§ 243

Ph.J. Simons, *Lessen over het lidwoord*, N. Tg. 4.

Hoofdstuk IV. Woordgroepsleer**§ 247**

B.v.d. Berg, *Woordgroepproblemen*, N. Tg. 53, 54 en 55.

F.G. Droste, *Woordgroepstructuur en betekenis*, N. Tg. 53.

A.W. de Groot, *Structurele syntaxis*, 1949.

H.F.A. van der Lubbe, *Woordvolgorde in het Nederlands*, 1958.

P.C. Paardekooper, *Syntaxisonderwijs in I Gym*, Lev. T. 198.

M.C. van den Toorn, *Bedoelen en verstaan; de aard van het syntactisch verband*, N. Tg. 59.

§ 253

F.G. Droste, *Enige structuurtypen in de nominale woordgroep en hun semantische achtergrond*, Lev. T. 202.

A.W. de Groot, *Woord of woordgroep*, N. Tg. 38.

P.C. Paardekooper, *Jan z'n boek*, N. Tg. 45.

P.C. Paardekooper, *Die drie kilo andijvie*, N. Tg. 45.

P.C. Paardekooper, *Een schat van een kind*, N. Tg. 49.

P. van Caspel, *Een schat van een (niet meer zo jong) kind*, N. Tg. 63.

Lieven Rens, *Over woordgroepen van het type 'Vaders viool'*, N. Tg. 60.

J. van Roey, *Attributief gebruikte substantieven in het Nederlands*, Lev. T. 233.

H. Roose, *Substantief plus substantief*, N. Tg. 51.

H. Roose, *Over kern en bepaling*, N. Tg. 52.

H. Roose, *Kategorieën van voorgeplaatste bepalingen bij substantieven*, Lev. T. 186.

A. Sassen, *Een ontspoorde woordgroep?*, 1959.

E.M. Uhlenbeck, *Substantief + substantief in Modern Algemeen Nederlands*, N. Tg. 59.

P. Paardekooper, *Zn + zn: is dat 'n goeie begrenzing*, N. Tg. 63.

§ 265

B.v.d. Berg, *De plaats van het hulpwerkwoord in de voltooide tijden in de Nederlandse bijzin*, T. en T. 1.

L. Koelmans, *Iets over de woordorde bij samengestelde predikaten in het Nederlands*, N. Tg. 58.

L. Koelmans, *Zinnen met aanloop in het Nederlands*, N. Tg. 63.

J.L. Pauwels, *De plaats van hulpwerkwoorden, verleden deelwoord en infinitief in de Nederlandse bijzin*, Leuven 1953.

A.G.F. van Holk, *Subcategorieën van het werkwoord*, in *De Groot Studies*, 1963.

J.H.Th. Lambooy, *De korte infinitief*, in *De Groot Studies*, 1963.

§ 295

P.C.Paardekooper, *Voorzetseluitdrukkingen*, N. Tg. 55.

§ 296

R.A.Kollewijn, *Het tegenstellend zinsverband in nevengeschikte zinnen*, T. en Lett. 1.

P.C.Paardekooper, *Persoonsvorm en voegwoord*, N. Tg. 54.

H.Roose, *Nevenschikkende en onderschikkende voegwoorden*, N. Tg. 51.

§ 302

L.C. Michels, *Infinities met 'te'*, N. Tg. 57.

§ 303

B.v.d. Berg, *De zinsbouw in het Nederlands*, N. Tg. 42.

B.v.d. Berg, *Sanering van de zinsontleding*, N. Tg. 50.

B.v.d. Berg, *Onderzoekingen betreffende de zinsbouw in het Nederlands*, 1963.

B.v.d. Berg, *Vergelijking van enkele Nederlandse en Franse zinspatronen*, N. Tg. 57.

F.G. Droste, *Terminologische moeilijkheden bij 'de zin'*, N. Tg. 54.

P.C. Paardekooper, *Moeilijkheden bij terminologische moeilijkheden bij 'de zin'*, N. Tg. 59.

P.C. Paardekooper, *Een foute zinsbegrenzing*, Lev. T. 214.

E.M. Uhlenbeck, *Traditionele zinsontleding en syntaxis*, Lev. T. 193.

J. van Alphen, *De vraagzin*, N. Tg. 8.

G. Overdiep, *Inversie in de hoofdzin*, O.T. 5.

A.C. Bouman, *Over ongemotiveerde inversie*, N. Tg. 16.

P.J. Merckens, *De plaats van de persoonsvorm: een verwaarloosd codeteken*, N. Tg. 53.

F.L. Zwaan, *Scheidbaarheid van onderwerp en persoonsvorm*, N. Tg. 54.

C.B. van Haeringen, *Vragen over de vraag*, Gramarie.

§ 311

C.B.van Haeringen, *'Tangconstructies' en reacties daarop*, N. Tg. 40.

Maria A.F. Ostendorf, *De tangconstructie als syntactisch stramien*, N. Tg. 51.

F.L. Zwaan, *Gevonden heeft hij het boek niet*, Lev. T. 234.

P.C. Paardekooper, *Stommeling dat je bent*, N. Tg. 56.

§ 321

D. Haagman, *Subject en object*, N. Tg. 10.

§ 327

G.P. Bos, *'Dat zijn kooplieden'*. N. Tg. 54.

P.J. Merckens, *Zijn dat kooplieden of zijn kooplieden dat?*, N. Tg. 54.

F.G. Droste, *Kooplieden in het geding*, N. Tg. 54.

- H.Th. Kok, *Afdoende argumenten?*, N. Tg. 54.
- L.C. Michels, *Op de grens van copula en hulpwerkwoord*, T. en T. 11.
- P.C. Paardekooper, *Wijlen ons koppelwerkwoord?*, Lev. T. 193.
- H.Roose, *Wijlen ons koppelwerkwoord?*, Lev. T. 195.
- P.C. Paardekooper, *Koppelwerkwoorden met iemand hebben*, Lev. T. 198.
- R.P. Boone, *De constructie copula met predicaatsnomen*, in *De Groot Studies*, 1963.
- T. Terwey, *Onderwerps- of gezegdezinnen*, T. en Lett. 2.
- M.C. van den Toorn, *Het naamwoordelijk gezegde*, Lev. T. 232.
- R. Vos, *Over het werkwoordelijk en het naamwoordelijk gezegde*, N. Tg. 61.

§ 331

E. Wellander, *Over den datief als subject van een passieve constructie*, N. Tg. 14.

F.G. Droste, *De structuur van de woordgroep in de zgn. accusativus-cum-infinitivogroep*, Ts. 76.

§ 344

Th. Janssen, *De (vrije) predikatieve toevoeging en de bepaling van gesteldheid*, N. Tg. 63.

M.C. van den Toorn, *De bepaling van gesteldheid*, N. Tg. 62.

§ 346

T. Terwey, *Over de z.g. bijzinnen met of*, T. en Lett. 2.

G.F. Bos, *Een verwaarloosd zinstype*, in *De Groot Studies*, 1963.

§ 349

F.L. Zwaan, *De 'tussenzin'*, Lev. T. 230.

J.M. Reinders, *Kern met appositie*, in *De Groot Studies*, 1963.

§ 353

B. Jager, *De bijstelling*, N. Tg. 61.

§ 361

E. Kruisinga, *Als en dan na de comparatief*, T. en Lev. 1943.

P.C. Paardekooper, *Als en dan bij vergelijkingen*, N. Tg. 43.

Hoofdstuk V. Semantica

A. Bosker, *Het gebruik van het imperfectum en het perfectum in het Nederlands, het Duits en het Engels*, 1961.

F.G. Droste, *Aspecten en Aktionsarten in het Nederlandse verbale systeem*, in *Uit de school van Michels* 1958.

F.G. Droste, *Taal en betekenis*, Den Haag-Brussel 1967.

C.B. van Haeringen, *Ironie in woordbetekenis*, *Neerlandica*.

W. van Helten, *Over begripwijziging der woorden (semasiologie)*, Ts. 32.

A. Kluyver, *Over modaliteit*, N. Tg. 5.

W. Kramer, *Synaesthesie als stijlverschijnsel*, N. Tg. 26.

H. Roose, *Primair en secundair gebruik*, N. Tg. 60.

G. Royen, *Kontaminatie*, T.T.L. 6, 7, 8 en 9.

G. Royen, *Bijgedachten en botsingen in taal*, 1939.

C.F.P. Stutterheim, *Het begrip modaliteit*, N. Tg. 24.

C.F.P. Stutterheim, *Het begrip methaphoor*, 1941.

C.G.N. de Voofs, *De gevoelswaarde van het woord*, N. Tg. 1.

C.G.N.de Vooyo, *lets over zgn. volksetymologie*, N. Tg. 2.
C.G.N.de Vooyo, *lets over de methaphoor*, N. Tg. 4.
C.G.N.de Vooyo, *Eufemisme*, N. Tg. 14.
C.G.N.de Vooyo, *Homoniemen, -vrees, -vermijding*, N. Tg. 33.
C.G.N.de Vooyo, *Inleiding tot de studie van de woordbetekenis*, 2e druk 1943.
N.van Wijk, *'Aspect' en 'Aktionsart'*, N. Tg. 22.

Hoofdstuk VI. Voornaamwoordelijke aanduiding en spelling

Woordenlijst van de Nederlandse Taal, 1954.

Voornaamwoordelijke aanduiding

C.B. van Haeringen, *Genus en geslacht*, 1954.

G. Royen, *Vervanging en aanduiding*, N. Tg. 27.

G. Royen, *Pronominale problemen in het Nederlands*, 1935.

C.F.P. Stutterheim, *Voornaamwoordelijke misstappen en misverstanden*, 1956.

C.G.N. de Vooy, *De voornaamwoordelijke aanduiding en vervanging*, N. Tg. 29.

C.G.N. de Vooy, *Uit de praktijk van de voornaamwoordelijke aanduiding*, N. Tg. 31.

Spelling

J.Berits, *Honderd jaar spellingstrijd*, 2e druk 1964.

J.H.van den Bosch, *Over interpunctie; grondtrekken voor het taalonderwijs*, N. Tg. 1.

H.E.Buiskool, *De nieuwe spelling*, 1955.

H.M.Hermkens, *Spelling en interpunctie*, 1969.

A.Cohen en A.Kraak, *Spellen is spellen is spellen*, 1972.

R.A. Kollwijn, *Opstellen over spelling en verbuiging*, 1916.

R.A.Kollwijn, *Nederlandse spelling, geslacht en verbuiging*, 1942.

E.Kruisinga, *De spellingkwestie en de taalwetenschap*, T. en Lev. 1942.

J.v.d.Meulen, *Spellinginstructie en woordverklaring*, 1955.

L.C.Michels, *Het nut van aanhalingstekens*, N. Tg. 57.

J.L.Pauwels, *Toelichting bij de nieuwe Woordenlijst van de Nederlandse Taal*, 1954.

C.G.N.de Vooy, *Opmerkingen over theorie en praktijk van interpunctie*, N. Tg. 31.

C.G.N.de Vooy, *Uit de geschiedenis van de Nederlandse spelling*, N. Tg. 34.

J.Wille, *Taalbederf door de school van Kollwijn*, 1935.

Register

aaneenschakelend 183 272
aan het + infinitief 244
 aanloop 226 238
 aanspreking 239 243
 aantonnende wijs 134 140 294
 aanvoegende wijs 133 140 143
 aanwijzend voornaamwoord 163 169 170
 aanzetstuk 41
 aardrijkskundige namen 110 317
 ABN 20
 abstracta 99 110 111
 accent 60
 accentverhoudingen 237
 achterklinkers 43
 achtervoegsel 80
 overzicht van de -s 83
 actief 243
 actitief 131 146
 adhortatief 143
 adjectief 115
 adjectiefsgroep 192 199 233 235 259 260
 adverbiaal gebruik van superlatief 121
 adverbium 172
 aferesis 58
 affix 79
 afhankelijke zin 262
 afkappingsteken 322
 afkorting 91
 afkortingsteken 323
 afleiding 73 79
 afleiding van het zelfst. nw. 111 112
 afleiding van het bijv. nw. 120 122
 afleiding van het werkwoord 147-149
 afleiding van het telwoord 128
 accent in -en 64
 Afrikaans 26
 afstandassimilatie 56
 Aktionsart 290
al 169 173 194 212 233 239 263 274
 Algemeen Nederlands 25
 Algemeen Nederlands en dialect 20
 aliënisme 31
alle 127 261
alleen 170 261
allemaal 169 170 235 261
alles 169
als 179 180 181 183 231 232 260 263 266 274 275
alsmede 179 180 181
alsook 181

alveolum 47
alvorens 185
AN 20
ander 167
anders 212
Angelsaksisch 18
anglicisme 31
antwoordzin 274
apocope 65
apostrof 322
appositie 266
appositionele genitief 102
appositionele samenstelling 75
archaïsme 32
archifoneem 59
articulatieplaats 46
artikel 186
aspect 289
assimilatie 54 65
attributief gebruik van deelwoordsgroep 221
attributieve genitief 101
attribuutdragend 59
attribuutloos 59

barbarisme 31
bastaardwoorden 318
beginfoneem 60
beginstuk 226
beginstuk van de bijzin 228
beginstuk van de hoofdzin 227 228
beginstuk tegenover middenstuk 236 237 238
behalve 179 180 181
beide 127 261
beleefdheidsvorm

beleefdheidsvorm van pers. vnw. 2e pers. 154
 beleefdheidsvorm van bez. vnw. 2e pers. 157
 beletseltekens 324
benevens 181
 Benratherlinie 21
 bepaling 193 256
 van gesteldheid 213 256 257 259 261
 van identificatie 196
 van specificatie 195 199 202 241
 onderlinge rangorde van -en 201
 bepalingaankondigend vnw. 159 160 171
 beperkende tegenstelling 272
 beperkende bijv. bijzin 197 323
 betekenis 279
 betekenis van bijw. bepalingen 258
 betekenis van lidwoorden 187 188
 betekenis van tussenwerpsels 95
 betekenis van voegwoorden 183
 betekenisgroepen
 betekenisgroepen onder de bijv. nw. 123
 betekenisgroepen onder de bijwoorden 176
 betekenisgroepen onder de werkw. 146
 betekenisgroepen onder de zelfst. nw. 110
 betekenisisolering 116 120 123 167 246 285
 betekenisisolering in verkleinwoorden 112
 betekenispecialisering 285
 betekenisverdichting 285
 betekeniswijziging 284
 betrekkelijk voornaamwoord 159 161 163 165 171
 bevestigende zin 224
 bezittelijk voornaamwoord 156 195
 bezittelijk voornaamwoord plus superlatief 157
 bilabiaal 50
 bijbelse genitief 101
 bijstelling 214 233 266
 bijstelling tegenover bep. van identificatie 196
 bijstellingsgenitief 102
 bijvoeglijke bepaling 262
 bijvoeglijke bepaling tegenover voorzetselvoorwerp 255
 bijvoegelijke bijzin 197
 bijvoeglijk naamwoord 115 194 199 212 215 216 235 244 259 260
 bijvoeglijk naamwoord niet bruikbaar als voorbepaling 118
 bijvoeglijk naamwoord niet predikatief bruikbaar 119
 bijvoeglijk naamwoord zonder vorm op -e 117
 bijvoeglijk naamwoord tegenover bijwoord 172
 zie adjectiefsgroep
 bijwoord 128 150 170 172 182 196 199 201 212 213 215 216 235 256
 bijwoord of voegwoord 182
 bijwoord als eerste zindsdeel 174
 bijwoord tegenover bijvoeglijk naamwoord 172
 bijwoord tegenover bijvoeglijk naamwoord van graad 199

bijwoord tegenover bijvoeglijk naamwoord van hoedanigheid 199
bijwoord tegenover bijvoeglijk naamwoord in valentie van bijv. nw. 174 175
bijwoord tegenover bijvoeglijk naamwoord tegenover voornaamwoord 151
bijwoord tegenover bijvoeglijk naamwoord tegenover bepaling van gesteldheid
257
bijwoordelijke bepaling 256
bijwoordelijke bepaling of voorzetselvoorwerp 253
bijwoordelijke uitdrukking 176
bijwoordsgroep 192 213 217 235 256 260
bijzin 213 214 217 223 224 232 239 241 244 247 251 254 256 265
zinsvalentie van de - 225
bijzin tegenover hoofdzin 225
bijzin achter onderschikkend voegwoord 229
borsttoon 39
breuk in de intonatie 232

causaal 258
casus 103
casusvormen 104
causatief 147
collectivum 110
combinatorische variant 58
comparatief 118 120 176
omschreven - 121
geïsoleerde - 121
concessief 258
concentratie 285
concretum 111
conditionalis 295
conditioneel 258

congruentie onderwerp - persoonsvorm 235 240 241
 congruerende imperatief 134
 coniugatie 80
 conjunctie 178
 consecutief 258
 consonanten 40
 constructie 192 198 216
 constructie met *te* + infinitief 192 209 213 216 217 221 232 235 241 244 247
 254
 constructie met *te* + infinitief voorgeplaatst tegenover achtergeplaatst 198
 syntactische valentie van - 222
 contaminatie 288
 continuatieve bijv. bijzin 197
 contrastaccent 62
 copula 244
 copulatieve samenstelling 75
 correlatiereeks 59
 cultuurtaal 17 21

dalend accent 61
 dalende diftong 45
dan 183 231 232 274 275
dat 163 182 183 195 231 241 247 253 266 302
dat tegenover *wat* 162
datgene 159
 datief 102 118
 datief van lidwoorden 188
 datief van pers. vnw. 156
 datief van bez. vnw. 156
 datief van *die* 164
 datief van *deze* 164
datzelfde 195
 declinatie 80
 deelteken 322
 deelwoord 146 194 260
 deelwoordconstructie 192 201 202 216 218 260
 deelwoordconstructie in antwoordzinnen 220
 deelwoordsgroep 194 219
 deflexie 103
 defonologisering 59
degene 159
de-geslacht 107
 dentaal 50
der 303
dergelijke 159 195
 determinatieve samenstelling 75
dewelke 159
deze 163 195
deze en gene 167
deze of gene 167
dezelfde 160 195

dialect 20
-en in Nederland 22 25
die 163 195
die tegenover *wie* 162 163
diegene 159
dies 164
Diets 20
diezelfde 195
diftong 45
diminutief 111 124
diminutiefsuffix 111
denominatieven 147
directe rede 264
dissimilatie 57
dit 163 195 302
doch 179 180
doen 206 291
du 155
duratief accent 61
duratief aspect 132 289
durven 139
dus 173
dusdanige 159 195
duur 62
Duuts 20
dynamisch accent 61 62

echter 173 174
eenelk 166
een en ander 167
eenheid in de spelling 306
eenieder 166
een iegelijk 166
een of ander 167
eenzelfde 160
eerste zinsdeel 227 238
eigenaam 99 107 109 110 188
eindstuk 226 246

eindstuk tegenover middenstuk 236
 ontbreken van het - 233
 eindstuk van de bijzin 230
 eindstuk van de hoofdzin 229
 elisie 65
elk 166
elkaar 158 213
elkeen 166
 elliptische zin 241 244 247 268
 emfatische vorm van *ik* 153
 emfatische vorm van *ik* van 'n (*ene*) 170
en 179 180
en in nevenschikkingen 271
 enclise 66
 endocentrisch 192 203
 endocentrische groep 231
 endocentrisch predicierend 260 266
 epenthesis 54
 epitheton ornans 123 267
er 168 241 242 243
 eufemisme 28 283
 ethische datief 252
evensals 183 274 275
evenwel 173
 exocentrisch 193 216
 expiratorisch accent 62
 explicatieve genitief 102
 explosie 47
 explosief 47
 extrafonologische variant 50 59

falsetstem 39
 fatische laag 60
 finaal 258
 fluisteren 40
 foneem 58 280
 foneemvariant 47
 foneren 40
 fonetiek 37
 foniek 37
 fonologie 37 58
 fonologisering 59
 fortis 50
 frequentatief 147 291
 fricatief 48
 Fries 19 21 24
 functor 222 223 232 239
 functor tegenover woordgroep en zinsdeel 269
 functor tegenover zinsdeel 239
 functorstuk 163 321 258

gaan 139
gallicisme 31
geaspireerde inzet 40
gebiedende wijs 134 140 144 224 294
gebiedende zin 224 238 240
gedachtestreep 324
gedeeltelijke assimilatie 55
gedekte klinker 44
geen 195
geleed 72 73
geleed of ongeleed 79
gelijk 183 274 275
gelijkmatig accent 61
gene 163
geminaat 57
genitief 78 100 118 212
genitief van zelfst. nw. 195
genitief van lidwoord 188
genitief in voorbepalingen 100
genitief in nabepalingen 101
semantische functie van - 101
genitief van *welk* 165
genitief van *die* 164
genitief van *deze* 164
genitief van pers. vnw. 156
genitief van bezitt. vnw. 156
genitief van het adjectief 212
genitief als nabepaling 196
genoeg 199
genus 107
gemouilleerd 52
Germaans 18 19
germanisme 31
geruis 40
gerundieve betekenis 194
geschreven taal 18 25
geslacht 107
gesloten vocalen 42
gesloten woordklassen 150
gespannen 45
gesproken taal 18 25
getal 140

gevoelswaarde 28 282 283 285
 gevoelswaardegewijs (bijwoorden) 175
 gezegde 244
 gezegdezin 246
gij 155
 glijder 45 48 53
 glijdiftong 46
 glottisslag 41 49
 Gotisch 18
 graad van de bepaling 193
 grammaticaal onderwerp 243
 grammaticale betekenis 280
 grammatisch verbindend voegwoord 183
 grondwoord 80
 gutturaal 51

haakjes 324
haar 303
 halfdiftong 46
 half indirecte rede 264
 halfklinker 49
 halfklinker*halve* (bijwoorden) 175
 halfklinker*hande* (telwoord) 127
 harde inzet 41
 Hebreeuwse genitief 101
heel 194
helemaal 235
hem 303
hen 303
hen tegenover *hun* 155
 herhaling 233
 hervatting 233 267
het 146 155 187 242 302 303
hetgeen 159
het-geslacht 107
hetwelk 159
hetzelfde 160 195
hoedanig 165
hetzij 179 180
hoewel 218
 hoge vocalen 42
 homofon 282
 homoniem 282
 hoofdletter 320
 hoofdtelwoord 125 194 202
 hoofdzin 223 224 238 241 247
 hoofdzin tegenover bijzin 225
 hoofdzin met *al* 233 239
 hoofdzin zonder eindstuk 245
 Hoogduits 18
 Hoogduitse klankverschuiving 21

houden 139
hulpwerkwoord 144 204 294
hulpwerkwoord van modaliteit zonder *te* 205 209
hulpwerkwoord van modaliteit met *te* 205 208
hulpwerkwoord van de lijdende vorm 206 208
hulpwerkwoord van tijd 131 205 208
hulpwerkwoord van aspect met *te* 205 208
hulpwerkwoord van aspect zonder *te* 205 208
samenvatting van de -en 207
hun 303
hun tegenover *hen* 155

ieder 166
iedereen 166
iemand 166
iets 166
immutatieven 131 147
imperatief 134 143
zie ook gebiedende wijs
imperatieve samenstelling 76
imperfectum 142
inchoatief 291
indien 218
indirecte rede 264
Indo-europees 19
Indogermaans 19
Indokeltisch 19
infinitief 130 144 146 194
zie ook onbepaalde wijs
infinitief als kern in ww. groep 207
infinitiefconstructie 146 192 212 216 221 241 244 247
infinitiefsgroep 194
Ingvaeoons 19
inhoud en vorm 279
intensief 147 291
intercalatie 264
interjectie 93
intonatie 60 61 232 237
intransitief 145 243
inversievraag 224
inwendige assimilatie 54

inzet 40

irrealis 143 295

isoglosse 21

isoglossenkaart 25

isolering

syntactische - 70

iteratief 291

jou - jouw 157

Kaaps-Hollands 26

kern 192 193 219

kern van werkwoordsgroep 204

kernfoneem 60

klankgroep 53

klankleer 37

klapper 47

klasseverhuizing 91

klasseverhuizing van tussenwerpsels 94

klinker 40 41

Kollewijn (spelling) 307

komma 323

kommapunt 323

koppelteken 321

koppelwerkwoord 144 204 244

kopstem 39

laatste zinsdeel in het middenstuk 236 246

labiodentaal 50

labialisering 56

lage vocalen 42

laryngaal 50

larynx 38

laten 206

leenwoord 27

leestekens 323

leggen 139

Lehnübersetzung 31

Lehnübersetzung/*lei* (telwoord) 127

lenis 50

lettergreep 53

verdeling in -en 309

letterwoord 75 90 114

lexicale betekenis 70 281

lidwoord 106 178 186 195

lijdende vorm 204 242

lijdend voorwerp 235 236 247

lijdend voorwerp tegenover voorzetselvoorwerp 254

lijdend voorwerp tegenover meew. vw. 252

lijdend voorwerp bij oneigenlijk werkw. gezegde 249

lijdend voorwerp als voorzetselconstr. 248

lijdend voorwerplijks (bijwoorden) 175
lijdend voorwerplings (bijwoorden) 175
liquidae 50
logisch onderwerp 243
logisch verbindend voegwoord 183
lokaal 258
loos onderwerp 243
los 50

maar 173 179 180
mannelijk 299
Marchant (spelling) 307
medeklinker 40 46
articulatieplaats van -s 50
overzicht van de -s 52
mediae 51
meer 173 174
meervoud 96
meervouds-n bij niet zelfst. nw. 315
meewerkend voorwerp 236 250
meewerkend voorwerp als substantiefsgroep 236 252
meewerkend voorwerp als voorzetselconstr. 236 252
meewerkend voorwerp tegenover lijdend vw. 252
men 166 213
menig 169
menigeeen 166
metafoor 286 287
metathesis 57
metonymia 286
Middelnederlands 25
middenklinkers 43
middenstuk 226 234
middenstuk tegenover beginstuk 236 238
middenstuk tegenover eindstuk 236
middenstuk of uitloop 234
middenvocalen 42
mits 218
modaliteit 177 259 292
moeten 138
mogen 138

momentaan aspect 289
 monomorfematisch 70
 morfeem 70 79
 morfologie 71 72
 morfologische eigenschappen 91
 morfologische eigenschappen van bijwoorden 175 176
 morfologische eigenschappen bij pers. vnw. 156
 morfologische valentie 72 80 93
 morfologische valentie van het telwoord 128
 morfologische valentie van het tussenwerpsel 94
 woorden zonder - 150
 musische laag 61
 mutaties 131 146
 muzikaal accent 61

'n 169 195
 naamkunde 110
 naamval 103 104
 verdwijnen van -en 104
 naamvals-*n* 314 315
 naamvals vormen 314
 naamwoordelijk deel van het gezegde 199 213 231 241 244 255 261
 naamwoordelijk deel van het gezegde of onderwerp 245 246
 naamwoordelijk gezegde 244
 naamwoordelijke vormen van het werkwoord 146
 nabepaling 193
 nabepaling bij substantief 195
 nabepaling bij adjectief 200
 nabepaling bij voornaamwoord 212
 nabepaling bij bijwoord 214
 nabepaling bij voorzetselconstructie 215
 naglijder 45
 nasaal 48 51
 nasalering 44 56
 natuurlijke stofnamen 110
 navorming 27 31
 Nederduits 18 20 24
 Nederfrankisch 24
 Nederlands
 Nederlands buiten Nederland 25
 Nederlands taalgebied 20
 eigenaardigheden van het - 19
 geschiedenis van het - 18
 invloed van vreemde talen op het - 26
 Negerengels 26
 Negerhollands 26
 Neger spaans 26
 neologisme 32
 neusklank 48
 neuslinker 48
 neusmedeklinker 48

neutralisatie 52 60 130
neutrum 106
nevenschikkend voegwoord 178 179 182 218
nevenschikking 252 270
niemand 166
niet 173 174
niets 166
niet alleen... maar ook 181
Nieuwnederlands 25
noch 179 180
nochtans 173
nog 214
nogal 174
noodzakelijk uitloop 231 233
noodzakelijk wederkerend 145
Noordgermaans 18
numerale 123

objectieve genitief 102
objectieve volgorde in hoofdzin 226
occlusie 47
occlusief 47
Oergermaans 18
of 175 183 229 231 241 247 253 262
of(wel) 179 180
ofschoon 218
omschreven vormen van het werkwoord 131
omschrijvend hulpwerkwoord 212
onbepaalde wijs 130
zie ook infinitief
onbepaald voornaamwoord 126 162 166 167 169 170 171
onderschikkend voegwoord 178 181 218 235
onderwerp 235 236 240
ontbreken van het - 240
onderwerp of nw. deel van het gezegde 245 246

onderwerp als voorzetselconstr. 242
 ondoordringbaarheid 125
 ondoordringbaarheid van de werkwoordsgroep 209
 oneigenlijk werkwoordelijk gezegde 249
 oneigenlijke werkwoordsgroep 210
 ongedekte klinker 44
 ongeleed 72 73
 ongeleed of geleed 79
 ongespannen 45
 onomatopée 95
 onovergankelijk 145
 onpersoonlijk werkwoord 145
 onproductief 74
 onproductief gevormde verkleinwoorden 112
 onscheidbaar samengesteld werkwoord 144
 ontlening 27
 onregelmatig meervoud 97
 onvoltooid tegenwoordige tijd 128
 gebruik van de - 141
 onvoltooid verleden tijd 129 130
 gebruik van de - 142
 onzijdig 299
 ook 214
 oordeelspartikel 173 174 198 201 202 214-216
 oorzakelijk voorwerp 255
 oorzakelijk voorwerp of bepaling 199 201
 Oostgermaans 18
 open vocalen 42
 open woordklassen 150
 optatief 143 295
 organische assimilatie 55
 overgangsklank 53
 overtreffende trap 120 zie ook superlatief

palatum 39 47 51
 palataal 43 50 51
 palatalisering 56
 Papiamento 26
 Papiaments 26
 paragoge 54
 participium praeverbale
 partiële assimilatie 55
 partitieve genitief 102
 passief 242
 perfectief aspect 290
 perfectum 138 142
 persoon 140
 persoonlijk voornaamwoord 153 168 170
 persoonsnamen 110 114
 persoonsvorm 224
 plaats van de - 223 224

persoonsvormconstructie 192 219 222 223
persoonsvormconstructie in bijzinsvorm 197
persoonsvormconstructie in hoofdzinsvorm 198
plaats
plaats van het onderwerp 241
plaats van het nw. deel van het gezegde 244 245
plaats van het meew. vw. 251
plaats van het lijdend vw. 247
plaats van het voorzetselvoorwerp 254
plaatsingsregels in de werkwoordsgroep 207
plaatslijdendvoorwerp 236 243
plaatsnaam 114
plaatsonderwerp 168 228 241 242 246
plegen 139
pleonastisch 123
ploffer 47
plurale tantum 99
pluralis majestatis 154
pluralis modestiae 154
plusquamperfectum 143
possessieve datief 252
possessieve genitief 101
possessieve samenstelling 76
potentialis 143 295
predikatief gebruik 116 119
predikatief gebruik van telwoorden 127
predikatieve genitief 102
predikatieve toevoeging 259 266 267
prefix 80
prepositie 184
presens 141
preterito-presentia 138

preteritum 138
 proclise 66
 produktief 72 74 78
 progressieve assimilatie 55
 pronomen 151
 prothesis 58
 provincialisme 24 32
 punt 323
 purisme 30
 pv 224
 pvc 224

rangtelwoord 124 125 194 202
 rangtelwoord of superlatief 126
 recapitulatie in de hoofdzin 238
 redengevend 183 272
 reductie 65
 reductievocaal 65
 reductievorm
 reductievorm van voornaamwoorden 227 229
 reductievorm van pers. vnw. 153 154
 reductievorm van bezitt. vnw. 157
 reflexief 145
 regressieve assimilatie 55
 relevante eigenschappen 59
 restrictieve bijv. bijzin 197
 resultatieve werkwoordsbepaling 248 260
 ronding 41

Saksisch 19 24
samen 170 235 261
 samengestelde bepaling 200
 samengestelde werkwoorden 133
 samenkoppeling 79 202
 samenstellende afleiding 73 88
 samenstelling 74
 samenstelling met overgangsklank 72 78
 accent in -en 63
 produktieve -en 78
 samentrekking 181 273 274
 samentrekkingsteken 322
 sandhi 54
 scheidbaar samengestelde werkw. 144 230
 scherpe consonant 50
 scherpgesneden klinker 44
 schuringsgeluid 48
 semanteem 70
 Siegenbeek (spelling) 307
slechts 173
 sonorisch minimum 53
soortgelijke 159 195

soortnaam 108 109 110 113
spelling 305
hoofdregels van de - 308
spellingeenheid 26
spellingwijziging 306
spirant 48 50
spraak
spraak en taal 17
spraakklank 39
spraakkunst
spraakkunst en woordenboek 281
spraakorganen 37
spreekmaat 53
spreiding 41
staan 139
stam 128
stamsuffix 78
standdiftong 46
stellende trap 120
stem 39
stemhebbend 50
stemloos 50
sterke genitief 100
sterk werkwoord
sterk werkwoord wordt zwak 139
stijgend accent 61
stijgende diftong 45
stoffelijk bijv. naamw. 113 117 119
stofnamen 99 107 109 110 113 188
strottehoofd 38
structurele taalkunde 33
structuur 60
stukken van de pvc 225
subjectieve genitief 102
subjectieve volgorde in de hoofdzin 225
subklassen
subklassen van het zelfst. naamw. 105
subklassen van het bijv. naamw. 118
subklasseverhuizing 109
substantief 95

substantiefsgroep 192 194 213 216 233 235 256 259 260
 substantiefsgroep als meew. voorwerp 236
 suffix 80
 superlatief 117 120 157 176
 absoluut gebruikte - 121
 omschreven - 121
 superlatief of rangtelwoord 126
 superlatieve genitief 101
 svarabhaktivocaal 53
 synchrone taalkunde 77
 syncope 55 65
 synoniem 282
 syntactische eigenschappen 91 92
 syntactische eigenschappen van het werkwoord 143
 syntactische isolering 70
 syntactische valentie 92
 syntactische valentie van het tussenwerpsel 94
 syntactische valentie van het zelfst. naamw. 105 e.v.
 syntactische valentie van het telwoord 125
 syntactische valentie van de constr. met te + inf. 222
 syntactische valentie van het ongelede adjectief 116
 syntactische valentie van het gelede adjectief 116
 syntactische valentie van de lidwoorden 186
 syntactisch gekenmerkte bijwoorden 172-174
 syntactische bijzonderheden van voorzetsels 184
 systeem 60

taal
 taal in de ruimste zin 17
 taal in engere zin 17
 taal en spraak 17
 taalbeheersing
 actieve - 32
 passieve - 32
 taalgebied 20
 taalgemeenschap 17
 taalgrens 22
 taalhistorisch onderzoek i.v.m. werkwoordsvormen 137
 taalpolitiek 33
 taboe 283
tamelijk 174
 tautologische samenstelling 75
te 174 185
te + infinitiefsgroep 221
 tegenstellend 183 272
 tegenwoordig deelwoord 147 148 202 220 221
 telwoord 123 162 195
 verdeling van de -en 126
 telwoord op -en 212
 telwoordsgroep 192 202 233
 tempo 62

temporeel 258
ten 185
ten einde 185
tenuis 51
ter 185
toevallig uitloop 231 232 233
tijd 140
toevallig wederkerend 145
toevoeging 233
transitief 145 243
trema 322
tussenletter in samenstellingen 315
tussenwerpsel 61 93 239
tussenzin 264
tweeklank 45
oneigenlijke - 46

u - uw 157
Uerdinger linie 21
uitbreidende bijvoeglijke bijzin 197 268 323
uitgangen 79 80
uitgangen van het adjectief 115
uitgangen van het zelfst. nw. 95
uitgezonderd 181
uitloop 226 231
uitloop of middenstuk 234
uitroepend hulpwerkwoord 207 209
uitroepend voornaamwoord 162 165 171
uitroepteken 324
uitsluitende tegenstelling 272
uitwendige assimilatie 54
uvula 39 47

vaak 176

valentie
 morfologische - 72
 syntactische - 72
 van 196
 vast 50
 velaar 43 50 51
 velarisering 56
 velum 39 47
 verbuiging 80
 verbum 128
 verdichting 79
 vergelijking 121
 vergrotende trap 120
 verholen afleiding 83
 verholen samenkoppeling 79
 verholen samenstelling 79
 verkleiningssuffix 111
 verkleinwoord 111
 verplaatsingsproef 69 191
 vertrouwelijke vorm
 vertrouwelijke vorm van pers. vnw. 2e pers. 154
 vertrouwelijke vorm van bez. vnw. 2e pers. 157
 vervangende tegenstelling 272
 vervangingsproef 191
 vervoeging 80
 verzamelnamen 99
 Vlaamse beweging 25
 vocalen 40
 voegwoord 163 178
 voegwoord of bijwoord? 182
 voegwoordconstructie 179 192 197 200 213 214 215 216 217 218 231 235
 241 244 247 253 256 260
 voegwoordconstructie als kern 216
 voegwoordelijke bijwoorden 177
 voegwoordelijke uitdrukking 182
 vol 201
 volgorde
 volgorde in het beginstuk 227-228
 volgorde in het eindstuk 230
 volgorde in het middenstuk 235
 volgorde in constr. met te + inf. 222
 volgorde in de te + inf. -groep 221
 volgorde in de inf. constr.
 volgorde in de deelwoordconstr. 220
 volkomen assimilatie 55
 volksetymologie 288
 voltooid deelwoord 117 132 144 202 207 220
 voltooid deelwoord als bijv. nw. gebruikt 245
 voltooid tegenwoordige tijd gebruik van - 142
 voltooid verleden tijd gebruik van - 143
 voorbepaling 193

voorbepaling bij adjectief 199
voorbepaling bij substantief 194
voorbepaling bij bijwoord 213
voorbepaling bij voegwoordconstr. 216
voorbepaling bij voorzetselconstr. 215
voorbepaling bij voornaamwoord 212
voorglijder 45
voorkeurspelling 318
voorklinkers 43
voorlopig onderwerp 243
voornaamwoord 150 151 182 187 200 241 244 246 247 250
voornaamwoord samenvatting 170
overzicht van de -en 152
voornaamwoord samenvatting tegenover bijwoord 151
voornaamwoordelijke aanduiding 299
voornaamwoordelijk bijwoord 175 196 212 228 230 237 251 253
voornaamwoordsgroep 192 212 217 233 250
voorvoegsel 80
overzicht van de -s 81
voorzetsel 178 182 184
voorzetselconstructie 192 196 200 201 202 212 214-217 232 235 236 237 248
253 256 260
voorzetselconstructie als kern 215
voorzetselconstructie in deelwoordconstr. 218
voorzetselconstructie als meew. vw. 236
voorzetseluitdrukking 185
voorzetselvoorwerp 201 236 253
voorzetselvoorwerp tegenover bijv. bepaling 255
voorzetselvoorwerp of bijw. bepaling 253
voorzetselvoorwerp tegenover lijd. vw. 254
vorm en inhoud 279
vormen
vormen van de zin 223
vormen van het zelfst. naamwoord 95
vormen van het adjectief 115

vormen van het telwoord 124
 vormen van het werkwoord 128 133
 vormen van het werkwoord; overzicht 129
 vormen van het onderwerp 241
 vormen van het nw. deel van het gez. 244
 vormen van het meewerkend voorwerp 250
 vormen van het lijd. voorwerp 247
 vormen van het voorzetselvoorw. 253
 vormenvan het oorzakelijk vw. 256
 vormen van de bijw. bep. 256
 vraagteken 324
 vragende bijwoorden 174 175
 vragend voornaamwoord 161 164 165 171
 vragende zin 224 238
 Vries en Te Winkel, De (spelling) 307
 vrije bepaling 193
 vrije bepaling bij voegwoordconstr. 216
 vrije bepaling bij bijwoord 214
 vrije bepaling bij voorzetselconstr. 215
 vrije bepaling bij voornaamwoord 213
 vrije bepaling bij adjectief 201
 vrije bepaling bij substantief 198
 vrije klinker 44
 vrije predikatieve toevoeging 261
 vrije variant 59
 vrouwelijk 299
 vulgarisme 24

 vulgarismewaarts (bijwoorden) 175
want 180 181
wat 160 162
wat tegenover *dat* 162
wat voor 165 195
wat voor 'n 165 195
 wederkerend werkwoord 145
 wederkerend voornaamwoord 158 170 243 248
 wederkerig voornaamwoord 158 170
 weglatingsproef 191
 weglatingsteken 322
wel 214
welk 164 195
 werkwoord 128
 werkwoordelijk deel van het gezegde 244
 werkwoordelijke constructie 218
 werkwoordelijke uitdrukking 246
 werkwoordelijk gezegde 244
 werkwoordsgroep 192 203 231 244
 bijzondere typen van -en 211
 typen van -en 203-204
 werkwoordsvormen
 niet regelmatige - 134 v.v.

betekenis van - 141
Westgermaans 18
Westgotisch 18
wie 160
wietegenover die 162 163
willen 139
woord 69
woord en woordvorm 73
woordaccent 62
woordenboek 89
woordenboek en spraakkunst 281
woordenlijst van 1954 301 307
woordgeslacht 301
woordgroep 191
woordgroep tegenover zinsdeel 192
woordgroep tegenover zinsdeel en functor 269
typen van -en 192
woordgroep met als kern een voegwoordconstructie 192
woordgroep met als kern een voorzetselconstructie 192
woordgroep met woordkarakter 70
woordschepping 90
woordsoort 70 71
overzicht van de -en 91
woordvorm 73 80
Wulfila 18

zachte consonant 50
zachte inzet 40
ze 155 303
zeggen 139
zeker 169
zelf 168 212 235 261
zelf zelf 158
zelfnoem-functie 92
zelfs 173

zelfstandig naamwoord 95 199 213 215 237 241 244 247 251 259
 zelfstandig naamwoord zonder meervoud 99
 zelfstandig naamwoord + *z'n/d'r* 195
 zie substantiefsgroep
 zelfstandig werkwoord 144 204
 zelfstandig werkwoord in de valentie van een hulpwerkw. 210
zich 158
zijn 139
 zin 92 223
 zinsdeel
 zinsdeel tegenover woordgroep 192
 zinsdeel in ruimere zin 223 239
 zinsdeel in engere zin 222
 zinsdeel tegenover functor 238
 zinsdeel tegenover woordgroep en functor 269
 zinsdeelstuk 163 261
 zinsvalentie 92
 zinsvalentie van het werkw. 144
 zinsvalentie van bijzin 225
 zinsvalentie van bijwoorden 173 174
zo 218
zoals 183 274 275
zodanige 159 195
zo'n 160 195
 zoom 39
zowel 179 180 181
 Zuidafrikaans 26
zulk 195
zulke 160
zullen 138
 zwakgesneden klinker 44
 zwakke genitief 100
 zwakke werkwoorden 138
 zwakke werkwoorden worden sterk 140